

Головне
дослідження
захоплення
півострова

АНЕКСІЯ: ОСТРІВ КРИМ

Хроніки «гібридної війни»

ТАРАС
БЕРЕЗОВЕЦЬ

Брайт★Букс

Головне
дослідження
захоплення
півострова

АНЕКСІЯ: ОСТРІВ КРИМ

Хроніки «гібридної війни»

ТАРАС
БЕРЕЗОВЕЦЬ

Тарас Березовець

АНЕКСІЯ: ОСТРІВ КРИМ

ХРОНІКИ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

*Моїм батькам та всім патріотам українського Криму присвячую
цю книгу.*

Окрема подяка за допомогу в написанні цієї книги моїм колегам із проекту Free Crimea Катерині Покровській, Вікторії Чирві, Анні Макоті, Роману Остапчуку та Марічці Дупак.

КРЫМ

*Назло неистовым тревогам,
ты, дикий и душистый край,
как роза, данная мне Богом,
во храме памяти сверкай!..
Тебя покинул я во мраке:
качаясь, огненные знаки
в туманном небе спор вели
над гулом берегов коварных.
Кругом, на столбиках янтарных,
стояли в бухте корабли...*

*Меня те рощи позабыли...
В душе остался мне от них
лишь тонкий слой цветочной пыли...
К закату листья дум моих
при первом ветре обратятся,
но если Богом мне простятся
мечты ночей, ошибки дня,
и буду я в раю небесном,
он чем-то издавна известным
повеет, верно, на меня!*

Владімір Набоков 30 червня 1920 року

/ ВІДГУКИ /

Крим — це біль кожного українця-патріота. Для Тараса Березовця він тим більше відчутний, бо там — його мала Батьківщина. Там, у нашому стародавньому Тмутараканському краї, закопано його пуповину. І там же в Керчі — його земля обітована, яка рано чи пізно повернеться до складу України. Де-факто. Бо де-юре Крим — український, хоч би якою кількістю трикологів декорували його окупанти. Можливо, символічно, що ці рядки пишуться в День хрещення України-Русі, звісно ж, із думками про Корсунь-Херсонес, руїни якого Путін намагається використати для виправдання анексії. Прикметно, що з Тарасом Березовцем, одним із найкращих політтехнологів і політичних експертів, ми познайомилися десять років тому в штаб-квартирі Північно-Атлантичного Альянсу. Ми вже тоді, уважно спостерігаючи за Путіним, не сумнівалися, що Росія неодмінно нападе на Україну. Як могли, намагалися переконати по-паціфістському налаштованих співвітчизників якнайшвидше обзавестися натівською парасолькою, як це зробили наші завбачливі сусіди. За неналежну увагу до питань оборони країни, характерну для періоду 1991–2013 років, платимо високу ціну. Не лише в Криму, але й на Донбасі. Росія ж до анексії півострова готувалася з моменту розпаду СРСР. Саме тоді й почалися розвідувальні, інформаційно-пропагандистські й інші спецоперації. Урешті, хіба не було таких попереджень, як рішення хасбулатівської Верховної Ради Росії 1993 року чи путінської атаки на Тузлу 2003-го? Матеріали й свідчення, які зібрав пан Березовець для цієї книги, — це наче готова кримінальна справа проти Путіна та його поплічників. Тим паче що явка з повинною напередодні річниці анексії відбулася в прямому ефірі одного з кремлівських каналів. Хоч би за яку роботу брався Тарас Березовець, виконує він її фахово, сумлінно та якісно. Книга *«Анексія: Острів Крим»* не є винятком. Ексклюзивні свідчення, надані спеціально для цієї книги українськими, російськими та міжнародними політиками, військовими, експертами, журналістами, активістами, дають широку панораму аншлюсу Криму. І нема чого ображатися на паралелі з

Гітлером. Самі ж назвали це неподобство «воссоєдинением Крима с Россией». А то ж і є аншлюс. Відвідати рідний Крим Тарас поки що не може. Окупанти, напевне, занесли його до «чорного списку». А для нас це — дошка пошани, висока оцінка того, що пан Березовець робить для повернення Криму Україні.

Олег Медведев, політичний консультант, радник Президента України Петра Порошенка

Для мене моя рідна батьківщина, мій Крим асоціюється з ароматом лаванди. По-справжньому я його відкрив для себе в 1989 році, коли їхав машиною з двоюрідним братом Ельдаром до Бахчисарая, де мій батько купив будинок і де з часом мала би зібратися вся наша рідня, яка поверталася на свою Батьківщину після десятиліть депортації. Потім аромат лаванди супроводжував мене всюди: у дивовижних відкриттях моєї найкрасивішої Батьківщини, у зустрічах і знайомствах зі співвітчизниками, які починали зводити свої будинки поруч із лавандовим полем, і в Бахчисарай, і в Сімферополі, і в Судаку. Змішаний із сонцем і вітром, цей аромат став для мене частинкою моєї Батьківщини, мого Криму. І ось уже більше року я не відчуваю запаху рідної лаванди. Я не був у Криму з 27 лютого 2014 року, з тих самих днів, коли російські окупанти анексували мою Батьківщину. Я не думаю, що який-небудь фільм, картина, книга здатні перевернути світогляд, заангажований пропагандою, але впевнений у тому, що вони можуть стати точкою збору емоцій, інформації, пам'яті. Я дуже сподіваюся, що книга мого земляка, кримчанина Тараса Березовця стане територією, де будуть зібрані емоції, смисли й пам'ять людей, яким важливо знати й відчувати, що в них є небо, є земля, є їхня рідна Батьківщина з ароматом лаванди.

Ахтем Сеїтаблаєв, український актор і режисер, заслужений артист АР Крим

Крим — це земля, де я народилася й зростала. У моїй сім'ї офіцера, військового льотчика знають, що таке честь і гідність. Мене змалку вчили поважати, любити свою сім'ю, цінувати рідну землю, допомагати ближньому, бути чесною із собою та з іншими. Ось уже десять років я живу в столиці України, але Крим був і лишається для мене завжди рідною домівкою. Саме тому я не могла сидіти склавши

руки, спостерігати, як розривали мою рідну землю на частини, як російські окупанти паплюжили мирних жителів, принижували українських військових, залякували, викрадали кримських татар. Саме тому я прийняла рішення їхати до Криму. Виїзд був призначений на 8 березня 2014 року, а потім сталося те, що сталося: мене взяли в полон російські окупанти. Про ці дні пекла я розповіла Тарасу Березовцю для його книги. Я поїхала туди свідомо, адже хотіла, щоби люди знали, говорили й переказували одне одному правду — що насправді сталось у Криму. Правду про те, що Росія його окупувала. Правду про те, що російська влада просто вкрала частинку нашої Батьківщини, частинку мого рідного дому. Я хотіла, щоби люди боролися за свою землю. Ми всі відповідальні за те, яка вона — наша Україна, як її сприймає світ, а поки ми самі її сприймаємо тільки крізь приціл зброї. Я переконана, що ця книга написана для того, аби люди знали правду про Крим, щоби черпали інформацію з достовірних джерел, із перших вуст. Ця книга розповідає, якою ціною велася пропаганда російських ЗМІ, як збурювалося кримське населення зсередини, велася відповідна робота російських спецслужб задовго до лютневих подій 2014 року. Відповіді, яких ми не могли знайти в той буремний час, чекають вас тут, зібрані в цій книзі: це розповіді очевидців, які випробували на собі всю жорстокість «руського міра».

Шура Рязанцева, активістка Автомайдану, кримчанка, яка була в полоні в російських окупантів

Я народився, виріс і все своє життя прожив у Криму. В українському Криму. Бачив, як півострів хотіли перетворити на комуністичний заповідник, створюючи автономію 1991 року. Бачив, як більшість кримчан проголосували в грудні того ж року за незалежність України. Був свідком того, як у 1993–1994 роках Крим намагалися вперше забрати в нашої країни. Весь цей час на українському півострові вільно працювали російські пропагандисти. У кабельних мережах трансливалися російські телеканали. Практично не було шкіл з українською мовою навчання. А Партія регіонів, керуючи півостровом більше десятиліття, відверто заgravала з російськомовними виборцями, обіцяючи не допустити поширення в Криму «українізації». Українізації не сталося. Сталася

окупація. Російська окупація українського півострова Крим. Сподіваюсь, що ця книга допоможе українцям краще зрозуміти, що насправді було в лютому — березні 2014 року в Сімферополі, Севастополі та інших кримських містах. Чому півострів був захоплений практично без жодного пострілу. Та чи могли мирні громадяни протистояти до зубів озброєним окупантам.

Олександр Янковський, кримський журналіст, генеральний директор ТРК «Чорноморська», вимушений переселенець

/ КРИМ. ПРИСВЯТА /

Материнська лінія моєї сім'ї походить зі східної частини Криму, з Керченського півострова, а батьківський козацький рід належить до числа найстаріших на Полтавщині. Тому історичні назви кримських поселень, річок і місцевостей, забуті в радянські часи, у нашому родинному колі лунали повсякчас. Керч-Пантікапей, Катерлез, Бакси, Мелек-Чесме, Ак-Бурун, Тарханкут, Атлеш — ці автентичні назви ви з дитинства буквально вбираєте з молоком матері.

Родинні корені, наскільки ми змогли їх дослідити до шостого коліна, об'єднують у нашій сім'ї кров понтійських греків, кримських татар, росіян і українців. І це не є чимось надзвичайним для корінних кримчан. Один із друзів мого дитинства за походженням етнічний сицилієць — його предки жили в Керчі ще за Російської імперії. Ця невелика італійська громада й досі мешкає в Керчі та налічує зараз близько трьохсот людей, які вважають себе нащадками вихідців із сонячного Апеннінського півострова. Звідси й риси багатьох кримських традицій, зокрема кухні, яка має яскраво виражений середземноморський відтінок.

Один із перших дитячих спогадів про рідний Крим — батько підняв мене, чотирилітнього, і поставив у величезний, літрів на триста, дерев'яний чан, якому було більше ста років, наполовину наповнений п'янким чорним виноградом. Виноград ріс, за кримською традицією, прямо над головами на нашому подвір'ї в самому центрі міста — на вулиці Леніна, 10. Я чавив виноград ногами, а тонкий струмок стікав у дбайливо підставлений батьком кухоль. Із соку він робив чудове молоде вино, яким сусіди зазвичай пригощали одне одного за великими столами, поставленими прямо посеред двору й застеленими білими скатертинами.

Наш будинок у Керчі до революції 1917 року належав місцевому заможному торговцю. До речі, каналізація, за сімейним повір'ям, була збудована ще за античних часів.

Інший спогад про Крим — це гіркувато-солоний вітер — суміш духмяних запахів полуденного степу з гострими морськими нотками. Ще пам'ятаю, що Азовське море на запах відрізняється від Чорного, бо

мілкіше й солоніше — сильніше прогріваючись улітку, воно часто пахне водоростями.

Крим — це земля надії. Земля, гіркота від втрати якої ніколи не дасть заспокоїтися. Це неможливо забути. Тому для мене неважливо, скільки часу має минути, коли я знову зможу ступити на землю нашого, українського Криму. Адже я твердо переконаний, цей день неодмінно настане. Бо ще нікому й ніколи не вдалося повернути колесо історії назад. Хоч би якими хворобливими розповідями про «священну Корсунь» і «скрепи» це маскувалося. Тому що зло не може взяти гору остаточно. На час — так. Але стратегічно воно обов'язково зазнає поразки. Я це знаю.

Ця книга розповідає, як було вчинено найбільший сучасний злочин проти людяності, проти міжнародного права й проти добросусідських відносин між великими народами. Я би хотів, щоби ця книга допомогла зрозуміти всі потаємні пружини та механізми зловісного плану, який вороги України виношували понад двадцять років.

Факти, зібрані в цій книзі, містять суху хронологію подій з 18 лютого по 18 березня 2014 року — між датами, які визначили долю Криму на найближчі роки. 18 лютого — це день початку масових розстрілів на київському Майдані Незалежності, день, коли Путін остаточно визначився із захопленням Криму. 18 березня — це день публічного зізнання президента РФ Владіміра Путіна у скоєному міжнародному злочині. Щоправда, це відбулося у вигляді евфемізму, притаманного російській політичній реальності, — вітання в Кремлі депутатів Держдуми, членів Ради Федерації та представників самопроголошеної влади Криму й Севастополя з «історичною подією». Цього ж дня Владімір Путін, спікер кримської Верховної Ради Володимир Константинов, самопроголошені прем'єр Сергій Аксьонов і так званий народний мер Севастополя Алексей Чалий підписали Договір про «вступ» Республіки Крим до складу Російської Федерації.

Факти, емоцій до яких додають лише свідчення безпосередніх учасників тих подій, що, без перебільшення, змінили весь світ, — політиків, військових, громадських активістів, журналістів і простих громадян. Усіх тих, чийого життя безпосередньо торкнувся найбільший геополітичний злочин XXI століття — анексія Криму.

Сподіваюся, що викладені в книзі факти стануть у пригоді, коли прийде час давати правову оцінку всім кримінальним та військовим

злочинам людей, хоч би на яких високих посадах вони були чи й досі є. Бо ж, лишившись непокараним, цей геополітичний злочин рано чи пізно поставить усе людство на межу геополітичної катастрофи. Найбільшої з часів завершення Другої світової війни.

Я присвячую цю книгу всім відомим і безіменним героям того буремного «місяця анексії», які, часто жертвуючи своїм життям, спробували стати на шляху безжальної й підступної машини насилля, протягом десятиліть будованої керівництвом Росії, а особливо з приходом до влади Владіміра Путіна в 1999 році.

Безсоромно лаштована на українській землі — попри всі двосторонні та міжнародні угоди, гарантії суверенітету й визнання територіальної цілісності, підписані Російською Федерацією з Україною, — ця машина вже вбила та скалічила тисячі українських громадян унаслідок окупації Криму й розв'язання війни на Донбасі. Прикриваючись словами про вікову дружбу російського й українського народів, вона десятиліттями цинічно й планомірно готувала розчленування України та загарбання її земель.

Запущена Путіним машина насилля в ці хвилини продовжує тотальну зачистку анексованого Криму від усіх незгідних з окупацією, викрадає й залякує мирних громадян, закриває всі незалежні медіа та перетворює Крим на «непрístupную крепость» і «непотопляемый авианосец». Уперше з 1944 року російська влада знову повторює злочин ХХ століття — проводить депортацію кримських татар, українців, росіян — будь-кого, хто не підтримав окупанта. Хто насмілився бути проти машини, яка насиллям, погрозами й шантажем хоче переконати весь світ, що на те ради нема й усім слід змиритися з російським статусом півострова.

Дозволю собі нагадати слова англійського публіциста ХVIII століття Едмунда Берка, сказані ніби для цього випадку: *«Єдине, що потрібно для тріумфу зла, це щоби добрі люди нічого не робили».*

/ ДІЙОВІ ОСОБИ^[1] /

Українська сторона

- Олександр Турчинов, в.о. Президента України
- Арсеній Яценюк, прем'єр-міністр України
- Андрій Парубій, секретар Ради національної безпеки та оборони України
- Петро Порошенко, народний депутат України
- Віталій Ярема, перший віце-прем'єр-міністр України
- Володимир Гройсман, віце-прем'єр-міністр України
- Арсен Аваков, міністр внутрішніх справ України
- Валентин Наливайченко, голова СБУ
- Андрій Дешиця, в. о. міністра закордонних справ України
- Ігор Тенюх, в. о. міністра оборони України
- Юлія Тимошенко, український політик, экс-прем'єр-міністр України
- Павло Петренко, міністр юстиції України
- Людмила Денісова, міністр соціальної політики України
- Мустафа Джемільєв, экс-лідер Меджлісу кримськотатарського народу
- Сергій Пашинський, в. о. глави Адміністрації Президента України
- Андрій Сенченко, в. о. заступника глави Адміністрації Президента України
- Микола Балан, генерал-лейтенант, начальник управління Кримського територіального командування Внутрішніх військ МВС України
- Олег Махніцький, в. о. Генерального прокурора України
- Юрій Сергеев, посол України в ООН
- Шура Рязанцева, активістка Автомайдану
- Андрій Щекун, координатор кримського Євромайдану
- Олексій Нікіфоров, заступник командира в/ч А 0669 морської піхоти (м. Керч)

- Олександр Янковський, генеральний директор ТРК «Чорноморська»
 - Дмитро Білоцерковець, координатор молодіжного крила партії «Удар»
 - Леонід Пілунський, депутат ВР АРК
 - Сергій Куніцин, представник Президента України в Криму, народний депутат України
 - Юлій Мамчур, полковник, командувач аеропорту 204-ї Севастопольської бригади тактичної авіації імені Олександра Покришкіна
 - Дмитро Тимчук, керівник Центру військово-політичних досліджень
 - Владислав Селезньов, начальник кримського медіа-центру Міністерства оборони
 - Ігор Кабаненко, адмірал ВМС України, экс-перший заступник головнокомандувача ВМС України
 - Рефат Чубаров, лідер Меджлісу кримськотатарського народу
 - Георгій Логвинський, помічник народного депутата
 - Ахтем Сеїтаблаєв, актор, режисер
 - В'ячеслав Аброськін, заступник начальника УВС м. Севастополя
 - Андрій Коренько, капітан 1-го рангу, начальник управління пропаганди Головного управління по роботі з особовим складом ЗСУ
 - Севгіль Мусаєва-Боровик, редактор інтернет-видання *Hubs*
 - Ліза Богуцька, кримський блогер
 - Таміла Ташева, організатор «Крим-SOS»
 - Осман Пашаєв, кримський журналіст каналу *ATR*
 - Олег Комуляр, голова ГО «Клуб уболівальників Таврія»
 - Ліля Буджурова, головний редактор першого кримськотатарського телеканалу *ATR*
 - Матвій Ганапольський, журналіст
 - Євген Перебийніс, директор Департаменту інформаційної політики Міністерства закордонних справ України
 - Решат Аметов, кримськотатарський активіст, закатований окупантами
 - Сергій Кокурін, прапорщик українських ЗС, застрелений окупантами

- Михайло Коваль, директор департаменту персоналу адміністрації Державної прикордонної служби України
- Сергій Гайдук, командувач Військово-Морських Сил України
- Андрій Садовий, мер м. Львова
- Сергій Костинський, кримський політолог
- Сергій Гундер, підполковник, начальник штабу в/ч А2904 (м. Бахчисарай)
- Заїр Смедляєв, глава ЦВК Курултаю кримськотатарського народу, активіст кримськотатарського національного руху

Російська сторона

- Владімір Путін, президент Російської Федерації
- Сергій Наришкін, голова Державної думи Федеральних Зборів Російської Федерації
- Валентина Матвієнко, голова Ради Федерації
- Борис Немцов, російський опозиціонер
- Ілья Пономарьов, російський депутат Державної думи, опозиціонер
- Сергій Лавров, міністр закордонних справ Російської Федерації
- Сергій Шойгу, міністр оборони Російської Федерації
- Леонід Слуцький, голова думського комітету у справах СНД, голова правління міжнародного громадського фонду «Російський фонд миру»
- Віталій Чуркін, постійний представник Російської Федерації при ООН
- Андрей Макаревич, лідер рок-гурту «Машина времени»
- Дмитрій Песков, прес-секретар Владіміра Путіна
- Сергій Міронов, керівник фракції «Справедливая Россия» в Державній думі
- Рамзан Кадіров, глава Чеченської Республіки
- Владіслав Сурков, радник президента РФ
- Борис Рожин, автор мему «ввічливі люди», блогер
- Владімір Жириновській, лідер ЛДПР
- Владімір Чіжов, посол Російської Федерації при ЄС
- Міхаїл Ходорковський, опозиціонер
- Віктор Шендеровіч, письменник-сатирик
- Ксенія Собчак, російська опозиціонерка

- Владімір Карпушенко, офіцер ЗС РФ, заступник командира 810-ї бригади, Герой Росії
- Андрій Ілларіонов, колишній радник президента РФ
- Александр Вітко, командувач Чорноморського флоту РФ
- Владімір Медінській, міністр культури Російської Федерації
- Глеб Павловській, экс-радник Путіна
- Алексей Навальний, російський блогер і опозиціонер
- Олег Белавенцев, віце-адмірал
- Вячеслав Володін, перший заступник глави адміністрації президента РФ
- Максим Ткаченко, майор, командир батальйону морської піхоти 77 ОБрМП Каспійської флотилії
- Ніколай Хромов, підполковник з МП Чорноморського флоту РФ
- Сергей Глазьев, радник президента РФ

Кримські сепаратисти та інші

- Віктор Янукович, четвертий президент України (2010–2014)
- Володимир Константинов, спікер Верховної Ради АРК
- Сергій Аксьонов, самопроголошений «прем'єр Республіки Крим»
- Алексей Чалий, «народний мер» м. Севастополь
- Рустам Темиргалієв, перший віце-прем'єр АРК
- Анатолій Могильов, голова Ради міністрів АРК (2011–2014)
- Юрій Ільїн, начальник Генерального штабу Міністерства оборони
- Денис Березовський, колишній в. о. командувача Військово-Морських Сил України, зрадник
- Володимир Садовник, підполковник, командир в/ч А2904 (м. Бахчисарай), зрадник
- Сергій Цеков, голова «Русской общины» Криму, віце-спікер Верховної Ради АРК
- Григорій Іоффе, перший заступник голови Верховної Ради АРК
- Леонід Грач, голова Комуністичної марксистсько-ленінської партії України
- Михайло Малишев, «голова Виборчої комісії АРК»
- Володимир Яцуба, голова Севастопольської міської державної адміністрації (СМДА)
- Юрій Мешков, экс-президент Республіки Крим (1993–1994)

- Ігорь Гіркін (Стрелков), терорист
- Олена Сотникова, «міністр юстиції Криму»
- Сергій Абісов, «міністр внутрішніх справ Криму», зрадник
- Сергій Шахов, «міністр з надзвичайних ситуацій Криму»
- Наталія Поклонська, самопроголошений прокурор Криму, зрадниця
- Петро Зима, «начальник Служби безпеки Криму», зрадник
- Дмитро Полонський, «міністр з інформації та масових комунікацій Криму»
- Ігор Авруцький, керівник Головного управління внутрішніх справ в АР Крим, зрадник

Закордонні представники

- Барак Обама, президент Сполучених Штатів Америки
- Ангела Меркель, федеральний канцлер Німеччини
- Девід Кемерон, прем'єр-міністр Великої Британії
- Стівен Харпер, прем'єр-міністр Канади
- Даля Грибаускайте, президент Литви
- Франсуа Олланд, президент Франції
- Броніслав Коморовський, президент Польщі
- Тоомас Хендрік Ільвес, президент Естонії
- Джо Байден, віце-президент США
- Дональд Туск, прем'єр-міністр Польщі
- Реджеп Таїп Ердоган, президент Туреччини
- Пан Гі Мун, Генеральний секретар ООН
- Радослав Сікорський, міністр закордонних справ Польщі
- Андерс Фог Расмуссен, генеральний секретар НАТО
- Ламберто Зан'єр, генеральний секретар ОБСЄ
- Турб'єрн Ягланд, генеральний секретар Ради Європи
- Ахмет Давутоглу, міністр закордонних справ Туреччини
- Жозе Манеуль Баррозу, президент Єврокомісії
- Мартін Шульц, президент Європейського парламенту
- Лоран Фабіус, глава МЗС Франції
- Вільям Хейг, міністр закордонних справ Великої Британії
- Франк-Вальтер Штайнмаєр, міністр закордонних справ Німеччини

- Девід Лідінгтон, міністр європейських справ Великої Британії
- Карл Більдт, міністр закордонних справ Швеції
- Лінас Лінкявічус, міністр закордонних справ Литви
- Кетрін Ештон, верховний представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки
- Саманта Пауер, представник США в ООН
- Деймон Вілсон, віце-президент Атлантичної ради США
- Штефан Фюле, єврокомісар з питань розширення та європейської політики сусідства
- Роберт Серрі, спеціальний посланник Генерального секретаря ООН
- Джеффри Пайетт, посол США в Україні
- Аліна Полякова, експерт *Atlantic Council* (США)
- Пьотр Андрусечко, польський журналіст
- Джен Псакі, спікер Державного департаменту США
- Ян Томбінські, голова представництва ЄС в Україні
- Астрід Торс, верховний комісар ОБСЄ з питань національних меншин
- Іван Шимонович, представник Генерального секретаря ООН
- Джон Бреннан, глава ЦРУ
- Філіп Брідлав, головнокомандувач Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі
- Кеті Бьортон, офіційний представник ОБСЄ

/ ПЕРЕДМОВА /

«Володін [президент Росії. — Прим. ред.] має собі за ціль Крим, на півдні України, і він знає — щойно Україна вступить у НАТО, йому буде важко досягти своєї мети.

Тому він вирішив діяти дуже швидко... Гадаю, він вторгнеться в Крим».

*З роману Тома Кленсі «Право остаточного рішення»,
опублікованого 3 грудня 2013 р.*

Крим має надзвичайно вигідне геополітичне розташування й тому завжди опинявся на шляху всіх хвиль міграцій та воєн, що котилися з Азії до Європи й у зворотному напрямку ще від античних часів. Його стратегічне значення свого часу високо оцінили кіммерійці, таври, скіфи, понтійські греки, сармати, римляни, готи, алани, гуни, слов'яни, монголи, татари, кримські татари, кримчаки, генуезці, турки, росіяни, англійці, німці, українці й багато інших народів. Хто контролював Крим, той контролював усю Україну, південь Росії, усю акваторію Чорного й Азовського морів.

Усі нинішні проблеми Криму, власне, зумовлені тим, що навали завойовників завжди спричиняли на території півострова примусове переселення місцевого населення.

Останні великі хвилі біженців із корінного населення півострова пов'язані із загарбанням Криму Російською імперією 1783 року, далі — Кримською війною 1853–1856 років між Росією, з одного боку, та коаліцією на чолі з Британією й Францією, з другого, а потім — Другою світовою війною, коли 18 травня 1944 року розпочалася примусова депортація кримськотатарського народу за наказом Йосипа Сталіна.

При цьому два найбільші сплески примусово-добровільної еміграції кримських татар — 1790 та 1850 років — призвели до катастрофічного зменшення присутності цього народу в Криму. Історики стверджують, що з понад одного мільйона кримських татар на початку анексії півострова Катериною II 1783 року наприкінці XIX століття лишилося вже менше 200 тисяч. Унаслідок цього на

півострові було майже повністю знищене сільське господарство, знелюднена степова частина Криму. На місце вимушених біженців російська імперська влада завозила (часто примусово) представників інших народів, особливо віддаючи перевагу етнічним росіянам із центральних російських губерній.

Не менш катастрофічними були наслідки для корінного населення півострова, зокрема й для українців, росіян, понтійських греків, вірмен, євреїв, караїмів та інших, після Громадянської війни 1920-х років. Значна частина людей загинули, померли від голоду або були вимушені емігрувати в Європу. Так званий «Червоний терор» у Криму, навіть за даними сучасних російських істориків, протягом 1920–1921 років забрав життя щонайменше 120 тисяч кримчан і біженців з усіх куточків Російської імперії.

Але при цьому цікаво: ще на початку встановлення в Криму радянської влади далеко не всі на півострові бачили Крим у складі РРФСР. Так, автори рідкісного видання 1992 року «Крымская республика: год 1921-й» кримські політологи Володимир Брошеван та Олександр Форманчук доводять, що чимало більшовицьких організацій півострова не могли дійти згоди щодо майбутнього статусу Криму. Частина з них наполягали на включенні Кримської Республіки до складу УРСР, інші хотіли до РРФСР. Керченський повітовий комітет більшовицької партії наполягав на включенні Криму до складу Української Республіки, «беручи до уваги географічне положення та економічні зв'язки». Делегати Севастопольської повітової партконференції (за етнічною ознакою зі 169 присутніх делегатів було росіян — 139, євреїв — 18, татар — 2, латвійців — 3, фінів — 2, поляків — 2, решта — 3) у резолюції з «радянського будівництва» записали: *«Виходячи з оцінки об'єктивних умов, у яких був Крим, у міжнародному, господарському, політичному, культурному аспектах і як усеросійська здравниця, а головне, зважаючи на те, що переважна більшість населення — росіяни, уважати, що Крим має бути областю з губернським апаратом влади на правах губернії, безпосередньо підпорядкованій центральній владі — РРФСР»*, — ідеться в згаданій книзі.

Важкими були наслідки голоду 1921–1923 років, коли, за різними оцінками, загинули від 70 до 85 тисяч мешканців півострова. Особливо відчутною була смертність для кримських татар — до 50 тисяч, або до

15% від їхньої загальної чисельності. З початком війни з півострова також були депортовані всі кримські німці.

Після Другої світової населення Криму з довоєнних понад 1,1 мільйона скоротилося майже наполовину, а в місцях запеклих боїв, як, наприклад, у Керчі, вижило лише близько 10% довоєнного населення.

Урешті, примусова депортація з Криму кримських татар, греків, болгар, вірмен, караїмів та інших народів, проведена НКВС СРСР за наказом Сталіна 18–20 травня 1944 року, скалічила долі понад 300 тисяч людей. Тоді, за оцінками істориків, через нелюдські умови під час транспортування та в засланні загинули до 46% представників усього кримськотатарського народу. Оцінки кількості жертв з інших етносів різняться, але також обчислюються тисячами.

Унаслідок цих подій на момент здобуття Україною незалежності 1991 року більша частина жителів півострова не були кримчанами в прямому розумінні. Адже переважно це були місцеві мешканці в першому або принаймні другому поколінні, народжені в повоєнному Криму починаючи з 1950-х років.

Від 1960-х років радянська влада перетворила Крим на престижне місце виходу на пенсію для представників комуністичної, профспілкової та військової еліти, переїжджати куди дозволялося переважно за умови високого московського чи київського покровительства. Більшість пенсіонерів склали колишні партфункціонери, представники політичного управління партії Радянської Армії (на радянському сленгу — політруки) і просто люди зі зв'язками (так звані блатні).

Через це, за останнім достовірним переписом населення, проведеним Україною у 2001 році, на той момент з 2 млн. 24 тис. осіб корінними кримчанами за місцем народження були лише 49,1% мешканців Криму та м. Севастополя. При цьому другою за чисельністю групою стали уродженці регіонів Російської Федерації — 18,8% кримчан, ще 16,1% були вихідцями з материкової України, 8,1% народилися в Узбекистані (переважно нащадки депортованих у 1944 році кримських татар), 1,4% — у Казахстані, 1,3% — у Білорусі, 1,9% — з решти пострадянських держав. При цьому, за словами останнього легітимного міністра курортів та туризму АРК Олександра Лієва, понад 50% кримчан жодного разу не виїжджали до материкової України.

Крім того, з початку 1990-х років Російська Федерація, навіть за часів першого президента Бориса Єльцина, почала активно роздавати на території півострова російські паспорти; а в місця базування Чорноморського флоту РФ щороку прибували тисячі нових військовослужбовців із сім'ями. Десятки тисяч цих громадян, що приїхали з Росії, залишалися постійно жити в Криму вже після виходу на пенсію.

Особливих масштабів практика міграції росіян на півострів та масової видачі українським громадянам паспортів РФ набула за часів президента Віктора Януковича. При цьому російський МЗС відмовлявся називати кількість виданих російських паспортів навіть на вимоги українських дипломатів.

Про це ще 2008 року попереджали окремі представники МЗС України, зокрема тодішній посол у Словаччині Інна Огнівець. За її словами, Росія постійно вела активні приховані дії щодо надання російського громадянства мешканцям Криму. Посол зробила таку заяву, оскільки протягом багатьох років була учасником переговорів із представниками РФ щодо врегулювання діяльності ЧФ у Криму. За словами Огнівець, «наступною після Грузії може бути Україна», адже громадянство Росії дає Російській Федерації можливість у будь-який момент заявити, що порушуються права так званих співвітчизників.

Огнівець також повідомляла, що з боку росіян на півострові роками ведуться дуже активні дії, які «не рекламуються, а приховуються, однак про них відомо Міністерству закордонних справ України, щодо надання російського громадянства мешканцям Криму».

За свідченням українських дипломатів, МЗС України протягом 2000-х років постійно готувало ноти ультимативного характеру до російського МЗС, де вказувало: якщо протягом 24 годин консульські групи російського дипломатичного відомства не покинуть територію Криму, де вони цілеспрямовано видають паспорти, то ці особи будуть визнані *persona non grata*. За свідченням Огнівець, російська сторона завжди на них реагувала, і її консульські групи миттєво виїжджали з півострова.

Проте, попри такі зусилля українських дипломатів, за достовірними даними, на кінець 2010 року на території Криму загальна кількість російських громадян, які водночас мали й українське громадянство, перевищувала 120 тисяч осіб. Основна маса

цих людей проживали в межах дислокації російських гарнізонів Чорноморського флоту РФ у Севастополі, а також у Феодосії, Керчі та кримській столиці Сімферополі.

У підсумку понад половина населення Автономної Республіки Крим не були уродженцями півострова, до того ж значна частина кримчан на момент початку агресії Росії проти України в лютому 2014 року мали або російське, або подвійне українсько-російське громадянство.

Усе це сформувало спільноту, з переважно спільними релігійними та політичними поглядами, попри відмінності в етнічному походженні. Такий собі уламок радянської імперії, «общество советских людей», або «радянців» — людей, чия поведінка й мислення сформувалися за часів Радянського Союзу.

Ще одним аспектом, що суттєво впливав на деформацію політичного поля в Криму, стало масове засилля на вищих і середніх щаблях місцевої влади представників Партії регіонів, особливо вихідців із Донбасу. Після перемоги на президентських виборах у лютому 2010 року Віктор Янукович доволі швидко почав займатися переформатуванням кримського уряду.

Уже 17 березня 2010 року Верховна Рада АРК за наполяганням Януковича призначила представника так званої «макіївської команди» (за назвою міста Макіївка Донецької області, звідки приїхала значна частина нової кримської команди ПР) Василя Джарти головою Ради міністрів Криму. Після його раптової смерті, навколо якої в Криму ходило чимало чуток (стверджували, що його отруїли), його змінив інший представник «макіївської команди», екс-начальник Кримського управління МВС та екс-міністр внутрішніх справ Анатолій Могильов, із тієї ж команди Партії регіонів.

Макіївці невдовзі отримали в Криму інше дотепне прізвисько — «македонці», утворене від «Макіївка» й «Донецьк». Згодом «македонцями» називали вже всіх приїжджих членів місцевої Партії регіонів.

Але подальші дії «македонців» протягом 2010–2014 років давали мало приводів для жартів. Донецький «каток» добре пройшовся кримською політичною елітою під час місцевих виборів 2010 року та згодом під час виборів до Верховної Ради України 2012-го. До в'язниці потрапили колишній голова Верховної Ради АРК Анатолій Гриценко,

кілька мерів кримських міст. «Македонці» проводили швидку й жорстку зачистку від місцевих політ-еліт, унаслідок чого за результатами виборів у жовтні 2010 року до місцевих рад та ВР АРК потрапили багато немісцевих кандидатів — здебільшого привезених з Макіївки та Донеччини.

Доходило до смішного — коли майже половину, наприклад, Ялтинської міськради чи Масандрівської селищної ради складала колишні мешканці Донбасу, привезені й зареєстровані за два-три місяці до дня виборів. Джарти хотів бачити на всіх рівнях лише «своїх», не довіряючи місцевій кримській еліті. Хоч як парадоксально, але єдине місто, куди «македонці» не змогли делегувати достатньо своїх ставлеників, — Севастополь, де місцева еліта опиралася на підтримку російських спецслужб.

За жорсткого тиску Джарти вкрай низькі показники на виборах 2010. року отримало те ж проросійське «Русское единство». Партія, очолювана майбутнім самопроголошеним прем'єром Криму Сергієм Аксьоновим, здобула всього 4,02% голосів кримчан і лише три депутатських крісла зі ста.

Джарти жорстко пресував і швидко маргіналізував місцеву проросійську громаду на півострові, проте саме засилля «македонців» якраз і зіграло свою зловісну роль в анексії Криму. Кадри саме з цієї команди (значна частина депутатів ВР Криму були протеже голови Ради міністрів Василя Джарти) відіграли ключову роль в ухваленні незаконних рішень Верховної Ради АРК у лютому — березні 2014 року.

Аби обґрунтувати цю тезу, досить згадати кадровий склад останнього легітимного кримського парламенту, обраного 31 жовтня 2010 року. Зі 100 депутатів Верховної Ради АРК 80 представляли Партію регіонів (32 — за списками, і 48 — в одномандатних округах), Комуністична партія України та Народний рух (від НРУ балотувалися представники Меджлісу) за списками здобули по 5 мандатів, ще 5 виборола партія «Союз» Льва Миримського (3 — за списками, і 2 — в одномандатних округах), «Русское единство» Сергія Аксьонова отримало 3 мандати за списком, 2 мандати за списком здобула «Сильна Україна» Сергія Тігіпка.

Саме ця Верховна Рада АРК, контрольована «регіоналами», урешті й проголосувала та ухвалила всі незаконні рішення, що передували так

званому загальнокримському референдуму 16 березня 2014 року.

Тепер зосередимось, власне, на аналізі подій, що безпосередньо передували анексії півострова.

Не можна оминати увагою дві спроби відокремлення Криму від України, здійснені Росією після 1991 року. Насамперед, у 1992–1994 роках за прямого політичного та фінансового сприяння Російської Федерації було створено низку партій проросійського спрямування.

Одним із перших пілотних проектів із відокремлення Криму стало створення в 1992 році Республіканського руху Криму (РДК — від рос. Республіканское движение Крыма) на чолі з уродженцем м. Синельникове Дніпропетровської області Юрієм Мешковим. Того ж року РДК створило дві ініціативні групи в Сімферополі та смт. Гвардійське, де зібрало підписи за проведення референдуму щодо виходу Республіки Крим зі складу України. Провокація була зупинена рішенням Верховної Ради РК під керівництвом спікера Миколи Багрова, яким було накладено мораторій на проведення референдуму.

Унаслідок такого парламентського рішення РДК у жовтні 1992 року розкололося на дві нові партії — Республіканську партію Криму під проводом Юрія Мешкова та Народну партію Криму (майбутню партію «Союз» Льва Миримського) — і припинило існування. Через деякий час на уламках РДК сформувалася третя сила — Російська партія Криму (рос. — Русская партия Крыма) із Сергієм Шувайніковим на чолі. За рік, 23 жовтня 1993 року, Мешков разом з екс-народними депутатами Верховної Ради УРСР Володимиром Тереховим і Сергієм Цековим провели установчі збори ще одного кремлівського проекту — Російської громади Криму (рос. — Русская община Крыма).

Зрештою, за прямого сприяння Москви 13 жовтня 1993 року Верховна Рада Криму заснувала посаду президента Республіки Крим. Перші й останні в історії президентські вибори відбулися в Криму в січні 1994-го. Перший тур пройшов 16 січня, найбільше голосів здобули лідер блоку «Россия» Юрій Мешков (38,5%) та самовисуванець Микола Багров (17,55%). Переможцем другого туру 30 січня 1994 року став Мешков, який отримав 72,92% голосів, його опоненту Багрову віддали перевагу 23,35% кримчан.

Першим же указом Юрія Мешкова на посаді президента Криму стало переведення півострова на московський час. Мешков також публічно задекларував курс на зближення з РФ до повного

приєднання. Інструментами інтеграції кримська влада розглядала введення російського рубля, надання жителям Криму російського громадянства, проте через спротив української влади та місцевої опозиції жодної з цих обіцянок реалізувати не вдалося.

Незабаром після обрання президентом Криму Мешков дав інтерв'ю газеті «Крымский курьер» і заявив: «Кримчани зробили свій вибір, проголосувавши за єднання з Росією, за відновлення економічних відносин, за відновлення військово-політичного союзу з Росією, за все те, що було проголошене РДК ще в серпні 1991 року. Це, насамперед, дасть змогу врятуватися всім громадянам Республіки Крим від остаточного краху того, що раніше називалося економікою. Природно, цього досягти неможливо, якщо слідувати курсом, запропонованим київським керівництвом, на відрив від Росії».

Крім того, Мешков активно ставив на найвищі посади російських громадян, що налаштувало проти нього значну частину кримської еліти, невдоволеної своїм відстороненням від процесів управління. Особливо скандальним стало призначення віце-прем'єром уряду Криму російського громадянина Євгенія Сабурова. Другим контроверсійним кроком стало лобювання на посаду спікера Верховної Ради Криму соратника по «Русскому блоку» Сергія Цекова. Проте невдовзі партійні соратники пересварилися, що прискорило політичне падіння Юрія Мешкова.

Провідну роль у дискредитації проросійської команди Мешкова та розвалі провладної коаліції тоді відіграли українські спецслужби. Головна заслуга в ліквідації сепаратистського гнізда на півострові належить голові Служби безпеки України (1991–1994) Євгену Марчуку. У 1994-му він стає першим віце-прем'єром України, а 3 березня 1995 року указом №166/95 президент України Леонід Кучма призначив Марчука виконувачем обов'язків прем'єр-міністра. І вже 17 березня за особистого втручання в. о. прем'єра Євгена Марчука Законом України «Про скасування Конституції та деяких законів Автономної Республіки Крим» посаду президента Криму ліквідовано. За деякий час кримський сепаратист Юрій Мешков виїхав до Москви, де протягом багатьох років викладав у Московській державній юридичній академії.

Паралельно з президентством Юрія Мешкова розвивались севастопольські події. Місто було визнане територією Росії в липні

1993 року відповідною постановою Верховної Ради РФ.

Учасник тих подій, проросійський активіст із Севастополя Олександр Круглов так згадував цей день у Москві: «9 липня 1993 року весь правий балкон головного залу Білого дому — понад півсотні місць — зайняли керівники майже всіх патріотичних рухів Криму, Севастополя, а також штабні чини всього російського та, зокрема, Чорноморського флотів. Верховна Рада Росії одностайно проголосувала за постанову, яка підтверджувала російський федеральний статус Севастополя. Хасбулатов [Руслан Хасбулатов, на той час голова Верховної Ради РФ. — *Прим. ред.*] урочисто привітав із цим зал, який дружно піднявся з крісел. Весь наш гостювий балкон вибухнув оплесками, вигуками „Ура-а!“ і, зрештою, піснею-гімном „Легендарный Севастополь“. Перш ніж оголосити перерву, Хасбулатов із підйомом, майже захоплено заявив, що жодне з пленарних засідань жодної з Верховних Рад Росії, що коли-небудь засідали в цьому залі, ніколи раніше нічого подібного не бачило й не чуло».

23 серпня 1994 року Севастопольська міська рада народних депутатів ухвалила на сесії рішення «Про статус міста Севастополя» із 5 ключових пунктів:

«1. Визнати російський правовий статус міста Севастополя.

2. Підтвердити принципову позицію міської Ради про Севастополь як головну базу Чорноморського флоту Російської Федерації, виражену в усіх раніше прийнятих рішеннях міської Ради XXI і XXII скликання.

3. Прийняти звернення міської Ради щодо статусу міста Севастополя до Президентів двох держав Єльцина Б.Н. і Кучми Л.Д., керівників вищих органів державної влади Шумейка В.Ф., Рибкіна І.П., Мороза О.О.

4. Відрядити делегацію міської Ради для участі в переговорах.

5. Контроль за виконанням цього Рішення покласти на Заступника Голови міської Ради Глушка М. М.»

Севастопольська міська рада, звертаючись до української та російської влади 23 серпня 1993 року, апелювала саме до «опитування»: «Воля жителів м. Севастополя та моряків-чорноморців, 89% яких позитивно відповіли на запитання про російський його статус», — так це зафіксовано в прийнятому севастопольськими депутатами документі.

Отже, цілих 89% — це фантастичний результат, який не мав жодної релевантності та легітимності. Результат, який самі севастопольські обранці скромно назвали навіть не «референдумом», а «опитуванням».

Урешті-решт, у вересні 1994 року ухвалене севастопольськими депутатами незаконне рішення «Про статус міста Севастополя» за наполягання тодішнього спікера Верховної Ради України Олександра Мороза було скасовано. «За» проголосувала абсолютна більшість народних депутатів — 305 голосів.

Це була перша, але не остання спроба російських спецслужб розхитати ситуацію в Криму. Нагадаю, робилося це за демократичного режиму президента Бориса Єльцина. Другу спробу росіяни здійснили вже у 2003 році, за його наступника Владіміра Путіна (з 1999 року — прем'єр-міністра, з 2000-го — президента РФ).

Цей інцидент, що увійшов в історію як конфлікт навколо острова Тузла, був спричинений агресивними діями Росії задля шантажу України в питанні делімітації українсько-російського кордону в Керченській протоці та Азовському морі. У вересні 2003 року від російської станиці Тамань Темрюкського району Краснодарського краю росіяни почали насипати штучну греблю.

Зведення велося в напрямку української Тузли, щоби з'єднати острів із російським берегом. Роботи були зупинені, лише коли за особистого втручання президента Леоніда Кучми українські прикордонники на Тузлі укріпилися для відбиття можливих агресивних дій із боку росіян. Власне, будівництво зупинилося за кількадесят метрів від наведеного українськими військовими інженерами прикордонного понтону.

Уже тоді багато експертів України й Заходу почали замислюватися над справжніми експансіоністськими планами Путіна щодо Криму. А попереду був ще й 2006 рік, коли Партія регіонів організувала в Криму багатотисячні мітинги проти планів президента Віктора Ющенка провести на півострові спільні з підрозділами НАТО навчання. Крім того, в цих мітингах українська контррозвідка зафіксувала участь російських громадян, зокрема офіцерів російської контррозвідки, зі штату Чорноморського флоту РФ у Криму.

Ось як про це розповідає **Аліна Полякова**, експерт провідного аналітичного центру *Atlantic Council* (Вашингтон, США): «Деякі аналітики вважають, що план анексії Криму був розроблений в

Кремлі ще на початку 2005 року. Оскільки ми не можемо точно сказати, коли група Путіна почала планувати захоплення півострова, цілком імовірно, що військовий план був на тій стадії, щоби вільно активізуватись у вирішальний момент. Революція на Майдані якраз привела до того, що цей вирішальний для Кремля момент настав. На відміну від Грузії, кримський план було виконано чітко й швидко, мабуть, завдяки тому, що нашу стратегію добре проаналізували, і Кремль навчився на власних помилках, яких він припустився в Грузії»^[2].

Загалом «гібридна війна», яка торкнулася українського Криму, мала свою передісторію, і ми не можемо не згадати тут російсько-грузинської війни 2008 року. Але помилково думати, що поняття «гібридна війна» виникло саме зараз, на початку XXI століття. Росія почала використовувати методи таємної, «гібридної війни» фактично століття тому. Тільки тоді застосовувалися інші терміни — «визвольний похід Червоної армії на Західну Україну» або ж «війна проти білофінів», як сором'язливо радянська історіографія називала розв'язану Сталіним війну 1939 року проти Фінляндії.

Історія «гібридної війни» в російському виконанні має тривалу передісторію. Цікаво, що технології, застосовані в інформаційному полі Росією проти України під час вторгнення в Крим, багато в чому перетинаються з тим, що відбувалося під час радянсько-фінської війни 1939 року. Складається враження, що нинішні спеці з військової пропаганди, які готували тексти й меседжі для спікерів і російських новин, детально вивчали тогочасний досвід.

Тоді, щоби пояснити своїм громадянам, чому Радянський Союз напав на нейтральну Фінляндію, яка нічим не загрожувала великій державі, пропаганда вигадала термін «білофіни», від «білогвардійські фіни». Два десятки років перед тим аналогічний термін застосовувався до Польщі, яку іменували тільки «панською Польщею», а самих ворогів у межах технології «розлюднення» конкретизували як «білополяків».

Технологія «розлюднення» (рос. «расчеловечивание») у пропаганді — створення ярликів для певного «неугодного» народу, аби зобразити його ворогом і викликати ненависть до нього.

Саме наприкінці березня 2014 року, під час кримського вторгнення, уперше використано терміни «укрофашисти», «укрокаратели»,

«укропи», «укронацисти», чим створювано пропагандистський міф, у якому ціла нація призначається винною й отримує негативний ярлик.

Є ще багато спільних рис у військових конфліктах, які відбувалися за участю Росії. Наприклад, як і в російсько-грузинській війні 2008 року, Росія, почавши з окупації українського Криму наприкінці лютого 2014 року, аби відволікти українські сили й створити нову зону напруги, розпочала війну, використавши на першому етапі тих самих «зелених чоловічків», тільки вже на території Донбасу, а згодом утворила терористичні «ДНР» і «ЛНР».

Фантастичні до деталей паралелі російсько-грузинської війни. 8 серпня 2008 року Росія розпочала свою сумнозвісну операцію «Примушення до миру» на території Південної Осетії. Паралельно з нею активно розгортався конфлікт в іншому сепаратистському регіоні Грузії — Абхазії, де ті самі російські найманці, яких російська преса, що не дивно, називала «добровольцями», як і бойовиків у «ДНР»-«ЛНР», розпочали масований наступ на позиції грузинської армії в Кодорській ущелині.

Тобто, щоби відволікти грузинські збройні сили від конфлікту в Південній Осетії, де розпочинався основний наступ, вони створили штучне вогнище конфлікту на території Абхазії з допомогою місцевих сепаратистів і російських найманців, яких вони називали «добровольцями». Аналогічно вони діяли й у Криму: аби відволікати українських військових і сили безпеки, розсіяти увагу, вони розпочали конфлікт на Сході України, утворивши маріонеткові «ДНР» та «ЛНР».

До речі, поняття «темники» — написані для журналістів інструкції з висвітлення та оцінки подій — з'явилося в Україні вперше з подачі Марата Гельмана на президентських виборах 2004 року. Проте їхні прототипи розробляли ще «Телеграфное агентство Советского Союза» (ТАСС) та «Совинформбюро» (1941–1961).

Саме «Совинформбюро» розсилало інструкції всім радянським радіостанціям і газетам. Уперше в інформаційному полі ці «темники» проявилися з початком Другої світової війни, активно застосувалися під час Корейської війни 1953 року та пізніших військових конфліктів за участі СРСР. Аналогічно діяло ТАСС, утворене 1925 року й реорганізоване лише 1992-го. ТАСС висвітлювало всі військові конфлікти, куди втручався СРСР, зокрема й Афганську війну 1979–

1989 років, коли виник евфемізм «виконання інтернаціонального обов'язку».

Таку ж природу має й аргументація «захисту російськомовного населення», що почала лунати в офіційній риториці Кремля задовго до окупації Криму.

Андрій Щекун, координатор кримського Євромайдану, ділиться спогадами про ситуацію, що передувала анексії: «Було відчуття того, що ситуація в Криму з кожним роком змінюється не в кращий бік. Останні роки чисельно збільшилися фінансові видатки на різноманітні проросійські акції. Наприклад, бюджет щорічних заходів до дня народження Пушкіна „Великое родное слово“ починався від 900 тисяч гривень в перші роки до 3 мільйонів в останні. І це тільки одна потужна акція в червні кожного року. І тоді, коли реальний річний бюджет державної організації „Всеукраїнський інформаційно-культурний центр“ в Сімферополі складав не більше 900 тисяч гривень! Іншим нахабним наочним прикладом стало збільшення накладу газети „Русичи“, що друкувалася в російській друкарні Севастополя „Флаг Родины“ й одночасно розповсюджувалася в усіх парафіях Української православної церкви Московського патріархату».

Ідея цієї книги народилася в мене відразу, коли я познайомився з останнім бестселером відомого американського письменника Тома Кленсі «Право остаточного рішення» (*Commandauthority*, разом із Марком Гріні), де зроблений фантастично точний прогноз російської анексії Криму.

Автор завершив роман у вересні 2013 року, а за місяць помер через серцевий напад. Книга вийшла вже по його смерті, у грудні 2013-го. У власній футуристичній манері Том Кленсі передбачив майже все, що відбудеться насправді буквально за півроку: за його сюжетом, у недалекому майбутньому Росія нападає, захоплює український Крим, розпочинає війну на Донбасі, атакує Естонію...

Востаннє я був у Криму 21–24 лютого 2014 року, провівши чотири дні в Сімферополі в сімейних справах. Це були дуже важкі дні, одразу після кривавих подій на столичному Євромайдані, коли загинули герої Небесної Сотні.

Крим на тлі цих буремних подій видавався райським острівцем, де нічого не відбувалося, життя було тихим і спокійним. У кримській столиці я жив у центрі, за дві хвилини від Радміну (Ради міністрів АРК), тому встиг побачити й перші мітинги під Верховною Радою АРК, де збиралися «тітушки» та представники розформованого кримського «Беркута», і мітинги кримських татар, які відбувалися на площі Леніна прямо перед будівлею Радміну. Єдине, що тоді справді хвилювало кримчан, — колапс банківської системи, і аж ніяк не міфічна громадянська війна, про яку їм значно пізніше розкажуть російські пропагандисти.

У ті дні — пам'ятаю, бо сам із цим стикнувся — із жодної банківської картки зняти гроші було неможливо, до відділень центральних українських банків стояли величезні черги, а в банкоматах суму зняття обмежили тисячею гривень.

Тоді ще ніщо не віщувало страшних подій, які охопили півострів уже за кілька днів. Звідти я поїхав увечері 24 лютого потягом № 12 Сімферополь — Київ, щоб, як виявилось, більше не повернутися.

Поїхав, бо 26 лютого мав бути в Москві на прямому ефірі в програмі «Политика» з Петром Толстим і Александром Гордоном на «Первом каналі».

У Криму я застав перші сплески сепаратизму, зокрема перший масовий мітинг у Севастополі 23 лютого, де його організатор Алексей Чалий проголосив себе мером міста й повідомив, що на півострові росіянам загрожують міфічні бандерівці та «правосеки», які збираються приїхати потягами й напасти на мирних кримчан.

Коли відео з мітингу показали в ефірі «Первого», а ведучий Толстой попросив мене прокоментувати, я підтвердив, що на момент мого від'їзду Крим був спокійним: відбувалися окремі мирні зібрання прихильників Євромайдану та Росії, але в останніх брали участь і російські громадяни, що на тлі передвиборної кампанії заборонене. Толстой же відповів кремлівською пропагандистською страшилкою — вона саме почала ротацію в ефірах російських телеканалів — про міфічні «поїзди дружби» з «бандерівцями» і «правосеками».

Насправді проросійські та проукраїнські мітинги для Криму доволі звичні, тож діям радикальних російських націоналістів особлива увага не приділялася. Але того дня, 26 лютого, перед будівлею Верховної

Ради АРК відбулися перші мітинги, де дві великі стихії стикнулися безпосередньо.

З одного боку — проросійські угруповання, нашпиговані працівниками російських спецслужб, бійцями севастопольського «Беркута» і «тітушками». З другого — представники кримського Євромайдану, кримськотатарської, російської та української громад, які були і є патріотами України. На превеликий жаль, уже тоді не вдалося уникнути жертв, і через тисняву сталися перші дві смерті: літня жінка була розчавлена натовпом, а пенсіонер помер від серцевого нападу вже після мітингу. Ще близько 30 людей звернулися по медичну допомогу.

Це була перша, але, на жаль, не остання кров, пролита на кримській землі. Тоді вона здалася трагічним збігом, адже Криму завжди вдавалося уникати серйозних протистоянь із людськими жертвами. За вирування Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013–2014 років у Криму все було тихо й спокійно, попри всі пристрасті, що розпалювалися між релігійними та національними громадами.

В аспекті національної політики Крим завжди був і є найунікальнішим регіоном України — протягом століть тут мирно уживалися люди понад сотні етносів. Ще в 1917 році найбільші групи на півострові складали росіяни, українці, кримські татари, греки, євреї, навіть екзотичні для нас британці, французи, італійці. Мирне співіснування було знищене Жовтневим переворотом, голодом 1921–1923 років і сталінськими чистками. Однак уся попередня історія навчила кримчан знаходити порозуміння в найскладніших ситуаціях, виходити з них із гумором, і тому хвиля насилля та неприйняття чужої думки, яка сьогодні захопила Крим, видається абсолютно ненормальною, штучною, невідповідною їхній природі.

Головна причина агресії — потужна кремлівська машина пропаганди, розгорнута на півострові значно раніше від 2014–2015 років. Власне, Крим завжди залишався частиною інформаційного поля Росії, а Кремль ніколи не відпускав його зі своїх пазурів, навіть за Бориса Єльцина. Але особливо помітним вплив цієї пропаганди став із моменту приходу до влади Владіміра Путіна.

З 1999 року і від путінського уряду РФ, і від так званого уряду Москви, очолюваного Юрієм Лужковим, у Крим почали щорічно

видавати багатомільйонні суми на проведення, як зазначалося, культурницької, просвітницької та наукової роботи. У цінах 1990–2000-х років лише уряд Москви виділяв близько 20 мільйонів доларів щорічно.

Це наперед визначило лояльність багатьох проросійських діячів Криму. До того ж через потурання української влади — і за Леоніда Кучми, і за Віктора Ющенка, і особливо за Віктора Януковича — понад 120 тисяч кримчан отримали російське громадянство.

Звичайно, ці процеси ніколи б не відбулися без прямого сприяння органів влади — як кримської, так і центральної. Власне, і без злочинної бездіяльності або ж прямої допомоги українських спецслужб, які працювали на Кремль. Ніколи б у Криму не сталися ці трагічні події, якби українські правоохоронні структури, насамперед Служба безпеки, Головне управління розвідки Міністерства оборони, виконували свої прямі конституційні обов'язки.

Ще 1999 року, коли я починав працювати в РНБО України, ми отримували таємні звіти від кримського управління СБУ, і вже тоді на одній із нарад, пам'ятаю, президент Леонід Кучма невдоволено обмовився про їхню роботу — там, мовляв, повно російських шпигунів.

Загалом наприкінці 1990-х — у 2000-х роках усі ці звіти кримського та севастопольського управлінь СБУ неофіційно вважалися в РНБО недостовірними — і за Кучми, і за Ющенка переважала думка, що кримське СБУ фактично працює і на Україну, і на Росію.

Проникнення російських розвідників в українські спецслужби стало особливо очевидним за Януковича, коли він заборонив СБУ займатися контррозвідувальною діяльністю проти розвідслужб Росії. Фактично Янукович наклав вето на припинення протиправної діяльності російських спецслужб на території України, чим суттєво ускладнив забезпечення національної безпеки, надто в Криму.

За неофіційними даними, на момент написання цієї книги близько 50 тисяч українських громадян, на превеликий жаль, були вимушені виїхати з півострова — чи то через особисті переслідування, чи з небажання жити на окупованій території. Перша хвиля еміграції після анексії Криму була політичною — виїжджали переважно члени демократичних політичних партій, етнічні українці, росіяни, кримські

татари, думаючи здебільшого тоді, що це тимчасово. Зараз уже прийшло геть інше розуміння.

Нова хвиля почалася від 2015 року — цього разу релігійна й економічна. Тепер емігрують найбільш працездатні, селф-мейд професіонали, представники релігійних громад, які відчують на собі сильний тиск чи пряме переслідування та погрози з боку так званої місцевої самооборони, російських спецслужб або, скажемо просто, проросійських шовіністів. Росія свідомо заохочує таку політику, прагнучи добровільної депортації проукраїнських громадян, зачистки півострова від так званих екстремістських і ненадійних елементів.

У першу хвилю їхали молоді люди, прихильники України, у другу — виїжджають уже вірні Київського патріархату, мусульмани, значна частина протестантів. У лютому 2014 році в Криму було понад 200 тисяч членів протестантських церков (баптистів, свідків Ієгови, адвентистів сьомого дня та інших), понад 300 тисяч сповідували іслам, близько 25 тисяч вірних УПЦ Київського патріархату.

За один лише 2014 рік в окупованому Криму кількість підприємців зменшилася вп'ятеро — зі 120 до 24 тисяч. Активно мігрують із півострова професіонали ІТ-сфери, успішні бізнесмени, цілі компанії переносять виробництво на територію України.

Перспектива зосередження Росією величезного військового контингенту на території українського Криму, безперечно, є загрозовою. Обіцянки перетворити півострів на «непотопляемый авианосец», «непрístupную крепость» починають справджуватися. І тому розв'язання проблеми Криму військовим шляхом на сьогодні неможливе — це можуть бути лише серйозні дипломатичні зусилля разом з економічними санкціями. На мою думку, за найбільш оптимістичного сценарію таке повернення може відбутися не раніше, ніж у середньостроковій перспективі, — приблизно через десять — п'ятнадцять років; а за найгіршого може не відбутися взагалі. І головна причина — суттєві проблеми в реалізації національної безпеки по Криму, точніше — у її відсутності.

Зараз ми маємо сконцентруватися на вивченні помилок, яких політичне та військове керівництво України припустилося на початковій стадії «гібридної війни», розв'язаної Кремлем. Цей досвід у майбутньому допоможе як нам, так і іншим державам, які можуть

стати наступними цілями військово-політичної машини Володимира Путіна.

Розділ 1. НАБЛИЖЕННЯ БУРІ

18–22 лютого. ВТЕЧА ЯНУКОВИЧА ТА ПОЧАТОК АНЕКСІЇ

18–21 лютого в центрі української столиці на Майдані Незалежності та прилеглих вулицях відбулися запеклі бої між представниками Євромайдану та силовиками, підконтрольними тодішньому президенту Віктору Януковичу й міністру внутрішніх справ Віталію Захарченку. Як сьогодні впливає зі свідчень «беркутівців» і міліціонерів, із розслідувань Генеральної прокуратури та МВС України, до операції силового придушення й розстрілів мирних протестувальників, окрім «Беркута» і Внутрішніх військ, були також залучені російські спецслужби.

У ніч на 22 лютого 2014 року Віктор Янукович утік із Києва й далі транзитом через Харків і Донецьк вирушив на територію Автономної Республіки Крим.

Як про це розповів міністр внутрішніх справ Арсен Аваков, уночі 22 лютого гелікоптер з Януковичем попрямував з Києва до аеропорту Харкова, звідки тодішній президент вирушив до своєї резиденції, розташованої в лісопарку. Працівників дачі за дві години до приїзду Януковича змусили покинути об'єкт.

Журналісти ТСН провели власне розслідування подробиць утечі Януковича. Згідно з ним, четвертий президент із синами провели ніч на харківській дачі й далі поїхали до аеропорту, звідки вилетіли до Донецька. Приблизно о 16 годині 22 лютого його літак з охороною приземлився в Міжнародному аеропорту «Донецьк» імені Сергія Прокоф'єва. Звідти літаком «Фалькон» Янукович планував вилетіти до Москви. Проте зробити це йому завадили донецькі прикордонники.

Сергій Пашинський, в. о. глави Адміністрації Президента України в березні 2014 року, так згадує цей епізод: «Зазначу ще одну важливу річ. З 23 лютого Путін по бойовій тривозі підняв російські бойові частини. Він сам визнав, що в нього було кілька сценаріїв. І на путінській медалі стоїть дата захоплення Криму — 20 лютого. Ми ж думали, що вони почали операцію 26–27, а вони знають, що 20. А 20 лютого, нагадаю, ще Майдан стояв, Янукович ще не втік. І ми повинні розуміти, що цей механізм був пропрацьований завчасно. І

перший сценарій був — Крим. У нього були ще й інші сценарії — захоплення Лівобережної України. Ми тоді нікому не розказували, боялися паніки. Але з 22–23 лютого російські війська вийшли на лінію кордону з Чернігівською областю. Журналісти „5 каналу“ це зняли, але ми просили їх не давати це в ефір.

Для розуміння: танкові колони тоді дійшли б до Києва за три години. А в нас проти них були 500 самооборонівців Майдану з дерев'яними щитами».

До речі, це пояснює питання щодо медалі Міністерства оборони РФ «За возвращение Крыма», яка датована 20 лютого — 18 березня 2014 року!

Кримські силові підрозділи Внутрішніх військ України та «Беркута» 22 лютого повернулися на півострів з київського Євромайдану. Вони втратили кілька своїх товаришів, пережили серйозний стрес. Міністр внутрішніх справ України Віталій Захарченко цього дня втік у Росію. Загальний стан кримських силовиків найкраще характеризували два слова — гнів і розпач.

Тодішній начальник управління Кримського територіального командування Внутрішніх військ МВС України генерал-лейтенант Микола Балан пригадує, що 22 лютого підпорядковані йому підрозділи ВВ повернулися з Києва та «Межигір'я» (де несла охорону кримська спецрота ВВ) до Криму. Того ж дня він дав команду підлеглим відпочивати протягом п'яти днів. Рядові та офіцери Внутрішніх військ Криму того ж дня прощалися з офіцерами кримського управління ВВ та «Беркута», які загинули під час сутичок на Євромайдані в Києві. Це були співробітник кримського спецпідрозділу «Беркут» старший прапорщик міліції 42-річний Андрій Федюкін, військовослужбовець Кримського територіального командування ВВ МВС України старший лейтенант 24-річний Віталій Гончаров і старший лейтенант ВВ МВС України 32-річний Дмитро Власенко.

Зі спогадів **Миколи Балана**: «22 лютого до нас [у Кримське територіальне командування ВВ МВС України. — Прим. ред.] у Сімферополі прибув особовий склад, який був на охороні громадського порядку в Києві. У нас було двоє загиблих, два офіцери [Гончаров і Власенко. — Прим. ред.]. Було прощання в Сімферополі в Українському домі. Після цього, в суботу, 22 числа, я

дав наказ особовому складу відпочивати п'ять днів, нікому нікуди не йти, а нормально відновитися, привести себе до ладу, побути із сім'ями, адже деякі були у відрядженні протягом місяця, по два тижні без заміни. Потім я намагався вийти на зв'язок із командуванням у Києві, уточнити завдання. Командуючого не було взагалі в кабінеті, генерал Шуляк [Станіслав Шуляк, тоді командувач Внутрішніх військ. — *Прим. ред.*], який зараз перебуває в розшуку, генерал Конопляник [Сергій Конопляник, тоді перший заступник командувача Внутрішніх військ України. — *Прим. ред.*] виконував обов'язки, але теж не міг нічого чітко сказати».

Своєю чергою, **Олексій Нікіфоров**, тоді заступник командира в/ч А 0669 морської піхоти в Керчі, згадує, як керівництво Міністерства оборони України задіювало армійські підрозділи під час подій на Євромайдані: «Раптом — ні з того, ні з сього — 18 лютого феодосійський батальйон відправили до Києва, і нас розділили на роти й частково відправили до Феодосії, прикривати військове містечко. При цьому нагніталася обстановка: ось, мовляв, приїжджають молодчики із Західної України, сплячуть частини, забирають зброю. Ми взагалі нічого не розуміли. Крім того, у мене частина тоді підпорядковувалася Національній гвардії, я сам колишній нацгвардієць. І спілкувалися з представниками МВС, у мене там товаришів багато. Кримське управління МВС весь час там стояло. І один з їхніх командирів частини приїжджав до нас у Керч і розповідав, що діється в Києві на Інститутській. Причому розповідав, як калічили їхніх хлопців, як вони гинули. Тобто ставлення кримчан до Майдану було дуже неоднозначним».

На самому півострові керівництво Верховної Ради Криму в цей час уже повним ходом готувалося до майбутньої операції «зелених чоловічків». Орган проросійських сепаратистів, одна з найбільш тиражних газет півострова «Крымская правда» 18 лютого в коротенькій замітці під невиразним заголовком «Крепите связи с Россией» пише про майбутній візит делегації Верховної Ради АРК до Москви: «*Завтра офіційна делегація Верховної Ради Криму на чолі зі спікером Володимиром Константиновим відправляється в Москву. „У ході нинішнього візиту заплановані зустрічі з російськими офіційними особами, зокрема із головою Державної думи РФ Сергієм Нарішкініним“*, — розповів голова парламентської комісії з

нормотворчої діяльності, організації роботи ВР АРК і зв'язків з громадськістю Костянтин Бахарєв». Малозначимий візит із буденною програмою, яких було десятки на рік.

Але в ході саме цього візиту 19–20 лютого, коли Віктор Янукович ще був в облозі в «Межигір'ї», залишаючись президентом, його однопартієць і прямий підлеглий Володимир Константинов поїхав до Кремля, щоб отримати останні інструкції перед початком анексії.

Цікаво, що за підсумками цього візиту з'явилася доволі нейтральна інформація щодо проведених переговорів Володимира Константинова в Москві. Як повідомляла прес-служба спікера автономії, у рамках свого робочого візиту голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим провів зустрічі з головою Державної думи Федеральних Зборів Російської Федерації Сергієм Наришкіним, головою Ради Федерації Валентиною Матвієнко, а також провів ряд зустрічей із депутатами фракцій «Справедливая Россия», КПРФ та ЛДПР.

Відповідаючи на питання депутатів Держдуми про можливі сценарії розвитку подій, Константинов зазначив, що в разі приходу екстремістів до влади насильницьким шляхом Російська Федерація не повинна визнавати таку нелегітимну владу. Крім того, він прокоментував імовірність надання Росією військової допомоги.

«Ніяких прохань на цю хвилину немає. Потрібно пройти свій шлях. Навіщо російська армія, якщо своя не воює?» — сказав Константинов. Ще один украй цікавий аспект його публічної промови. Константинов несподівано заявив у Москві, що не виключає застосування «крайніх заходів захисту автономії». Спікер кримського парламенту пояснив, що мав на увазі, ніби в разі повалення законної влади в країні, настання хаосу й беззаконня «крайнім заходом» може стати денонсація акту про передачу Криму Україні.

«У нас єдиний шлях — у нас їх не два і не три — це денонсація рішення президії Верховної Ради СРСР про передачу Криму. Одна країна передавала іншій країні на знак дружби, вікової дружби — тій країні, яка сьогодні називається Україною. Що відбувається з дружбою, ми бачимо. І якщо припиняє існування сама країна, то припиняють відносини всі ті акти. Буде вже зовсім інша політико-правова історія», — наголосив Володимир Константинов. Знову нагадаю, що ці слова пролунали в момент, коли в Києві ще перебував законний на той момент президент Віктор Янукович, який жорстоко

карав своїх підлеглих і за менші провини. Проте публічний коментар Януковича до прозорих натяків Константинова так і не пролунав.

Симптоматично, що в наступні дні кримська преса почала розставляти у своїх публікаціях дуже дивні акценти. «Крымская правда» у статті «Захарченко, проснись! Бандеровцы убивают милиционеров и мирных граждан» від 20 лютого пише, що *«екстремісти взяли за вогнепальну зброю і почали вбивати мирних громадян і міліціонерів. Жахає й те, що руки майданутим радикалам з „Правого сектора“ розв'язує сама центральна влада, проявляючи повну нерішучість»*. Дуже цікавий акцент на бездіяльності влади, яку на той момент уособлював Віктор Янукович, якому кримчани віддали на виборах абсолютну більшість голосів!

В іншій статті кримські журналісти наводять просто-таки фантастичні дані з Києва. *«У суботу [15 лютого. — Прим. ред.] бойовики так званої самооборони майдану знову напали на киян. Вони атакували активістів громадського руху „Кияни за чисте місто“, які прийшли прибирати барикади в центрі столиці. Активісти майдану з криками „Зіг хайль! Рудольф Гесс! Гітлерюгенд — СС!“ били беззбройних людей битками, дрючками, ланцюгами, саперними лопатками»*. Зрозуміло, така розповідь може видатися маячною хворого мозку журналіста, але треба розуміти тогочасні реалії інформаційного поля, у якому жили кримчани. Інформаційну картинку для них створювали насамперед російські телеканали, українські на зразок «Інтера» й «Тоніса» та місцеві кримські, які, за винятком хіба «Чорноморки», місяцями теж транслювали подібні страшилки.

А ось яке цікаве опитування публікує «Крымская правда» в номері вже від 21 лютого. Зверніть увагу на формулювання питань. Активно просуваються дві ключові тези: необхідності створення й озброєння «народних дружин» та введення надзвичайного стану й відділення від материкової України («перекопати Перекопський перешийок»).

ДРУЖИНЫ НУЖНО ВООРУЖАТЬ

На Украине уже который месяц идет силовой захват власти. Что, по вашему мнению, должен сделать глава государства?

КАК ДОЛЖЕН ПОСТУПИТЬ ЯНУКОВИЧ СЕГОДНЯ?

Варианты ответа:

1. Вести режим чрезвычайного положения.
2. Назначить досрочные выборы президента и парламента.
3. Просить помощи мирового сообщества.
4. Пора Перекол перекопать.

Присылайте смс-сообщение с номером выбранного вами ответа по телефону +38050-42-42-152. Вы можете также сообщить вариант ответа по телефону (0652) 44-69-40 или на нашем сайте. Помните: выбрать можно только один вариант и проголосовать за него только один раз (стоимость одного смс-сообщения зависит от тарифа вашего оператора мобильной связи).

22 лютого, на другий день після останніх кривавих сутічок на київському Майдані, у Сімферополі було тихо й безлюдно. Нечисленний мітинг кримчан зібрався перед будівлею Верховної Ради Криму. Як стверджує «Крымская правда», незадоволені люди намагалися потрапити всередину парламенту, аби поспілкуватися з депутатами від Партії регіонів, проте міліція цьому завадила.

Прес-служба Верховної Ради АРК поширила 22 лютого коротке повідомлення: *«У фракції „Регіони Криму“ у Верховній Раді АРК обговорювалося питання про політичну ситуацію в Україні. Підкреслювалася необхідність негайного припинення братовбивчих зіткнень на вулицях міст, звільнення адміністративних будівель, розпуску незаконних органів, які заявляють про своє право на контроль за діяльністю влади. На думку депутатів, розвиток політичної ситуації в Україні дає вагомі підстави для побоювань за долю автономії, створює загрозу миру й стабільності в Криму. Депутати закликали всі політичні сили республіки зберігати витримку й розсудливість, усвідомити спільну відповідальність за безпеку кримчан».*

Готуючи матеріал до цієї книги, я намагався знайти ту точку відліку, з якої процес анексії, власне військової анексії, Криму став неминучим. З формального погляду, таким початком варто вважати 26 лютого 2014 року, коли була запланована позачергова сесія Верховної Ради АРК, зібрана тодішнім спікером Володимиром Константиновим, яка, однак, так і не відбулася через мітинг представників кримськотатарського народу, українських і російських активістів, ультрас футбольних клубів «Таврія» та «Севастополь», просто небайдужих громадян. Тоді під Верховною Радою Криму сталися масові сутички, у яких з боку проукраїнських сил, за різними даними, взяли участь 10–13 тисяч людей, з боку проросійських — лише 3–4 тисячі, переважно місцевих «тітушок» і завезених так званих козачків — громадян РФ. Білоцерковець наполягає, що основну масу проросійського мітингу склали жителі Севастополя. У тих сутичках померли дві людини — літні чоловік і жінка.

Російський депутат Державної думи, нині опозиціонер Ілья Пономарьов, проти якого в Росії порушена кримінальна справа і який тепер мешкає в Сполучених Штатах Америки, в інтерв'ю, яке він дав в рамках підготовки цієї книги, стверджує, що насправді точкою неповернення стало 22 лютого, коли Владімір Путін віддав наказ Генеральному штабу Міністерства оборони РФ розпочати операцію захоплення Криму. На думку Пономарьова, останньою краплею, яка переконала Путіна в тому, що анексію потрібно починати негайно, стали події на Євромайдані в Києві 18–21 лютого 2014 року.

«Я вважаю, Путін прийняв рішення анексувати Крим 22 лютого. У день, коли Янукович утік. Той лист, про який говорять, це просто записка, з тих, які постійно пишуть до адміністрації. Багато таких записок пишуть міські божевільні. Це писав Малофєєв [Константін Малофєєв, російський олігарх. — *Прим.ред.*], який на той момент узагалі не мав впливу. Але його позиція на той момент збіглася з позицією Кремля. Ні, я думаю, що розігрування карти сепаратизму та розпаду України було домашньою заготовкою — під президентські вибори, які мали відбутися 2015 року. Спекулювати на цьому, залякати й домогтися переобрання Януковича. Це — було. А задумки військової операції, впевнений, не було», — розповів в ексклюзивному коментарі **Ілья Пономарьов**.

Проте відомий в Україні та Росії журналіст, експерт-міжнародник Віталій Портніков спростовує цю думку й стверджує, що план відторгнення Криму від України існував в російському істеблішменті ще з 1991 року.

«Я, взагалі, думаю, що в нас дуже погано усвідомлюється анатомія всіх цих подій. Вони почались навіть не в 1990-х, а в 1988–1989 роках. І це були різноспрямовані події. З одного боку, союзний центр усвідомлював, що він може втратити контроль над республіками, і він створив цілу низку проектів під егідою Анатолія Івановича Лук'янова — колишнього голови Верховної Ради СРСР. Це були Абхазія, Південна Осетія, Придністров'я, Гагаузія, Нарва, там такі дії стимулювалися, було створено рух „Интердвижение“. І от кілька таких проектів, які вже на момент серпневого путчу 1991 року були самопроголошеними республіками, і з ними зустрічалися й повідомляли їм, що вони мали взяти участь у цьому проекті наведення порядку, і всі вони підтримали путч, на відміну від тих, із ким боровся цей центр влади. Криму в цьому проекті не було, тому що Українська РСР вважалася партійним керівництвом „фортецею“. Але був ще один процес, пов'язаний не із зусиллями союзного центру, а із зусиллями КДБ. Цей процес називався дестабілізацією ситуації заради поразки партійного апарату. І почався він із Криму.

З кримських татар, які перші кинули виклик тодішньому режиму. Вони першими приїхали в Москву, першими проводили демонстрації, і Мустафа Джемілев, і Рефат Чубаров, й інші готувались до організації цих мирних протестів на знак повернення людей до Криму. КДБ весь час займалось цим процесом і, в принципі, могло їх зупинити, але вони цього не зробили. Коли Комуністична партія пішла, і разом із нею пішов Радянський Союз, був один день — день найбільшого тріумфу КДБ і найбільшої його поразки. Це відбулося практично хронологічно в одну й ту ж саму мить, може, з різницею в 60 хвилин. 24 серпня було заборонено Комуністичну партію в Москві й було проголошено державну незалежність України, що не входило в плани організаторів всієї цієї історії. Через дві години після цього прес-секретар президента Єльцина Воцанов заявив про те, що державна незалежність України взагалі виглядає дуже дивно, тому що не враховує бажання кримського населення. Тобто питання Криму виникло того ж самого

дня, коли заборонили КПРС і коли було проголошено незалежність України. До Києва було відправлено делегацію союзного центру, очолювала її людина, безпосередньо пов'язана з нинішнім російським політичним керівництвом, Анатолій Собчак, і тут вони говорили про наслідки цього українського рішення. Російське керівництво посміялось стосовно питання Криму, сказали, що прес-секретар висловлює власну думку. Нас врятувало в цій ситуації тільки те, що ми оголосили референдум про незалежність», — розповів у інтерв'ю **Віталій Портніков**.

Дні Революції Гідності позбавили Україну диктаторського режиму Януковича. Проте під час цих кривавих подій унаслідок утечі четвертого президента в країні утворився «вакуум влади», силові структури виявилися паралізованими, чим не могла не скористатися Росія та її поплічники в Криму. Не чекаючи розв'язки в Києві, Путін віддав команду розпочати анексію півострова.

23 лютого. МІТИНГ У СЕВАСТОПОЛІ ТА ОБРАННЯ АЛЕКСЕЯ ЧАЛОГО «НАРОДНИМ МЕРОМ»

Уранці 23 лютого з донецької резиденції Ріната Ахметова, де Віктор Янукович провів ніч, він поїхав Маріупольською трасою в напрямку Криму.

«Це був найзагадковіший відрізок його маршруту, бо кінцевим пунктом призначення було чисте поле. Очевидці розповідають, що туди ж з'їхалися десятки дорогих автомобілів, прилетіли два досі не встановлені гвинтокрили», — повідомляли журналісти ТСН.

Далі маршрути Віктора Януковича та Олександра Януковича розійшлися. Старший син президента вирушив до Луганська, а сам він із молодшим сином Віктором відправилися до Криму.

Згідно з інформацією Служби безпеки України, 23 лютого Янукович заїхав до ялтинського управління СБУ, де працівники Управління державної охорони написали заяви на звільнення. Янукович із вірними бодігардами оселилися в пансіонаті поряд з рестораном «Тифліс».

За свідченнями одного з лідерів севастопольського Євромайдану Дмитра Білоцерковця, дорогою з Ялти до Севастополя Янукович зробив ще одну зупинку. Про це, стверджує Дмитро, знали окремі офіцери управління СБУ в Севастополі, які нібито чекали наказу на затримання Януковича, проте так і не дочекалися.

Розповідає **Дмитро Білоцерковець**, лідер молодіжного крила партії «Удар», корінний севастополець: «Щойно він [Янукович. — *Прим. ред.*] утік до Криму, він їхав чи то з Харкова, чи Донецька, не пригадую. Отже, він їхав на авто, доїхав до Криму. Ми знали, куди він їхатиме, — у Севастополь, він спочатку чомусь заїхав у свою резиденцію в „Межигір'я-2“ в Ласпі [бухта під Севастополем. — *Прим. ред.*], подивитись, як вона будується, після цього продовжив рух.

На Ялтинському кільці його навіть зустріли наші хлопці! Янукович залишив Севастополь на військовому кораблі, і, за

інформацією місцевих жителів „Козачки“ [Козача бухта в Севастополі. — *Прим. ред.*], з великою кількістю охорони на катері добрався до одного з кораблів Чорноморського флоту РФ і прямо на військовому кораблі відправився в бік Новоросійська. А затримати його змога була. По тій причині, що, навіть коли їхав катер до корабля, декілька гелікоптерів і берегова охорона українських прикордонників могли спокійно його затримати. І найсмішніше, що, куди їхатиме Янукович, про це знали всі. Але нічого не робили. Можливо, дійсно, Аваков не знав про це особисто, а його вводили в оману працівники, котрі на той момент у нього працювали й обдурювали. Утім, на жаль, пасивність була. Кумедно, що ніхто з Києва не давав ніяких доручень СБУ про те, що потрібно затримати Януковича».

Менше з тим. Як стверджують журналісти ТСН, о 23:30 23 лютого в Козачій бухті Севастополя Віктора Януковича зустріли морпіхи 810-ї окремої бригади морської піхоти ЧФ РФ. Російські військовослужбовці доправили президента-втікача на десантний катер, і наступного дня корабель пришвартувався в порту російського Новоросійська.

Ось що про це говорить сам **Арсен Аваков**: «У Криму був безлад, і 24 лютого ми туди полетіли з Наливайченком. Ми поспішали за Януковичем, прямо по гарячих слідах. До речі, він [Янукович. — *Прим. ред.*] знав, що ми прилітаємо, і покинув країну з Криму. Тоді нас у цих силових операціях супроводжував „Беркут“, який потім перейшов на інший бік [сепаратистів. — *Прим. ред.*], і Нацгвардія, яка значною частиною повернулася в Україну. Ми заблокували [аеропорт. — *Прим. ред.*] „Бельбек“, думаючи, що туди може полетіти або звідти може вилетіти Янукович. Тому ми полетіли до Сімферополя, а вже із Сімферополя поїхали прямо в Бельбек. Упевнилися, що там ситуація під контролем.

Ми переконались, що в Бельбеку Януковича нема й він там не з'являвся, що там стоять наші підрозділи, і поїхали далі на його дачу, в Масандру. Лише потім нам стало зрозуміло, що ми йшли за ним із запізненням на дві — три години. Зрештою, частина його особистої охорони повернулася назад».

У зізнанні, яке Владімір Путін зробив під час засідання клубу «Валдай» уже 24 жовтня 2014 року, йдеться про фактично сенсаційні

деталі операції з вивезення Януковича: «Не приховуватиму, ми допомогли йому перебратися в Крим. <...> До Києва повертатися [йому. — *Прим. ред.*] не було сенсу. Усі забули про всякі домовленості. <...> Він попросив вивезти його до Росії, що ми і зробили», — розповів російський президент.

У словах Путіна найбільше привертає увагу пасаж не про допомогу втечі до Росії, а про те, як «ми допомогли йому перебратися в Крим». Адже саме шлях Януковича з Маріуполя до Ялти викликає найбільше запитань, особливо в аспекті допомоги російських спецслужб. Це зізнання Путіна трохи прояснює дійсний ступінь контролю російською розвідкою та спецпризначенцями ситуації на півострові станом на 23 лютого 2014 року, за чотири дні до першої появи «зелених чоловічків» у будівлях Верховної Ради Криму та Радміну.

Політична криза в Україні, наслідком якої стали Революція Гідності та зміна політичних еліт, спричинила політичне загострення в найбільш проросійських регіонах України, особливо в Криму й на Донбасі, де активно поширювалися та пропагувалися ідеї «руського міра».

Через відчутну слабкість нової української влади (новий уряд був призначений лише 27 лютого) і втечу Януковича Кремль, використовуючи кримських сепаратистів, організував 23 лютого на площі Нахімова в Севастополі проросійський мітинг «Народная воля против фашизма на Украине». Російські ЗМІ заявили про 20 тисяч учасників, місцеві джерела повідомляли про 3 тисячі. Мета була очевидною — створити чи продовжити підтримку альтернативи Майдану — Антимайдану. Учасники протестної акції змінили на флагштоку прапор України на російський державний, постійно скандували «Россия!», «Путин — наш президент!», «Россия, мы брошены, возьми нас обратно!», вимахуючи триколомом, на сцені виступали проросійські активісти — «Русь единая», «Русский блок» та ін.

Учасниками мітингу, за твердженням Дмитра Білоцерковця, були переважно члени родин військовослужбовців Чорноморського флоту Росії, які проголосували за «нового мера» (згідно з Конституцією України, особливий статус Севастополя не передбачав посади міського голови) — одіозного бізнесмена, власника групи «Таврида Електрик»,

громадянина Російської Федерації Алексея Чалого, а також відмовилися «платити податки до Києва».

Хто такий Алексей Чалий, за словами **Білоцерковця**, дуже добре знала вся місцева еліта: «Цей мітинг [у Севастополі. — *Прим. ред.*] є ключовим, там з'являється фігура Чалого. До того він був великим місцевим бізнесменом, представником компанії „Таврида Електрик“, вони займались виробництвом напівпровідників. Тобто це компанія, яка розвинулась, свого часу, за рахунок коштів із Великої Британії, вони отримали гранти та перші контракти з британцями, вони піднялися після падіння Радянського Союзу й виживали в час розрухи за рахунок британських та європейських контрактів. Чалий мав досить добре фінансове становище, він завжди був прибічником російської шовіністичної імперської ідеї, але до часу активно її не проявляв. У нього в Севастопольській міськраді завжди було не більше п'яти своїх депутатів, на більше він ніколи не претендував. На той мітинг він потрапив абсолютно випадково, і оскільки Кремлю необхідно було вибрати якусь людину на місце лідера, вони вирішили зробити ставку на нього, бо він постійно був присутній в деяких колах Кремля».

Акцію охороняли прихильники партії «Русский блок»¹. Ця проросійська партія, як уже йшлося, мала в Криму досить скромну електоральну базу. На виборах до Верховної Ради України в жовтні 2012 року за неї проголосували 1,2% виборців-кримчан, проте до парламенту вона так і не потрапила. Лідер партії Геннадій Басов став депутатом Севастопольської міської ради у жовтні 2010 року.

На мітингу 23 лютого Алексей Чалий зробив таку заяву: «Ми захищатимемо своє місто й не дозволимо нікому диктувати нам умови, тим паче націоналістам»². Згодом на сесії Севастопольської міської ради його затвердили головою Координаційної ради з організації управління із забезпечення життєдіяльності міста. Проте, як стверджує Білоцерковець, депутати Севастопольської ради, уважаючи Чалого вискочкою, зовсім не горіли бажанням підігравати йому та ставати пішаками в чужій грі.

Про це вдало сказав опозиційний до правлячої Партії регіонів на момент тих подій депутат Верховної Ради АРК Леонід Пілунський (фракція «Народний рух»): «Крим — це дуже великий шматок, яким

Росія може вдаватися. Вона не проковтне. Севастополь — найстаріше місто в усій Україні».

Про «авторитет» Алексея Чалого серед місцевих депутатів свідчить ось такий спогад Дмитра Білоцерковця: «У Севастополі в цей момент безуспішно проходить сесія. Конкретно ситуація була така, що, враховуючи факт, що на мітинги приходять не більше 300 людей, це виглядає досить кумедно, адміністрація продовжує працювати, призначає в. о. голови міської адміністрації, також проходить сесія Севастопольської міськради, на якій приймають цікаве рішення про створення абсолютно „лівого“ органу, якоїсь громадської ради при міськраді, яку очолює Чалий. Це було все навмисно, тобто депутати „прокатили“ Чалого для того, щоби нічого не ухвалити, але хоча б якийсь статус дати. Тоді масово вривалися на сесію проросійські активісти, проплачені й громадяни Росії. І депутати дуже грамотно й гарно себе вели. Вони ухвалили рішення, яке їх ні до чого не зобов'язувало, не маючи ніякого положення, ніякого інструмента, вони тримались до останнього. Навіть представники „Русского блока“ та інших проросійських організацій не хотіли в Росію, тому що вони розуміли: щойно Севастополь стане Росією, то автоматом у них обрубеться все фінансування. Вони також не ідіоти, і вони все це прекрасно прорахували. Тоді розпочинався поступовий тиск, і депутати міськради Севастополя здалися пізніше депутатів ВР Криму, вони здалися, тому що зрозуміли, що іншого вибору в них уже не було».

Голову Севастопольської міської державної адміністрації (СМДА) Володимира Яцубу довго не пропускали виступити на мітингу, а коли нарешті він пробився на сцену, його засвистали. Крізь крики Яцуба намагався заспокоїти натовп, закликав «для проформи» до єдності України, проте ці заклики виявились марними.

Виступаючи на мітингу 23 лютого, Яцуба сказав: «Не діліться, хто звідки приїхав. Бо якщо ми почнемо ділитися, це погано скінчиться, і проллється кров. Не можна розділити Севастополь і Україну»³.

Дмитро Білоцерковець вважає, що роль Яцуби в усій цій історії була вкрай непривабливою: «Активно відстежуючи діяльність Володимира Яцуби, я міг упевнитись у тому, що це людина зарозуміла, яка вважає, що все контролює в місті, а в реальності

нічого не контролює. На мою думку, спровокував даний мітинг [23 лютого. — *Прим. ред.*] безпосередньо Яцуба, який на сьогодні, на жаль, ще не поніс жодної відповідальності».

Уже наступного дня, 24 лютого, Яцуба, заявивши, що «немає керівників, які його призначали», подав у відставку та вийшов із Партії регіонів.

Разом із загостренням ситуації в Севастополі на півострові різко активізувалися проросійські організації, які до цього були доволі пасивними.

Реакція та коментарі окремих органів влади Криму були конкретнішими й оперативнішими.

Прокурор міста Севастополя Ігор Пілат у заяві цього дня наголосив: «Я нагадую всім правоохоронцям — ми з вами давали присягу на вірність Українському народу та Державі. Закликаю всіх припинити протистояння, сприяти правопорядку в місті, миру та спокою й не допустити жертв і самосудів»⁴.

Відомий кримський тележурналіст **Олександр Янковський** так пригадує події тих днів на півострові: «22 лютого 2014 року стало зрозуміло, що Янукович утік з України. А вже 23 лютого люди вийшли на великий мітинг на площі Леніна в Сімферополі. Там були й кримські татари, і росіяни, і українці. Активісти хотіли знести пам'ятник Леніну негайно. У принципі, уже все для цього було готове. Але вирішили дати можливість зробити це міській владі. Навіть встановили термін — до 10 днів».

Як бачимо, 23 лютого стало «тестовим» днем на початку так званої Кримської весни. Переконавшись у пасивності місцевої адміністрації та силових структур, сепаратисти й Кремль вирішили вийти за межі Севастополя, поширивши свої дії на весь півострів.

24 лютого. БЛОКАДА СЕВАСТОПОЛЯ

За свідченням проукраїнських активістів, цього дня неідентифіковані БТР [очевидно, вони належали ЧФ РФ. — *Прим. ред.*] повністю перекрили всі в'їзди-виїзди до Севастополя.

Там уже з'явилися протитанкові «їжаки»⁵, у місті почали формуватися загони «самооборони». Голова МВС Арсен Аваков прокоментував це так: «Я не можу говорити, бо це компетенція СБУ. Однак учора я також займався цим. І нам вдалося зупинити певні негативні дії у Криму»⁶.

Голова Ради міністрів автономії Анатолій Могильов виступив із заявою щодо закликів активістів проросійського мітингу в Севастополі 23 лютого зняти його з посади: «Я категорично не згоден із тим, що, як то кажуть, треба б Могильову піти. Корабель одержав пробоїну, капітан в єдину шлюпку сів, віддав честь, утер сльозу й пішов із цього корабля! Я таким капітаном бути не хочу»⁷.

Анатолій Могильов був одним із керівників так званої «македонської команди». Фактично він стояв за розробкою всіх злочинних схем за часів панування на півострові Партії регіонів. На місцевих виборах 2010 року всі кандидати до Верховної Ради АРК, усі кандидати на міські голови, усі списки в міські ради погоджувалися безпосередньо за участю прем'єра Криму Василя Джарти та його першого заступника Павла Бурлакова.

Багато людей уважали, що свого максимуму використання адмінресурсу досягло на території Донецької та Луганської областей — то це не зовсім правда, точніше, зовсім неправда. Зоною максимального тиску адміністративного ресурсу була саме Автономна Республіка Крим, де опозиційним кандидатам неможливо було діяти взагалі, де їх залякували, зокрема й фізично. Установлення саме цього режиму страху й терору під егідою Партії регіонів відбувалося при безпосередньому керівництві Анатолія Могильова, Василя Джарти та Павла Бурлакова. Могильов зробив усе можливе, щоби висунути на перші ролі місцевого мультимільйонера бізнесмена Володимира Константинова, якого донецькі відверто вважали не дуже розумним, а поза очі називали блазнем.

Справді, у Константинова була репутація не дуже розумної людини, яка змогла побудувати свій бізнес і заробити свої статки здебільшого на родинних зв'язках. Донецькі розглядали його чи не єдиною маніпульованою, суто прохідною фігурою на посаді голови Верховної Ради АРК. За повного засилля «македонців» на всіх щаблях влади — у Радміні, у ВР АРК, місцевих радах — потрібно було створити принаймні ілюзію присутності місцевих на керівних посадах.

Вони, зокрема Могильов, розглядали Константинова на ролі «бесполезного идиота», що нічим не може загрожувати гегемонії «македонських». Багато хто з них відверто глузували з метросексуальної зовнішності Константинова, називаючи його «напомадженою особою з вибіленими зубами».

Ось як про Володимира Константинова відгукується **Андрій Щекун**: «Що стосується Константинова, то це відома особа, яку породила українська корупційна система ще за часів Кучми. До того як він став очільником Верховної Ради Криму, він очолював найвідомішу будівельну компанію „Консоль“, яка, до речі, й будувала єдину україномовну гімназію в Сімферополі. Чим вона відома? Корупційними схемами, „відкатами“, практично всі державні тендери в Криму надавалися цій компанії. І останні роки діяльність цієї компанії супроводжувалася конфліктами з людьми, що вкладали кошти, та величезними сумами боргів перед кредиторами. Уже на той час Константинов розумів: тільки-но буде зміна політичного режиму — і по ньому заплаче тюрма. Це розуміли й знали і російські спецслужби, які, напевне, уже давно взяли його під контроль, пообіцявши, звісно, закрити всі його проблемні місця».

Своєю чергою, відомий український режисер **Ахтем Сеїтаблаєв** так описує спікера Константинова:

«Константинов — справжнісінький бандит, який має сидіти в тюрмі. Усі знають його фірму „Консоль“, яка займалася будівництвом у найбільш ласих куточках Криму, зокрема й заповідних. Можна лише уявити, якими методами він домагався дозволу на будівництво. Але в нього на підприємствах люди не затримувалися надовго. Проте затримувалися зарплати. І він чудово розумів, що це переформатування України як держави йому світить щонайменше судовим розглядом. Він просто кидав своїх партнерів на гроші».

Могильов повівся цілком звично. Формально відсторонившись від дій сепаратистських угруповань, він, тим не менш, не зробив нічого, щоби завадити процедурі свого нелегітимного відсторонення та призначення, знову ж таки — нелегітимного, на посаду голови Ради міністрів Криму Сергія Аксьонова, якого Могильов, міліціонер зі

стажем, дуже добре знав за кримінальним минулим — як члена угруповання «Сейлем» (назва запозичена в популярних у 1990-х роках сигарет *Salem*). Колишній керівник управління МВС України в АРК, а згодом міністр внутрішніх справ — він не міг не мати повного досьє на Аксьонова і на «Сейлем».

Про партнера Константинова **Сергія Аксьонова** добре розповідає кримськотатарська активістка, засновниця «Крим-SOS» **Таміла Ташева**: «Про Аксьонова було відомо, що він „Гоблін“. У свій час він загравав із кримськими татарами, ходив на наші заходи. До речі, є відео, де він заявляє, що Крим — з Україною, що ніхто нас не роз'єднає. Чому Кремль на нього поставив — бо це людина, яку легко підкупити. І я впевнена: Аксьонов стане таким же відпрацьованим матеріалом. За нашими даними, сім'я Аксьонова зараз вивезена з Криму».

Слова Ташевої підтверджує не хто інший, як... сам Сергій Аксьонов. У 2012 році в ефірі кримськотатарського каналу *ATR*, відповідаючи на питання Лілі Буджурової «Ваші попередники на ниві російської ідеї були не проти входження до складу Росії. Як ви до неї ставитеся?», майбутній кримський «прем'єр» відповів: «Я гадаю, час для цього процесу вже минув. Сьогодні ми живемо в Україні, у мене український паспорт, українське громадянство. Тому обговорювати всі проблеми [між Україною та Російською Федерацією. — *Прим. ред.*] потрібно в дружніх, братніх відносинах».

Повертаючись до попередника Аксьонова, Анатолія Могильова, варто згадати, що українські й закордонні медіа повідомляли про його особливу роль у розпалюванні сепаратистського вогнища на іншому кінці України, у місті, яке стало відомим на весь світ навесні 2014 року — у Слов'янську Донецької області, уродженцем і почесним громадянином якого він був.

До моменту, поки ці чутки щодо Анатолія Могильова не будуть розвіяні, підозра в спонсорстві й підтримці тероризму, захопленні цього міста російськими найманцями та сепаратистами тяжітиме над ним. Зрештою, більшість керівників «народної мерії» Слов'янська, за винятком приїжджих росіян, були його безпосередніми висуванцями та протеже. Роль Могильова в російській окупації Криму ще потребує

окремого дослідження, хоч сам він свою причетність до співучасті в анексії півострова неодноразово заперечував.

25 лютого. «СПЕЦНАЗ» У ЯЛТІ ТА ПРИЛІТ ДЕПУТАТІВ ДЕРЖДУМИ

Тодішній лідер фракції «Батьківщина» Арсеній Яценюк, що вже за два дні буде призначений прем'єр-міністром України, виступаючи у Верховній Раді, заявив, що Україна не терпітиме жодних «спроб сепаратизму», і звернувся до будапештських гарантів України, аби ті вжили необхідних заходів на виконання однойменного меморандуму 1994 року: «Звертаємося до всіх країн — учасниць Будапештського меморандуму, у тому числі до Росії, пам'ятати про гарантії територіальної безпеки, які були надані країні. <...> В Україні не потерплять спроб сепаратизму й тиску на Україну»⁸.

Експерт *Atlantic Council* (США) **Аліна Полякова** так коментує слова Яценюка: «Західні союзники не виконали обов'язків, передбачених Будапештським меморандумом. Це зрозуміло. Суверенітет України як державна гарантія похитнувся, і Захід мало що зробив, аби запобігти цьому. Проблема цього договору полягала в тому, що в ньому не було чітко окреслених дій, до яких би вдалися сторони у випадку, якби суверенітет України похитнувся, адже цей договір мав служити як запобіжний захід. Український уряд очікував захисту та військової допомоги, але тоді західні союзники не вбачали необхідності в дотриманні умов договору».

О 17:00 цього дня, як стверджує блогер Сергій Псарьов, до Ялти заїхали дві військові машини «Урал» із російськими військовими та зброєю. На своєму каналі в *YouTube* він опублікував відповідне відео⁹, де на мітках 1:11 і 1:45 можна чітко побачити автомат у військовослужбовця. Псарьов запитав охоронця санаторію, чому приїхали російські військові — той сказав, що не знає. Після цього на криках російською мовою «Убрали камеру!» в бік журналіста зйомка різко обривається.

Факт прибуття «Уралів» до Ялти також визнали російські ЗМІ, відповідна новина з'явилася на сайті *neftegaz.ru*¹⁰.

Поряд із цим соціальними мережами почали ширитися й фантастичні чутки про прибуття до Криму одинадцяти тисяч російських десантників із Сочі, де 23 лютого закінчилася Олімпіада.

Крім того, як повідомляв сайт ЛІГА.Новости з посиланням на TLT.ru, «для охорони одного зі стратегічних об'єктів з Тольятті (Росія) в Крим була направлена окрема бригада спецназу ГРУ РФ. Силовики нестимуть службу до повної стабілізації обстановки в Україні»¹¹.

Також у цей день до Сімферополя прибула група депутатів Держдуми на чолі з Леонідом Слуцкім, головою думського комітету у справах СНД. Зараз це звучить сюрреалістично, але Слуцкій також був головою правління міжнародного громадського фонду «Российский фонд мира».

Тоді росіяни принесли до Криму точно не мир, а війну (Слуцкій допомагав у 2007 році «відроджувати Чечню», за що отримав від Кадірова вищу державну нагороду). Саме Слуцкій зробив заяву, яку можна трактувати як першу офіційну претензію Кремля на «захист співвітчизників» у Криму. Фактично його вустами був озвучений головний пріоритет кремлівської зовнішньої доктрини — захист російськомовного населення скрізь, хоч би де воно перебувало: «Якщо життя й здоров'я наших співвітчизників опиняться під загрозою, не буду, зі зрозумілих причин, розводитися далі, але думаю, ви розумієте, що ми не залишимося осторонь»¹².

Увечері цього дня голова Верховної Ради України Олександр Турчинов зібрав у Києві екстрене засідання РНБО, головною темою якого була ситуація в Криму.

Як повідомляє ТСН, нарада була закритою для журналістів, і на ній Турчинов «також дав доручення керівникам силових відомств пришвидшити розслідування масових убивств в Україні, покарати винних у насиллі та спробах сепаратизму»¹³.

З усіх головних постів у країні тоді був обраний лише голова Верховної Ради України Олександр Турчинов, який щойно прийняв на себе функції виконувача обов'язків Президента й був єдиним легітимним представником виконавчої влади.

В ексклюзивному коментарі для цієї книги **Олександр Турчинов** так згадав події цього дня: «Росіяни вважали, що нова влада не протримається й тижня під тиском тих проблем, з якими ми

зіткнулися: відсутність фінансів, системи управління, дієвої оборони».

Ще не було призначено навіть прем'єр-міністра (це відбудеться 27 лютого), міністра внутрішніх справ (Арсен Аваков став в. о. міністра 22 лютого після втечі Віталія Захарченка, повноцінним міністром Верховна Рада призначила його 27 лютого), голову СБУ (з 24 лютого в. о. шефа Служби безпеки став Валентин Наливайченко), інших силових відомств.

Українські збройні сили та сили безпеки на півострові виявилися паралізованими, як, власне, і в Києві, бо нікому було наказувати, як саме діяти в конкретних умовах.

26 лютого. БІЙКА ПІД ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ АРК І ПЕРШІ СМЕРТІ

За попередні дні, від 18 лютого, напруга в Криму помітно зростала, російські спецслужби діяли все більш зухвало, проросійські сепаратисти не приховували своїх намірів протидіяти «київській хунті».

У повітрі відверто відчувалося, що на півострові зріють екстраординарні події, але столиця була зайнята траурними заходами з поховання жертв розстрілів на Євромайдані, і ще тільки відбувалися консультації депутатських груп щодо формування нового уряду. У Києві відверто не бачили тої загрози, яка вже назривала на Півдні України. Власне, 26 лютого й стало «моментом істини», зламним днем, який чітко окреслив усі наступні події. Формально ця дата позначена перемогою проукраїнських сил, адже їм вдалося скасувати позачергову сесію парламенту Криму. Але саме 26 лютого о 4-й ранку президент Росії Владімір Путін дав наказ міністерству оборони провести раптову комплексну перевірку боєздатності військ і сил Західного і Центрального військових округів.

Дмитро Тимчук, тоді керівник групи «Інформаційний спротив», так розповідає про цей день: «Треба згадати, яка ситуація була в Україні на той момент. Після перемоги Майдану і з початком подій у Криму міністр оборони України Лебедєв (ставленик Януковича) просто зник, а потім „сплив“ у Севастополі, начальник Генштабу Лльїн також просто „самоусунувся“ (і зрештою опинився в Севастополі). Усе керівництво ВМС чомусь різко „захворіло“ й опинилося в госпіталях. Війська були деморалізовані — якраз у першу чергу в Криму та в східних регіонах України, де населення не підтримувало Майдан. У цій постреволуційній ситуації, фактично — у період анархії в органах управління, провести спецоперацію в Криму для росіян виявилось досить простою справою. У тих умовах анексію Криму провів би й спецназ Зімбабве. Тим більше що найпотужніша база для проведення цієї операції існувала в самому Криму й у Севастополі задовго до згаданих подій. Ідеться про Чорноморський флот Російської Федерації. Та й взагалі,

в цілому Крим показав, що наша армія й флот були готові до чого завгодно, тільки не до війни. Власне, цього варто було очікувати, урахувуючи, що двадцять три роки незалежності держава й суспільство сприймали армію як непотрібного дармоїда, який тримався в „чорному тілі“, начисто забув про бойову підготовку та жебракував за подачки з бюджетного столу. Тільки в липні 2014 року українська армія, після багатьох утрат і ганебних провалів, нарешті почала вчитися зі зброєю в руках захищати Україну».

Відомий американський аналітик **Ян Бжезінський**, син колишнього помічника президента Сполучених Штатів Америки з питань безпеки Збігнева Бжезінського, проаналізував хвилі раптового проведення навчань і кількості залученого персоналу в арміях НАТО та Збройних Сил РФ, зокрема звернув увагу на те, що кількість збройних сил, залучених російською армією, досягала пікових результатів у певні дні. Ян Бжезінський свідчить, що найбільші навчання в Збройних Силах РФ перед тим відбулися 13 липня 2013 року в центральних і східних військових округах і охопили понад 160 тисяч військовиків. Наступні масштабні навчання відбулися 17–18 вересня 2013 року в західному окрузі «Запад-13» — понад 90 тисяч.

Ще одні навчання, за участю понад 150 тисяч військовиків, пройшли саме з 26 лютого по 3 березня 2014 року — і саме в тих військових округах, особистий склад яких захоплював Крим. Згодом, як стверджує Ян Бжезінський, було ще дві хвилі, які теж стосувалися ситуації в Україні. 21–28 червня 2014 року навчання охопили 65 тисяч військовиків, а 11–18 вересня 2014 року — понад 100 тисяч. Легко помітити, що всі хвилі військових російських навчань у 2014 році дивовижно збіглися із захопленням українського Криму та наступом російської армії на Донбасі.

Олександр Турчинов цілком переконаний, що Росія планувала анексію Криму дуже детально й давно: «У чому була надзвичайна складність і небезпека ситуації? Вони почали підготовку до анексії Криму й вторгнення в Україну ще у 2005 році після Помаранчевої революції, коли побачили, що наша країна, вирвавшись із обіймів РФ, може відійти в бік Європи. Тому вторгнення до Криму — це була не імпровізація, а ретельно спланована операція. Так, у них був варіант отримати всю країну у випадку, якби зберігся повністю

контрольований режим Януковича, але він упав. Революція Гідності перемогла, і вони перейшли в наступ. Це виявився, дійсно, найбільш зручний момент для агресії. Армії фактично не існує, максимум, що могли зробити міністр оборони та начальник Генштабу — зібрати зі всієї країни близько п'яти тисяч військових, здатних виконувати хоч якісь накази. Отже, що ми мали на той момент: армії немає, силових структур немає, влади немає, міліція розбіглась, хто залишився, боїться виходити на вулицю, де догорають шини. Держустанови не працюють, у їхніх приміщеннях знаходяться озброєні люди. А на казначейському рахунку 0,0 гривень. Унікальна ситуація для того, щоб атакувати, що й зробила Росія. Але при цьому вони ставили собі завдання не лише захопити Крим, завданням було повалити нову владу та реанімувати маріонетковий режим Януковича».

Отже, тепер ми можемо сказати, що саме в цей час Путін ухвалив остаточне рішення щодо застосування Збройних Сил РФ для захоплення приміщень Ради міністрів і Верховної Ради АРК. До того стратегія Путіна полягала у зовні законному, конституційному сценарії. Він сподівався, що сил сепаратистів і російської агентури вистачить, аби продавити необхідне рішення Верховної Ради Криму. Та переконавшись, що українські сили є достатньо міцними, він готувався до несподіванок, тому вирішив застосувати «зелених чоловічків». Тож далі детальніше.

26 лютого РФ оголосила про проведення чотириденних військових навчань уздовж кордону з Україною¹⁴, і під цим прикриттям у ніч на 27 лютого «зелені чоловічки» захоплять Верховну Раду Криму. Трохи раніше, о 4-й ранку, Владімір Путін наказав провести раптову комплексну перевірку боєздатності військ¹⁵.

За словами міністра оборони Сергея Шойгу, «перевірку передбачається провести в період з 26 лютого по 3 березня у два етапи. Начальнику Генерального штабу на першому етапі, з 26 по 27 лютого, привести війська, що залучаються до раптової перевірки, у вищі ступені бойової готовності та здійснити їхнє розгортання на загальновійськових і морських полігонах». На другому етапі, з 28 лютого по 3 березня, начальнику Генштабу доручено провести «оперативно-тактичне навчання з 6-ю й 20-ю арміями Західного військового округу, 2-ю армією Центрального військового округу,

командуванням ВДВ»¹⁶. За словами Шойгу, до раптової перевірки було залучено понад 150 тисяч військовослужбовців різних видів і родів військ, 90 літаків, понад 120 вертольотів, до 880 танків, понад 1200 одиниць військової техніки, до 80 кораблів і суден.

Разом із тим Шойгу божився, що раптові навчання жодним чином не пов'язані з подіями в Україні: «Перевірка, загалом кажучи, ніяк не пов'язана з подіями в Україні»¹⁷. Запам'ятайте ці слова, російські очільники будуть постійно так брехати в оцінці подій, які стосувались Криму та України.

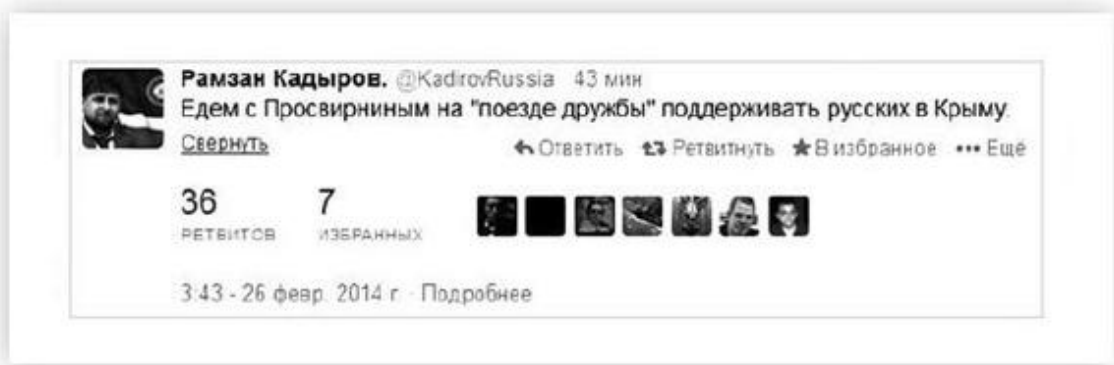
Як повідомляє сайт rufosters.ru, уже о 7:20 «великий десантний корабель (ВДК) Балтійського флоту РФ пр. 775 „Калининград“, бортовий номер 102, який належить 71-й бригаді десантних кораблів БФ МВФ РФ, пройшов протоку Босфор (Туреччина) у напрямку Чорного моря. Відразу ж за ним слідував великий десантний корабель БФ МВФ РФ пр. 775 „Минск“, бортовий номер 127 із невеликим інтервалом у 20 хвилин, о 7:40. Цей корабель також належить 71-й бригаді десантних кораблів БФ МВФ РФ. Це достовірна інформація, отримана з турецьких камер відеоспостереження, розташованих уздовж берегової лінії протоки Босфор»¹⁸.

У цей день керівник фракції «Справедливая Россия» у Держдумі РФ Сергей Міронов зробив відверто «дивну» заяву, що явно свідчила про спланованість подій у Криму: «Усім громадянам України, які бажають стати громадянами Росії, ми повинні дати можливість у спрощеній формі протягом шести місяців стати громадянами Росії»¹⁹.

Позицію Путіна та його подальші кроки можна простежити, уважно слухаючи його «спікерів» — наприклад, одіозну ЛДПР на чолі з не менш одіозним Жириновським чи «піхотинця»²⁰ Путіна — Рамзана Кадірова.

Того дня ЛДПР разом із партією «Родіна» заявили про відправлення в Крим «братнього десанту» та оголосили про набір добровольців, які ближчим часом можуть бути відправлені в Україну для захисту російськомовного населення й підтримки легітимної влади. «Два депутати фракції ЛДПР сьогодні виїхали в Крим і Харків, щоби на місці оцінити ситуацію, зустрітися з представниками діючої легітимної влади, обговорити з ними необхідність подібного „десанту“»²¹, — повідомляє сайт ridus.ru.

Глава Чеченської Республіки Рамзан Кадіров написав у *Twitter*, що готовий їхати до Криму: «Їдемо з Просвірніним на „поїзді дружби“ підтримувати росіян у Криму»²².

Російська влада діяла доволі активно в цей день, при міжнародному комітеті Ради Федерації була створена Комісія з моніторингу ситуації в Україні.

Тоді ж, 26 лютого, сталася сутичка проукраїнських і проросійських груп кримчан під стінами Верховної Ради Криму та було зірвано екстрену сесію цього парламенту щодо обговорення політичної ситуації в регіоні.

Олександр Янковський згадує події цього дня: «А потім було 26 лютого. І був великий мітинг перед будівлею Верховної Ради АР Крим. Тисячі кримчан, які вийшли на площу, щоби не дати депутатам проголосувати за сепаратистські постанови. Там було багато кримських татар, але були й українці і росіяни — усі, хто підтримував європейський шлях розвитку України».

Серед проукраїнських груп були кримські татари (за даними ТСН²³ та «Дзеркала тижня»²⁴, їх було близько 10 тисяч, iPress.ua²⁵ повідомив про 13 тисяч), ультрас «Таврії», активісти «Євромайдан-Крим». З іншого боку будівлі ВРК зібралися кілька сотень російських націоналістів під триколорами (ТСН²⁶), після чого до них підвезли ще кілька автобусів «тітушок». Зі слів Джемілева: «Сьогодні до Верховної Ради АР Крим прибуло близько 3 тисяч проросійськи налаштованих жителів Криму, зокрема козаків, молодчиків і 5 автобусів тренуваних хлопців із Севастополя»²⁷.

О 8-й годині група проросійських мітингарів заблокувала вхід до будівлі ВРК та вивісила над нею російський триколор. За даними порталу lb.ua, вони вимагали «повернути Конституцію Криму 1992 року, за якою півострів був практично незалежною державою; попросити Росію про допомогу кримчанам; оголосити референдум про український або російський статус Криму»²⁸.

О 8:36 прес-секретар Меджлісу Лейла Муслімова повідомила «Комментарии»²⁹, що 26 лютого об 11-й годині кримські татари проведуть свій мітинг під стінами ВРК. За її словами, таке рішення прийняте 25 лютого на засіданні Меджлісу кримськотатарського народу.

Кримський тележурналіст **Осман Пашаєв** так пригадує буремне 26 лютого: «Збираються кримські татари з одного боку, з іншого — з Краснодарського краю звозять козаків. Аксьонову вдалося зібрати мітинг у Сімферополі. АТР дає пряму трансляцію — весь світ дивиться, що там відбувається. Усі чекають, що ось зараз проллється кров, і відразу ж введуть російські війська. Але того дня Чубаров і Аксьонов потиснули один одному руки, закликали людей розійтися.

І в той момент здалося: ну от, все обійшлося, усе добре. Це відчуття було до ранку. Тому що вранці ми всі дізналися, що невідомими озброєними людьми захоплена Верховна Рада Криму й Радмін».

Лейла Муслімова також закликала кримських татар спокійно реагувати на всі провокації проросійських активістів, аби не дати їм можливості принести смуту до півострова.

Кримський блогер **Ліза Богуцька** так згадує мітинг під ВР АРК: «26 лютого я вийшла з кримськими татарами на мітинг. І я тоді зрозуміла, що коїться щось дуже серйозне. Тому що вийшло дуже багато татар. Вийшли наші хлопці з Євромайдану. Але їх був мізер. Зізнаюся: у мене теж була легка ейфорія — ось, зараз вони побачать, як нас багато, і все закінчиться. Але потім під'їхали севастопольські автобуси, і з них почали виходити „нові російські севастопольці“. Але був хороший знак: у першого, хто йшов із російським прапором, він зачепився за дерево й зірвався із флагштока. А потім упав на землю. І я голосно крикнула: „Росія впала!“. Мені здавалося, що

зараз усе й закінчиться. Хоча внутрішня напруженість була дуже висока. Пам'ятаю жінок — кримських татарок, які вплутувалися в цю юрбу, їх виштовхували, вони поправляли зачіски, і знову — в бій. Я зрозуміла, що кримські татарки стоятимуть на смерть, аби відстояти свій дім. Занадто довго вони поверталися на свою землю і відчували, що не готові з нею розлучатися».

Об 11-й годині розпочався мітинг: з одного боку — кримські татари, ультрас «Таврії», євромайданівці, які скандували «Банду геть!», «Аллаху акбар!», «Крым — не Россия!», з другого — нечисленна групка проросійських активістів, так званий мітинг «Русского единства».

Олег Комунар, голова ГО «Клуб уболівальників Таврія» був у самому епіцентрі подій: «Про мітинг під Верховною Радою Криму важко було не дізнатися. Тим більше що проросійськи налаштовані сили анонсували його за кілька днів. На цю акцію зібралось кілька десятків ультрас. Можливо, більше. Але я б не сказав, що ці хлопці себе проявили якимось по-особливому. Мабуть, так само, як й інші учасники акції. В основному там активність проявляли представники кримськотатарського народу. Звичайно, не обійшлося без конфліктів. Коли наші хлопці прийшли під Верховну Раду з червоно-чорним прапором, це викликало обурення серед кримськотатарських активістів. Вони нас обізвали провокаторами й наполегливо попросили прибрати стяг».

Нардеп, а пізніше заступник глави Адміністрації Президента **Андрій Сенченко** згадує мітинг 26 лютого: «У мене був певний мандат на проведення розмов. Я ж спеціально прилітав на той проблемний мітинг 26 лютого. Я спочатку зустрівся з Могильовим, який підтвердив, що він виконає будь-які команди Києва, у тому числі написати заяву. Тільки, сказав, узгодьте там усе. Після цього я зустрічався з особовим складом кримського „Беркута“ протягом двох годин. Намагався їх до туди привести. Потім розмовляв з особовим складом територіального командування Внутрішніх військ. Вірніше, із самим командуванням: там одних полковників був повний зал. Ще з представником Президента України в Криму. Після цього — з Константиновим. Він був у дикому стані: руки тремтять, погляд божевільний. Навколо його кабінету вже було

достатньо молодих людей тридцяти — сорока років, явно „спецслужбівської“ зовнішності. Змістовної розмови з Константиновим не вийшло. Також я намагався виступити, коли вони спробували зібрати сесію. У них не було кворуму, я зайшов до зали, попросив слова. Почалися викрутаси з боку Константинова, але я вийшов і виступив без включеного мікрофону. І попередив їх про наслідки їхніх фокусів».

Як писала «15 минут»³⁰, між двома групами розпочалися сутички, кримські татари намагалися відібрати російський «триколор». Лідер Меджлісу Рефат Чубаров пішов на переговори до спікера Володимира Константинова, щоби умовити його не проводити сесію. Міліція стояла лише біля входу до ВР АРК і жодним чином не розбороняла дві протестні групи, чим, очевидно, зумисно провокувала силовий конфлікт. На мітинг прийшли також воїни-афганці — за їхніми словами, для охорони порядку.

Політолог, сімферополець **Сергій Костинський** ділиться спогадами того дня: «Акція 26 лютого, яка стала символом захисту кримчанами територіальної цілісності України, стала, насправді, наступним актом волевиявлення жителів півострова після акції 23 лютого — дня пам'яті Номана Челебіджіхана. Саме в той день на головній площі Сімферополя зібралось близько 15–20 тисяч кримських татар та інших жителів півострова, які підняли питання про загрозу для територіальної цілісності та суверенітету країни. Також мітингарі, очолювані Меджлісом, виступили за знесення пам'ятника Леніну. Тобто Сімферополь мав стати одним із перших міст в Україні, де, якби не відбулась окупація, мав початися рух декомунізації — зі знесення пам'ятника тоталітарному минулому. До речі, тоді влада не встигла зібрати будь-який альтернативний захід, як вона завжди робила, що мав би артикулювати її позицію.

Альтернативна акція відбулася в Севастополі, де мітингарі стали учасниками російського плану окупації міста, обравши „народним мером“ громадянина Росії. Уже 26 лютого ми стали свідками другого етапу спротиву кримчан явній зраді національних інтересів частиною місцевих еліт. У той день до Сімферополя на підтримку місцевих сепаратистів були привезені автобусами „туристи“ з Кубані, Севастополя та Феодосії. Але, тим не менш, співвідношення

патріотів і сепаратистів склало в середньому 15:1 на користь прихильників України. Саме тому кримські татари, українці й навіть російські націоналісти, як себе відкрито позиціонували ультрас кримського футбольного клубу „Таврія“, узяли під контроль парламент автономії та не дозволили росіянам провести в ручному режимі сесію, на якій планувалося ухвалити рішення щодо проведення „референдуму про відділення“ автономії від України. Незважаючи на те, що роками значна частина правлячої еліти півострова послідовно інвестувала в розпалення національної ворожнечі та ненависті до України, українців і кримських татар, кримчани, які у своїй більшості не зрозуміли Революції Гідності, не підтримали сепаратистську акцію.

До речі, опитування останніх років уже явно демонстрували, що більшість населення Криму хотіли жити в єдиній країні. Аналіз політичних процесів тих часів показує, що будь-які намагання розділити народ та країну мали „механічний“ характер і відбувались за підтримки Росії. Згадую запитання журналістки *Al Jazeera*, яке вона задала мені вже під час окупації: „Я бачила приклади окупації територій, але подібний бачу вперше. Якщо кримчани хотіли до Росії, де масові акції на підтримку її дій? Де щасливі юрби на вулицях міст?“. Дійсно, Росію в той час підтримали тільки дві сили: представники корумпованої місцевої влади та маргінали. Переважна більшість кримчан перебували в розпачі та сум'ятті».

У цей же час паралельно проходив мітинг під держадміністрацією в Севастополі, де уважно стежили за подіями в Сімферополі. Як писала Газетами: «На мітингу під міськадміністрацією Севастополя ширилися чутки, що депутати міськради готові присягнути Києву. Цю ініціативу в сесійній залі озвучив екс-губернатор Леонід Жунько, соратник колишнього спікера Верховної Ради Володимира Литвина»³¹. Помилкою української влади в цій ситуації стала повна відсутність адекватної реакції на події. Фактично кримчани-патріоти залишилися із сепаратистами сам на сам.

Дмитро Білоцерковець добре пам'ятає кримські мітинги в ті дні: «Тут слід зазначити наступне. Щоденно в Севастополі в геометричній прогресії чисельність учасників мітингів

зменшувалась. Спочатку вийшло не більше трьох тисяч, на третій не більше тисячі, на четвертий уже було чоловік 300.

Але 26 лютого сталася ключова подія, яка різко змінила все в Криму. Проходить мітинг Євромайдану в Сімферополі, на якому були присутні близько 12–13 тисяч людей, кримських татар, проукраїнських, навіть частина проросійських, але які підтримували Євромайдан і державу Україна, фанати ФК „Таврія“ та ФК „Севастополь“. На той момент проросійських активістів під керуванням Аксьонова й другого представника „Русского единства“ Цекова було близько 5 тисяч, тобто на 7 тисяч менше, ніж проукраїнських. Цих сепаратистів практично роззброїли, забрали російські прапори, але, на жаль, тоді померло двоє людей, на цьому фоні проспекулювали Аксьонов і Цеков, сказавши: давайте потиснемо руки, розійдемося, а завтра прийдемо.

Це був ключовий момент, тоді євромайданівцям потрібно було заходити у ВР Криму, але вони цього не зробили.

Чому? Це дуже велике питання. Наступного дня, на мою думку, Путін зрозумів, що він втратив Крим, що він програв політично, що, якщо євромайданівців виходить втричі більше, ніж проросійських у Сімферополі, то Крим вони [Росія. — *Прим. ред.*] явно програли. І починається силовий захват „спецназом“ РФ 27-го числа. Тут дуже ключовий момент, було видно, що вони програли, і тому це ключовий момент, коли Путін пішов ва-банк. І вони захоплюють ВР Криму».

Очевидно, не дочекавшись, доки демонстранти почнуть битися, міліція зумисно пішла з мітингу під стінами парламенту — як згодом виявиться, на дві години. Саме тоді розпочалися активні сутички. О 14-й годині на мітинг підвезли автобуси проросійських демонстрантів із Севастополя. Пристрасті нагніталися все більше, тому до мітингарів вийшли Чубаров і Аксьонов, аби трохи вгамувати сутички й умовити людей, які ввірвалися на перший поверх ВРК, піти з будівлі. У цей час на горизонті з'явилася міліція, яка створила коридор для двох політиків. Чубаров і Аксьонов змогли заспокоїти натовп, змінивши акценти: «Лідери двох сторін переносять гнів натовпу проти „макіївських“. Хтось із натовпу заявив, що не буде жодних рішень про передачу Криму. Гасло „Геть макіївських!“ підтримали всі присутні», — повідомляло видання «15 минут». Проте цього

вистачило ненадовго, і мітингарі знову повернулися до проблем, що їх роз'єднували: у хід пішли пляшки й держална прапорів. У цей час, за інформацією «15 минут», «Константинов спостерігає за ситуацією з вікна шостого поверху»³². У натовпі розпочалася масова бійка: було чути вибухи петард і світлошумових гранат.

Закликами до миру мітингарів намагався перекричати нардеп від Батьківщини Андрій Сенченко: «Не чіпайте їх [Верховну Раду Криму. — *Прим. ред.*], поки парламент не ухвалить рішення. Погром дозволить списати їм все. Мене просили передати кримчанам, що кримська влада складатиметься тільки з кримчан. Дорогі кримчани! Ще раз — ніхто не збирається замість макіївських завозити львівських чи київських. Наше завдання — зберегти мир і спокій у Криму»³³.

Сьогодні **Андрій Сенченко** згадує свою реакцію на ці події так: «Мене важко було обдурити, бо я розумів, що відбувається.

Розумів у якійсь мірі, тому що до кінця ніхто не розумів.

Так от, я був упевнений, що Аксьонов у цьому всьому бере активну участь. Але я думаю, що ні Константинов, ні Аксьонов до кінця не розуміли сценарію Кремля, до якої міри це все дійде. Звідси — істеричний стан у Константинова і явна невпевненість у Аксьонова».

У той же час прес-служба Константинова поширила заяву, що на засіданні ВР Криму 26 лютого не прийматимуть жодних радикальних рішень, а поширена ЗМІ інформація про це — плітки: «У кримському парламенті не ставлять питання про вихід Криму зі складу України. Це провокація для дискредитації Верховної Ради автономії, позбавлення її легітимності. На жаль, ця провокація організована й підтримана макіївської командою в кримському уряді, яка заради збереження влади готова пожертвувати громадсько-політичною стабільністю на півострові»³⁴.

Як бачимо, Константинов услід за російською владою цинічно брехав кримчанам про реальні події. Очевидно, він, увійшовши в тісний контакт із російськими спецслужбами, уже точно отримав завдання провести засідання для винесення ключових рішень: насамперед змінити голову Ради міністрів Криму — замість Могильова призначити Аксьонова, а далі ухвалити проведення референдуму на території Криму.

Ближче до 16-ї години Чубаров закликав кримських татар піти з мітингу, заявивши, що цього дня сесія не відбудеться: «Я хочу подякувати нашим російським сусідам, тим, у кого прокинулася гідність, ви розумієте, що в Криму не може бути домінанти однієї культури, одного народу, однієї релігії. Ми всі рівні, і ми зробимо, щоб у Криму це було в усіх сферах нашого життя. <...> Друзі, дуже організовано, незважаючи на те, що бувають провокатори, їх мало, ви головне зберігайте терпіння, не піддаючись провокації, організовано, групами по районах, по містах, ми прямуємо додому! Ми говоримо всім, що Крим переміг!»³⁵.

Цю думку підтримав і Мустафа Джемільєв, підкресливши роль кримських татар у скасуванні сесії: «Ми вимагали, щоб він [голова ВР Криму Володимир Константинов. — *Прим. ред.*] не проводив сьогодні цю сесію. Тим не менш він сказав, що обов'язково проведе цю сесію, бо інакше втратить голоси своїх прихильників, і на підтримку своїх намірів сьогодні до Верховної Ради автономії були підтягнуті близько трьох тисяч проросійськи налаштованих людей. Тоді почали підтягуватися кримські татари, яких за різними оцінками зібралося близько 12–13 тисяч. У результаті Константинов відмовився приймати таку заяву. Навпаки, було підготовлено заяву, що Крим є невід'ємною частиною України, і ми нікуди не збираємося. Тепер вони не хочуть у Росію, і це дуже добре»³⁶.

Більше того, Джемільєв заявив, що в ході переговорів із Константиновим досягнуто згоди про зміну виконавчої влади: «Сьогодні вже є домовленість про те, що Могильов — головний проросійський елемент, який у нас в автономії буде знятий зі своєї посади, і буде сформовано коаліційний уряд. Я хочу сказати, що все це відбулося завдяки Майдану, завдяки тому, що тут ми скинули цей терористичний режим. І завдяки нам, я впевнений, Крим теж буде очищений від сепаратистської зарази»³⁷.

Біля ВРК ще залишалися чимало активістів, які скандували «Референдум!».

Журналіст **Севгіль Мусаєва-Боровик** так згадує наслідки заяви Рефата Чубарова: «Мені стало справді страшно під час бійки біля будівлі Верховної Ради Криму. Я бачила, як кримські татари стояли й стримували прихильників відділення Криму.

І мені досі... дошкуляє виступ Рефата Чубарова, який тоді сказав — усе, йдіть додому, щоби не провокувати. І я собі думаю: якщо б він так не сказав, можливо, кримським татарам вдалося б стримати, і нічого б цього не було».

Як стало відомо згодом, засідання ВРК скасували не через домовленості Чубарова з Константиновим, а з відсутності легального кворуму — було лише 49 депутатів зі 100³⁸.

Ахтем Сеїтаблаєв так згадує поведінку Аксьонова й Чубарова в цей день: «Мені запам'яталося, як Аксьонов бігав, мов ошпарений, і кричав: „Ми всі один народ, одна сім'я, треба жити в мирі й злагоді!“. Я чудово пам'ятаю, як потім вийшов Рефат Чубаров разом із Аксьоновим і сказав: „Ми домовилися, ми разом бережемо нашу землю, охороняємо церкви, мечеті, синагоги. Давайте розходитися й організувати щось на каштал інтернаціональних дружин“».

Крім згаданих двох смертей³⁹, МОЗ Криму зауважило, що після мітингу по медичну допомогу звернулися 30 людей⁴⁰.

Сергій Костинський так описує мітинг під стінами парламенту та час після нього: «Як учасник тих подій, оцінюю минулорічні події як збіг трьох факторів: військова агресія Росії за підтримки найманців із Кубані та Сербії, місцевих маргіналів — проросійськи налаштованого козацького руху; тимчасове безсилля Центру, де саме завершувалася Революція Гідності, і вплив центральної влади на місцеві еліти був замалий, навіть у рамках „владної вертикалі“; а також корупції місцевих еліт, яка була ладна домовлятися з окупантом заради гарантованого політичного майбутнього, оскільки багатьом, у тому числі Сергію Аксьонову й Володимирі Константинову загрожувала „політична смерть“, переділу влади на свою користь і, врешті-решт, безкарного „дерибану“ регіону.

З останнього, що запам'яталось більше всього. Тільки-но сепаратисти піднімали російські прапори, патріоти жорстко йшли „на контакт“. Розуміючи, що от-от почнеться бійка, провокатори ховали прапори. Щойно наші опоненти починали скандувати „Росія!“, ми заглушали їх, скандуючи „Україна!“, і це було фантастично. Тоді ми стояли впритул одне до одного й розуміли, що готові до будь-якого розвитку подій. Нашою проблемою стало те, що

ми гадали, що держава стоїть із нами пліч-о-пліч. Але це виявилось не так. Є багато запитань до влади того часу, що представляла одну політичну силу та контролювала регіон по всій вертикалі, як на державному, так і на партійному рівнях. Те, наскільки бездіяльною вона була тоді, коли потрібно було діяти, як у часи „кризи через острів Тузла“, наскільки легко вона пішла на змову з окупантом, дає підставу говорити про те, що на найвищому рівні, на рівні „президента-втікача“ була згода на анексію, рішення про яку, скоріш за все, було спущене вниз по вертикалі. Символом цієї безпорадності й невмотивованості стали кримські міліціонери. Ця невелика група людей у формі, яка, здавалось, випадково потрапила на мітинг 26 лютого, продемонструвала своє безсилля та ворожість до кримського громадянського суспільства, яке давало відсіч ворогу: в якості мітингарів, в якості перших волонтерів, які годували та підтримували безпорадних українських військових під час активної фази окупації. На жаль, сьогодні багато хто звинувачує кримчан в окупації Криму та колабораціонізмі. Але про це легко говорити, коли ти не був учасником тих подій, легко говорити, коли живеш у вільному суспільстві, в умовах свободи слова й преси. На жаль, сьогодні кримчани — заручники окупантів. Щоби передати умови, в яких опинилось кримське суспільство, наведу один приклад. Для того щоби „перепрошити“ українських активістів, які потрапили в СІЗО, їх не вмовляють і не переконують. У камерах їх змушують 24 години на добу дивитись російське телебачення. Не всі можуть витримати подібні експерименти».

Близько 19-ї години на в'їздах до Севастополя (Ялтинська траса й траса Інкерману) почали діяти блокпости з російськими прапорами. Як повідомляв сайт Форпост, «крім міліції та українських співробітників ДАІ, на блокпостах стоять члени народних дружин — звичайні городяни, які викликалися захищати місто. Вони нічим не озброєні. На рукаві в них або біла пов'язка з написом „Русский блок“, або георгіївська стрічка»⁴¹.

За інформацією «Дзеркала тижня», установкою блокпостів керував особисто Олександр Чалий⁴².

Офіційний Київ по-різному реагував на події цього дня: у ГПУ відкрили кримінальні справи, голова МВС Арсен Аваков заявив про

розпуск «Беркута», що кримчани сприйняли явно негативно. Багато з них підтримували бійців, а в Севастополі їх взагалі зустрічали як героїв⁴³. За словами в. о. генпрокурора Олега Махніцького, «керівники прокуратури регіону отримали доручення попереджати прояви сепаратизму»⁴⁴, утім, ці попередження жодного ефекту, зрозуміло, уже не мали.

Політик Леся Оробець у коментарі Лента.Ру запропонувала історичні паралелі: «Перед нашими очима стоїть приклад Грузії. Те, що відбувається в Криму, — провокації в Севастополі, величезна кількість російських військових, у відставці вони чи не у відставці, військовий флот, роздача паспортів Росії та формування дружин самооборони, — це все підливна діяльність, яка може обернутися „грузинським варіантом“»⁴⁵.

Реагувала й міжнародна спільнота. Тодішній міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський нагадав, що в 1994 році, після відмови України від ядерної зброї, три держави: США, Велика Британія й Росія — підписали так звану Будапештську декларацію: «У цій декларації <...> чітко зазначені зобов'язання гарантувати незалежність, непорушність кордонів і відмову від тиску на Україну».

Спеціальний представник ОБСЄ з питань України посол Тім Гульдманн пообіцяв: «Верховний комісар ОБСЄ відвідає Крим, аби на власні очі побачити й оцінити ситуацію, що там склалася. Лише після цього ОБСЄ зможе прийняти скоординовані рішення, які стосуються проблем Криму»⁴⁶.

Політолог зі світовим ім'ям Збігнев Бжезінський ще 22 лютого в статті для *Financial Times* передбачив, що за такі дії в Криму Росія може бути піддана економічним санкціям: «Спроби дестабілізувати молоду демократію в Києві або відокремити деякі частини України — не кажучи вже про відкриту або таємну участь Росії у внутрішніх конфліктах у сусідній країні — змусять Вашингтон скористатися його міжнародним впливом для кроків, які заподіють Москві значних економічних втрат»⁴⁷.

Кримський політолог Павло Казарін пояснив події в Криму міфотемпоральною дилемою: «Крим, як і решта України, теж хоче змін. Головна відмінність лише в тому, що це бажання сфокусоване не стільки в майбутнє, скільки в минуле. Після Союзу весь радянський

міф півострова розбився вщент. А новий так і не з'явився». Однак природа конфлікту з Києвом зовсім інша: «Крим стомився від половинчастості: за ступенем своїх повноважень республіка мало відрізняється від інших областей. Главу кримського Радміну хоч і затверджує парламент півострова, але пропонує український президент. <...> Майбутнє півострова жителі бачать лише в контексті відносин Москви й Києва. А в рамках Чорноморського регіону півострів себе ніяк не розглядає»⁴⁸.

Мислячі росіяни, представники громадянського суспільства, зокрема Андрей Макаревіч, виступили проти інтервенції російських військ до Криму. «Це не наша територія. Це навіть не спірна територія»⁴⁹, — підсумував співак.

26 лютого, як бачимо, принесло й радісні вісті, і сумні. Проукраїнські активісти змогли відстояти українську владу та суверенітет України над Кримом. Але, на превеликий жаль, тут уперше пролилася кров. Ніхто з учасників мітингу ще не знав, що вони виконали історичну місію, лише на один день спинивши страшний сценарій «російської весни» в Криму та зламавши маніакальні плани Владіміра Путіна.

Російська влада переконалася в нездатності місцевих сепаратистів виконати план відокремлення Криму від України без участі російських військових. Хоч би скільки мільйонів російські влада й спецслужби вкачували у своїх агентів, вони все ще боялися відверто виступати проти Києва, навіть попри відсутність там офіційної влади.

За свідченнями кількох інсайдерів, зокрема російських, на певному етапі Москва розглядала головою Ради міністрів АРК лідера місцевих комуністів Леоніда Грача⁵⁰. Він був останнім першим секретарем обкому компартії на момент розвалу СРСР. Прагматичний і хитрий, Грач зміг вибудувати свою систему влади й бізнесу на півострові, яка роками бездоганно діяла, приносячи його родині мільйонні прибутки. Пізніше його усунули «донецькі», звівши його владу фактично до нуля, а скандал між ним і лідером КПУ Петром Симоненком завершив політичну кар'єру Грача не тільки в усеукраїнському, але й навіть у кримському масштабі.

Як свідчать наші джерела, ставка Кремля на Леоніда Грача ґрунтувалася на його тривалій — можливо, ще з радянських часів — співпраці зі спецслужбами Росії. Завадила цим планам лише історична

реакція Володимира Константинова, який навідріз відмовився співпрацювати з экс-комуністом. Обидва кримчани, вони мали доволі довгу й суперечливу історію стосунків, тому Константинов висунув умову участі в цьому державному заколоті: на місце прем'єра автономії має стати хто завгодно, тільки не Леонід Грач. Тож російські спецслужби обрали кандидатуру маловідомого політика, лідера партії «Русское единство» Сергія Аксьонова.

Саме йому належить зловісна роль у подіях наступного дня. А поки, 26 лютого, ми востаннє побачили, як лідери двох мітингів, проросійського й проукраїнського, Сергій Аксьонов і Рефат Чубаров удвох упередили конфлікт, що міг перерости в масову бійку. На спомин дня лишилося відоме їхнє спільне фото під час гамування пристрастей під Верховною Радою Криму.

Розділ 2. «ЗЕЛЕНІ ЧОЛОВІЧКИ»

27 лютого. «ВВІЧЛИВІ ЛЮДИ»

Наступний після масового мітингу під Верховною Радою АРК день став поворотним — тоді Крим і весь світ побачили «зелених чоловічків», або, як їх називали спершу прокремлівські російські блогери, а згодом і всі кремлівські канали, «ввічливі люди». Саме тоді Кремль переконався, що по-іншому захопити владу в Криму не вдасться, і кинув головний армійський резерв Росії — спецпризначенців (ССО — від рос. «Силы специальных операций»).

Цікаво, що рівно за рік, 26 лютого 2015-го, президент РФ Володимир Путін підпише Указ № 103 «Про встановлення Дня Сил спеціальних операцій», і відтоді щорічно 27 березня Росія матиме свято, що в її медіа отримало доречнішу назву «День ввічливих людей».

У тексті указу обґрунтування вибору дати відсутнє, проте офіційний рупор російського уряду «Российская газета» навів усі необхідні алузії: «Чому Днем Сил спеціальних операцій вибране 27 лютого, хоча дата створення ССО зовсім інша? Згадайте, що і де відбувалося рік тому. І чим тоді все завершилося...».

З моменту розвалу СРСР багато хто звик бачити російську армію слабшою за озброєнням і підготовкою, ніж опоненти з НАТО. І російська пропаганда мала, очевидно, за головну мету показати — уперше після грузинської війни, — що збройні сили Росії стали принципово іншими. На це Росія не шкодувала ні бюджетних коштів, ані часу — тому й розробила спеціальну форму, що мала несподівано виникнути на телеекранах світу й видаватися особливо привабливою.

Путін прекрасно розумів, що фотографії «зелених чоловічків» миттю з'являться в усіх світових медіа. За дослідженням американських аналітиків, частка в тематиці ЗМІ тих чи тих війн за участю російських збройних сил суттєво мінялася. У 1979 році протягом місяця після вторгнення радянських військ до Афганістану тематика Кремля займала 15,5% в усіх повідомленнях американських ЗМІ. Під час грузинської війни 2008 року — 8,4%. При захопленні Криму їй відведено лише 5,4% з усієї маси повідомлень за лютий — березень 2014 року. Інтерес американських медіа до військових конфліктів без участі США, безумовно, падав, навіть попри такі екстраординарні події. Раніше підвищену увагу зумовлювало реноме

Радянського Союзу як *Empire of evil*, Імперії зла. А ставлення американців до Росії Володимира Путіна було, очевидно, значно легковажнішим.

Напередодні вночі кримський фотограф Андрій Каніщев написав у *Facebook*: «11-та вечора, 26 лютого, Сімферополь. Людей п'ятдесят молоді під периметром шестикутника Верховної Ради Криму нерішуче будують барикади, поки що більше схожі на огорожу загону для худоби з „Вершника без голови“ Майн Ріда. Місце вибране дуже прагматично — між колонами менше будувати, надійніше тримається й дощ не мочить. Будують із дерев'яних піддонів, на яких електрокари зазвичай розвозять мішки з крупою по супермаркету. Два десятки повстанців (або навпаки, вартових існуючого порядку?) від мрячки гріються біля розібраної залізної бочки, у якій палають дрова. Не холодно. Поруч із бочкою самотньо лежить стара покривка. Пара кримських прапорів і рукописних табличок „Крим — Росія“»⁵¹.

Уже о 2:25 27 лютого Каніщев уточнив: «Моя нічна замальовка раптом отримала 40 репостів за годину, так що я вирішив ще раз прогулятися до забарикадованої Верховної Ради Криму. Нічний Сімферополь — на жаль, ми забуваємо це відчуття. Помітно холодніше, на межі замерзання води. Сиро, дощик скінчився, невеликий туман, дуже добре чути й при цьому тихо — суто кримсько-ялтинська погода. Вулиці порожні, помітно менше, ніж зазвичай, машин (бензин подорожчав?). І найголовніше — відчуття спокою у світі. Ні електричної напруженості чи якоїсь агресії, розлитої у повітрі, — у місті це відчуття виникає раптово й не залежить від часу доби, погоди та залюдненості вулиць. А ось і барикади, 2-га година ночі, 27-ме вже»⁵².

Проте українські силовики на півострові все ж таки не сиділи склавши руки.

Свідчить командувач Внутрішніх військ у Криму **Микола Балан**: «І потім, з 26-го на 27-ме, тієї ночі о четвертій годині мені зателефонував оперативний черговий, сказав, що дзвонили з УВС Криму, сказали, що невідомі захопили будівлі Верховної Ради Криму й Ради міністрів. Я відразу викликав машину, адже це була надзвичайна ситуація, подзвонив начальнику УВС Криму, генералу

Радченку, уточнив у нього обставини: він сказав, що вже терміново виїжджає на роботу.

Я, звісно, теж виїхав туди. У начальника УВС, на вул. Кірова, зібралася робоча група, куди входив начальник Головного управління МВС України в Автономній Республіці Крим, я, командир берегових Військово-Морських Сил Воронченко Ігор Олександрович і начальник Служби безпеки України в Криму Геннадій Калачов. Зібралися — почали уточнювати ситуацію. Там ще якісь три БТРи їздили весь час зі сторони Гвардійського, потім — на заправку, їхній рух відстежували працівники міліції. Підійшли — вони сказали, що заблукали.

Ми так потім зрозуміли, то був відволікаючий маневр чи демонстрація сили, хоч вони й не заходили до міста. Ми вирішували, що робити: чи штурмувати, якими силами штурмувати. Я тоді доповів виконуючому обов'язки командуючого генералу Полтораку про зміну ситуації, підняв,

на всякий випадок, підрозділ спеціального призначення, що дислокувався в Сімферополі, тобто підрозділ спеціального призначення Внутрішніх військ чисельністю приблизно 60 людей. На самому Майдані вони не були, вони були в резерві в Петрівцях під Києвом, там в основному свого часу несли службу. Підняв їх, аби вони могли брати участь на випадок штурму. Потім виявилось, що „Беркут“ був неготовий. Ми ще не знали, що севастопольський „Беркут“ став на перешийку в Армянську й Чонгарі, хоча кримський „Беркут“ був на місці.

Севастопольським „Беркутом“ командував полковник Сергій Колбін [він перейшов на бік сепаратистів. — *Прим. ред.*]. Начальник УВС дзвонив йому, але з ним не було зв'язку. А кримський „Беркут“ був на місці, на своїй базі. Кримський „Беркут“ налічував приблизно 200 людей, а ось щодо севастопольського — я сказати не можу, не стикався з ним. Почали рахувати: якщо йти на штурм — хто це може зробити? „Альфа“, „Беркут“ і спецназ Внутрішніх військ. Я порахував своїх — було десь 60 — 80 чоловік. „Альфи“ було понад 100 чоловік, і близько 200 — „Беркута“. „Беркут“ відмовився, сказавши, що вони не готові. Не те, щоб відмовилися, — просто сказали, що не готові йти, і сиділи в себе на базі. „Альфа“ відмовилася, їхній командир сказав, що вони не підуть на штурм. Із

резервів могли хіба що Збройні Сили України, але внутрішній конфлікт — то не їхнє завдання. Запропонували прикордонникам повністю перекрити Керченську переправу, що вони сумлінно не зробили. Одразу ж на тій нараді сказали їм так зробити. Потім прийшли дані, що літаки, Іл-76, почали сідати в Гвардійському».

Перше повідомлення про появу озброєних чоловіків, які були привезені з Севастополя й брали участь у захопленні, з'явилося під ранок. Саме про участь російських спецпризначенців йдеться у *Facebook* лідера Меджлісу Рефата Чубарова від 6:12 27 лютого: «Телефонували 20 хвилин тому... Повідомили, що будівлі Верховної Ради Криму й Ради міністрів Криму зайняті озброєними людьми в уніформі без розпізнавальних знаків... Вимоги ними поки не висунуті.»⁵³

Сергій Пашинський так описує захоплення ВРК:

«Повертаючись до захоплення Верховної Ради та Кабміну Криму. У нас був відеозапис, на якому видно, що там діяв російський спецназ. Фаховість їхніх дій на це чітко вказувала. Уночі зайшли, виставили кулемети. Їх було небагато, але в нас взагалі нікого там не було, тому цього виявилось достатньо. Турчинов дав команду підняти Внутрішні війська. Повторюю: тих хлопців, які повернулися до Криму з Майдану. Пройшла буквально доба після їхнього повернення, і почалися заворушення в Криму. Але ці хлопці — єдині з усіх — виконали команду з Києва: вони оточили Верховну Раду й Кабмін. Але що відбувалося далі? З'явилося десь 10 тисяч мешканців Сімферополя з російськими прапорами. І було зрозуміло, що через п'ять днів після Майдану наші бійці в цих людей не стрілятимуть».

«Дзеркало тижня» о 7:30 так описало події цього тривожного ранку, з яких розпочалася анексія Криму Росією: «Центр Сімферополя перекритий. <...> Над будинками ВР Криму й Ради міністрів, захопленими озброєними людьми без розпізнавальних знаків, вивісили російські прапори. При взятті будівлі Радміну, скрутили постових міліціонерів і кинули світлошумову гранату. Усім співробітникам Верховної Ради Криму сьогодні оголосили вихідний. Перед входом у будівлю парламенту Криму споруджена барикада з підручних

предметів (дерев'яні піддони, сміттєві баки тощо). Будівля оточена міліцією, але поки недостатньо щільно»⁵⁴.

Арсен Аваков так розповідає про першу реакцію на ті події: «Первинне оточення, коли ми зрозуміли, що щось таке відбувається, і коли ми побачили ситуацію, це була команда моя, і ми оточили Верховну Раду Криму, „вешники“ її виконали до того часу, поки ми не побачили, що відбувається далі. А далі відбуваються наступні події. Уявіть: починають з'являтися депутати, які є легітимними депутатами Криму, що можна було вирішувати? Атакувати цих депутатів? На якій підставі?».

«У той же час більше правоохоронців зосередилося біля будівлі кримської Ради міністрів. <...> Прем'єр-міністр Криму Могильов не зміг потрапити до свого кабінету. Усім школам дана команда, щоби діти не виходили на заняття. Центр Сімферополя оточений правоохоронцями. Пішоходів не пропускають, транспорт не пропускають. Тролейбуси від Центрального ринку в бік пл. Леніна також не ходять. До захопленої невідомими будівлі Ради міністрів не пускають і навіть забороняють фотографувати. <...> Підтверджені захоплення будівель від правоохоронних органів поки немає»⁵⁵.

Генерал-лейтенант Микола Балан, тоді начальник управління Кримського територіального командування Внутрішніх військ МВС України, стверджував, що події 27 лютого у Верховній Раді Криму та Радміні автономії стали для самого Могильова повною несподіванкою.

Микола Балан: «Це все відбувалося зранку. Приблизно о сьомій годині ранку під'їхав голова Ради міністрів Криму, Могильов Анатолій Володимирович, спробував розібратися в ситуації, послухав пропозиції й каже: „Я піду зараз до них на перемовини, дізнаюся, чого вони хочуть“. Прийшов звідти й каже: „Був там, побачив, що вони в балаклавах, озброєні“.

Але ми бачили, що вони озброєні, ще на камерах: у них були РПГ-18, тобто гранатомети, були кулемети, були снайперські гвинтівки, не тільки звичайна стрілецька зброя. Він каже, що його пустили лише до входу, він запитав, хто вони такі, що відбувається. Відповіли, що вони не уповноважені ні з ким розмовляти, треба розмовляти з керівництвом, вони ні на які запитання не

відповідатимуть. Він залишив їм чи то свій номер телефону, чи візитівку, щоби старший зв'язався з ним — якщо вони не уповноважені, то нехай подзвонить той, хто має право. Пішли звіти в Київ про зміну ситуації. Потім, приблизно о дев'ятій годині ранку, хтось надав інформацію, що Константинов зібрав депутатів у Верховній Раді. У той час Верховна Рада теж була захоплена, і там знаходилися люди».

У свою чергу, **Олександр Турчинов** розповідає про головний фактор, який уможливив окупацію півострова: «Проблема із силовим варіантом придушення сепаратизму у Криму відразу відчулася, коли я дав команду тодішнім Внутрішнім військам, які там знаходилися, оточити захоплений парламент, для підготовки штурму. Оточення протрималось декілька годин. Місцеве проросійськи налаштоване населення оточило Внутрішні війська, які стояли в оточенні, і ті без спротиву просто розійшлись. Узагалі, кримські ЗСУ були в своїй масі укомплектовані місцевими контрактниками, для яких служба була лише заробітком плюс діти — солдати-строковики. Ось такий реальний потенціал та можливості в нас були. Але головним фактором, що дозволив окупувати півострів, окрім зради та безсилля армії, — була підтримка дій російських військових одурманеними російською пропагандою місцевими жителями. Саме це стало прикриттям для воєнної агресії».

Кореспондент повідомив, що захоплення адмінбудівель відбулося о 4:20: «Близько 30 осіб, озброєних автоматичною та іншою стрілецькою зброєю, почали стріляти у скло вхідних дверей, таким чином раптово змогли увірватися всередину та знешкодити охорону, яка там була. <... > Очевидець Леонід із Сімферополя розповів, що на питання учасників акції „Хто вони?“ загарбники відповіли, що вони росіяни. Водночас коли їм поставили питання про те, що робити далі учасникам мітингу, один із нападників відповів: „Нехай збирають народ і вибирають собі керівників“. Він також уточнив, що загарбники були дуже добре озброєні. „Як морські десантники у фільмах“, — уточнив Леонід»⁵⁶.

Потім з'ясувалося, що цей очевидець Леонід насправді був актором Сімферопольського театру Леонідом Хазановим⁵⁷, що неодноразово

виступав «підсадною качкою» для російських пропагандистських телеканалів. Як актор, він фактично грав і постійно представлявся по-різному, от цього разу — простим мешканцем Сімферополя. Одна його фраза увійшла в історію — на питання «Яка в них була зброя?» він посміхнувся й сказав: «Оружие было у них... Обалденное оружие вообще».

Мем «ввічливі люди» був випадково вигаданий 28 лютого блогером Livejournal.com Борисом Рожиним (*colonelcassad*). Пізніше він згадував: «Мем народився суто випадково, без зв'язку з подальшою російською пропагандою. Почався він формально з мого посту „Ввічливі люди захопили два аеродроми в Криму“, що був написаний вночі 28 лютого, де цитувалося одне з перших повідомлень про захоплення аеродрому, самі знаєте ким. Особисто мені просто сподобався вислів „ввічливо“ щодо невідомих, які захоплюють стратегічні об'єкти, формально не розкриваючи свого інкогніто, тому для жарту (бо ж у Криму всі чудово розуміли, хто це й звідки) у стилі „але ми-то з вами знаємо, хто це“, ужив пару разів вираз „ввічливі люди“, без будь-якої задньої думки, що це матиме хоч якісь наслідки, крім жартів у кількох читачів, які, можливо, звернуть увагу на вислів, який мені сподобався».

Вигаданий Борисом Рожиним мем миттєво розлетівся Інтернетом. Можна припускати випадкову появу мемів «зелені чоловічки» та «ввічливі люди», проте сама операція, характер її проведення залишає мало сумнівів у її ретельному плануванні й реалізації російськими спецслужбами та ССО. Загалом використання евфемізмів у радянській і російській пропаганді є нормою. Тому цілком можемо припустити, що принаймні масове й нав'язливе вкидання цих термінів сталося з подачі саме кремлівських пропагандистів. Чи вони вкинули їх через популярного блогера й згодом дали команду російським ботам його тиражувати, чи банально скористалися чужою вигадкою — не так важливо. Хоча другий варіант є більш імовірним.

Разом з тим ситуація з агресією «зелених чоловічків» розвивалася. За словами народного депутата Геннадія Москаля, в'їзд до Криму був заблокований невідомими, у чому їм активно допоміг розформований севастопольський спецпідрозділ «Беркут», який раніше брав участь у розстрілі київського Майдану: «Сьогодні вранці бійці севастопольського „Беркута“, до якого примкнули бійці інших

територіальних підрозділів, заблокували два в'їзди в Крим — пост Чонгар та проїзд через м. Армянськ. В'їхати в автономію іншими сухопутними шляхами неможливо, тільки морем. Таким чином, Крим повністю заблокований. <...> За моєю інформацією, більшість з озброєних осіб — кримчани, крім того, там можуть бути й бійці розформованого „Беркута“, котрі дуже добре розбираються в тактиці ведення бойових дій. Озброєна група може протриматися всередині більше, ніж знаменитий будинок Павлова в Сталінграді»⁵⁸.

Дмитро Білоцерковець так згадує цей день: «Зранку 27-го, як потім виявилось, севастопольський „Беркут“ поїхав на Чонгар перекривати перешийок. І ми всі два дні припускали, що наш „Беркут“ захопив ВР Криму, тому що в цей же день він виїхав із Севастополя, забравши всю зброю. Паралельно ми дізнались, що, на жаль, є повна пасивність в Києві. Я в перший же день як помічник депутата ВРУ одразу повернувся на два дні в Київ, вимагав, аби депутати, а також наша група партії „Удар“ активніше „натиснула“ на в. о. Президента та міністра оборони. А я нагадаю, що до цього міністр оборони Тенюх був колишнім командувачем Чорноморського флоту, і він чітко мав розуміти, що відбувалось у Севастополі. І тут ключовий момент: ми заставляємо й вимагаємо, щоби ввели Внутрішні війська, хоча б сімферопольські. Адже в чому була проблема, Внутрішні війська сиділи в себе на базі в Сімферополі. Я добре знаю цю ситуацію, адже у свій час я служив у Внутрішніх військах, в спортроті в Сімферополі. Хлопці всі там шалено проукраїнські, вони готові були взяти в кільце всю ВР».

Як свідчив Геннадій Москаль, замість швидких дій у Києві почалися інтриги: «Незважаючи на всю серйозність ситуації в Криму, у Верховній Раді України продовжують ділити урядові портфелі. Я поки не бачу посадових осіб, котрі виїхали б в автономію для розв'язання ситуації. При цьому слід розуміти, що в Криму ніколи не сприймуть уряд, сформований Майданом, переговори мають бути з числа нейтральних осіб. <...> Особисто мене дивує, як таку ситуацію могло проспати Головне управління СБУ в Криму, управління СБУ в Севастополі та Управління військової контррозвідки, дислоковане в Севастополі. Найбільше, що мене лякає зараз, — відсутність адекватної реакції у Верховній Раді України»⁵⁹.

Андрій Сенченко має свій погляд на тодішню ситуацію: «Усі забувають, що захоплення будівель парламенту та уряду в Криму сталося 27 лютого о 4-й ранку. А уряд України з'явився того ж дня ввечері. Які спецслужби? Які протягом кількох років Янукович комплектував ставлениками Кремля, і вони були заточені тільки для захисту владної верхівки від народного гніву? Голови Служби безпеки немає. Заступники — у бігах. Середня ланка деморалізована, бо вони виконували злочинні команди свого керівництва, у тому числі спрямовані проти Майдану. Аналогічна ситуація — у спецпідрозділах міліцейських або Внутрішніх військ. Так хто мав віддавати команди?».

Уся місцева макіївська *dream team* із перших днів почала активно закулісно підігравати діям сепаратистів. Єдиною силою, яка протистояла на тлі паралічу підрозділів української армії (за окремими винятками, як-от морпіхи чи 25-та бригада), були Внутрішні війська.

Головною невійськовою силою, яка протистояла агресії, виявилися прості громадяни — кримські татари, українці, росіяни, євреї, вірмени й інші. Але ті, хто нарікає, що кримські татари, мовляв, не взяли зброю й не чинили опір окупантам, забувають, що цей народ за останні століття своєї історії мав цілком мирний спосіб життя й мало чим відрізнявся від інших кримчан.

Режисер **Ахтем Сеїтаблаєв** поділився спогадами: «Що стосується кримських татар: я точно знаю, що чоловіки готові були виходити й захищати свою землю. Але ніхто не міг повірити, що таке станеться. Крім того, були великі надії на солдатів української армії, яких у Криму 20 тисяч. Адже коли на 18 травня виходили бити татар або під час подій на Ай-Петрі, знаходився і „Беркут“, і Внутрішні війська. Але ніхто не очікував, що буде така тотальна зрада з боку силовиків. А коли вже зайшла регулярна російська армія, я сам своїм сказав: не ходіть нікуди. Тому що ми б пішли на самовбивство. Заради чого?».

Законослухняні громадяни України, кримські татари були щиро переконані, як й інші проукраїнські сили, що завдання захисту безпеки півострова є прямою функцією армії, флоту, СБУ, міліції. Та ці сподівання виявилися здебільшого марними. Хоч варто зауважити, що кримські татари разом з іншими кримчанами здійснили велику роботу,

виконуючи, власне, функції держави — забезпечуючи заблоковані українські гарнізони, українські кораблі харчами, водою, телефонним зв'язком.

Севгіль Мусаєва-Боровик так пригадує ті події: «Я знаю, що багато кримських татар готували „коктейлі Молотова“, готувалися до масштабної війни, до партизанського руху. Не було такого, що ми сидимо й нічого не робимо. Але був страх, і повисла пауза. Багато хто порівнює ситуацію з Майданом. Цього не можна робити. У Києві було багато прихильників серед мирного населення. А тут озброєні люди прийшли й узяли мешканців на півострові в заручники. І люди були налякані, у тому числі кримські татари. Тут велику роль зіграла й позиція кримських татар, які закликали не радикалізувати процес. І я думаю, правильно вчинили. Гарячі голови кажуть: „Чому ви не захищали зі зброєю в руках?“. Ну, може, і захищали б, якби нас було 46 мільйонів. Але коли ти говориш про народ, який протягом 70 років був поставлений на межу виживання, це інша справа».

Джемілев повідомив, що за його джерелами, у кримських готелях розквартировані військові Чорноморського флоту РФ у цивільному.

На думку Джемілева, існувала чітка координація дій сепаратистів зі службовцями ЧФ РФ: «Будівлю захопила шовіністична проросійська організація, яка збирається захищати російський народ від бандерівців і таке інше. Але в нас є цілком обґрунтовані побоювання, що їхні дії погоджені з ЧФ РФ — по всьому Криму спостерігається пересування військової техніки. Зараз тільки повідомили, що в бік Сімферополя рухається близько 50 БТРів»⁶⁰.

Дуже швидко лідери Меджлісу переконалися, що всі їхні домовленості попереднього дня з Володимиром Костантиновим виявилися марними. Увівши їх в оману, Константинов під захистом «зелених чоловічків» дуже швидко почав реалізовувати кремлівський план із проведення самопроголошеного референдуму. У багатьох українських політиків, зокрема Мустафи Джемілева, попри розуміння всієї небезпеки ситуації, усе ще лишалися надії, що ситуацію можна буде розв'язати виключно в правовому полі, саме цим можна пояснити їхні постійні апеляції до прокуратури, яка або виявилася частково

паралізованою, або діяла під прямим керуванням російських спецслужб.

Мустафа Джемілев уважав, що ситуація критична, але у Верховній Раді Криму немає голосів на підтримку незаконних дій Константинова, проте подальші події засвідчили протилежне: «Прокуратура однозначно кваліфікувала ці події як терористичний акт, і відповідними будуть дії української влади. Найближчим часом звідси буде направлено уповноваженого Верховної Ради по Криму й Севастополю, якому будуть підпорядковані всі силові структури Криму, і триматимемо тісний контакт із міністром оборони, і наводитимемо лад. Те, що ці проросійські сили перебувають у тісній координації з російським Чорноморським флотом, свідчить, що сценарій цієї дії розроблено також із ними. Прикро, що Константинов у цій ситуації виявився маріонеткою в чужих руках. Учора він хоч і присягався, що не буде ухвалено жодних рішень, які б ставили під сумнів нинішній статус Криму, але йому, певно, доводиться розмірковувати на тему, звідки він більшого стусана дістане. Якщо вдасться до незаконного кроку, то він потрапляє під дію статті 110 Кримінального кодексу України. Жодні сепаратистські рішення у Верховній Раді не пройдуть, його тут навіть регіонали не підтримають. Ну, йому, звичайно, треба відробити кредити, які він у Росії отримав, але я гадаю, що всі спроби дестабілізувати ситуацію приведуть його до краху».

Перша інтрига, яка виникла цього дня, стосувалася заміни голови Ради міністрів Криму Анатолія Могильова на іншу кандидатуру. Кремль уже точно знав, що нею буде Сергій Аксьонов. Але цього не знали проукраїнські сили — бо ж як іще можна пояснити їхні сподівання вплинути на це кадрове рішення. Бо ж як іще можна пояснити заяву Меджлісу кримськотатарського народу про підтримку на посаді нового голови Ради міністрів Криму або народного депутата від партії «Удар» Сергія Куніцина, або народного депутата від Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ) Андрія Сенченка.

Неформальний лідер Меджлісу Джемілев відразу визначився зі своїми вподобаннями: «Зараз поки твердої впевненості, кого послати до Криму, немає. Розглядаються кілька кандидатур, зокрема Сергія Куніцина та Андрія Сенченка. <...> Сенченко й Куніцин — вони обидва з дружніх нам політичних сил. Я думаю, що в Куніцина більше

можливостей — він уже працював там прем'єром, у нього більше авторитету, зокрема серед місцевих депутатів, треба набрати необхідну кількість голосів, боюся, що за Сенченка можуть не проголосувати»⁶¹.

Андрій Сенченко в особистій розмові висловився про тодішню ситуацію: «Така пропозиція була. Але це не було всерйоз. Якби треба було поїхати, я б поїхав. Просто багато було завдань, і в Києві, і в Криму. І одна з версій була така — призначити мене прем'єром. У мене була розмова з цього приводу із Яценюком і Турчиновим. Але між розмовою та реалізацією, як ви розумієте, прірва. І до реалізації справа не дійшла».

Своєю чергою, **Сергій Куніцин** уважав, що затягування з призначенням його прем'єром сталося через втручання Юлії Тимошенко, а внаслідок цього було втрачено дорогоцінний час:

«Я вам більше скажу: мене готували на пост міністра оборони. Про це говорили Кличко й Турчинов. Вони мене покликали, кажуть: у Криму складна ситуація. А я за тиждень до „зелених чоловічків“ захистив дисертацію з економіки в Національному університеті. Я, мабуть, останній доктор економічних наук, який устиг захиститися в Криму. Тоді на мене вийшли депутати кримського парламенту. Переміг Майдан, усі розуміли, що влада зміниться. Мені говорили — Володимировичу, повернися. Ми з Могильовим розмовляли, і він начебто погоджувався передати владу. Тому що вони розуміли:

Куніцин, нехай і з Майдану, але свій — професіонал, з досвідом.

І це краще, ніж хтось зі „Свободи“ приїде. Самі розумієте, яка була б реакція. Я їм сказав: для того щоби прем'єра призначити, у кримському парламенті потрібен 51 голос. Кажу: якщо ви зберете 51 голос, я повернуся до Криму. Через два дні вони мені сказали: є 60 голосів. Я прийшов до Турчинова та Кличка й сказав: мені не дуже хочеться туди повертатися, з різних причин. Але, як командна людина, я готовий поїхати. Але я ж був з „Удару“, хоч і з Майдану. А Турчинов і Тимошенко намагалися просунути на цей пост Сенченка».

За даними журналістів ТСН, у цей час на під'їзді до Сімферополя було помічено «загони самооборони російськомовного населення»⁶². Також поблизу столиці Криму були виявлені російські БТРи.

Попри очевидне захоплення двох найбільших установ, Верховної Ради АРК і Ради міністрів Криму, окремі їхні структурні підрозділи дивним чином продовжували працювати й за інерцією виконували свою роботу. Напевне, це був стан шоку від появи озброєних людей, які захопили приміщення. Нічим іншим не можна обґрунтувати заяву начальника управління інформаційної політики Ради міністрів Криму Віолетти Лісіної, що прес-служба Чорноморського флоту РФ не може пояснити появи БТРів⁶³.

Дуже швидко спецоперація російських спецназівців перейшла в гарячу фазу. За свідченням місцевих джерел, у будівлі Верховної Ради АРК знову пролунав вибух⁶⁴. Це сталося у вестибюлі Ради міністрів Криму — «зелені чоловічки» кинули світлошумову гранату в бік українських журналістів, які намагалися дізнатися про їхні вимоги. З початком робочого дня почала надходити перша реакція з Києва.

На сайті Генеральної прокуратури України з'явилося повідомлення прес-служби: «Сьогодні о 4:30 ранку двома групами невідомих осіб (по 10–15 осіб у кожній) було захоплено будівлі Верховної Ради АРК та Ради міністрів автономії. Невідомі проникли до зазначених приміщень, виламавши двері, потім зачинилися в них. Жодних вимог вони не висувають. За попередніми даними, указані особи мають вогнепальну зброю, кількість і тип якої невідомий. Під час захоплення приміщень зброєю ними не використовувалася, також немає даних про застосування сили щодо працівників органів внутрішніх справ та УДО. Відомості внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань, за цим фактом прокуратурою АР Крим відкрито кримінальне провадження за ст. 258 КК України „Терористичний акт“. Розслідування доручено УСБУ АР Крим. На місці події перебуває керівництво прокуратури АР Крим, ГУ МВС України в АР Крим, СБУ в АР Крим. По тривозі піднято особовий склад місцевої міліції».

В українських медіа зранку почали з'являтися перші повідомлення, що адмінбудівлі в Сімферополі захопив російський спецназ. Зрештою, попри те, що справжня приналежність цих людей до російської армії не розкривалася, ні в кого з кримчан і присутніх журналістів не було сумнівів, що то були саме російські спецпризначенці.

«Обозреватель» подав інформацію з інсайду: «Верховну Раду Криму захопив російський спецназ, про це „Обозревателю“ стало відомо з власних джерел у правоохоронних органах. Основне завдання

спецпризначенців — впустити депутатів на засідання Верховної Ради, щоби на сесії було прийнято рішення про відділення Криму від України. Таке рішення дозволить депутатам звернутися до Російської Федерації по допомогу в захисті росіян, що живуть в Криму»⁶⁵.

Сергій Куніцин назвав число загарбників, значно більше, ніж раніше озвучені: «Сьогодні вночі — я всю ніч на телефонному зв'язку з Кримом — більше 120 озброєних людей увійшли до Верховної Ради Криму, уряду Криму. Професійно підготовлені люди, озброєні. Занесли зброю — автомати, гранатомети, кулемети»⁶⁶.

Проте Микола Балан, який особисто дивився відео з камер спостереження в Радміні, не згоден із такою оцінкою.

В ексклюзивному інтерв'ю **Микола Балан** пригадує: «Перед тим як Могильов пішов до РМК [Ради міністрів Криму. — *Прим. ред.*], він запросив начальника охорони Ради міністрів, який знав розташування камер, і він зміг в режимі онлайн підключити комп'ютер до камер в Радміні, і ми перші побачили, як вони заходили, їхнє спорядження, побачили, що вони діють професійно, що це — не просто „шарашкіна контора“, бо, заходячи, вони обережно, з дотриманням усіх заходів безпеки, нейтралізували працівників міліції, охорону, одразу взяли основні входи під контроль. Нейтралізували вони їх безконтактно, тобто за допомогою постійного контролю: людина стоїть поруч, він їй поклав руку на плече, повністю контролює. Якщо людина починає якийсь рух, наприклад діставати зброю, він може відразу на неї впливати. Потім ці камери показали, як вони зайшли в приймальню голови Радміну, як вони зламали комп'ютер. Певно, про цю камеру вони не знали — одну закрили, а інша це все показувала: як зламували комп'ютер, діставали блок, показала поламані двері в кабінет. Таким чином, ми могли побачити те, що там відбувалося, і частково — те, що там відбувається. На записі ми бачили близько 20 людей. У цей час кожне відомство розробляло план операцій зі звільнення будівлі. Паралельно почали приходити звіти, що біля Верховної Ради збираються люди».

Не залишилось осторонь і кримське управління Служби безпеки. Уранці за наказом начальника Головного управління СБУ в АРК Геннадія Калачова до селища Укромне Сімферопольського району

відправлено працівників для перехоплення російських БТРів, про що заявила прес-служба управління: «Наші співробітники проведуть певні дії, щоби не допустити порушення громадського порядку»⁶⁷. УНІАН повідомило, що телефонні дзвінки з такою ж інформацією надійшли журналістам телеканалів від працівників СБУ.

Щоправда жодних підтверджень, що хтось дійсно виїхав на місце подій і хоч якось намагався зупинити колону російської техніки, так і не було. Цілком можливо, це була частина операції з відволікання уваги, адже на той момент російські спецслужби значною мірою вже контролювали діяльність Головного управління СБУ в АРК, а чесні, вірні присяжі офіцери фактично були відсторонені, не отримували жодних наказів і тому не могли належно виконувати поставлені завдання.

У ніч на 27 лютого я повернувся з московського ефіру програми «Политика», а вже на 11:00 мені був призначений чат на сайті liga.net. Там відбувся діалог із читачем, який представився Романом із Лондона.

Роман із Лондона: «Невже Путін піде на шалений ризик із відділенням Криму? Чи це просто інструмент торгу з новою укр. владою?»

Тарас Березовець: «Я можу спрогнозувати алгоритм подальших дій у Криму. Терористи, які захопили приміщення Верховної Ради та Ради міністрів Криму, діють на замовлення російських спецслужб. Уже сьогодні вони висунуть вимогу до депутатів ВР Криму зібратися на позачергову сесію й оголосити про проголошення незалежності півострова та звернутися по військову допомогу до РФ. У відповідь на це якась частина кримських депутатів підтримає цю вимогу та проголосить про від'єднання від України. Російська Держдума негайно ухвалить рішення про підтримку дій кримських сепаратистів та закличе Владіміра Путіна гарантувати безпеку російських громадян, яким нібито погрожує смертю нова українська влада. Оскільки підрозділи ЧФ РФ уже в Криму, вони будуть виведені з баз своєї дислокації та утворять блокпости на виїздах із Севастополя та, можливо, спробують узяти під контроль більшість транспортних артерій Криму, включно з установами блокпостів на Перекопському перешийку. На підсилення підрозділів ЧФ РФ Росія перекине війська ВДВ та морської піхоти з Краснодарського краю й

Кавказу. Фактично це означатиме військову анексію півострова. У відповідь на це негайно збереться Рада Безпеки ООН, на яку буде винесене рішення стосовно засудження дій Росії. Але воно буде заветоване самою Росією. Україна звернеться до підписантів Будапештського меморандуму 1994 року, куди входять США, Велика Британія та сама Росія, з проханням виконати взяті на себе гарантії територіальної цілісності України. У найгіршому випадку розвитку подій країни-гаранти обмежаться лише усним засудженням дій Росії. У такому разі в Криму може розпочатися справжня громадянська війна, оскільки кримськотатарський народ ніколи не погодиться з від'єднанням від України. Це найгірший сценарій. Влада України повинна зробити все можливе й неможливе, аби цьому запобігти».

Може здатися дивним, що я, не знаючи всього, що відбувалося в Криму, майже повністю спрогнозував наступний перебіг подій. Звісно, якихось унікальних інсайдерських джерел я не мав. Однак протягом десятиліть вивчав військову історію, зокрема Росії. Тому для мене ця операція мало чим відрізнялася від попередніх, організованих спершу радянськими, а згодом російськими спецслужбами в Афганістані, країнах Балтії, Кавказу та багатьох інших.

Це була їхня звична технологія. Локалізувати певний регіон спецпідрозділами, ізолювати його від зовнішніх впливів, не допустити туди міжнародних спостерігачів, журналістів. Потім узяти під контроль існуючі або створити маріонеткові органи «народної влади». У Севастополі їм не вдалося взяти під контроль міськраду, тому проголосили «народного мера» Алексея Чалого. Верховну Раду Криму змогли переламати через коліно, а де не вистачило голосів — зробили дублікати карток для голосування.

Але повірте — якби шантажем і підкупом кримських депутатів не вдалося переконати, їх просто розігнали б і негайно створили якийсь оперетковий псевдозаконодавчий орган, як сталося згодом на Донбасі. Далі Рада голосує за референдум, причому обов'язково добираються кондово-радянські формулювання — у цьому вони не відрізняються від того, що було в СРСР у 1980-х. Референдум проводиться під «захистом» їхніх неідентифікованих підрозділів і «народних дружин» або сил «самооборони». Зрештою, підсумки цього незаконного референдуму сама ж Росія й визнає.

Історичних паралелей організації «народного волевиявлення» після окупації в історії СРСР та Росії багато. Згадайте, наприклад, вибори так званих Народних Зборів Західної України після вторгнення Червоної Армії до Польщі в 1939 році. Вони проводилися 22 жовтня 1939 року. Згідно з офіційними радянськими даними, у них узяли участь 93% виборців, 91 з яких підтримали запропонованих кандидатів. Схоже, у найчеснішій країні світу СРСР та її правонаступниці Росії завжди бувають тільки такі цифри — за 90%!

Депутат Верховної Ради АРК Леонід Пілунський назвав спробу захоплення ВРК «терористичною» й чи не першим передбачив наміри Росії анексувати Крим.

Перша реакція з Верховної Ради України пролунала на ранковому засіданні, коли новообраний спікер і виконувач обов'язків Президента Олександр Турчинов звернувся із заявою щодо захоплення адмінбудівель у Криму⁶⁸: «Хочу звернутися до керівництва Росії стосовно дотримання базових угод російської військової присутності в Криму та Севастополі, а також недопущення порушення законів України військовослужбовцями ЧФ РФ. Звертаюся до всіх керівників ЧФ РФ з вимогою: усі військові повинні перебувати в межах територій, які окреслені угодою. Будь-яке пересування, тим паче зі зброєю за межами територій буде розцінене нами як військова агресія. Українська держава зможе захистити свій суверенітет і недоторканість території»⁶⁹.

Сам **Олександр Турчинов** згадує ці події так: «У ніч з 26 на 27 лютого озброєні люди захопили будівлю Верховної Ради Криму. Мені про це доповіли рано вранці 27 лютого. За почерком захоплення та тим арсеналом зброї, яким він був здійснений, стало зрозуміло — працюють професіонали. Це був спецназ ГРУ Генерального штабу РФ, озброєний автоматами, кулеметами та гранатометами. Я зрозумів, якщо пішли на такий крок, — це може перерости в реальне військове протистояння. Уже наступного дня почалось захоплення військовими РФ без розпізнавальних знаків об'єктів критичної інфраструктури, аеропортів, блокування українських військових частин. Я зібрав засідання РНБО, щоби відпрацювати першочергові заходи реагування на агресію РФ. Але ситуація погіршувалась дуже швидко. Синхронно з атакою на Крим

Росія почала перекидати війська до наших кордонів. При чому це були штурмові угруповання, готові в будь-яку мить перейти межу. Почалась концентрація російських військ уздовж усього кордону, і це було не просто залякування, це був реальний план повалення нової влади».

Перша реакція українського МЗС також з'явилася зранку — об 11:04 на сайті відомства опубліковано повідомлення: «27 лютого ц. р. до МЗС України викликано Тимчасового повіреного РФ в Україні Андрія Воробйова, якому вручено ноту щодо невідкладного проведення двосторонніх консультацій згідно зі Статтею 7 Договору про дружбу, співробітництво й партнерство між Україною та Російською Федерацією від 31 травня 1997 року, а також ноту з проханням утриматись від пересування поза межами дислокації військових підрозділів ЧФ РФ, тимчасово розташованих на території України»⁷⁰.

МЗС Литви також звернулося до офіційної Москви по роз'яснення щодо подій у Криму. Міністр закордонних справ Литви Лінас Лінкявічус у *Twitter*: «Прапори іноземної держави над парламентом у Криму. Чекаю негайного коментаря з Росії»⁷¹.

Свою стурбованість висловило й МЗС Польщі. Міністр Радослав Сікорський написав: «Ми дуже уважно і з великою стурбованістю стежимо за розвитком подій у Криму. Озброєні люди контролюють урядові об'єкти в Сімферополі. Це дуже рішучий крок. Попереджаємо тих, хто зробив це, і тих, хто допоміг зробити це: таким чином починаються регіональні конфлікти. Це дуже небезпечна гра»⁷².

Не забарився з реакцією і Генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен: «Я стурбований подіями у Криму. Я закликаю Росію не вживати ніяких дій, які можуть перерости в напруженість або створити нерозуміння»⁷³.

Перша реакція посольства США була на диво дуже спокійною. Джеффри Пайетт не висловив особливої стурбованості подіями в Криму: «Вторгнення — це все ж гіпотетична перспектива. Я не хотів би її коментувати. Я повторюся: США виступає за суверенітет і цілісність України»⁷⁴.

Свою оцінку висловив і прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск: «Сьогодні позиція щодо єдності України, щодо цілісності Української

держави є основним тестом щодо справжніх намірів будь-якої держави, яка бере участь у цих історичних подіях. Тому спосіб поведінки Росії щодо цього ключового виклику, яким є збереження територіальної цілісності України, теж буде тестом її справжніх намірів щодо майбутнього України»⁷⁵.

Висловилося й Анкара. Міністр закордонних справ Туреччини Ахмет Давутоглу повідомив, що збирається відвідати півострів найближчим часом: «Ми від самого початку стежили за процесами в Україні, ми виступаємо за територіальну цілісність України, включно з Кримом. Ми хочемо, щоб у всій Україні й у Криму стабілізувалася ситуація, оскільки Крим — це двері, які відкриваються з України в Туреччину. Крім того, Крим важливий для Туреччини, бо там живуть наші співвітчизники — кримські татари»⁷⁶. Проте потрапити в Крим Давутоглу, як і решта іноземних дипломатів і міжнародних організацій, не зміг.

Тоді ж «македонська команда» займалася не порятунком ситуації, а імітацією процесу. Це дуже легко помітити з публічних заяв Анатолія Могильова того дня. Станом на 12:00 він заявив: «Ми оперативно інформуватимемо кримчан про всі події, які будуть розвиватись на сьогоднішній день. Усе під контролем, йде переговорний процес»⁷⁷.

Ліза Богуцька так згадує виступ Могильова: «О 9-й годині виступив Могильов і сказав, що так справи не вирішуються, потрібно все робити культурно. Але він якось так мляво говорив це, що в мене склалося відчуття, що він просто образився, що в нього владу відібрали. А доля Криму його не хвилювала. Я все писала в *Facebook*, що все оточено міліцією. Після обіду 27 лютого почали надходити відомості, що аеропорт заблокований. Я поїхала туди, побачила, що скрізь виставлені „зелені чоловічки“. А ближче до проїзних шляхів стоять так звані „самооборонівці“ з георгіївськими стрічками. Пам'ятаю своє враження — які в них пропиті пики. Мабуть, їм дали одну дозу й сказали, що отримують другу, якщо відстоять якийсь час».

Що цікаво, Могильов у кожній заяві наголошував, що його завданням є дотримання безпеки кримчан, і не згадував, що це становить пряму загрозу національній безпеці України та її територіальній цілісності. Складалося враження, що Могильов уже

розумів подальший алгоритм дій росіян і сепаратистів чи, принаймні, був поінформований, але, мабуть, зі страху чи з небажання брати участь у цій кримінальній історії, вирішив відсторонитися й навмисне уникав згадок про загальноукраїнський контекст подій.

Локалізація Криму в інформаційному полі теж була своєрідною технологією. Саме з цього дня сепаратисти активно використовують поняття «Київ», «київська влада», регіоналізуючи їх. Складалося враження, що Україну контролюють кілька владних структур: київська, донецька, дніпропетровська, харківська тощо.

Разом із тим командувач Внутрішніх військ у Криму **Микола Балан** наполягає, що Анатолій Могильов не брав участі в діях сепаратистів і насправді дистанціювався від них: «Прийшла інформація, що зібралися депутати, але ми не знали, що відбувається в залі — нас там не було. Потім дві-три людини, не пам'ятаю хто, заходять до начальника УВС і кажуть, мовляв, Верховна Рада вирішила змінити голову Ради міністрів, зняти Могильова, поставити Аксьонова. Могильова на той момент не було в Раді, адже він сидів із нами в Штабі на зв'язку. Анатолій Володимирович каже: „Ну, якщо ви проголосували й зняли мене, і враховуючи те, що зараз в Києві нема кого питати про моє зняття (президент уже втік), я в цьому неподобстві участі не братиму“».

Лідер фракції «Справедливая Россия» в Держдумі Сергій Міронов заявив, що Росія не покине в біді кримських росіян і не допустить кровопролиття на півострові. Жителі Севастополя у відповідь оточили міськ-адміністрацію й чекали приїзду депутатів Держдуми Ніколая Валуєва та Валентіни Терешкової.

Як повідомляв «Главком», «озброєні люди не підпускали до будівлі навіть журналістів, кажучи, що в разі наближення стрілятимуть на ураження». З місця подій Рефат Чубаров розповів журналістам «Главкому», що відбувається: «Вони [люди зі зброєю, які захопили будівлю ВР АРК. — *Главком*] дали можливість Володимирі Константинову [голови ВР АРК. — *Главком*] увійти до приміщення Верховної Ради Криму, він зараз збирає депутатів, лояльних до себе. Мені ніхто не телефонував. На цей момент можу сказати, Константинов намагається зібрати сесію для того, щоби легітимізувати ті дії, до яких уже втягується Чорноморський флот. <...> Він зможе

зібрати сесію для легітимізації. Бо вже БТРИ стоять біля Сімферополя». На запитання журналістів, чи має Москва стосунок до людей у захопленій будівлі, лідер Меджлісу відповів: «Звичайно. У мене немає іншого пояснення їхнім діям. Якщо вчора не було сесії, якщо сьогодні будівлю ВР АРК захопили озброєні люди, що вони вели переговори з керівником діючої Ради міністрів [Анатолієм Могильовом. — *Прим. ред.*], якщо вони дозволили Константинову зайти й проводити сесію, якщо з'явилися БТРИ Чорноморського флоту й так далі»⁷⁸.

Тодішній міністр соцполітики України, кримчанка **Людмила Денисова** так згадує цей день: «Ніщо не віщувало біди. Звичайно, ми знали, що в Криму щось відбувається, — туди Андрій Сенченко літав. Але ніхто серйозно нічого не сприймав. Сенченко тоді прилетів і сказав: у принципі, там усе нормально й під контролем. І ми навіть почали формувати уряд АРК. І тут у ніч з 26 на 27 лютого на початку п'ятої ранку дзвонить телефон. Я його ніколи не вимикала, тому що протягом трьох місяців викликати могли в будь-який момент дня й ночі. Беру слухавку — сімферопольський УБОЗ. Там у мене є хлопці знайомі, добре до мене ставляться. „Людмила Леонтіївна, терміново забирайте сім'ю. Бо на даху Радміну й Верховної Ради — „зелені чоловічки“. Якись невідомі виштовхали людей із Радміну й захопили дахи. Всім було зрозуміло, що це — серйозно. Я зателефонувала своєму колезі Сенченку й кажу: „Ти чув?“. Він: „Поки що ні“. Пізніше — усе підтвердилося. Подзвонила дітям, вони поки ще теж нічого не знали. При цьому обидві мої дочки були на той момент на п'ятому місяці вагітності. Старша — другою дитиною, молодша — двійнятами. Можна лише уявити мій стан“».

О 12:30 до ВРК прорвалися близько 200 проросійських активістів⁷⁹ з триколорами у руках, скандуючи «Росія!».

Цього дня проявилася роль ще одного зрадника — члена Партії регіонів, казанського татарина за походженням, заступника Могильова в Раді міністрів автономії Рустама Темиргалієва, який поширив у *Facebook* заяву, що о 14-й годині відбудеться позачергова сесія Верховної Ради Криму.

За 80 кілометрів від Сімферополя, у Севастополі, події розгорталися не менше блискавично. Хоч тут дії центральних органів влади, Служби безпеки України та армії були на порядок слабші, ніж у столиці Криму.

Незаконно обраний «народний мер» Алексєй Чалий активно ширив паніку: «Зараз місто-герой учергове в облозі. Створено фонд підтримки севастопольців. Нам необхідні кошти для нормального функціонування міста і населення. <...> Зараз ми звертаємося до тих, кому дороге наше місто, наша спільна історія. Ми потребуємо вашої допомоги. Наша спільна мета — зберегти Севастополь»⁸⁰.

Андрій Коренько, офіцер Генштабу, який був на той час у Криму, пригадує: «Ситуація відразу ускладнилась через розгубленість керівного складу ВМС ЗС України, у першу чергу адмірала Юрія Ільїна — колишнього начальника Генерального штабу Збройних Сил України, який намагався діяти за принципом: „А що буде з нами, якщо несподівано до влади повернеться Янукович“. Адмірал Ільїн у перші часи російської окупації віддав ініціативу агресору, який діяв за заздалегідь складеним планом. У такій ситуації, коли згори не було надано чіткої інструкції, як поводитися з „кримською самообороною“ на випадок, якщо вона спробує зупинити автомобіль із військовими номерами, українські військові були вимушені пересуватися по території кримського півострову на цивільному автотранспорті. Незважаючи на це, мені разом із моїм колегою полковником Віталієм Покотилом вдалось без пригод пробитися до Сімферополя та повернутися в Севастополь».

У цей день до Криму, до Севастопольського аеропорту, прибули перші російські політики, депутати Державної думи Росії. Серед російської еліти, схоже, ще була невпевненість за наступні події, вони не були переконані в успіху кримської авантюри. Першим депутатом, який прибув до охопленого сепаратистськими діями півострова, став відомий боксер Ніколай Валуєв.

Крім того, Росія почала перекидати в Севастополь додаткові військові частини. Про це повідомив экс-замголови СБУ Олександр Скибинецький: «З Новоросійська на допоміжних судах йде переміщення військових частин у Севастополь. Щодо цього я вже поставив до відома компетентні органи України»⁸¹.

О 14-й годині проросійські протестувальники оголосили свої вимоги. Їх озвучив представник «Русского блока» Юрій Першиков, який провів переговори з нападниками у ВР Криму. За його словами, «зелені чоловічки» хочуть, щоби парламент ухвалив рішення про самовизначення півострова.

Глава СБУ Валентин Наливайченко під час зустрічі зі спеціальним посланником Генерального секретаря ООН Робертом Серрі звернувся до ООН з пропозицією: «З сьогоднішнього дня СБУ через МЗС і наше постійне представництво при ООН регулярно інформуватиме офіс Генерального секретаря ООН і держави-гаранти територіальної цілісності й незалежності України, насамперед Росію та США, про розвиток ситуації в Автономній Республіці Крим. <...> Гарантії територіальної цілісності та недоторканності України — базовий чинник для вирішення всіх безпекових питань в нашій державі»⁸².

Тим часом події на півострові розвивалися доволі стрімко. Призначений днем раніше представник Президента в Криму Сергій Куніцин відвідував, що у зв'язку із напруженою ситуацією на півострові кримська «Альфа» в повній бойовій готовності. Куніцин: «У них якраз сьогодні є можливість довести, що вони здатні захистити державні інтереси. Вони в бойовій готовності, але це не означає, що їхні сили будуть використані. Проте ті, хто думають, що можна таким

чином захопити будівлі, повинні розуміти, що буде відповідь жорстка й правова. <...> Зараз потрібно задіяти всі дипломатичні можливості, навіть внутрішньоукраїнські. Ми запізнюємося й програємо ситуацію. Ми повинні залучити зовнішню дипломатію, внутрішню дипломатію, парламентську дипломатію й робитимемо все для стабілізації ситуації»⁸³.

У цей час у Києві все ще панували пацифістські настрої, а окремі представники нової влади демонстрували повну відірваність від реальності. Так, кандидат на посаду першого віце-спікера Віталій Ярема був переконаний, що ситуація в Криму вирішиться на правовому рівні, а жодні силові дії не потрібні⁸⁴. Ця недалекоглядність його та інших українських політиків коштувала дуже й дуже дорого.

Перша спроба апелювати до всесвітньо відомого меморандуму, підписаного 1994 року в Будапешті за участю України, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки та Великої Британії, з'явилася в прем'єр-міністра України Арсенія Яценюка. Голосування за нього та за новий склад Кабінету Міністрів відбулося саме в цей час⁸⁵. У своїй першій промові новий очільник уряду висловив позицію щодо проблеми Криму: «Країни-гаранти, а це Росія, США та Велика Британія, візьмуть на себе відповідальність за те, що вони прогарантують будь-яке уникнення військових конфліктів і що жодна з країн-сусідів ніколи й ні за яких обставин не втручатиметься у внутрішні справи України. Зараз ідуть спроби сепаратизму, у першу чергу на території АР Крим. Думаю, що це наше спільне бачення й рішення, яке Верховна Рада України неодноразово ухвалювала: виключно єдність, засудження проявів сепаратизму й боротьба з тими, хто хоче розколоти єдність Української держави»⁸⁶.

Згодом прес-секретар Яценюка Ольга Лаппо повідомила що члени уряду негайно зібралися на засідання щодо врегулювання ситуації в Криму: «Ситуація в Криму вимагає негайного втручання уряду, а тому Арсеній Яценюк і силовий блок негайно починають роботу»⁸⁷.

Американський експерт **Аліна Полякова** поділилася зі мною думками щодо варіанту розвитку подій: «Якби українські війська відкрили вогонь у Криму, це була б дуже кривава битва, але, судячи зі стратегії Кремля, мало ймовірно, що Путін послав би російські війська. Скоріш за все, у Криму була б така ж ситуація, як на

Донбасі на сьогоднішній день, коли замасковані російські війська ведуть воєнні дії, Кремль постачає зброю, а Путін до сих пір все заперечує», — переконана Полякова.

Раптово для всіх Верховна Рада Криму опублікувала звернення до кримчан, у якому фактично оголосила проведення на півострові референдуму про статус Криму. Звернення опублікувала прес-секретар голови Верховної Ради АРК Оксана Корнійчук: «Кримчани, в результаті неконституційного захоплення влади в Україні радикальними націоналістами за підтримки збройних бандформувань, мир і спокій у Криму поставлено під загрозу. Учорашнє зіткнення біля будівлі кримського парламенту, що призвело до кровопролиття та людських жертв — це результат розгулу політичного екстремізму й насильства, які захлеснули країну. Україна скочується до цілковитого хаосу, анархії та економічної катастрофи. У цих умовах Верховна Рада АРК як вищий представницький орган влади в АРК, спираючись на волевиявлення кримчан, що його обрали, приймає на себе всю відповідальність за долю Криму. <...> Переконані, що тільки проведення загальнокримського референдуму з питання вдосконалення статусу автономії та розширення її повноважень дасть змогу самим кримчанам без зовнішнього тиску й диктату визначити майбутнє автономії. <...> Настав час наповнити новим змістом фундаментальний принцип багатонаціонального кримського суспільства, накресленого на гербі автономії, — „Процвітання в єдності“. Так переможемо!»⁸⁸

Як бачимо, кремлівські пропагандисти почали активно розкручувати міфічну загрозу так званих бандерівців і «Правого сектора». Попри позірну несерйозність таких повідомлень, багато кримчан були готові в це вірити через загальну пригніченість настроїв на півострові та брак правдивої інформації. Навіть заява «Правого сектора» про відсутність планів їхати до автономії не переконала кримчан і органи влади, тож страх і паніка дедалі ширилися. За словами представника ПС Ярослава Бабича, «політрада „Правого сектора“ вирішила втриматися від участі в урегулюванні кризової ситуації в Криму. Тим паче не йдеться про жодні силові акції»⁸⁹.

Через кілька годин в Інтернеті з'явилося відеозвернення Володимира Константинова з «поясненням» заяви про референдум. У

ньому спікер тоді ще українського кримського автономного парламенту вперше не приховав злочинних дій, до яких він долучився: «Будуть винесені два питання — про проведення всекримського референдуму 25 травня про розширення повноважень АРК. Питання друге — про економічну ситуацію в Криму та звіти уряду. Ми плануємо розглянути ці питання, щоби задовольнити вимоги тих людей, які сьогодні, обурюючись, ходять вулицями й не бачать подальшої перспективи. <...> Ситуація залишається напруженою. Учора був спровокований конфлікт. Радикальні елементи не дали нам провести позачергове засідання Верховної Ради. Сьогодні я своїм рішенням організував позачергове засідання Верховної Ради, на якому ми обговорюватимемо найбільш актуальні питання на сьогоднішній день для автономії»⁹⁰.

На материк заявляли, що Крим не має законного права на референдум. Зокрема, член Центральної виборчої комісії Юрій Донченко прокоментував: «А от якщо сьогодні казати, чи юридична база є, чи немає для проведення референдуму в Криму, можна однозначно казати, що немає такої бази. Закон України стосовно проведення місцевих референдумів відсутній. <...> Тому це вводить в оману деяких людей, які, спираючись на закон про депутатів місцевих рад, не бачать того, що у нас немає закону про місцевий референдум»⁹¹.

Тим часом державний секретар США Джон Керрі розкрив таємницю нещодавньої розмови Владіміра Путіна з Бараком Обамою: «Президент Путін у телефонній розмові з президентом Обамою буквально днями зобов'язався поважати територіальну цілісність України. І я вважаю, що це неймовірно важливо. Мені було б дуже важко зрозуміти, як Росія може суміщати свою позицію щодо Лівії, свою позицію щодо Сирії, свої застереження щодо втручання у справи іншої країни й водночас неповагу до суверенітету України та волі її народу»⁹².

Росія, чиї дії в Криму наочно продемонстрували дворушництво її влади, виступила із заявою через прес-службу Міністерства закордонних справ: «У зв'язку із заявами про порушення російською стороною базових угод по Чорноморському флоту, заявляємо, що в

нинішній складній обстановці Чорноморський флот Російської Федерації неухильно дотримується зазначених угод»⁹³.

Також стало відомо, що депутати ВРК таки прийняли рішення відправити у відставку керівника уряду Анатолія Могильова⁹⁴, який, очевидно, був радий уникнути відповідальності за кримський неспокій.

Анатолій Могильов прокоментував це так: «Я залишаюся керівником республіканської організації Партії регіонів. Зусилля нашої політичної сили ми зосередимо на підготовці та проведенні демократичних виборів Президента України»⁹⁵.

Натомість ВРК обрала нового прем'єра півострова — лідера партії «Русское единство» Сергія Аксьонова⁹⁶ — відомого в минулому кримінального авторитета на прізвисько Гоблін. Цитуючи начальника інформаційно-аналітичного управління секретаріату ВРК Ольгу Сульнікову, «Українська правда» повідомила, що за Аксьонова проголосували 53 депутати із 64 присутніх⁹⁷. Загальний склад ВРК — 100 депутатів.

Народний депутат Андрій Сенченко повідомив, що насправді голосували тільки 36 депутатів, а за інших голосували картками-дублікатами.

Аксьонов одразу вийшов до протестуючих біля ВРК, де зробив заяву й звернувся до російської влади: «У цей складний час Російська Федерація, упевнений, протягне руку допомоги й надасть сприяння, зокрема фінансове, щоби Крим сьогодні міг вибудувати свою політичну ситуацію. Ми впевнені, що всі ми з нашими братами спільно зможемо відновити наше народне господарство. Російська Федерація обіцяє й фінансову підтримку. Ми сьогодні звертаємося до наших колег. Я абсолютно впевнений, що з вашою підтримкою ми зможемо це зробити. У цьому випадку ще юридично обраним президентом є пан Янукович, і в цьому випадку всі погодження були пройдені через нього»⁹⁸.

У ексклюзивному коментарі для книги **Арсеній Яценюк** так пригадує події цього дня: «27 лютого я був призначений прем'єром. З Росії пішла реакція на те, що почалося легітимне обрання керівних органів України. Але важко було спрогнозувати, що російський режим категорично зійде з розуму на фоні української революції, в

них почнеться істерія, і що вони підуть військовим шляхом захоплювати Крим».

Увечері через події в Криму в. о. міністра закордонних справ Андрій Дешиця надіслав другу ноту керівництву Російської Федерації з пропозицією провести консультації по кримському питанню.

Тоді ж російська сторона в особі прес-секретаря Путіна Дмитрія Пєскова повідомила: «Президент РФ Владімір Путін доручив уряду РФ продовжити контакти зі своїми партнерами в Києві з питань розвитку торговельно-економічних зв'язків між РФ і Україною. <...> Крім цього, маючи на увазі звернення керівництва Криму про надання гуманітарної допомоги, президент РФ доручив уряду РФ опрацювати це питання, зокрема по лінії регіонів РФ»⁹⁹.

У цей день в. о. Президента України Олександр Турчинов зробив кілька ключових кадрових змін, пов'язаних, очевидно, із ситуацією в Криму: призначив нового представника президента в Криму Сергія Куніцина, нового секретаря РНБО Андрія Парубія та очільника Служби зовнішньої розвідки України Віктора Гвоздя.

Надзвичайно великою помилкою Верховної Ради України, як побачимо згодом, стало повернення до закону про мови. Те, що в Україні здавалося природним після репресивних мовних законів часів Януковича, у Криму викликало справжній шок. Це була саме та ситуація, якою кремлівські пропагандисти лякали кримчан. У Криму кремлівські пропагандисти активно почали розповсюджувати чутки, нібито нова київська влада, яку вже називали хунтою, готується скасувати закон про мови, ніби використання російської буде заборонене, а єдиною офіційною — і в обігу, і в навчанні — лишиться українська. Такого подарунка не чекали й місцеві сепаратисти.

Турчинов дав доручення розробити новий Закон «Про мови», де «будуть враховані інтереси сходу і заходу України, усіх етнічних груп і національних меншин»¹⁰⁰.

Дещо раніше, 23 лютого, Верховна Рада скасувала горезвісний Закон Ківалова — Колісниченка, який фактично надавав російській мові статусу другої державної та дозволяв російськомовним областям вести документообіг російською мовою, — загалом не захищав мовні права інших нацменшин, а надавав особливі привілеї російській мові. Однак таке скасування було негативно сприйняте російськомовними

регіонами країни, зокрема на півострові, — ще одна олійна крапля, що остаточно розпалила багаття непорозумінь між Києвом і Кримом.

Цього ж дня громадські активісти створили у *Facebook* групу «Крим-SOS»¹⁰¹, яка висвітлювала події в Криму.

Організатор «Крим-SOS» **Таміла Ташева** розповіла про свої спогади перших днів окупації: «Про окупацію я дізналася з Інтернету. Я на той момент працювала піар-директором групи „ТІК“. Тоді ми просто о 9-й ранку зв'язалися телефоном із Севгіль Мусаєвою, Алімом Алієвим. Ми тоді не розуміли, що відбувається, а якщо ми, кримчани з безліччю контактів у Криму, не розуміли, — було очевидно, що мало хто взагалі розумів. Ще думали — ну, побавляться й заспокояться. Того ж дня із Севгіль і Алімом вирішили створити такий інформаційний майданчик, за допомогою якого інформуватимемо людей, що відбувається в Криму. Тоді ми створили сторінку у *Facebook*, яку назвали „Крим-SOS“. Головне, що там було, — перший заклик про допомогу й посил для людей: ми інформуватимемо про те, що насправді відбувається в Криму. Нам, кримчанам, було не важко знайти інсайдерську інформацію. Ми розпитували журналістів, уточнювали щось. Уже за кілька днів до нашої ініціативи підключилися сотні волонтерів. І ми стали повноцінним медіа.

У нас було три групи волонтерів: одна знаходила інформацію в інформаційних потоках, друга верифікувала її, третя модерувала.

Пізніше в нас з'явилися свої інформатори — військові з військових частин. У мене був свій інформатор із Військово-морського флоту. Я у нього навіть запитала: чому ви вирішили нам допомагати, вам за це нічого не буде? Він відповів, що дуже багато залежить від того, чи допомагатиме він чи ні. Бо якби він мав важливу інформацію, але не передав її нікому, то ніхто й не зміг би допомогти. Адже з Києва тоді реакції не було. Тому військові вирішили через волонтерів поширювати інформацію. Уся та інформація, яку нам давав цей інформатор, завжди підтверджувалася. Наприклад, він говорив, що зараз буде захоплюватися якась військова частина. Ми цю інформацію верифікували, продзвонювали ці частини, попереджали. Просили журналістів туди підтягуватися, висвітлювати. Це було весь час —

березень — квітень: і до референдуму, і після, коли почався сильний тиск на військові частини.

Звичайно, ми розуміли, що відбуваються жахливі речі. Але працювали в дикому темпі, спали по три години на добу. І зупинитися, заплакати й говорити „як все погано“ просто не було часу. Крім того, починаючи з 3 березня, підключилися перші переселенці — спочатку з Криму, потім зі сходу. Зараз я в Крим нев’їзна: мене попередили силові відомства України, що краще туди не їхати, бо мене можуть заарештувати. „Крим-SOS“ постійно використовує такі поняття, як окупація, незаконна влада, а за російськими законами це кримінальний злочин. Звичайно, хочеться з’їздити до батьків, побачити улюблені місця. Але зараз не можна».

Український соціолог Юрій Саєнко влучно зауважив про передумови кримської кризи: «Жодних соціально-економічних причин для політичного конфлікту в Криму немає. Уся справа в тому, що кримчани одурманені двома факторами — російською пропагандою та історією. Вони дивляться тільки російське телебачення й чули, як прем’єр Росії Дмитрій Мєдведев заявив, що в Україні владу захопили екстремісти з автоматами. З іншого боку, наші недавні соціологічні дослідження показали, що там уся пам’ять занурена в радянські часи. Переважає думка, що тоді все було добре»¹⁰².

Журналіст **Олександр Янковський** так сьогодні пригадує події того буремного дня: «Найголовніше враження ранку наступного дня [27 лютого, мається на увазі. — *Прим. ред.*] — російські прапори над будівлею Ради міністрів АР Крим. Ніхто не міг зрозуміти, що відбувається. Могильов подав у відставку й виїхав. Центральні вулиці міста оточені міліцією. Хто захопив? Терористи? Але чому, якщо це терористи, міліціонери спокійно стоять спиною до будівлі Радміну та Верховної Ради й усміхаються? Можливо, „руськоміровці“ граються в „Зірницю“ й вирішили скористатися ситуацією та проголосити незалежність Криму?»

27 лютого ввійшло в історію як день, коли вперше історію почали творити не політики чи громадяни, а неідентифіковані «зелені чоловічки». На жаль, усвідомлення початку катастрофи ще не прийшло до більшості українських, європейських та американських політиків. Вони були переконані, що йдеться лише про черговий

сплеск сепаратизму, підтримуваний Росією, метою якого є банальний шантаж. Владімір Путін мав точну відповідь і точно знав, чим відповідь йому Україна та Захід. Путін послав, як він уважав, потужний сигнал Заходу. Проте відповіді на нього так і не дочекався.

«За той день, коли стали пересувати референдум, коли сама тема референдуму була змінена, — і референдум був пересунутий набагато раніше, — він [Путін. — *Прим. ред.*] побачив, що ніхто на нього не звертає уваги, що він включає сигнали, один, другий і ніхто цього не бачить. Він не вважав їх слабкими, він вважав, що вони його обіграли. Це його вічна проблема, про що мені розповідав Зурабов. Чому в Путіна не виходять переговори з Януковичем? Тому що вони розмовляють на різних понятійних рівнях, і Путін розмовляє своїми сигналами. Янукович не розуміє, що хоче Путін. І потім Янукович запитує в Зурабова, що він від нього хотів. Коли було ухвалене рішення про анексію Криму, він уважав, що вони вже все зрозуміли», — переконаний **Віталій Портніков**.

Ціна, заплачена за цю авантюру, як покажуть уже найближчі дні, виявиться занадто високою й для Криму, і для України, і для самої Росії. Але 27 лютого цього ще майже ніхто не знав. Цього дня Владімір Путін був тріумфатором і готувався ввійти в історію як черговий «собиратель земель русских». Це був його день. Чорний день історії відносин України та Росії. Чорний день історії Криму.

28 лютого. ОПЕРАЦІЯ «АЕРОПОРТ»

Ранок 28 лютого приніс нові сумні звістки. Уночі військовослужбовці Чорноморського флоту РФ заблокували два аеропорти Криму — «Бельбек» (Севастополь) та міжнародний аеропорт «Сімферополь». Міністр МВС Арсен Аваков уранці написав у *Facebook* про деталі захоплення цих об'єктів, назвавши це захоплення початком збройного вторгнення Російської Федерації на територію України.

«Крим. Доповідаю стан за підсумками ночі:

1. Аеропорт „Бельбек“. Заблоковано військовими підрозділами флоту РФ. Усередині аеропорту знаходяться військові та прикордонники України. Зовні — військові в камуфляжі та зі зброєю без розпізнавальних знаків, проте не приховують своєї приналежності. Аеропорт не працює. На зовнішньому периметрі пости МВС України. Збройного зіткнення поки немає.

2. Аеропорт „Сімферополь“. Близько 12-ї ночі група в цивільному, близько 100 осіб, що назвалася козацькою сотнею, подолавши огорожу на території аеропорту, вийшла на поле аеродрому. Силами Внутрішніх військ і міліції ці люди були відтіснені спочатку в будівлю аеропорту, а потім і зовсім за територію. Зброя не застосовувалася. Район аеропорту був покинутий „козаками“ близько години ночі — завантажилися в тентовані „КамАЗи“ й поїхали.

Близько 1:30 ночі до будівлі аеропорту прибули на кількох вантажівках 119 військових з автоматичною зброєю в камуфляжі без розпізнавальних знаків. Увійшли в будівлю аеропорту, розмістилися в приміщенні ресторану. Не приховують своєї приналежності до збройних сил Російської Федерації. На слова українських співробітників МВС: „Ви військові й не маєте права тут перебувати“, — відповідають коротко: „Не маємо інструкцій вести з вами переговори“. Ситуація статична, зброя з обох сторін не застосовувалася».

О 5:20 захоплення аеропорту в Сімферополі підтвердив із місця подій журналіст каналу АТР Осман Пашаєв: «Сімферопольський аеропорт захопила російська самооборона. Стоять з „калашами“. Рейси

вилітають, але навіть „Інтеру“ не дають зняти беззбройні дружинники. Міліція безсила».

Олександр Янковський, гендиректор «Чорноморської ТРК», так згадує події цього дня: «Усе стало більш-менш зрозуміло вже ввечері. Коли російські військові на російських військових „КамАЗах“ захопили аеропорт у Сімферополі. Так, у них не було знаків розрізнення, але за автоматами та амуніцією було видно, що це російські військові».

Микола Балан відправив до Сімферопольського міжнародного аеропорту весь наявний у його розпорядженні загін спецпризначення Внутрішніх військ загальним числом понад 60 бійців.

«Перше, коли мені дали наказ узяти під охорону міжнародний аеропорт „Сімферополь“. Я туди висунув свій спецзагін.

Там уже були „зелені чоловічки“, але в самому аеропорту їх не було. Вони були по периметру. Ми туди зайшли, якщо правильно пам'ятаю, з двома одиницями бронетехніки і з автомобільною технікою. Зайшли ми всередину повністю екіпіровані, зі зброєю, бойовими набоями, і коли вони побачили, що наші нічим не поступаються. Наші зайшли, так би мовити, зухвало й звідти взяли аеропорт під охорону. Потім була спроба поставити якусь машину на злітну смугу, щоби не сідали літаки — ми її прибрали, і вийшло, що ми охороняємо аеропорт усередині, а він уже блокований „зеленими чоловічками“ ззовні. Мені потім доповідав один з офіцерів, що з нами була спроба домовитися про обоюдне невідкриття вогню. Я кажу: „У вас же є периметр. Якщо будуть спроби порушити цей периметр — відкривайте вогонь“. Усе залежало від них. Якщо вони не порушують периметр, то вогонь не буде відкритий. Протягом години після того, як ми зайняли аеропорт, туди з'їхалися усілякі „козачки“, „самооборона“, цивільні як живий щит», — згадує **Микола Балан**.

За словами **Османа Пашаєва**, 28 лютого знайомі журналісти з Києва попросили його відвезти британським журналістам у Сімферополі бронезилети. Пашаєв згадує, що цього дня ще літали літаки: «Основне відчуття від Сімферополя — мертве місто. Восьма вечора, скрізь на вулицях темно, відключено електрику, темно в домівках. Я пам'ятаю, в юному віці дивився кадри з військової

Чечні. Сімферополь виглядав саме так. Нікого немає на вулицях. Це була перша доба після захоплення урядових будівель у Криму. Ніхто не гуляє. У готель „Москва“ везу бронжилети. На вулицях наша машина і ще пару машин. І все — більше нікого немає».

За повідомленням сайту «Новости Крым», аеропорт захопили, аби не пустити до Криму новопризначеного міністра внутрішніх справ України Арсена Авакова та в. о. голови Служби безпеки України Валентина Наливайченка.

Своєю чергою, сайт *racurs.ua* написав таке: «Перед Верховною Радою Криму поки що все спокійно, чергує міліція. З колонок, установлених перед парламентом, лунає патріотична музика часів СРСР. Будівлю Ради міністрів Криму також, як і раніше, оточено міліцією. Співробітники Радміну не прийшли на роботу, їм дали другий вихідний. Сайти кримського парламенту й Ради міністрів не працюють»¹⁰³.

«Українська правда» повідомляла, що «на території аеропорту „Сімферополь“, біля внутрішніх авіаліній, перебувають 4 вантажівки „КамАЗ“ та 150 військовослужбовців. <...> Військові одягнені в камуфляжну форму, у касках та з автоматами, які говорять з яскраво вираженим російським акцентом»¹⁰⁴.

Георгій Логвинський, тоді помічник народного депутата, розповів, яким чином «зелені чоловічки» проникали на півострів: «Як потрапляли до Криму загарбники? Через військовий аеродром і Керченську переправу. У нашому розпорядженні є інформація, що, коли почалося захоплення Криму, на Керченській переправі було 3 прикордонники.

Два з кийками, один з автоматом без патронів. Коли це з'ясувалося, відразу ж виникло питання: що відбувається?

У нас що, зняті всі претензії? Відповідь: так, прийшов наказ із Сімферополя. І наказ такий дійсно був. Ми також знаємо, що група прикордонників, здогадавшись, що зараз щось буде відбуватися, вилучила секретну документацію й зникла. Через 30 хвилин почалася анексія Криму. Тобто їх роззброїли спеціально, щоби відкрити дорогу загарбникам. А тих героїв, які зорієнтувалися й забрали документи, шукали ще місяць».

Керуючий зміною аеропорту Анатолій Реченко у коментарі «Новостям Крыма» підтвердив захоплення «Бельбека» озброєними російськими військовими: «Близько 300 озброєних солдатів повністю захопили „Бельбек“. Вони з'явилися в аеропорті вночі, близько 3-ї години. На озброєних людях військова форма, це дозволило зробити відповідні висновки. <...> Ці військові прибули з Росії. Тепер дорога в „Бельбек“ — аеропорт Севастополя — перекрита. Люди з автоматами стоять скрізь на шляху до нього. Присутні й БТРи в кількості трьох одиниць. Підходити до себе близько військові забороняють — починають відразу кричати, що стануть стріляти, якщо людина зважиться наблизитися»¹⁰⁵.

Інформацію про вторгнення Росії українська влада сприйняла по-різному, наприклад начальника Генерального штаба Міністерства оборони Юрія Ільїна шпиталізували із «серцевим нападом у реанімацію військово-медичного клінічного центру Кримського регіону в Севастополі»¹⁰⁶.

У коментарі НБН Мустафа Джемілев озвучив ексклюзивну інформацію, що йому стало відомо про сьогоднішню нараду російських військових у Криму: «Півтори години тому в Севастополі командувач Чорноморського флоту [Александр Вітко. — *Прим. ред.*] зібрав усіх генералів і сказав: „Ми починаємо війну з Україною“. <...> Єдиний вихід тут, я думаю, щоб у нас були сили ввести надзвичайний стан, увести наші війська й узяти під контроль усі державні установи. <...> Я зараз із Турчиновим говорив про те, що які в нас є військові частини, сили, все треба кинути в Крим. У інших частинах нам ніякої загрози поки немає, ввести НС і кинути під контроль»¹⁰⁷.

Російське керівництво, очевидно, дуже добре підготувалося до операції в Криму, тим паче що раніше воно мало досвід успішної військової операції «Примушення до миру» проти Грузії. Та й радянський досвід не був марним, як-от про це нагадує роман Віктора Суворова «Криголам». Усі військові частини СРСР мали закриті в сейфах секретні накази з чіткими інструкціями для кожного командира та кожної військової частини на випадок «надзвичайної ситуації». Під «надзвичайною ситуацією» або «особливим періодом» малася на увазі війна.

Військові експерти, з якими я спілкувався з цього питання, стверджували, що аналогічні інструкції, секретні, у паперовому

вигляді, аби уникнути перехоплення розвідками країн НАТО, були передані в кожний військовий підрозділ Чорноморського флоту та інших російських військових підрозділів, які на момент анексії перебували на території АР Крим. Відповідно, заяви, які лунали про початок війни з Україною, як про це говорить Джемілев, цілком можливо були зроблені, тому що все робилося всупереч звичайній російській практиці, без ведення стенограми таких засідань, тож такі заяви робилися абсолютно сміливо, з повним розумінням того, що жодних наслідків у ситуації, коли Росія почала грати ва-банк, для них це вже не матиме.

Ужитий російськими підрозділами дезінформації та військовою пропагандою поділ влади на «кримську» та «київську» симптоматично-несвідомо почав використовуватися й українськими медіа й політиками. І це теж слід уважати частиною інформаційної спецоперації на півострові.

Для створення семантичного словосполучення «київська влада» російські пропагандисти запровадили штучну сполуку «кримська влада», щоб у людей через новинні повідомлення підсвідомо формувалася думка про існування в кожному регіоні самостійного утворення: окремо «київської влади», окремо «донецької влади» та, природно, окремо «кримської влади».

Мустафа Джемілев виступив із заявою, що Меджліс не збирається здаватися: «Зараз формуються загони кримських татар, які готові будуть до активної боротьби. Ці загони будуть озброєні, якщо отримають статус державного формування. <...> А ця промосковська г...да (депутат Верховної Ради АРК Рустам Темиргалієв, який заявив, що веде переговори з кримськими татарами), цей засланий козачок, що працює на ФСБ, не має права говорити ні про кримських татар, ні тим паче від їхнього імені»¹⁰⁸.

На жаль чи на щастя, але ці войовничі заяви так і не були реалізовані, адже «зелені чоловічки» були готові до будь-якої реакції з боку й українських силовиків, і простих громадян, тож на півострові могло бути масштабне кровопролиття.

Юлій Мамчур так згадує події тих днів: «З 27 лютого, з дня захоплення, не було до кінця зрозуміло, що це — якісь навчання чи спланована акція. А після того, як пішли перші парламентарі від РФ,

ми вже зрозуміли, що це силове захоплення. І до прийняття рішення про проведення референдуму весь наш особовий склад був на робочих місцях. Я так скажу: якби прийшла документально оформлена директива застосувати зброю, ми б там усі полягли. Тому що в нас сил протистояти батальйонно-тактичній групі не було. У нас було 150 автоматів і 50 пістолетів. Великокаліберної техніки ми не мали. Тільки стрілецьку зброю. Якби нам дали допомогу, наша оборона була б більш ефективною. Але це проблема ще 90-х років, коли пішов розділ Чорноморського флоту, коли російським військовослужбовцям легально дозволили перебувати на території Криму. Їхня кількість становила близько 22 тисяч. І Путін усюди говорив, що вони цієї кількості не перевищили.

Вони дійсно не перевищили. Вони просто доукомплектували їх 5–7 тисячами спецназівців, перекинувши їх із Сочі».

Мамчур розповів, що спротиву, як такого, російським окупантам не було через відсутність системи управління у силових органах, і навів яскраві приклади: «В. о. начальника генерального штабу адмірал Юрій Ільїн, якого я зустрів напередодні — вранці 27 лютого на аеродромі, запитав, як справи. Я сказав, що частина приведена в повну бойову готовність і готова виконувати завдання. Ми були готові перебазуватися на певні аеродроми. Але вже о 16:30 ми отримали від нього письмову директиву: все, відбій. І вже о 21:30 ми перебували у звичайному режимі: чергові сили — 15 осіб і три льотчика-техніка. Тобто морське керівництво, яке відповідало за цю територію, за її оборону, відразу прийняло для себе певні рішення. Мої перші дзвінки були Ільїну, Єлисеєву, який виконував обов'язки командувача Військово-Морськими Силами України, адміралу Шакурі, начальнику штабу. Ніхто нічого не сказав. Ці адмірали повинні були приймати рішення — у них є розвідка, у них інформація. Вони відразу все „злили“. Вони не давали повноцінну інформацію в Київ для прийняття рішення.

І все — ланцюжок управління був зруйнований».

У зв'язку із захопленням українських аеропортів у Криму в. о. Президента Турчинов під час відкриття сесії ВР повідомив, що скликає екстрене засідання РНБО на 11-ту годину.

Під час брифінгу у Верховній Раді Турчинов заявив: «Росія почала відверту агресію проти нашої країни. Під виглядом військових навчань

вони ввели війська в Автономну Республіку Крим і не тільки захопили парламент Криму, Кабмін Криму, але й пробують брати під контроль цивільні об'єкти, комунікації, намагаються блокувати місця розташування українських військових. <...> Вони провокують Україну на військовий конфлікт. За даними нашої розвідки, вони відпрацьовують сценарій, аналогічний до абхазького, коли, спровокувавши конфлікт, вони почали анексію території. <...> Українські військові виконують свої обов'язки, але не піддаються на провокації та не йдуть на військовий конфлікт, аби не наражати на небезпеку цивільне населення Криму. <...> Я особисто звертаюся до президента Путіна з вимогою негайно припинити провокації та відкликати військових з Автономної Республіки Крим. Працювати виключно в рамках підписаних угод»¹⁰⁹.

Сергій Куніцин добре пам'ятає свій перший день на посаді постійного представника Президента України в Криму:

«А мене просили і Джемілев і Чубаров, щоб я повернувся до Криму. І ось за цей тиждень, поки йшло перетягування канату, захопили парламент і уряд. Ми просто втратили час. Якби я приїхав на тиждень раніше, ми б змогли цю ситуацію переграти інакше. Коли мене 26-го призначили постпредом, я 27-го прилетів, мене зустріли автоматники, силовики.

Кажуть: ви з гостьового будиночка не виїдете, там снайпери, з автоматами, гвинтівками. 200 осіб. Я тоді подзвонив Аксьонову, Константинову, кажу: „Ви що, з глузду з'їхали? Я сідаю і їду, можете стріляти“. Але вони тоді не наважилися. Але представництво Президента вже було захоплене. Я тоді два дні перебував в обласному УВС, потім вони захопили УВС, я працював в СБУ, вони захопили СБУ, і потім я на нелегальному становищі два тижні жив там, де жив. За мною ганялися, намагалися закидати камінням, тухлими яйцями. Мені говорили і Аксьонов і Константинов: „Сергію Володимировичу, їдьте, бо для вас це може дуже погано скінчитися. Я сказав, що сам розберуся“».

Депутати Верховної Ради в цілому прийняли постанову №831-УІІ «Про Звернення Верховної Ради України до держав-гарантів відповідно до Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з

приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї».

Хоча кількість народних депутатів, які проголосували за цю надважливу для країни постанову, не вражає — лише 246! Партія регіонів дала за цей документ лише 15 голосів, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» — 72, позафракційні — 39, партія «Удар» — 32, група «Суверенна європейська Україна» — 27, всеукраїнське об'єднання «Свобода» — 34, група «Економічний розвиток» — 27. У фракції Комуністичної партії України за це рішення показово не проголосував жоден депутат!

У самому тексті постанови ВР ішлося: «В обмін на ядерне роззброєння <...> Україна в Меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештському меморандумі)¹¹⁰ від 1994 року отримала гарантії своєї безпеки. <...>

Верховна Рада України висловлює занепокоєння останніми подіями в Автономній Республіці Крим, у тому числі інформацією про можливе зовнішнє втручання, що стало б прямим порушенням зобов'язань згідно з Меморандумом. <.>

У зв'язку з такими діями Верховна Рада України: <...>

2. Вимагає від усіх держав-гарантів відповідно до Будапештського меморандуму практичними діями підтвердити закріплені в Меморандумі зобов'язання згідно з принципами Заключного акта Гельсінкської наради з питань безпеки і співробітництва в Європі поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України, підтвердити зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України.

3. Вимагає від держав-гарантів відповідно до Будапештського меморандуму підтримати здійснення Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй моніторингу ситуації в окремих регіонах України, зокрема в Автономній Республіці Крим, як такої, що може становити загрозу міжнародному миру та безпеці. У разі її ескалації вимагає від держав-гарантів домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі — учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що не володіє ядерною зброєю, у

тому числі з урахуванням попереднього розгляду цього питання, за результатами якого була прийнята заява Голови Ради Безпеки ООН від 20 липня 1993 року»¹¹¹.

Як повідомляла цього дня «Українська правда», жоден із народних депутатів, обраний від Криму та Севастополя, не підтримав постанову ВР із закликом до Росії припинити зазіхання на державний суверенітет України. І це не дивно, адже з усіх них 11 були представниками Партії регіонів, і тільки один, Вадим Новинський, формально був «незалежним». Постанову про засудження дій Росії не підтримали регіонали:

Віталіна Дзоз¹¹² (виборчий округ (в/о) № 1, АРК), Лев Миримський¹¹³ (в/о № 2), Олена Нетецька¹¹⁴ (в/о № 3), Олег Парасків¹¹⁵ (в/о № 4), Валентина Лютікова¹¹⁶ (в/о № 5), Юлія Львовичкіна¹¹⁷ (в/о №6), Сергій Брайко¹¹⁸ (в/о №7), Борис Дейч¹¹⁹ (в/о № 8), Олександр Нечаєв¹²⁰ (в/о № 9), Григорій Груба¹²¹ (в/о № 10), Вадим Колесніченко¹²², (в/о № 225, Севастополь) та Вадим Новинський¹²³ (в/о №224, Севастополь).

Паралельно із засіданням ВР України своє засідання провела й Верховна Рада АРК, де затвердила членів Ради міністрів, «запросивши» до адмінбудівлі — нібито для свого захисту — озброєних людей.

Голова «Русской общины» Криму Сергій Цеков заявив: «Озброєні люди, які прийшли у Верховну Раду Криму й знаходяться в будівлі, — це кримські структури, скривджені українською владою. Вони прийшли на запрошення кримських депутатів і знаходяться тут стільки, скільки ми попросимо. <...> Ситуація напружена, проходить формування уряду. Ми повинні затвердити його дуже швидко, і зараз проходять консультації у фракціях. <...> Ми не проносимо з собою мобільні телефони, щоби нас не могли прослухати»¹²⁴.

Після засідання ВРК Сергій Аксьонов дав інтерв'ю російському виданню «РИА Новости»: «Досягнута домовленість про те, що Російська Федерація виділить фінансову допомогу Україні для Автономної Республіки Крим. Упевнений, що за підтримки наших братніх сусідів ми зможемо подолати цю складну ситуацію»¹²⁵.

Уранці в. о. міністра закордонних справ України Андрій Дешиця звернувся до керівників РФ з ініціативою двосторонніх переговорів: «Дипломати звернулися до РФ про проведення консультацій на рівні МЗС, дипломати звернулися з проханням про телефонну розмову на рівні прем'єр-міністрів та на рівні міністрів закордонних справ. Поки що від російської сторони ми відповіді не отримали. <...> Ми очікуємо на цю відповідь, і ми готові також підняти питання про те, що, якщо не в двосторонньому форматі, у нас є інші механізми — проведення консультацій в рамках існуючого Будапештського меморандуму, який передбачає проведення консультацій країн — гарантів територіальної цілісності України: США, Великої Британії, Росії та України»¹²⁶.

МЗС Росії пояснило свою відмову непричетністю РФ до цих подій: «Російська сторона розглядає події, що відбуваються в Автономній Республіці Крим, як наслідок внутрішньополітичних процесів, що відбуваються останнім часом в Україні, і в цьому контексті не бачить необхідності в проведенні пропонованих українською стороною невідкладних двосторонніх консультацій»¹²⁷.

Згодом Андрій Дешиця повідомив про подальші плани українських дипломатів: «Ситуація в Криму настільки напружена, що ми, імовірно, попросимо Раду Безпеки ООН розглянути це питання. Я написав листа нашому представникові при ООН, щоби він звернувся до Ради Безпеки з проханням включити до порядку денного це питання»¹²⁸.

Прес-служба Чорноморського флоту Росії в притаманній їй манері продовжувала дезінформувати щодо подій на півострові: «Жодні підрозділи Чорноморського флоту в район Бельбека не висувалися, і тим паче ніякої участі в його блокуванні вони не брали. З огляду на нестабільну обстановку, що складається навколо місць дислокації частин Чорноморського флоту в Криму, а також місць компактного проживання військовослужбовців і членів їхніх сімей, дійсно посилено їхню охорону підрозділами антитерору зі складу Чорноморського флоту»¹²⁹.

Незважаючи на ці заяви РФ, «невідомі» військові (у викладі «Інтерфакс-Україна» з посиланням на джерела у військових колах¹³⁰) оточили загін морської охорони Держприкордонслужби України в Балаклаві.

Також дивним збігом стала заява російських політиків, які ініціювали саме цього дня поправки до закону про приєднання до складу РФ інших держав, зокрема першого заступника голови фракції «Справедливая Россия» Михайла Емельянова: «В умовах розпаду сусідньої держави я не думаю, що Росія має бути обмежена у своїх можливостях прийняти ту територію, народ якої висловив чітке волевиявлення й бажання бути Росією. <...> Однак якщо розпад держави продовжиться, ми б хотіли, щоб у РФ був маневр, і в разі, якщо в Україні продовжиться процес розпаду, ми могли б оперативно приймати рішення про прийняття нових суб'єктів»¹³¹.

Більше того, на офіційній Facebook-сторінці МЗС Росії з'явилося таке повідомлення: «Генеральному консульству Російської Федерації в Сімферополі доручено терміново почати всі необхідні заходи для початку видачі російських паспортів бійцям загону „Беркут“».

Продовжуючи дворушницьку політику, Кремль відкомандирував до Криму «путінського блазня» Владіміра Жириновського, який зробив у Севастополі чимало популістських заяв, зокрема й таку: «Росія надасть будь-яку допомогу вам: моральну, політичну та економічну. У вас завжди буде газ, у вас завжди будуть мільйони російських туристів, і ви будете мати тільки той статус, який ви хочете»¹³².

У Росії в ці дні лунало багато критики на адресу агресивних дій Владіміра Путіна в Криму, проте, на жаль, ці поодинокі голоси так і не були почуті більшістю росіян.

Чи не єдиними, хто виступив проти дій власної держави в Криму, виявилися діячі мистецтва й культури. Культовий лідер рок-гурту «Машина времени» Андрей Макаревіч дописав у *Facebook*: «Такої розгнужданої пропаганди й такої кількості брехні я не пригадаю ще з кращих брежнєвських часів. Та й не порівняти: можливостей тоді було менше. Хлопці, чого ви домагаєтеся? Створення громадської думки для введення військ на територію суверенної держави? Відрубати Крим? <...> Хлопці в телевізорі, чого ви домагаєтеся? Надовго розсварити два народи, які живуть пліч-о-пліч? У вас виходить. А чим це закінчується, знаєте? Війну з Україною захотіли? Так, як з Абхазією, не вийде: хлопці на Майдані вже загартувалися й знають, за що б'ються, — за свою країну, за свою незалежність. А ми за що? За Януковича?»¹³³.

До Криму цього дня здійснив несподіваний візит народний депутат України, майбутній президент Петро Порошенко. Народний депутат від БЮТ Юрій Стець написав у *Facebook*: «Тільки що Верховна Рада за дорученням керівництва парламенту делегувала Петра Порошенка в АР Крим для мирного врегулювання ситуації, яка там склалася. Територіальна цілісність країни — понад усе»¹³⁴.

Порошенко виступив перед демонстрантами в Сімферополі та запевнив їх, що Київ обов'язково відреагує на події в Криму. В аеропорту Сімферополя він заявив, що метою його візиту є зустріч з урядом Криму та переговори для мирного розв'язання конфлікту. При виході з аеропорту озброєні люди в камуфляжі спробували не пропустити його. «Я не перевіряв їхні документи, але ці озброєні люди відмовилися представитися. Вони намагалися перешкодити моєму проходу, але потім розступилися», — розповів майбутній президент.

Порошенко також пообіцяв кримчанам жорстку реакцію на дії сепаратистів: «Реакція буде. А якою вона буде, залежить від підсумків моїх переговорів. Сьогодні це була моя ініціатива. Я домовився з Турчиновим, я офіційно уповноважений з боку ВР на переговори. Якщо переговори відбудуться, я, зі свого боку, зроблю все можливе, щоби мирний процес у Криму отримав свій розвиток»¹³⁵.

У Криму Порошенко також звернувся до всіх жителів півострова: «Друзі мої! Ви чуєте, що я з вами російською мовою розмовляю. Друзі мої, я приїхав поговорити з депутатами Верховної Ради Криму про те, щоби ми з вами зібрали „круглий стіл“ щодо розв'язання проблем Криму. <...> Я приїхав із миром, я хочу налагодити діалог. Я цих людей не засуджую. Я приїхав спростувати чутки про в'їзд сюди якихось людей, щоби влаштувати громадянське протистояння. У Криму діють закони України, Крим — це частина України»¹³⁶.

Увечері телеканал «Інтер» показав сюжет із вулиці Севастопольської в Сімферополі, біля Радміну, у якому Петро Порошенко відштовхує якогось молодика, що хотів перекрити йому прохід до журналістів, і наводяться слова нардепа: «Я приїхав сюди, щоби спростувати всі чутки про якісь нібито виїзди сюди людей, для того, щоби влаштувати тут якесь громадське протистояння. Це не відповідає дійсності. Ці чутки є провокацією. Я є гарантом цього. Крим — це українська територія. На якій діють і діятимуть закони України. Кримчани — українці та наші брати. Ми повинні дбати про

їхнє здоров'я, про їхнє життя». У сюжеті також повідомили, що Петро Порошенко через смс домовився з Володимиром Константиновим про переговори, але не в стінах парламенту.

Там же ледь не відбулася історична зустріч майбутнього п'ятого Президента України з терористом Ігорем Гіркіним (Стрелковим), який, за його ж словами, з бійцями кримської «самооборони» намагалися наздогнати Петра Порошенка в центрі Сімферополя, проте не встигли — той відлетів з аеропорту.

Згодом, у січні 2015 року Гіркін визнав, що постійно був у Криму з 21 лютого 2014 року. За його словами, кримські правоохоронні органи спочатку не підпорядковувалися тоді самопроголошеному керівництву автономії, а діяли «за вказівкою Києва, хоча виконували без особливого бажання» та не переходили на бік населення. Це зробив тільки «Беркут». Гіркін зізнався: «Я не бачив і ніякої підтримки органів держвлади в Сімферополі, де я перебував. Депутатів збирали ополченці, щоби загнати їх в зал, аби вони прийняли [постанову про приєднання Криму до РФ. — *Прим. ред.*]. І я був одним з командирів цих ополченців»¹³⁷.

Андрій Парубій дав йому оцінку: «Гіркін давно цим займався [створенням терористичних і сепаратистських структур. — *Прим. ред.*]. Відомо, що він брав участь у подіях у Криму. До речі, є його доповіді на конференціях, є аналітичні роботи щодо „гібридної війни“. У доповідях визначається його бачення „гібридної війни“. Так що це не просто бойовик, а людина, яка розробляла систему, логіку цих дій».

Між тим візит Порошенка додав головного болю українським силовикам на півострові, оскільки став для них повною несподіванкою.

Микола Балан згадує: «До нас тоді, до речі, прилітав тоді ще не президент України, і навіть не кандидат в Президенти, Петро Олексійович Порошенко. Тоді якраз біля Верховної Ради було багато людей. Він прилетів в аеропорт „Сімферополь“, я туди поставив дві машини, забезпечував охорону. Там пішло трохи не по тому сценарію, по котрому я собі планував, адже я не знав всього маршруту. Завдання було прийняти, забезпечити, що й було виконано, а Петро Олексійович, очевидно, діяв за своїм планом,

котрий я не знав, тобто він спочатку вийшов до преси, до людей в аеропорту, а потім, неочікувано для всіх, сів у машину й поїхав у Верховну Раду на зустріч із керівництвом. І от коли він поїхав туди — там уже почали блокувати дорогу, не давати можливості зустрітися, витіснити. Ми охороняли разом із міліцією, і після того в мене було два бійці з поламаними ребрами. Щодо Порошенка: він зустрівся з людьми, з пресою в аеропорту, потім сів у машину, поїхав у Верховну Раду, там заблокували й не дали можливості поговорити, люди були радикально налаштовані. Я своїх людей із міліцією, теж нормально спрацювали, відправив разом із ним. Хто міг — той відсікав, аби не допустити нападу. Як виявилось пізніше, двом бійцям зламали ребра в тій штовханині. Десь за дві години я зателефонував помічнику чи тому, хто супроводжував, і я не зрозумів, чи то був прокол, чи так було треба. Мені відповіли: „Так було треба“. Коли сказали, що він уже злітає, я перехрестився».

О 12-й годині з'явилося повідомлення, що президент-утікач Віктор Янукович у Ростові-на-Дону, де збирається провести прес-конференцію в 17:00 за московським часом¹³⁸.

У Севастополі в цей час «Нічні вовки», так звані байкери Путіна, заявили, що взялися охороняти адміністрацію Севастополя від якогось «Бандери», як завжди примарного: «Учора в Севастополі очікувалася провокаторська акція на підтримку Євромайдану. Одразу ж, тільки-но це стало відомо „Нічним вовкам“, була оголошена мобілізація та збір біля місцевого управління МВС. Туди ж прийшли й небайдужі городяни. Людей зібралось дуже багато, цього виявилось достатньо, щоби запобігти провокації — провокатори не прийшли. <...> Узагалі в Криму однозначна позиція людей. Вони ні в якому вигляді не хочуть жити під послідовниками Бандери. Люди виходять на вулицю з плакатами „Ми — Росія“, що вже саме за себе говорить»¹³⁹.

У запланований час Янукович виступив на прес-конференції в Ростові-на-Дону, де зробив ряд дивних заяв, зокрема: «У Росію я потрапив завдяки патріотично налаштованим офіцерам, які виконали свій обов'язок і допомогли мені зберегти життя»¹⁴⁰. Він уважав себе «легітимним президентом» і поїхав з Києва, бо місто «кишіло озброєними людьми. Знищували храми. Людей били й грабували на вулиці. Це беззаконня терор»¹⁴¹.

Було добре видно, що основні тези до тексту Януковича писали кремлівські політтехнологи, посилаючись для більшої переконливості на релігійні почуття. Насправді під час Майдану ніхто не громив київських храмів, натомість саме Михайлівський собор прихистив активістів від спецназівців.

Досі Янукович ніколи не вживав слова «бандерівці», але не тут: «Події в Криму — природна реакція на те, що відбувається в Києві. Кримчани не підкорятимуться націоналістам і бандерівцям».

Однак далі він, схоже, відійшов від тексту: «Звертаюся до кримчан — не можна допустити кровопролиття. Крим повинен залишитися у складі України».

Проговорився він і щодо подальших дій Росії на українському сході: «Тільки-но зупиняться заводи, підніметься Донбас. Я не заздрю нікому, хто потрапить під руку робітників».

Сьогодні **Арсеній Яценюк** так коментує дії Януковича:

«Янукович зруйнував всю місцеву кримську еліту. Звичайно, вона не була проукраїнською, але не була й повністю проросійською. А потім Янукович відправив туди донецьких бандитів. Він зруйнував старі еліти, не створив нових, перетворив там усе на тотальну корупцію. І цим, у принципі, росіяни скористались. Що таке Крим? Той же Севастополь?»

Усе забито російською резидентурою. Органи влади Криму — так само. Тобто це давно був анклав ФСБ. Після Вільнюса Янукович перейшов у розряд маріонетки. Навіщо Путіну Крим, якщо він мав усю Україну, за винятком двох — трьох областей на Заході країни? Тут був його корумпований президент і його оточення. Він фактично тому й змушував Януковича розстріляти Майдан, бо розумів, що у Януковича руки в крові. І все, йому вже нічого не треба робити, бо вся Україна буде належати йому, тому що там повністю маріонетковий російський режим».

Цього дня прем'єр Яценюк відвідував про переговори з міжнародними лідерами, у тому числі канцлером Німеччини Меркель, з віце-президентом США Джо Байденом та президентом Єврокомісії Баррозу. Заява Єврокомісії: «І президент Баррозу, і прем'єр-міністр Яценюк погодились, що необхідно розібратися з нинішньою

напруженістю в Криму шляхом політичного діалогу в межах єдності й територіальної цілісності країни»¹⁴².

В ексклюзивному коментарі для моєї книги прем'єр-міністр **Арсеній Яценюк** зазначив: «Цей меморандум є політичним, а не юридично зобов'язувальним документом. Він не містить жодної гарантії територіальної цілісності й безпеки країни.

Але він несе неймовірно сильну політичну вагу. А це іноді сильніше, ніж юридично зобов'язуюче. Там єдиний механізм — проведення консультацій. Ми п'ять разів просили росіян провести ці консультації — безперспективно. А політично — це фактично зобов'язання наших ключових партнерів — Великої Британії, Сполучених Штатів, щодо забезпечення територіальної цілісності України. Вони забезпечили наступними механізмами: санкціями, спільним тиском, частково фінансовою допомогою».

У телефонній розмові Джо Байден жодним словом не згадав про Крим, принаймні в ЗМІ про це не йшлося. Віце-президент Сполучених Штатів привітав Арсенія Яценюка з формуванням нового уряду в Україні та пообіцяв допомогу в реформах.

Услід за Байденом, свої привітання висловила й неформальний лідер ЄС канцлер Німеччини Ангела Меркель. Її прес-секретар Штеффен Зайберт повідомив: «Федеральний канцлер Німеччини Ангела Меркель провела телефонну розмову з прем'єр-міністром України Арсенієм Яценюком. Вона привітала його з обранням новим прем'єр-міністром України. <...> Співрозмовники були єдині у тому, що необхідно зберегти територіальну цілісність України»¹⁴³.

У цей день Андрій Дешиця провів персональну зустріч із послом США в Україні Джеффри Пайеттом, через якого передав лист державному секретарю США Джону Керрі з проханням негайно прибути в Україну, аби на власні очі побачити, що відбувається в Криму.

Новопризначений секретар РНБО Парубій заявив: «Військові об'єкти не захоплені. Блокпост, який підійшов до нашої прикордонної служби, стоїть на відстані. Була спроба атакувати, але після того, як прикордонники пояснили, що атакуючі повинні відійти, блокпост зупинився в п'ятдесяти метрах. Фактично наш пункт прикордонної служби атакований не був, наші військовослужбовці та наші

прикордонники утримують свої об'єкти, і якщо будуть активні дії з російської сторони, природно, наша армія та українські прикордонники застосовуватимуть адекватні дії в разі прямої безпосередньої агресії»¹⁴⁴.

Крім того, Парубій повідомив про рішення Радбезу: «На засіданні РНБО було розроблено план дій щодо збереження територіальної цілісності та суверенітету України, був розроблений план заходів для того, щоби не допустити розвитку сепаратистського сценарію в Криму. <...> Події, які відбуваються в Криму, — до них кримчани не мають жодного стосунку. Це або невеликі екстремістсько-сепаратистські групи, або військовослужбовці російського Чорноморського флоту, тобто спецназу російського ЧФ»¹⁴⁵.

Олександр Турчинов пригадує тодішнє засідання РНБО до деталей: «Ще на засіданні РНБО 28 лютого, тільки-но все почалось, мною було надано протокольне доручення: у разі захоплення наших частин та у випадку загрози життям наших військовослужбовців використовувати зброю, відповідно до військових статутів. Пізніше я публічно повторював цю позицію під час селекторних нарад із командирами військових та військово-морських частин, які залишились вірними присязі. На прохання Міноборони навіть продублював наказ письмово. Але готовності відкривати вогонь у наших військових не було. Я не можу їх звинувачувати, тому що перевага і в озброєнні, і в чисельності в російських кадрових військових була набагато більшою. Усі наші військові частини були в оточенні. Окрім того, для тиску на військових та щоб обмежити їх у застосуванні зброї, російські військові використовували численну цивільну масовку, пускаючи її попереду штурмових підрозділів. Уже 28 лютого під час першого засідання РНБО було прийнято ряд рішень, направлених на реанімацію ЗСУ, початок вистроювання бойових позицій уздовж україно-російського кордону та на передислокацію військових із заходу й центру на південь і схід, аби протистояти вторгненню, яке готувала Росія».

О 17:50 генеральний директор ДТРК «Крим» Степан Гулеватий повідомив: «Державна телерадіокомпанія „Крим“ оточена озброєними військовими. <...> Вони стоять за воротами ДТРК, на територію не заходять. Кажуть, що в них наказ охороняти периметр. Чоловіки у

військовій формі без розпізнавальних знаків, зі зброєю, кажуть — ЧФ РФ»¹⁴⁶.

Перетворюючи Крим на ізольований інформаційний острів, «невідомі», а насправді російські військові, захопили кримські регіональні вузли зв'язку «Укртелекома», про що компанія повідомила: «У зв'язку із захопленням невідомими увечері 28 лютого 2014 року декількох вузлів зв'язку в Криму ВАТ „Укртелеком“ офіційно повідомляє, що компанія втратила технічну можливість забезпечувати зв'язок між півостровом і рештою території України, а також, імовірно, на самому півострові. У результаті дій невідомих було фізично пошкоджено декілька волоконно-оптичних магістральних кабелів компанії»¹⁴⁷.

Увечері нардеп Сергій Куніцин заявив, що цього дня в аеропорту «Гвардійське» приземлилися 13 російських транспортних літаків РФ зі 150 військовослужбовцями Росії в кожному.

Сергій Куніцин пригадав й інші цікаві подробиці тодішніх подій: «Я був у кабінеті Турчинова — з Наливайченком, Аваковим, силовиками. Ми бачили трансляцію, що це ніяка не „самооборона“, що це російський спецназ. У Криму я постійно спілкувався з людьми. Але з ким там було вести переговори? Ті хлопці, які захопили будівлі, ні з ким не вступали в переговори, у них завдання було — ні з ким не говорити. У них було завдання — захопити й триматися до приходу основних сил. У Криму, щоби ви розуміли, був „Беркут“ — 400 осіб, „Альфа“ — 160 осіб, близько 600 чоловік Внутрішніх військ. Тобто 1200 чоловік — десятикратна перевага перед російськими найманцями. Якби з цими командирами були правильно вибудовані стосунки, усе було б по-іншому. Кримський „Беркут“ закрався на своїй базі, вони боялися, що їх люструють, „Альфа“ — так само. Якби їм дали якісь гарантії, поставили завдання — вибийте загарбників, і матимете амністію, вони б це зробили. А в силу того, що не було кому їм про це сказати, плюс тиждень ми програли, уже не можна було нічого змінити. А коли я зустрівся з командирами цих підрозділів (я ж знаю цих хлопців), мені сказали: „Сергію Володимировичу, пізно. Їм вже дали гарантії з російського боку, що, коли Крим заберуть, для них теж знайдеться місце“. Цього дня за ініціативи Куніцина також відбулася заміна

керівника Головного управління внутрішніх справ в АР Крим. Замість Валерія Радченка цю посаду зайняв Ігор Авруцький.

Щоправда, дорогоцінний час для зміни настроїв особового складу міліції вже було втрачено».

Росія жонгливала різними лицемірними заявами в бік і України і США. Деякі Джон Керрі дипломатично узагальнював: «Я вважаю, важливо підкреслити, що міністр закордонних справ Лавров передав мені безпосередньо від президента Владіміра Путіна підтвердження розмови, яка відбулася в президента Владіміра Путіна з президентом Бараком Обамою минулими вихідними. І він заявив, що військові навчання, які проводилися, не мають відношення до України й планувалися раніше, та, що важливіше, підтвердив заяву президента Путіна про те, що Росія поважатиме територіальну цілісність України»¹⁴⁸.

Сьогодні **Арсеній Яценюк** так згадує реакцію Заходу на початок анексії Криму: «Напевно, вони [країни Заходу. — *Прим. ред.*] могли би зробити більше, але вони бояться третьої світової війни. Я вже не кажу про такі речі, як *ISIS*, Іран, Афганістан, проблеми з незаконною міграцією. Це суміжні проблеми, де росіяни грають певну роль».

З незаконною появою на півострові російських військових розпочалися перші порушення прав кримчан, особливо національних меншин, із боку окупантів.

За даними голови Асоціації єврейських організацій і громад Криму Анатолія Гендіна, перший напад на синагогу стався в Сімферополі: «Двері та фасад будівлі розмальовані свастиками й написами „Смерть жидам“. Інцидент став першим актом антисемітизму й вандалізму на стінах синагоги за останні двадцять років»¹⁴⁹.

Так званий «руський мір», поплічник шовінізму та інонаціональної ненависті, з перших днів анексії, природно, почав проявляти своє справжнє лице. Між молотом і ковадлом опинилися народи — одвічні мішені радянської репресивної машини, насамперед кримські татари та євреї.

У російській соціальній мережі ВКонтакте, яка нараховує декілька мільйонів користувачів, у ці дні активно створювалися групи зі збору

людей для поїздок в Україну, зокрема до Криму, для здійснення всіляких провокацій.

ВК-група «Гражданская самооборона Украины» повідомляла: «Виїзд у Донецьк відбувається з Ростова-на-Дону, виїзд до Харкова — з Белгорода. Тобі потрібно вказати дату твого приїзду в ці міста, де отримаєш подальші інструкції. Будь максимально чіткий і зібраний, люди перевантажені, не потрібно зайвих питань. Пам'ятай — ти звичайний турист, нічого зайвого із собою не треба».

О 22:00 за центральноєвропейським часом розпочала своє екстрене засідання Рада Безпеки ООН у Нью-Йорку. У зустрічі взяли участь постпреси 15 країн — членів Ради й постійний представник України Юрій Сергєєв.

На питання журналістів агентства AP, чого Україна очікує від цього засідання, посол відповів: «Те, що відбувається [у Криму. — *Прим. ред.*], жахливо. Військова присутність у Криму має повернути увагу світової спільноти, оскільки це виклик безпеці та миру в регіоні, а також виклик територіальній цілісності України»¹⁵⁰.

Як повідомляв сайт ООН, Сергєєв під час засідання поінформував міжнародну спільноту про факти незаконного вторгнення російських військових на територію України: «У ці дні проходять широкомасштабні військові навчання Російської Федерації та військові переміщення в районах, що межують з Україною. <...> Спостерігається пересування військового обладнання українською територією. Сьогодні <...> о 15:45 десять російських транспортних літаків Іл-76 незаконно перетнули державний кордон України й приземлилися в аеропорту поблизу Сімферополя. <...> 14 російських вертольотів незаконно були перекинуті на територію України й приземлилися близько Качі»¹⁵¹.

На це постійний представник РФ при ООН Чуркін заявив під час засідання: «Усім відомо, що в нас угода з Україною про розташування російського Чорноморського флоту на базі в Севастополі. І ми діємо відповідно до цієї угоди»¹⁵².

Сильну позицію та підтримку Україні на цьому засіданні Радбезу ООН продемонструвала представник США Саманта Пауер: «Ми глибоко стурбовані повідомленнями про розгортання російських військ у Криму. США закликали Росію вивести збройні сили, що нарощуються в регіоні, і дати можливість українському народу

самостійно, вільно вибирати свій уряд і майбутнє, не побоюючись втручань. Ми закликали всі держави поважати суверенітет України. <...> США пропонують невідкладно направити до Криму міжнародну посередницьку місію, щоби почати деескалацію ситуації та сприяти продуктивному мирному діалогу між усіма українськими сторонами. <...> Важливо якнайшвидше направити місію, оскільки спостерігається ескалація кризи. Мета цієї місії — збереження територіальної цілісності, єдності та суверенітету України»¹⁵³.

Очевидно, побоюючись, що міжнародна спільнота знайде в Криму факти російської інтервенції, Чуркін заявив: «Ми проти нав'язаного посередництва. Але якщо „кримська влада“ згодна на це посередництво, ми не будемо проти»¹⁵⁴.

Пізно ввечері, о 23:30 за центральноевропейським часом, у прямому ефірі ЄМН виступив Барак Обама й зробив «спеціальну заяву щодо ситуації в Україні у зв'язку із захопленням російськими військовими ключових стратегічних об'єктів інфраструктури на півострові», де застеріг Росію, що за все «доведеться платити»¹⁵⁵: «Я також говорив кілька днів тому з президентом Путіним. Моя адміністрація щодня підтримувала контакт із російськими офіційними особами. <...> Зараз ми глибоко стурбовані повідомленнями про пересування військ Російської Федерації на території України. <...> Будь-які порушення суверенітету та територіальної цілісності України матимуть серйозні дестабілізуючі наслідки. <...> Будь-яка військова інтервенція в Україні буде мати серйозні наслідки»¹⁵⁶.

Останній день лютого приніс ще більш сумні звістки. Доки Захід заколисував Україну запевненнями, що все під його контролем і що молодий український уряд має всіляко уникати провокацій, російські «зелені чоловічки» ще більше стиснули руки на горлі Криму. Верховна Рада та уряд почали усвідомлювати небезпеку розгортання подальшого сценарію. Проте розвал збройних сил і розвідки часів Януковича не давали повністю відчутти, як далеко Кремль готовий зайти в реалізації своїх експансіоністських планів. Захоплення аеропортів «Бельбек» і «Сімферополь» виявилось «розминкою» перед подальшими агресивними діями «зелених чоловічків», які вже 1 березня сколихнуть увесь світ.

1 березня. РАДА ФЕДЕРАЦІЇ «ДАЄ ДОБРО» ПУТІНУ НА ВВЕДЕННЯ ВІЙСЬК В УКРАЇНУ

З усіх днів операції «Анексія» цей став, очевидно, найчорнішим. В історії окупації Криму він лишиться днем, коли Російська Федерація ухвалила перший юридичний документ, яким регламентувалося введення її Збройних Сил на територію України. З погляду міжнародного права це не просто агресивний крок — по суті, це оголошення війни. Щоправда, без офіційного про неї повідомлення. Саме 1 березня можна вважати початком «гібридної війни» проти України, коли з'явився перший офіційний (!) юридичний документ, яким Росія де-факто визнала себе країною-агресором. Доведення цього факту де-юре залишається справою найближчого майбутнього.

Я дуже добре пам'ятаю цей день. Бо саме 1 березня 2014 року мені виповнилося 39 років. Разом із сім'єю я поїхав до Стокгольма, аби відсвяткувати день народження в родинному колі та зі шведськими друзями. Звичайно, плануючи подорож, я не міг уявити, що події в рідному Криму розгортатимуться настільки драматично. У голові не вкладалося, що це щось більше, ніж чергове залякування й шантаж України та світу. Усі хотіли вірити, що конфлікт невдовзі завершиться, хоч логіка підказувала: насправді все значно гірше.

Пригадую, що складність і напруженість кримських подій цього дня відчувалася навіть у далекій Швеції. Усі шведські газети тоді вийшли з оголошеннями про початок військової агресії Росії проти України в Криму, про який на півночі Європи взагалі мало хто здогадувався. Найбільша газета Швеції *Svenska Dagbladet* на першій шпальті надрукувала статтю під заголовком *Ryssland hojer tonen mot Ukraina* («Росія збільшує напруження у відносинах з Україною»), інша популярна газета — *Dagens Nyheter* — вийшла з розворотом, де російський «зелений чоловічок» зі зброєю знятий на фоні міжнародного аеропорту «Сімферополь».

Мій стокгольмський друг Матт, у якого я гостював, першим спитав: «Я так розумію, тепер розпочалася третя світова війна? Путін настільки хворий, що він може використати навіть ядерну зброю. Така маленька країна, як Швеція, буде явно неготова протистояти Росії. А чи готова до того Україна?». Чесно кажучи, я не знав, що відповісти

Матту, бо чітко розумів, наскільки різними й несумірними є військові можливості України та Росії. Але жоден зі шведів не мав і крихти сумніву, що це саме російські військові вдерлися до українського Криму. Бо шведи мають власну історію недовіри до дій СРСР, а згодом і Росії — тут нікого не треба було переконувати в очевидному.

Уночі Міноборони України оприлюднило заяву, засновану на власних даних про наміри «невідомих радикалів»: «Керівництву Міністерства оборони стало відомо, що з 2-ї до 5-ї години ранку в ніч з 28 лютого на 1 березня 2014 року радикально налаштовані сили планують здійснити незаконні дії, а саме: проникнути на територію військових частин, дислокованих в Автономній Республіці Крим, та роззброїти особовий склад. <...> Міноборони застерігає від здійснення злочинних намірів та офіційно повідомляє: у випадку вчинення зазначених дій невідомими, військовослужбовці Збройних Сил України діятимуть згідно із законодавством України та Статутами Збройних Сил України»¹⁵⁷.

В. о. міністра оборони Ігор Тенюх розповів подробиці: «Сьогодні вночі о 02:30 було проникнення на територію батальйону морської піхоти, який розташований у м. Феодосія. Але завдяки тому, що морські піхотинці Військово-Морських сил України, як завжди, були напоготові, був спійманий російський морський піхотинець з одним цивільним. Зараз проходить допит цього військовослужбовця. Були запрошені органи правопорядку Збройних Сил України. Були також запрошені органи правопорядку органів внутрішніх справ і прокуратури»¹⁵⁸.

Крім того, за інформацією ЛІГАБізнесІнформ, уранці в порт Феодосії зайшов десантний корабель РФ на повітряній подушці «Зубр», без знаків приналежності¹⁵⁹. «Українська правда» зауважила, що «подібні судна можуть перевозити морських піхотинців і важку броньовану техніку»¹⁶⁰.

Свою частину роботи зробили і Внутрішні війська. **Микола Балан** ділиться інформацію, яка раніше не була оприлюднена: «Буквально наступного дня [1 березня. — Прим. ред.] почалося блокування військових частин. Блокування полягало в тому, що спочатку поруч з'явилася „самооборона“, „зелені чоловічки“. До нас, конкретно — у Сімферополь, приїхав „Урал“. Я наказав

черговому викликати до мене старшого. Зайшов їхній старший, назвався старшим лейтенантом. Це був російський військовослужбовець, із Севастополя, у формі, слов'янської національності. Звали його Артем, прізвище не пам'ятаю. Питаю: „Що ти тут робиш?“ — „Ми приїхали, щоб вас примусово ніхто не вивіз“. Я питаю: „Хто ви такий?“.

Він назвався. Я його заарештував прямо в кабінеті, сказав, що, поки не приїде їхній старший, він знаходитиметься під нашим контролем. Дав йому можливість подзвонити. Приїхав старший — їхній полковник. Я запитав, яка мета їхнього прибуття. „Та, ось, ми приїхали, щоб ніхто нікого примусово не вивіз“. Я вже дав наказ — усі отримали зброю й пересувалися тільки з нею і з магазинами, тобто з бойовими набоями. Ми вже виставили снайперів, кулеметні гнізда, тобто ми вже зайняли кругову оборону всіх містечок. Приїхав цей полковник: мовляв, відпустіть його, чому ви арештовуєте заручника?

Але ж я його не запрошував, він сам приїхав біля КПП, якийсь підозрілий. Одним словом, я сказав, якщо ви прибираєте звідси своїх військовослужбовців, щоб їх взагалі не було видно, тоді я дам наказ його відпустити. Якщо не прибираєте — він буде разом із нами захищати міста. Він погодився, виконали обіцянку, ненадовго, але повністю поїхали. Вони поїхали кудись у район військкомату, захопили його, хоч там і не було чого захоплювати — він був просто зачинений на замок. Про це мені доповідали мої розвідники, котрих ми виставили в цивільному, щоб вони відстежували ситуацію по місту».

Пізніше Ігор Тенюх повідомить, що Росія ввела в Крим 6 тисяч солдат, а також «передислокувала близько 30 БТР-80 на територію Автономної Республіки Крим, що є грубим порушенням угод і договорів»¹⁶¹.

Полковник **Юлій Мамчур** так згадує дії українського керівництва в цей день: «Постійно були на зв'язку з командувачем генерал-полковником Юрієм Байдаком. Були пару телемостів із Турчиновим і Яценюком в середині березня. Один раз Тенюх дзвонив. У нас же телефонного зв'язку не було — зв'язок був обрубаний. Ми записали звернення на мобільний телефон і

викинули в Інтернет. Мовляв, дайте нам команду, що робити. Після цього зателефонував Тенюх і сказав, щоб я не висмикувався й сидів на стільці рівно. Це був єдиний його дзвінок: мовляв, ти не розумієш, ти працюєш на росіян. Сказав, щоб я не робив ніяких дій, питання вирішується. За великим рахунком, він сам адмірал, він усіх цих адміралів знав, він їх на посади призначав. Він зобов'язаний був приїхати й очолити процес оборони. Але його там не було. Чому? Питання до адмірала Тенюха».

Проте **Арсеній Яценюк** в ексклюзивному коментарі наполягає, що насправді наказ про відкриття вогню існував: «Був письмовий наказ. Я це можу підтвердити: був письмовий наказ Турчинова відкривати вогонь і застосовувати зброю. Вони [українські військові. — *Прим. ред.*] практично не виконували його. Там було зовсім інше життя. Ми навіть відеоконференції з ними проводили, можна підняти відеоархіви, де ми з Турчиновим спілкуємося з представниками Військово-Морських Сил. Все, що нам говорили, не відповідало тому, що там реально відбувалося. Воювати не хотіли».

Також уночі стало відомо про захоплення ще одного аеропорту російськими військовими. Про це у *Facebook* написала прес-секретар Меджлісу Лейла Муслімова: «Глава Кіровського регіонального меджлісу (Іслям-терек) Екрем Абдульвапов повідомив щойно по телефону мені наступне: Кіровський військовий аеродром захоплений. 16 військових вантажівок, битком забиті солдатами, в'їхали на територію аеродрому. Вантажівки їхали в супроводі 2–3 „Хаммерів“»¹⁶².

Цю інформацію підтвердив спеціальний кореспондент російської «Новой газеты» Павел Канигін: «Кіровський військовий аеродром в Криму захопили невідомі озброєні люди. Повідомляється, що це зробили кілька десятків озброєних людей».

До речі, щодо учорашнього захоплення кримських аеропортів посол РФ при ЄС Владімір Чіжов в інтерв'ю *Euronews* заперечив захоплення кримських аеропортів російськими військовими: «Ніяких військ там немає, в усякому разі, російських військ. Міжнародний аеропорт Сімферополя працює у штатному режимі. Вважаю, що військовий аеродром „Бельбек“ також працює нормально».

Сергій Аксьонов складав байки про співпрацю з ЧФ РФ: «Налагоджено співпрацю з Чорноморським флотом щодо охорони життєво важливих об'єктів автономії. Групи працюють спільно»¹⁶³. Цього дня він призначив новим керівником Головного управління МВС України в Криму колишнього керівника кримського «Беркута», уродженця Сімферополя Сергія Абісова.

Ліза Богуцька так згадує публічний виступ Аксьонова цього дня: «Пам'ятаю, саме 1 березня був виступ Аксьонова, де він заявив, що бере на себе управління Кримом. І тоді я зрозуміла, що зараз почнеться активне зомбування людей. Я спеціально звертала увагу, хто з проросійських мітингувальників дає інтерв'ю телеканалам — як російським, так і українським і закордонним. Це були одні й ті ж люди, які в різних містах розповідали, як чудово, що вони тепер у Росії. Один і той же текст — вони корінні кримчани, народилися в цьому місті (щоразу — новому), і вони все життя ненавиділи Україну, бо вони від неї потерпали. Тоді була дуже грамотно вибудована пропагандистська політика».

О 1:30 кримські татари зібралися під стінами телеканалу *ATR*, аби упередити його захоплення російськими військовими, про ймовірність якого ввечері повідомив портал «Кримськотатарське питання *online*»¹⁶⁴. Директорка телеканалу Ельзара Іслямова заявила: «Люди хочуть, наскільки можливо в їхніх силах, захистити телеканал, але наскільки можливо протидіяти військовим силам?»¹⁶⁵.

У цей час під ВРК постійно перебували російські військові з кулеметами. Про це повідомили о 10:28 з посиланням на «Інтерфакс-Україна»: «Близько 10 осіб знаходяться на розі вул. Карла Маркса й Жуковського. На парапеті біля одного з фонтанів розташувалося троє кулеметників, двоє зайняли бойові позиції, один ходить по парапету. Біля них знаходиться група людей із георгіївськими стрічками — близько 20 осіб. Озброєні люди також знаходяться перед будівлею Ради міністрів Криму»¹⁶⁶.

У цей час сепаратистські владці півострова почали діяти за класичними канонами НКВС-КДБ. Самопроголошений прем'єр автономії Аксьонов зробив, власне, те, для чого російські спецслужби поставили його на цю посаду. Із самого ранку він публічно звернувся до російського президента Владіміра Путіна по допомогу, читаючи

звернення з папірця. Кожен, хто на момент розвалу СРСР уже був дорослим, мав перед очима картину серпня 1991-го, коли віце-президент СРСР Геннадій Янаєв та інші путчисти, намагаючись реанімувати радянську імперію, так само тримали в тремтячих руках папірці з текстом.

У заяві Аксьонов підпорядкував собі силові структури й попросив Путіна «стабілізувати ситуацію у Криму». Пізніше на основі цього звернення Путін подасть відповідний запит до Ради Федерації по дозвіл увести війська в Крим. Заява Аксьонова сповнена радянських флешбеків: «Я як голова Ради міністрів АРК, реалізуючи повноваження, покладені на мене ВР АРК, приймаю рішення про тимчасове перепідпорядкування з'єднань і частин силових структур: МВС, СБУ, ЗС, флоту, податкової та прикордонників, — безпосередньо мені. Усім командирам виконувати тільки мої накази та розпорядження. Незгодних прошу піти зі служби. Ураховуючи викладене, розуміючи свою відповідальність за життя й безпеку громадян, я звертаюся до Президента РФ Владіміра Путіна про сприяння в забезпеченні миру та спокою на території Автономної Республіки Крим»¹⁶⁷.

Окрім цієї публічної заяви, на думку головного редактора радіо «Эхо Москвы» Алексея Венедіктова, була ще непублічна, про яку він написав у *Twitter*: «Інсайт — нова влада Криму запропонувала Росії перераховувати гроші за Чорноморський флот (92 млн. доларів щорічно) не в бюджет України, а до бюджету Криму»¹⁶⁸.

За кілька годин на сайті російського видання «РИА Новости» з'явилася буцімто заява з адміністрації президента РФ, що «Росія без уваги це звернення [Аксьонова. — *Прим. ред.*] не залишить»¹⁶⁹.

До речі, народний депутат Андрій Сенченко поділився зі ЗМІ дуже цікавими фактами з біографії лідерів кримських сепаратистів, зокрема Аксьонова: «Пан Аксьонов у середині 90-х років був звичайним бригадиром в організованому злочинному угрупованні, він був відомий у Криму в кримінальних і міліцейських колах під прізвиськом Гоблін. Людина, яка трьох слів зв'язати не може. З певного моменту він теж зайнявся політикою, я б поставив точкою відліку 2009 рік, коли він очолив структуру „Русское единство“ знову ж таки після кількох

поїздок і консультацій у Москві. Ця структура підпирається фінансово, мабуть, там»¹⁷⁰.

Андрій Сенченко так описує поведінку Сергія Аксьонова: «Коли я брав участь у мітингу [26 лютого. — *Прим. ред.*], до мене підійшов Аксьонов і каже: „Ти не хвилюйся, ми нікуди не збираємося, взагалі, я на мітингу для того, щоб не було зіткнень“. Загалом, всіляко давав зрозуміти, що він — не сепаратист».

В. о. Президента Турчинов підписав указ про незаконність призначення Сергія Аксьонова кримським прем'єром. У тексті указу визначено, що Верховна Рада АРК 27 лютого вийшла за межі своїх повноважень і призначила Аксьонова на цю посаду з порушенням Конституції України та АРК, законів «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» і «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим»¹⁷¹. Турчинов також запропонував ВРК скасувати своє рішення. Проте ніхто у Криму, зрозуміло, до цих слів не дослухався.

Не менш цікавими подробицями сповнена біографія Володимира Константинова. За словами Андрія Сенченка, аби уникнути кредитних боргів, він фінансував Партію регіонів у Криму, відтак став спікером кримського парламенту. Сенченко згадував: «Кілька місяців тому Константинов почав активно їздити до Москви. І після однієї з таких поїздок він викликав керівника юрслужби Верховної Ради Криму й попросив зробити добірку документів по акту 1954 року про приєднання Криму до України — це питання, якими він у житті ніколи не цікавився. Різко змінилася поведінка Константинова, він став поводитися дуже агресивно, відчував підтримку за спиною. Тому очевидно, що сценарій, який зараз реалізується, готувався кілька місяців і, безумовно, готувався в Москві. Тобто це не спонтанна реакція кримчан на якісь події». Однак сам задум не є новим, уважає Сенченко: «Зараз здули пил зі сценаріїв двадцятирічної давності, коли в Криму обирали президента Мешкова. Практично на 90% нинішні дії — це дії того періоду. Сценарії були завжди, але конкретизація сценарію сталася з початком Майдану»¹⁷².

Заступник голови кримського парламенту Сергій Цеков заявив, що 1 березня відбудеться екстрене засідання президії Верховної Ради АРК¹⁷³.

Цього дня до Криму для висвітлення подій уже прибули журналісти й знімальні групи провідних медіа світу. На сімферопольський брифінг Рефата Чубарова прийшли кореспонденти *BBC*, *Al Jazeera*, *The Wall Street Journal*, *Radio Liberty* та інших.

Пьотр Адрусечко, польський журналіст і політолог, ділиться враженнями того дня: «Я взагалі вже мав куплений квиток на 28 лютого, на літак. Але тоді скасували ці всі авіарейси, і я виїхав 28-го ввечері поїздом із Києва, і 1 березня я дістався Сімферополя зранку. У Джанкої я перший раз тоді побачив, там козаки були, стояли на платформі, вони заходили до поїзда, але, в принципі, вони якось так ретельно не обшукували, вони. У поїзді звісно було багато журналістів іноземних, вони передали цю інформацію зразу до Сімферополя. У Сімферополі також зустрічали козаки чи там „самооборона“, я вже не пам'ятаю, хто це з них точно був, але, в принципі, мене з другом, друг був з Мєп^-Польща... нас не помітили, нас не контролювали».

Видання «Форпост» повідомило, що російський спецназ почав штурм прикордонної застави: «Під Севастополем у районі Балаклави о 13:00 за місцевим часом почався штурм прикордонної частини Севастопольського загону морської охорони. Штурм здійснюють близько трьох сотень спецназівців із повним озброєнням. Командир групи заявив, що має наказ міноборони Росії взяти цю частину під свій контроль»¹⁷⁴.

Деталі цього штурму ще свіжі в пам'яті тодішнього заступника начальника УВС Севастополя **В'ячеслава Аброськіна**: «Дуже добре пам'ятаю з часів анексії Криму епізод з оточенням наших прикордонників у Балаклаві. На території Балаклавської бухти був розташований загін морської охорони Державної прикордонної служби України. На початку окупації Криму, коли відбувалися захоплення військових частин, до цієї погранчастини були стягнуті „КамАЗи“, „Тигри“ (російський аналог наших „Кугуарів“) та велика кількість „зелених чоловічків“.

Тоді я побачив їх уперше — російські військові, одягнені в зелений одяг без всяких розпізнавальних знаків. Чому саме російські — це можна було зрозуміти з їх розмов та акцентів. Уявіть собі, територія прикордонного загону. У першому ряду за огорожами

по всьому периметру в оточенні стоять наші прикордонники у форменому морському одязі з автоматами, другий ряд — колона російських „КамАЗів“, один до одного приставлених, третій ряд — „Тигри“ та „зелені чоловічки“ зі зброєю в руках. І четвертий — це дружини, діти, батьки наших прикордонників. Військові з однієї й іншої сторони стоять мовчки, а вся округа наповнена сльозами та криками жінок і дітей. Це була жахлива обстановка, як нам відомо з історії Другої світової війни, коли фашисти захоплювали наші міста».

За інформацією УНІАН, о 13:47 «група кремезних чоловіків у камуфляжі та в чорних балаклавах на обличчях зайняли будівлю Будинку профспілок у центрі Сімферополя, що через дорогу від Ради міністрів автономії»¹⁷⁵. Через деякий час до журналістів вийшов молодик, який заявив, що скоро розпочнеться прес-конференція якогось «Кримського фронту». Згодом, о 15:40, у будівлі були чутні вибухи. Кореспондент каналу *Лій* повідомив: «Як з'ясувалося пізніше, у Будинку пролунали не вибухи, а попереджувальні постріли, в ході яких ніхто не постраждав»¹⁷⁶.

Близько 14-ї години Сергей Нарішкін заявив таке: «Рада Держдуми прийняла звернення до Президента Росії, у якому депутати закликають Президента вжити заходів щодо стабілізації обстановки в Криму та використовувати всі наявні можливості для захисту населення Криму від свавілля та насильства»¹⁷⁷.

Паралельно з цим у ЗМІ з'явилася заява спікера верхньої палати Держдуми РФ Валентини Матвієнко: «Можливо, у цій ситуації, йдучи на прохання уряду Криму, навіть увести наш обмежений контингент для того, щоб зберегти безпеку ЧФ та громадян Росії, які проживають на території Криму. Рішення, звичайно ж, за Президентом нашої країни, за верховним головнокомандувачем. Але сьогодні, урахувавши ситуацію, навіть такий варіант не можна виключати. Ми повинні захистити людей»¹⁷⁸.

Заступник глави Ради Федерації Юрій Воробйов наголосив, що «Росія має відкликати посла РФ із США, оскільки у своїх висловах про „ціну, яку заплатить Росія через вторгнення в Україну“, він [президент США Обама. — *Прим. ред.*] „перетнув „червону лінію“ та висловив зневагу до російського народу“. А голова комітету Ради Федерації з

конституційного законодавства Александр Клішас повідомив, нібито „Віктор Янукович звернувся до верхньої палати парламенту РФ і підтримав всебічну допомогу й захист жителів Криму“»¹⁷⁹.

Згодом чергову порцію пропаганди було оприлюднено в заяві Держдуми: «Бойовики, які пройшли спеціальну підготовку, зокрема в таборах, що за межами України, та інші радикальні сили незаконно захопили владу, нав'язують свою волю східним і південно-східним регіонам країни, де проживає більша частина російськомовного населення, яке не поділяє погляди агресивно налаштованої радикальної меншості. На значній частині території країни здійснюється насильство й переслідування інакомислення, заборонена діяльність низки парламентських партій»¹⁸⁰. Як виявиться потім, Росія в такий спосіб готувала інформаційний простір до реалізації відомого сценарію «порятунку російськомовних громадян».

По обіді на сайті Кремля¹⁸¹ з'явився запит Путіна до Ради Федерації: «У зв'язку з екстраординарною ситуацією, що склалася в Україні, загрозою життю громадян Російської Федерації, наших співвітчизників, особового складу військового контингенту Збройних Сил Російської Федерації, що дислокується у відповідності з міжнародним договором на території України (Автономна Республіка Крим), на підставі пункту „г“ частини 1 статті 102 Конституції Російської Федерації вношу до Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації звернення про використання Збройних Сил Російської Федерації на території України до нормалізації суспільно-політичної обстановки в цій країні»¹⁸².

Юлій Мамчур розповів, що складність тієї ситуації була зумовлена ще тим, що ніхто не був готовий бачити ворогів у росіянах: «Ми ж ніби як братські народи. Це все культивувалося в нашій свідомості. І бачачи росіян з автоматом, який спрямований на тебе. Складно зорієнтуватися».

О 16:35 у ЗМІ з'явилася інформація про помічені під Севастополем російські самохідні гаубиці. Їх показав *CNN* — за зовнішнім виглядом це самохідні комплекси 2С1 «Гвоздика» або 2С3 «Акація»¹⁸³.

Під вечір на позачерговому 347-му засіданні Рада Федерації підтримала звернення президента РФ Владіміра Путіна. Із протоколу:

«Голосування за прийняття постанови Ради Федерації „Про використання Збройних Сил Російської Федерації на території України“ в цілому. Результати голосування: „за“ — 90, „проти“ — 0, „утрималося“ — 0»¹⁸⁴.

Текст постанови №48-СФ:

«Розглянувши звернення Президента Російської Федерації і виходячи з інтересів безпеки життя громадян Російської Федерації, наших співвітчизників і особового складу військового контингенту Збройних Сил Російської Федерації, що дислокується відповідно до міжнародного договору на території України (Автономна Республіка Крим), відповідно до пункту „г“ частини 1 статті 102 Конституції Російської Федерації Рада Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації постановляє:

1. Дати згоду Президенту Російської Федерації на використання Збройних Сил Російської Федерації на території України до нормалізації суспільно-політичної обстановки в цій країні.

2. Ця постанова набирає чинності з дня її прийняття.

Голова Ради Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації

В. І. Матвієнко

1 березня 2014 року»¹⁸⁵.

За годину представник Великої Британії в ООН Марк Лайл Грант заявив, що Рада Безпеки ООН збирається на екстрене засідання, яке відбудеться о 21-й годині¹⁸⁶.

У той час член Ради з прав людини при президенті Росії, експерт Московської Гельсінкської групи Андрей Юров розповів у коментарі для «Інтерфакс-Україна»: «Щойно я ознайомився із сьогоднішньою заявою пані Матвієнко, головою Ради Федерації Російської Федерації, яка заявила, що в Криму є жертви серед росіян. Це було однією з підстав сьогоднішнього голосування. <...> Мені вдалося 10 хвилин тому зв'язатися нарешті з генконсулом Росії Вячеславом Светлічним і з'ясувати ситуацію про те, чи дійсно є жертви саме серед росіян. Він заявив, що ніяких жертв серед росіян не було, а нічна сутичка, про яку пише Верховна Рада Криму, складалася з декількох пострілів у повітря»¹⁸⁷.

Черговий допис у *Twitter* зробив міністр закордонних справ Литви Лінас Лінкявічюс. Він повідомив, що глави МЗС ЄС та Рада НАТО зберуться на нараду через рішення РФ про військових у Криму¹⁸⁸.

У зв'язку з напруженою ситуацією в Криму Андрій Дешиця провів переговори з гарантами Будапештського договору та повідомив, що США та Велика Британія висловили готовність до проведення переговорів, а от Росія відмовилася: «Нас досить серйозно непокоїть сьогоднішня інформація про те, що Росія відмовляється взяти участь у переговорах у рамках Будапештського меморандуму. Відмову від консультацій можна оцінити як те, що піддаються сумніву міжнародні гарантії безпеки, тому що Україна, підписавши Будапештський меморандум і віддаючи свою ядерну зброю, очікувала на підтвердження своєї територіальної цілісності й незалежності від країн, які підписали цей меморандум. І тепер одна з країн ставить під сумнів використання цього меморандуму для обговорення розв'язання конфлікту в мирний спосіб»¹⁸⁹.

Старший радник Генерального секретаря ООН Роберт Серрі скасував свою поїздку в Крим, попередньо поспілкувавшись із кримської владою по телефону: «Я встановив контакт із владою Автономної Республіки Крим і дійшов висновку, що відвідування Криму сьогодні не є можливим»¹⁹⁰.

Президент Європейської комісії Жозе Мануель Баррозу висловив переконання, що події в Криму «немислимі на Європейському континенті XXI століття», і зауважив: «Відмінності не можуть вирішуватися шляхом поділу або виділення. Історія показала нам, що безпека не приходить від будівництва великих парканів або стін, а приходить від інтеграції цих відмінностей. Це те, за що виступає Європейський Союз. Ці цінності Європа захищатиме»¹⁹¹.

Свою підтримку Україні у *Twitter* висловив єврокомісар із питань розширення та європейської політики сусідства Штефан Фюле: «Я приєднуюся до закликів до деескалації ситуації в Криму. Суверенітет, територіальна цілісність і незалежність України мають дотримуватися!»¹⁹²

Того ж дня ТСН оприлюднила карту з позначенням головних об'єктів Криму, які контролювали Збройні Сили Російської Федерації¹⁹³.

Прем'єр Яценюк попросив РФ негайно вивести своїх військових і запевнив, що Україна уникатиме конфлікту: «Неадекватна присутність російських військовослужбовців в автономії — це ніщо інше, як провокація. Ми не робимо жодних кроків, які можуть спровокувати силове протистояння. Уся відповідальність за ескалацію конфлікту лежатиме персонально на керівниках Російської Федерації»¹⁹⁴.

Через понад рік після подій **Арсеній Яценюк** переконаний, що окупація готувалася давно: «Все це [анексія. — *Прим. ред.*] готувалося завчасно. В мене немає жодного сумніву в цьому, тому що занадто злагоджено все у них пройшло. Переконаний: це була операція, планована десятками років.

І, до речі, те, що Путін розміняв так звану знижку на газ на так званий російський Чорноморський флот — для мене стало ще одним індикатором, що для них Крим є ключовим стратегічним об'єктом. І я не виключаю, що Путін так само „кошмарив“ Януковича, що вони відберуть Крим».

Дмитро Тимчук у своєму коментарі для sled.net.ua дав набагато песимістичніший, але більш реальний аналіз подій на півострові: «Крим вже не належить Україні — це факт. Захоплено органи влади, інфраструктуру, військові частини й державні прикордонні служби. Ми не можемо навіть вивести свої війська, щоби врятувати хоча б 36-ту бригаду ЗС. Тільки-но виїде перша вантажівка, Росія заявить про військову агресію й почне зачистку. Військові закрилися в казармах і мріють, щоб їх не чіпали»¹⁹⁵.

Через звернення Путіна до Ради Федерації щодо використання Збройних Сил РФ на території України секретар РНБО Парубій

скликав екстрене засідання о 17-й годині.

Сергій Пашинський так згадує те засідання: «Я був присутній на першому засіданні РНБО, яке проводилося у Верховній Раді 1 чи 2 березня 2014 року. Тоді вже Радбез був сформований, хоча ще не було ні прем'єра, ні уряду. Так от на цьому засіданні РНБО Турчинов виступив за те, щоб уводити воєнний стан. Це питання було поставлене на голосування. І він виявився єдиним, хто виступив за воєнний стан. Усі інші були категорично проти. Наприклад, лідер „Батьківщини“

Юлія Володимирівна, яка була запрошена, як і інші лідери фракцій, на РНБО мотивувала тим, що введення воєнного стану спричинить паніку серед наших мешканців і спровокує Путіна на подальше захоплення території України. А Турчинов абсолютно послідовно працював у правовому полі, яке на той момент було. Коли почалося захоплення Криму, він дав команду підняти всі військові частини по тривозі й доповісти, яку кількість військ ми готові висувати з континентальної України. Нам доповіли, що йдеться всього про 5 тисяч осіб.

Це окремі частини наших аеромобільних військ. Лише їх принаймні можна було підняти по тривозі. Усе інше просто, як кажуть, „не літало“».

Після закінчення РНБО Турчинов провів брифінг, на якому заявив, що наказав привести Збройні Сили в повну бойову готовність.

Олександр Турчинов добре пам'ятає події того дня: «Я дав команду всім, хто залишився в Криму вірним Україні, тримати оборону своїх частин якомога довше, тим самим позбавляючи росіян наступальної ініціативи. При цьому оголосив мобілізацію й забезпечив приведення Збройних Сил у повну бойову готовність. Ми озброїли армію й відновили її чисельність, створили Національну гвардію. Перекинули війська до російського кордону й зайняли оборонні рубежі. На посади голів обладміністрацій південного сходу були призначені люди, здатні діяти в критичних умовах. Ми виграли час, підготувавши країну до оборони, захистили та зберегли Україну».

1 березня народний депутат Порошенко розповів журналістам про свій візит у Крим, на який його уповноважила напередодні Верховна Рада України. Він назвав рішення ВРК про оголошення референдуму незаконним і закликав до переговорів: «Мені вчора вдалося зустрітися з керівництвом парламенту Криму, з депутатами, з головою Меджлісу кримськотатарського народу. Діалог удалося налагодити. Я запропонував невідкладно розпочати проведення „круглого столу“. Саме Україна має гарантувати безпеку кримчанам, саме українська влада повинна забезпечити безпеку жителів Криму»¹⁹⁶.

Незаконним обрання кримського уряду назвав і депутат Андрій Сенченко: «Немає взагалі ніяких підстав говорити про легітимність. По-перше, тому що не було кворуму. Було менше 50 депутатів, і не всі з присутніх голосували. По-друге: Конституція Криму, що є одночасно законом України, чітко регламентує порядок призначення прем'єр-міністра: на засіданні Верховної Ради визначається кандидатура, далі вона узгоджується з Президентом країни, і після отримання письмової згоди спікер вносить кандидатуру на голосування. Вони кажуть, що отримали усну згоду Януковича, який перебуває в бігах і не є президентом країни»¹⁹⁷.

Сьогодні **Андрій Сенченко** так коментує те рішення кримського парламенту: «Я знаю весь склад парламенту Криму того скликання. Тому відповідну роботу було проведено.

76 голосів були готові віддати за відставку Аксьонова і Константинова. У такому випадку, можливо, не все було б гладко, але Кремль втратив би чимало можливостей.

Змінити прем'єра в Криму — це було ключове питання. Бо з Константиновим би легко розібралися. Але мало було заяви Могильова й голосів. Потрібна була письмова згода Президента України. На той момент ці повноваження мав Олександр Турчинов.

Але оскільки уряд не був сформований, стояло питання не збереження Криму, а збереження всієї держави Україна. У нас був вакуум влади. Турчинов у відповідь на моє запитання сказав, що потрібно провести перемовини з лідерами фракцій, котрі потенційно увійдуть до коаліції. Це відбувалося в кабінеті Турчинова. Першим прийшов Тягнибок і сказав: визначайтесь швидше, бо потрібно рятувати ситуацію. Це була правильна позиція. А от Кличко зайняв

неконструктивну позицію, заявивши, що поки не будуть розділені всі портфелі, аж до голів районних адміністрацій, він не голосуватиме. Коли на нього спробували натиснути, він почав шантажувати тим, що не підпише коаліційну угоду. Можливість застосувати владу зберігалася ще 24, 25 та — впритул — 26 лютого. Хоча час уже було втрачено».

Нелегітимність кримського уряду підтвердила й «Українська правда»: «Реально голосували 40–41 депутат. Але у Константинова (спікера ВР АРК) на руках були 64 картки-дублікати. Ось вони ними й голосували, хоча 12 карток було на руках у іншого депутата»¹⁹⁸.

Попри вчорашні заяви самопроголошеної кримської влади, що всі блокпости на в'їзді до Криму зняті, ситуація насправді не змінилася. Кореспондент «Херсонських вістей» повідомив: «В'їзд до Криму заблокований цивільними особами в різних камуфляжних формах. Георгіївські стрічки. Також є „Беркут“ з автоматами. Фотографувати заборонено. Нас не пропустили. Сказали: не можна. Машину обшукали й наказали їхати назад»¹⁹⁹.

Увечері прем'єр-міністр Яценюк був доволі спокійним, адже провів телефонну розмову з Медведєвим, який досі доволі довго не відповідав на телефонні дзвінки. Той запевнив очільника українського уряду, що РФ не приймає й не прийматиме рішення про введення військ у Крим.

Через рік **Арсеній Яценюк** говорить про прямі погрози з боку російського прем'єра: «Коли вони проголосували за введення російських військ, мені подзвонив Медведєв.

По телефону він мені якусь маячню ніс. У мене навіть фотографія є, я її так назвав: „Оголошення війни“. Ось — 1 березня, 19:06 вечора».

У цей день в. о. Президента Олександр Турчинов ухвалив кілька важливих кадрових рішень, зокрема призначив новим командувачем Військово-Морських Сил Збройних Сил України Дениса Березовського. Час покаже, що це призначення, зроблене за особистим наполяганням в. о. міністра оборони Ігоря Тенюха, було хибним і призвело до низки трагічних наслідків.

Сьогодні **Турчинов** так розповідає про те призначення: «Кандидатуру Березовського вніс міністр оборони адмірал Тенюх,

який разом із ним служив, але я не вважаю, що це свідомий його прорахунок, тому що зрозуміти, хто зрадить, а хто — ні, було тоді фактично неможливо. На превеликий жаль, у Криму зрада стала масовим явищем і одним із головних факторів, що визначив захват Росією нашої території».

Андрій Парубій солідарний із Турчиновим у тому, що Березовський — повністю креатура Тенюха: «Ми і тоді і зараз можемо розповідати не все, бо є багато сумних історій, які деморалізують. Підсумую сухим фактом: більшість військових у Криму перейшла на бік супротивника. Треба було, щоби хтось увійшов у бій. Якби почався бій, це б спровокувало ланцюжок. Наприклад, міг би бути вирішальний момент, якби одна з частин забарикадувалася, наставила автомати й не дала можливість окупантам увійти. А так у нас — неуспіх за неуспіхом. Призначають адмірала [мова про Березовського. — *Прим. ред.*], а перше його рішення — це зрада, присяга Росії. Його призначив міністр оборони. Які в нас були підстави сумніватися в ньому? Але перша ж його нарада після призначення — усім перейти на бік Росії. З іншого боку, був величезний тиск Європи. Щоб, не дай Боже, не було жодного пострілу, аби не спровокувати якихось гірших дій. Тобто з одного боку — позиція Європи, з другого — позиція багатьох військових командирів у Криму. І пішла просто ланцюгова реакція. Говорю про деяких командирів. Не всіх.

Як приходили „зелені чоловічки“? Приходили й забирали зброю. А потім командири частин говорили: ну що ми можемо зробити? У нас зброї немає».

Ліля Буджурова, головний редактор першого кримськотатарського телеканалу *ATR*, повідомила, що через військове вторгнення Росії в Криму панує атмосфера страху: «По всьому Криму роз'їжджають бронетранспортери, а в небі кружляють військові вертольоти, і Крим зараз нагадує територію воєнних дій. Люди дуже бояться, що почнеться справжня війна, час вибухів, танків і пострілів. Люди побоюються за своє життя, за безпеку своїх дітей. Київ нічого не робить, аби захистити нас від російської окупації, він тільки веде переговори. І зараз на нас може напасти кожен, хто хоче, і декількома армійськими частинами зайняти будь-яку нашу територію»²⁰⁰.

Журналіст **Осман Пашаєв** так згадує перші тижні окупації:

«З української сторони, що робить Київ? Військові частини блоковані або такими ж бабусями й жінками, або військовими. Їм привозять їжу кримськотатарські волонтери, військові повністю деморалізовані. Була спроба Мамчура триматися в Севастополі, і морпихів — у Феодосії.

Ми, журналісти, дізнаємося, що військових захопили, починаємо шукати, куди їх, захоплених, відвезли, і кожен раз ти відправляєш молодих журналістів на зйомку, де когось блокували або вбили, і думаєш: хто повернеться, кого звідки треба буде витягати?».

Увечері на новому першому екстреному засіданні Радбезу ООН з питань України, скликаному за наполягання України та Великої Британії, український представник Юрій Сергєєв повідомив, що чисельність російського військового контингенту в Криму збільшилася до 15 тисяч (із 6 тисяч на 28 лютого): «Ситуація продовжує погіршуватися. Як я вже інформував вас учора, російські війська незаконно ввійшли на територію України — на Кримський півострів під приводом захисту російськомовного населення України. Кілька годин тому верхня палата російського парламенту — Рада Федерації — на прохання Президента Російської Федерації одноголосно схвалила використання Збройних Сил проти України. Але війська вже там. І їхня чисельність збільшується з кожною годиною. Ці дії Російської Федерації є актом агресії проти Української держави. Ми закликаємо Раду Безпеки зробити зараз усе можливе для того, щоби зупинити агресію Російської Федерації проти України. Ще є шанс»²⁰¹.

На засіданнях Радбезу Росія вдавалася до шантажу України, зокрема представник Росії при ООН Віталій Чуркін нагадав про угоду між Януковичем, Яценюком, Тягнибоком і Кличком: «Треба повернути справу на політичний шлях, у конституційні рамки, повернутися до угоди 21 лютого та створення уряду національної єдності й припинити спроби розмовляти зі своїми опонентами, політичними чи етнічними, мовою сили»²⁰².

На засіданні Радбезу ООН український представник поставив прості питання: «Немає ніякої відповіді, чому рішення [російського парламенту направити війська. — *Прим. ред.*] ще не було, а підрозділи вже там були, і з кожною годиною їхня кількість зростає, чому

почалася й продовжується агресія». На його думку, факт появи російських підрозділів до рішення Думи свідчить про те, що «ці дії були заплановані раніше, добре підготовлені». Посол наголосив, що РФ прийняла рішення «вжити ці миротворчі дії без будь-яких консультацій з Радою Безпеки, це означає — порушуючи механізм»²⁰³.

Юрій Сергеев запропонував негайно організувати роботу незалежних ЗМІ в Криму, аби показати всьому світу відверту брехню Кремля щодо кримських подій. Після своїх заяв окупанти розпочнуть розправу над незалежними кримськими ЗМІ, зокрема ТРК «Чорноморська» та *Лій*: «Ми хочемо мати велике представництво мас-медіа в Криму, щоби зупинити брехню й будь-яку сфальсифіковану інформацію. Потрібно говорити правду й зупинити насильство та агресію»²⁰⁴.

«Інтерфакс-Україна» з посиланням на джерело в Міноборони повідомило: «Близько 21:20 1 березня 2014 року військовослужбовці Збройних Сил Російської Федерації вивезли зброю та боєприпаси з розташування 727-ї окремої радіолокаційної роти тактичної групи „Крим“ повітряного командування „Південь“ Повітряних Сил Збройних Сил України, дислокованої в місті Судак. Попередньо встановлено, що о 9:00 1 березня 30 озброєних осіб, ідентифікованих як військовослужбовці ЗС РФ, проникли на територію військової частини. Агресію не проявляли, здійснювали патрулювання, не перешкоджали повсякденній діяльності. Однак близько 20:30 того ж дня російські військові оголосили вимогу командуванню військової частини щодо здачі зброї та боєприпасів, погрожуючи у випадку відмови застосувати зброю. О 21:20 зброю завантажили на автомобіль і вивезли з військової частини»²⁰⁵.

Окремі російські діячі культури, які підтримували агресивні дії Кремля, відзначилися порцією запопадливих коментарів. Зокрема, свою позицію оприлюднив улюблений актор російського президента народний артист Росії Сергей Безруков.

Сергей Безруков
@s_bezrukov

Читати

И про Украину: братья не воюют,
братья помогают друг другу!!!

Безрукову у власному стилі відповіли відомий російський опозиціонер Борис Немцов і письменник Віктор Шендеровіч.

Boris Nemtsov

Подписаться

Путин объявил братоубийственную войну Украине. Это кровавое безумие неадекватного чекиста дорого обойдется России и Украине: опять убитые молодые ребята с той и другой стороны, несчастные матери и жены, дети- сироты. Опустевший Крым, куда никто не поедет. Миллиарды, десятки миллиардов рублей, отобранных у стариков и детей и брошенных в топку войны, а потом еще больше средств на поддержание воровского режима Крыма. Иначе он уже удержать власть, видимо, не может. Вурдалаку нужна война. Ему нужна народная кровь. Россию ждет международная изоляция, обнищание людей, репрессии. Боже, за что нам такое проклятье??? Сколько можно все это терпеть?!

Нравится · Комментарий · Поделиться · 23 мин. назад ·

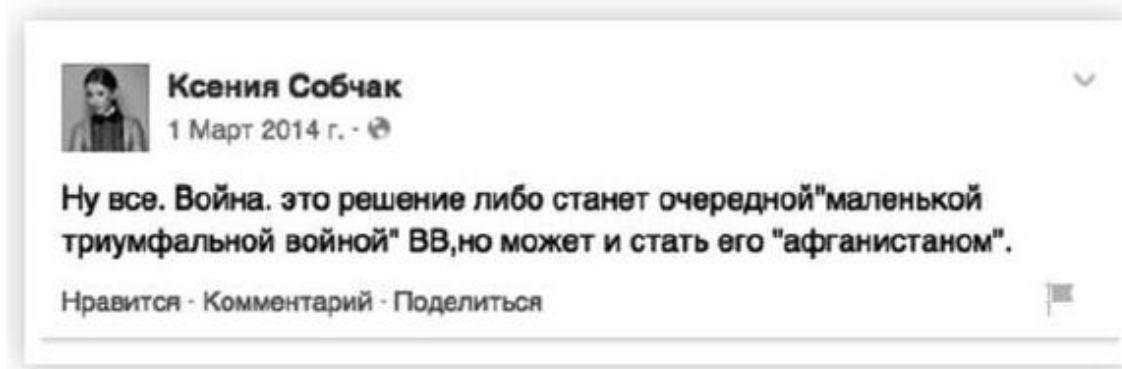
527 пользователям это нравится

Путин объявил братоубийственную войну Украине. Это кровавое безумие неадекватного чекиста дорого обойдется России и Украине: опять убитые молодые ребята с той и другой стороны, несчастные матери и жены, дети-сироты. Опустевший Крым, куда никто не поедет. Миллиарды, десятки миллиардов рублей, отобранных у стариков и детей и брошенных в топку войны, а потом еще больше средств на поддержание воровского режима Крыма. Иначе он уже удержать власть, видимо, не может. Вурдалаку нужна война. Ему нужна народная кровь. Россию ждет международная изоляция, обнищание людей, репрессии. Боже, за что нам такое проклятье??? Сколько можно все это терпеть?!

Віктор Шендеровіч у своєму блозі на «Эхо Москвы» прокоментував можливе введення в Крим російського військового

контингенту: «Гадаю, соромніше, ніж було тим, хто дорослими зустрів звістку про вторгнення в Прагу в шістдесят восьмому. Тоді все-таки було відчуття спільного, давно вбитого в хребет, безсилля перед монстром-державою. Цього дрібного біса ми виростили самі, вивели в пробірці й дали стати тим, що він є сьогодні. <...> Подальше — у загальних рисах відомо тим, у кого була хоча б „четвірка“ з історії. Ми дорого заплатимо за події цих днів».

У *Facebook* Ксенія Собчак прокоментувала наміри Владіміра Путіна ввести війська на територію України²⁰⁶.

Режисер Ахтем Сеїтаблаєв: «З Криму я поїхав 1 або 2 березня, і пам'ятаю на вокзалі, коли ми з молодшим сином сідали в потяг, хтось запустив чутку, що поїзд заміновано. Пам'ятаю перелякані очі провідниць. Мало хто щось розумів: як це взагалі можливо? Потім за розвитком подій я спостерігав із Києва. І зрозумів, що мене не підвело моє відчуття небезпеки, тривоги. Зараз можна багато аналізувати — чи була готова до такого розвитку подій київська влада. Можливо, вони заздалегідь знали, що 90% тієї ж СБУ в Криму їх не підтримають. Адже штаб-квартира кримської „Альфи“ в 15 хвилинах ходьби від Верховної Ради Криму. І їм би було зовсім не важко розібратися з тими, хто зазіхає на державні будівлі».

Субота 1 березня стала одним із найважливіших днів в операції із захоплення Путіним Криму. Кремль на один важливий день наблизився до реалізації своєї мети. Російська пропаганда надзвичайно широко висвітлювала події на півострові. Ефірна сітка центральних каналів РФ була забита ура-патріотичними репортажами, де всі події подавалися з викривленням журналістських стандартів, повідомлялося, що жодних військових підрозділів РФ на півострові

немає, а діє лише місцева кримська «самооборона». Розкол між невеликим прошарком громадянського суспільства самої Росії та абсолютною більшістю російських громадян ставав усе очевиднішим. Рішення Ради Федерації дати дозвіл на використання Збройних Сил РФ на території України поклало анексії юридичний початок.

2 березня. СКАСУВАННЯ САМІТУ G8, ЗРАДА БЕРЕЗОВСЬКОГО ТА «ГАРЯЧЕ» ПЕРЕВАЛЬНЕ

Неділя 2 березня 2014 року була великим релігійним святом для всіх православних — Прощена неділя, коли християни повинні пробачати всім ближнім їхні гріхи й спокутувати завдані іншим образи. Але у Владіміра Путіна та «зелених чоловічків» було доволі своєрідне сприйняття християнських чеснот.

За інформацією «Української правди», уночі військовослужбовці ЗС Росії захопили навчальний центр ВМС ЗС України в Севастополі²⁰⁷.

За інформацією Центру журналістських розслідувань, який посилався на військового експерта й журналіста підполковника Василя Садовського, уночі російські військові заблокували 1-й батальйон морської піхоти ВМС України у Феодосії й висунули ультиматум — упродовж години скласти зброю та здати військові склади. Як з'ясується згодом, командував російськими військовими, наполегливо званими російськими ЗМІ «кримською самообороною», офіцер ЗС РФ, заступник командира 810-ї бригади, Герой Росії, підполковник Владімір Карпушенко. Його упізнав на фотографіях Андрей Рибаків, кореспондент російського журналу «Искусство войны»²⁰⁸. Карпушенко отримав Героя Росії за бойові дії в Дагестані та Другу чеченську кампанію.

Військовий експерт і журналіст Василь Садовський повідомив: «Мені подзвонив Ростислав Ломтенко, заступник командира з виховної роботи бригади морської піхоти у Феодосії. Морським піхотинцям дали всього годину на виконання ультиматуму — скласти зброю й здати росіянам склади. Вимоги виставляють і вмовляють, і вмовляння ведуть заступник командувача Південного військового округу і заступник командира 810-ї бригади морської піхоти ЧФ РФ. Українські морські піхотинці просять журналістів терміново прибути до Феодосії, щоби бути свідками озброєного нападу, який здійснюється російськими військовими вже без будь-якого сорому, під командуванням високого воєначальника — заступника командувача Південного військового округу РФ»²⁰⁹.

Як ми бачимо, дії російських «зелених чоловічків» стосувалися найбільш боєздатних українських підрозділів — насамперед підрозділів морської піхоти Військово-Морських Сил України, розташованих у Феодосії та Керчі, а також 36-ї бригади берегової оборони Військово-Морських Сил України в селищі Перевальному.

Полковник **Юлій Мамчур** так згадує події 2 березня: «Реальна підтримка була потрібна в перші дні. Коли 100% особового складу були готові застосовувати зброю. А потім, коли приїхали представники ФСБ і почалися розмови з особовим складом, уже було пізно. На когось через сім'ї впливали. Дуже великі ресурси були задіяні».

Близько 5-ї ранку офіцер ВМС України у відставці Мирослав Мамчак написав у *Facebook* про заблокований російськими військовими підрозділ: «Як щойно повідомив по телефону один з офіцерів 1-го батальйону морської піхоти ВМС України у Феодосії, особовий склад батальйону на загальних зборах прийняв рішення стояти за Україну до останнього матроса»²¹⁰.

Журналіст «Нового каналу» в Криму Олег Крючков повідомив, що в неділю вранці в Севастополі заблокували штаб ВМС²¹¹.

Своєю чергою журналіст «Громадського ТБ» Богдан Кутепов повідомив, що з 8:00 в'їзд у Крим повністю контролюється військовими, українських журналістів не пропускають, обшукують усі машини. Він дописав у *Facebook*: «Ми стояли в 400-х метрах від КПП „Турецький вал“, — там, де наказали чекати невідомі в масках. Поряд із нами — німецькі, французькі журналісти. Раптом збоку засвистіли сигнальні вогні. Феєрверк? Туди кинулись троє автоматників. Один прикривав, другий побіг вперед, третій заліг і цілився»²¹².

Hromadske.tv поширило інформацію від Богдана Кутепова: «Журналіст „Громадського“ не зміг виїхати з Херсона в Крим залізницею. Формально рейс затримують на 5 годин, однак диспетчер повідомила, що ні на півострів, ні звідти нічого не ходить»²¹³.

О 7:40 російські війська зайняли колишній аеродром у Джанкої.

Приблизно о 7:30 до контрольно-пропускного пункту управління Кримського територіального командування Внутрішніх військ МВС України в Сімферополі під'їхав військовий автомобіль «КамАЗ» без державних номерів і перегородив виїзд до управління. Прибулі 17

озброєних людей у військовій формі представилися російськими військовими й попросили про зустріч із командуванням. Під час розмови вони наполягали, щоби військовослужбовці ВВ МВС України здали зброю й перейшли під їхню охорону. «Керівництво Кримського територіального командування відмовилося від запропонованого, оскільки поставлені вимоги не мають законних підстав, а також запропонувало розблокувати в'їзд і відігнати техніку на відстань від військової частини. <...> На знак взаєморозуміння керівництво Кримського територіального командування пригостило військових гарячим чаєм, бутербродами, печивом, варенням і згущеним молоком», — ішлося в офіційному повідомленні ВВ.

Відповідно до вчорашнього рішення РНБО щодо приведення ЗСУ у повну бойову готовність цього дня о 8:00 почалася мобілізація українських чоловіків.

Також РНБО прийняла рішення «утворити оперативний штаб із питань реагування на ситуацію в Криму та Севастополі на чолі із секретарем РНБО, із залученням представників Кабміну, Міноборони, МВС, Прикордонної служби, СБУ та інших причетних органів влади»²¹⁴.

Уранці Аваков коротко змалював ситуацію у *Facebook*: «Крим. Неоголошена війна. На поточний ранок. Уважаю необхідним інформувати: 1. По всій території Криму в частини Внутрішніх військ прибувають емісари та військові чини Російської Федерації з пропозицією прийняти російське громадянство і негайно отримати російські паспорти. Звернення направлене на вищій і середній офіцерський склад військ. У всіх випадках звернень (5 звернень в 5 частинах), емісари були „послані“. 2. До всіх військових з'єднань Внутрішніх військ прибули групи військових РФ. Заявили про те, що прибули охороняти військові частини „від екстремістів“. Попросилися ночувати й мати доступ до води, туалету і т.п. на території частини, бо „були швидко відряджені і не мають нормальних „умов““. Були „послані“ назад»²¹⁵.

За словами Авакова, російських військових попередили, що в разі їхнього проникнення на території військових частини до них буде застосована бойова зброя відповідно до статуту караульної служби. Також міністр повідомив, що всі в/ч Криму в режимі повної бойової готовності, і «на території Криму немає сил регулярної української

армії чи МВС, які несуть загрозу громадянам Російської Федерації або російськомовному населенню. Як немає жодних загонів Самооборони Майдану, які нібито прибули з Києва. Уся дестабілізація в Криму має джерело й натхненників, що сидять у Росії»²¹⁶.

Чи не вперше від початку Кримської кризи свою реакцію висловив президент США Барак Обама, вирішивши скасувати свою участь у саміті G8 у Сочі.

Також на сайті Білого Дому з'явилася заява, яка підсумовувала зміст півторагодинної телефонної розмови Обама з Путіним: «Президент Обама дав зрозуміти, що подальше порушення суверенітету та територіальної цілісності України з боку Росії може негативно вплинути на позиції Росії в міжнародному співтоваристві. У найближчі години й дні Сполучені Штати будуть вести негайні консультації із союзниками й партнерами в Раді Безпеки ООН, Північноатлантичній раді, Організації з безпеки й співробітництва в Європі та підписантами Будапештського меморандуму. Надалі порушення норм міжнародного права з боку Росії призведе до більшої політичної та економічної ізоляції»²¹⁷.

Отже, у цьому зверненні Обама вперше з часу початку кризи пролунав натяк на запровадження до Росії економічних і політичних санкцій, і не випадково його озвучив саме президент США. Як побачимо далі, саме ця країна виступатиме ініціатором запровадження серйозної міжнародної, політичної й економічної ізоляції як реакції на дії Путіна, що зрештою приведе до накладання на Російську Федерацію санкцій з боку США, Канади, країн Європейського Союзу, Японії, Австралії та багатьох інших.

Ідею виключення Росії з «Великої вісімки» вперше озвучив не американський чи європейський політик, а віце-президент Атлантичної ради США Деймон Вілсон: «Настав час перезапустити G7 і провести новий перший саміт у той самий день, коли мав відбутися саміт у Сочі, але в іншому місці»²¹⁸. Згодом цю пропозицію підтримають усі учасники G8, крім, ясна річ, Росії.

«Українська правда» навела також думку Вілсона, «що потрібно взяти урок із подій 2008 року та доставити в Україну гуманітарну допомогу американськими військовими літаками»²¹⁹. Окрім того,

Вілсон повідомив у *Twitter*, що «Конгрес США розглядає можливість надання Україні пакету оборонного озброєння»²²⁰.

На превеликий жаль, на момент виходу цієї книги питання надання Україні летального озброєння так і не було вирішене. Та, принаймні, США таки наважилися передати Україні озброєння оборонного призначення.

Глава МЗС Франції Лоран Фабіус погодився з позицією США: «Ми засуджуємо російську військову інтервенцію та виступаємо за посередництво для врегулювання суперечок», — і повідомив, що Париж висловлюється за припинення підготовки до саміту G8 у Сочі: «Ми сподіваємося, що з цією думкою погодяться й усі інші [учасники саміту. — *Прим. ред.*]»²²¹.

Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун по телефону також закликав Путіна до діалогу й заявив: «Україні важливо відновити спокій і приступити до негайної деескалації ситуації. Повинні домінувати холодні голови, а діалог має бути єдиним інструментом припинення цієї кризи»²²².

Верховний представник ЄС із закордонних справ Кетрін Ештон висловила підтримку Україні: «Я засуджую сьогоднішнє рішення Росії щодо використання Збройних Сил в Україні. Це — необґрунтована ескалація напруги. Через це я закликаю Російську Федерацію не надсилати свої війська, а просувати свої погляди у мирний спосіб. <... > Єдність, суверенітет і територіальна цілісність України мають шануватися за будь-яких обставин та усіма сторонами. Будь-яке

порушення цих принципів є неприйнятним. <...> Я високо оцінюю зважену реакцію перехідного уряду України на ці вкрай тривожні події, що відбуваються в Автономній Республіці Крим протягом кількох останніх днів»²²³.

Також уранці російський політик Касьянов написав у *Twitter*, що посли США та Канади залишили Москву.

О 12:45 «15 минут» повідомило: «36-та бригада ЗС України, яка базується в селищі Перевальне під Сімферополем, через півтори години може бути атакована російським спецназом. Командир прийняв рішення „стояти на смерть“. <...> Біля частини 12 „КамАЗів“, 4 автомобілі „Тигр“, 2 радіоточки, 1 „УАЗ“, разом там близько 1000 військових. Українські військові в повній бойовій готовності, БМП стоять на своїх бойових позиціях».

Тоді ж «Українська правда» подала свідчення очевидця: «У Перевальному десь годину тому з'явилися такі ж військовослужбовці, які блокують будівлі в Сімферополі та аеропорт у Бельбеку. Люди, які заблокували частину, озброєні такою ж зброєю й так же вдягнені. Пізнавальних знаків немає. Але ясно, що це росіяни. Вони вишикувалися по периметру. Блокують частину і також блокують КПП. Навколо зібралися місцеві жителі й дивляться»²²⁴.

Цю інформацію підтвердив у *Twitter* і журналіст *BBC* Деніел Сенфорд²²⁵.

О 13 годині «15 минут» сповістило про нові кадрові призначення: «Невизнаний прем'єр Криму Сергій Аксьонов призначив нового главу кримського главку Служби безпеки України. Ним став Петро Зима. У 2012 році Петро Зима очолював Севастопольське міське управління СБУ»²²⁶.

Севастопольське управління СБУ вважалось в Україні найменш надійним. Зрештою кількість зрадників, які перейшли на бік Росії, виявилася рекордною саме тут. Петро Зима мав доступ до державної таємниці, чим охоче скористалися росіяни. Показово, що Аксьонов призначив Петра Зиму на посаду в структурі саме СБУ, а не в незалежній кримській організації. Це перше його кадрове рішення було зроблене, безперечно, за підказки російських спецслужб, які й надали кандидатуру. Попередник Зимы, людина «македонських», Геннадій Калачов перед тим своєчасно пішов у відставку.

Колишній глава СБУ, екс-прем'єр та екс-секретар РНБО Євген Марчук звернувся до кримських журналістів: «Ніяких інших військових, крім російських та українських, у Криму немає. Українські в цих безчинствах участі не беруть. Прийде час, буде розслідування цього вторгнення Збройних Сил Росії та втручання у внутрішні справи України. Тому всі ваші [журналістські. — *Прим. ред.*] матеріали, які ви робите для себе, зберігайте, документуйте все те, що ви бачите. Документуйте протиправні дії службовців неукраїнських сил»²²⁷. Ці факти можуть стати правовою базою для позовів у міжнародних судах.

ЗМІ повідомили, що Леонід Кравчук, Леонід Кучма та Віктор Ющенко звернулися до української влади з вимогою негайно розірвати угоду з РФ про базування ЧФ до 2042 року — так звані Харківські угоди, підписані 2010 року Віктором Януковичем. Сам Янукович заявив, зрозуміло, не підписав.

Пізніше прес-служба Леоніда Кучми заявила, що насправді екс-президент не закликав до денонсації Харківських угод²²⁸.

О 12:00 ВР України вперше зібралася на позачергове засідання, присвячене ситуації в Криму. У закритому режимі слухали доповіді в. о. міністра оборони Ігоря Тенюха, глави СБУ Валентина Наливайченка, міністра внутрішніх справ Арсена Авакова та голови Державної прикордонної служби Миколи Литвина. Депутати ухвалили загалом три важливі для Кримської кризи постанови. «ВРУ звернулась до держав-гарантів відповідно до Будапештського меморандуму забезпечити територіальну цілісність України. ВР вимагає виконання базових угод про перебування ЧФ РФ у Криму та негайного відведення військ в місцеві дислокації. Рада наголошує на можливості проведення місцевого референдуму в Криму на підставі Конституції та відповідного закону України. У другій постанові парламент висловив солідарність зі Збройними Силами України та схвалив рішення РНБО про переведення ЗСУ в повну бойову готовність. Крім того, Верховна Рада передбачила необхідність формування групи для проведення переговорів з РФ»²²⁹, — повідомила «Українська правда».

Цього дня глава комітету Держдуми з питань СНД, євразійської інтеграції та зв'язків зі співвітчизниками Леонід Слуцкій заявив: «Ситуація в Україні консолідує все російське громадянське суспільство. Усі однозначно виступають за те, щоби захистити наших в Україні, за те, щоби не допустити витіснення російської мови й росіян

за територію України»²³⁰. Слуцкій прямо визнав, що події в українському Криму мають на меті збільшення рейтингів Владіміра Путіна. Зрештою так і відбулося. Замість 54% у грудні 2013 року геть незабаром соціологія покаже 75% підтримки дій російського президента.

О 17:00 за московським часом у центрі столиці РФ людей примушували прийти на мітинг, щоби висловити свою згоду із введенням російських військ в Україну²³¹.

У цей день гендиректор Київського міжнародного інституту соціології Володимир Паніотто повідомив результати дослідження 8–18 лютого, за якими «навіть у Криму за об'єднання з Росією готові голосувати лише 41% населення»²³². Це дослідження виявилось останнім, зробленим авторитетною, незалежною компанією на території, контрольованій українською владою. І його дані ніяк не корелюються з намальованими згодом російськими кураторами результатами «загальнокримського референдуму».

У Києві налякана подіями на Євромайдані колишня парламентська більшість із числа Партії регіонів та інших фракцій-сателітів підтримала рішення щодо Криму як невід'ємної частини України, запропоновані Турчиновим, що він прокоментував так: «Депутати готові консолідуватися навколо захисту країни та ухвалювати необхідні рішення». Спікер ВР України і в. о. Президента повідомив: «Я, на превеликий жаль, не зміг зв'язатися ані з президентом РФ Путіним, ані з прем'єром Медведєвим, але мав розмову з головою Держдуми Нарішкінім. Я наголосив на агресивних діях російських військових і підкреслив, що українські війська діють відповідно до законів та Конституції, і будь-яка спроба атакувати військове містечко — фактично пряма військова агресія проти нашої країни, і за це повну відповідальність нестимуть російські військові та керівництво РФ»²³³.

У Санкт-Петербурзі почалася погоджена з владою акція на підтримку введення російських військ до Автономної Республіки Крим. Журналісти побачили біля концертного залу «Октябрьський» півтори тисячі людей, а деякі російські ЗМІ повідомили про п'ятнадцять тисяч учасників. При цьому заявка на проведення мітингу була подана владі міста ще 20 лютого! Тоді його запланували «на

підтримку братнього народу України». Одночасно в Санкт-Петербурзі проходить непогоджений мітинг противників втручання російських військових сил у ситуацію в Україні, у якому взяли участь близько 150 осіб, із них трьох затримала поліція²³⁴.

Константинов продовжував роздавати обіцянки, цього разу кримським татарам: «У редакції нової Конституції ми готові запропонувати татарам такі повноваження, яких вони ніколи не мали. Ми їх добре розуміємо, ми дуже довго були національною меншиною в Україні»²³⁵.

Олександр Турчинов оголосив у Верховній Раді: «Ми закрили авіаційний простір для нецивільної авіації. Водночас, наші громадяни та гості нашої країни можуть безперешкодно користуватися нашими аеропортами, які працюють у штатному режимі. <...> Вони [опоненти країни. — Прим. ред.] прагнуть, щоби в Україні запанував хаос і припинилося життєзабезпечення. Саме для цього створюються центри дестабілізації й штучного сепаратизму, штучно нав'язується паніка»²³⁶.

У Сімферополі на площі Леніна та біля ВРК відбулися нечисленні мітинги на підтримку Росії — людей не більше 200, усі старшого віку, тримають плакати «Матушка-Россия, собери свой народ и земли под свои покрыва»²³⁷.

Насправді ейфорія від перших днів, якщо вона й була, виявилася примарною та зникла, щойно на вулицю вийшли озброєні російські козачки й так звана «самооборона Аксьонова» — керовані ним озброєні найсучаснішим російським озброєнням місцеві бойовики та криміналітет, переодягнені російські спецназівці ГРУ. На вулицях кримських міст було порожньо, ніби в якомусь голлівудському зомбі-трилері. Люди виходили лише поодиночі в разі крайньої потреби.

«Крим-SOS» повідомив у *Facebook* про блокування українських військових у Бахчисараї.

Генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен закликав Росію зупинити військові дії в Україні та знизити напругу: «Ми зібралися на позачергове засідання Ради через військові дії в Україні й загрози президента Путіна проти цієї суверенної держави».

Прем'єр-міністр Арсеній Яценюк на брифінгу у ВР заявив: «Жодних підстав для військової агресії на території України й

території Автономної Республіки Крим, яка входить і входить до складу України, у Російській Федерації не було, немає і не буде. <...> Не готовий вам розкрити всі деталі, але вчора навіть о 3-й годині ночі мав розмову з командувачем ВМС України — і фактично кожні півгодини Російською Федерацією в особі ЧФ та військового контингенту, який зараз перебуває на території автономії, здійснюються системні провокації для конфлікту, який би мав збройне застосування. <...> Ми вважаємо, що цей конфлікт повинен бути невідкладно вирішений всіма засобами і методами — і, у першу чергу, мирним шляхом»²³⁸.

Арсеній Яценюк: «Я не можу сказати, хто [з країн Заходу. — *Прим. авт.*] тиснув, в силу багатьох причин. Логіка була абсолютно зрозумілою. Можна починати військову операцію тоді, коли ти знаєш, що ти її виграєш, — це перше. І друге — коли зрозуміло, для чого ти її почав. Це ми знали всередині.

А так увімкніть будь-який телеканал: якісь люди, якісь „зелені чоловічки“, без розпізнавальних знаків. Путін морозиться вже півтора року, що російських військ немає. Це зараз уже весь світ знає. А тоді ніхто нічого не знав. І Путін розраховував на те, що в нас буде емоційна й непродумана реакція».

Західні країни були єдині в думці, що Росія не має права на військову операцію на території України, заявив того дня Яценюк: «Протягом останньої доби я особисто мав декілька розмов — з канцлером Німеччини Ангелою Меркель, з віце-президентом США Джо Байденом, головою Європейської комісії паном Баррозу, президентом Європейського Союзу паном Ромпеєм»²³⁹.

Олександр Турчинов за підсумками вчорашнього вечірнього засідання указом в. о. Президента ввів у дію рішення РНБО щодо приведення в бойову готовність Збройних Сил України. Секретар РНБО Андрій Парубій повідомив, що Міноборони по всій Україні викликає військовозобов'язаних, яких потребують Збройні Сили України.

Перший віце-прем'єр-міністр самопроголошеного уряду Криму Рустам Темиргалієв заявив, що практично всі силові структури, дислоковані на території Автономної Республіки Крим, узяті під контроль кримської влади: «Зараз підрозділи протиповітряної оборони

Збройних Сил України, розквартировані в АРК, також переходять на бік кримчан»²⁴⁰. Це було відвертою брехнею й частиною інформаційної війни — того дня жодну в/ч ЗСУ не захопили.

У Херсоні відбувся альтернативний мітинг: кількасот учасників із прапорами Росії пройшлися вулицями міста, скандуючи «Единая Русь — Россия, Украина, Беларусь»²⁴¹. У мережі з'явилося відео, де місцеві мешканці розповіли, що «активістів» мітингу завезли з Криму й Росії: «напівзеки, 8 автобусів з Росії їх привезли».

«Новоросії» ще не було, але план Путіна з дестабілізації й майбутнього створення «народних республік» уже діяв. Його первістки проявилися не на Донбасі, а саме в Херсоні, на таких от мітингах. Очевидно, план цей передбачав повне розчленування України по Дніпру й створення буферної зони, яка включала б Донецьку, Луганську, Дніпропетровську, Запорізьку, Херсонську, Харківську, Миколаївську й Одеську області.

Джанкой та інші частини Криму знову відрізані від інтернет-мереж «Укртелекома» — ключові кримські вузли зв'язку компанії виведені з експлуатації невідомими у військовій формі. У заяві агенції «Ворот@Крыма» сказано: «На захоплених вузлах зв'язку компанія не може оперативно проводити заходи з підтримки мережі в працездатному стані»²⁴².

Перший президент України Леонід Кравчук у колонці на російському ліберальному сайті snob.ru попередив Росію про наслідки майбутньої окупації Криму: «Усі країни Європи підтримають Україну. У мене немає жодного сумніву. Ми — об'єкт агресії. У цій ситуації нам треба просто бути розумними, не допускати крутих дій. Після Другої світової війни був Нюрнберзький процес. Так, він був у Німеччині. Але він може повторитися й у іншому місці»²⁴³.

Російське телебачення виявилось добре підготовленим до постановочних зйомок, коли для створення «правильної» картинки активно використовувалися й спеціально найняті пересічні люди, і професійні актори кримських театрів. Ролики чи з «випадковими» перехожими, чи зі злими бандерівцями трансливалися на всіх федеральних каналах: «Россия-24», «Первый канал», «НТВ», *Life News* тощо.

В інтерв'ю російським медіа Володимир Константинов зробив фантастичні заяви, що «двічі такі [бандерівські. — *Прим. ред.*] групи захоплювали будівлю Верховної Ради», зокрема «один раз цілих два поверхи», одна з таких груп, «озброєна вогнепальною зброєю й ножами», навіть прорвалася до нього на шостий (!) поверх, що загрожувало його життю, але була вчасно зупинена охороною, і вони назвалися учасниками «Правого сектора». На прохання журналістів підтвердити інформацію про наявність і дії таких загонів документально відповів, що «ті, хто посилає такі загони, не завжди роблять це публічно, а найчастіше не публічно.»²⁴⁴.

Він уникнув відповіді на питання, чи діють у Криму Конституція України та Конституція Криму, за яким законом проводитиметься референдум. Замість прямої відповіді став критикувати запитання журналістки, яка нібито «отримує зарплату від американських служб».

Константинов уникнув і питання, чи був напад на будівлю штабу ГУ МВС у Криму, інформація про який стала головним аргументом ухвалення Радою Федерації сумнозвісного рішення: «Я не був свідком цієї події, але вірю, що напад був, тому що тоді було багато різних груп. <.> Крим — це земля, яка належить російському світу, і цього не слід нікому забувати. Це тисячоліття історії. Російський і український народи — це все російський світ. Ми пережили багато, зокрема й Велику Вітчизняну війну, ми переживемо й цей період разом, і в нас не було, немає і не буде проблем з українським народом. Але в нас були, є й будуть проблеми з нацистами, і тут ми будемо безкомпромісні».

На вулицях Сімферополя помічено російські військові патрулі в повному спорядженні.

Збройні сили Чорноморського флоту почали штурм відділень контррозвідки ВМС України в Севастополі на вул. Суворова. Українські військові забарикадувалися в будівлі штабу й сказали, що «стоятимуть до останнього».

«Севастопольские новости» повідомили, що близько 13:00 знеструмлено штаб українського флоту: «Поки штаб флоту ВМС ЗС у Севастополі пікетують. Невідомі у камуфляжі відчинили електропідстанцію, що поруч зі штабом ВМС на вулиці Руднева»²⁴⁵. Було помічено до 100 осіб, серед них козачки.

Найбільш драматична ситуація із захопленням будівель розгорталася в Севастополі, поблизу Балаклави та на аеродромі

«Бельбек». Тут концентрація російських спецслужб, козачків і кримської самооборони Аксьонова була максимальною, тож українські силовики й контррозвідка зазнали найпотужніших ударів — у лічені дні й години початку військової анексії Криму виводилися з ладу системи життєзабезпечення.

Юлій Мамчур підсумовує: «У Криму в моїй частині було близько 50 літаків і на аеродромі в Кіровському — 13. З аеродрому „Бельбек“ не вдалося забрати три Л-39 і 9 МіГів. Десь у середині червня наші активісти провели акцію біля російського посольства, перевертали машини.

Наші інженери в цей час займалися перевезенням літаків із „Бельбека“. Але через події під посольством росіяни відмовили нам в передачі військової техніки. Таким чином, із „Бельбека“ і Кіровського 50 літаків ми вивели, 12 залишилося там».

Віце-прем'єр України Володимир Гройсман повідомив на прес-конференції про відсутність діалогу з кримською владою: «З нами поки що на зв'язок не виходять. Ті, хто працює зараз у містах і селах, можуть бути з нами на зв'язку 24 години на добу»²⁴⁶.

Російський «Интерфакс», посилаючись на Сергія Аксьонова, повідомив: «Кримська влада має намір застосовувати силу щодо тих українських військовослужбовців і співробітників силових структур, які не бажають підкорятися владі автономії»²⁴⁷.

Спікер Володимир Константинов вирішив загітувати мешканців інших регіонів України, розписуючи принади «кримського раю»: «На південному сході України живуть наші брати, тому ми спокійні за це, тому ми готові надати їм усіляку допомогу. Якщо вас сьогодні хтось переслідує у ваших регіонах за політичні переконання, приїжджайте до Криму, ми вам гарантуємо безпеку»²⁴⁸.

Тим часом нова влада України посилювала захист державного кордону. 2 березня ввечері прикордонники Донецького загону не пропустили в Україну трьох громадян Росії. Один із затриманих виявився офіцером запасу морської піхоти Російської Федерації.

Російський спецназ зранку покинув територію 191-го навчального загону ВМС України в Севастополі. «КамАЗ», на якому вони вторглися на територію, блокується українським БТРом, спецназ іде пішки в напрямку «Лазаревських казарм». <...> Багато хто, опустивши голову,

проходячи повз українських військових через КПП, каже: «Вибачте нас, ми не хочемо воювати, але нам дали наказ.»²⁴⁹ — йшлося в підписі до відео з місця подій.

Держсекретар США Джон Керрі в програмі *CBS* назвав безпрецедентним актом агресії політику Росії відносно України й пригрозив Москві жорсткою реакцією США та інших країн, аж до економічної ізоляції: «У ХХІ столітті не поведяться так, як у ХІХ, вторгаючись в іншу країну на абсолютно вигаданих підставах»²⁵⁰.

Тоді ж відбулося друге екстрене засідання Ради Безпеки ООН з питань ситуації в Криму. Інформації про нього було вкрай мало, адже воно проходило в закритому режимі — очевидно, щоби дати росіянам можливість вийти з конфлікту, зберігши лице. Проте Кремль знехтував нею. Представники США і Великої Британії гостро засудили дії Росії на півострові, заявивши, що Путін має припинити військову агресію й негайно розпочати переговори з урядом України. Постпред США Саманта Пауер підкреслила, що представники ООН і ОБСЄ мають негайно вирушити в Україну. Велика Британія також наполягала на проведенні консультацій у межах Будапештського меморандуму.

Тим часом проти війни, російської окупації та сепаратизму мітингували в Сімферополі біля пам'ятника Тарасу Шевченку. Кореспондент Радіо Свобода повідомив про півсотні людей, що відгукнулися на заклик новоствореної Всекримської Української Ради²⁵¹. Після короткого молебню за мир, який відслужив архієпископ Сімферопольський і Кримський Климент, учасники висунули вимогу до російських військових покинути територію півострова, закликали кримчан різних національностей спільно виступити проти агресії з боку Москви.

Цього дня з'явилося відео, у якому мер Львова Андрій Садовий звернувся до кримчан російською: «Останнім часом вас, напевне, постійно залякували, що озброєні „западенці“ прийдуть до вас, у ваші міста та будуть на вас нападати, і тому в нашу країну треба ввести війська іншої держави, щоби захистити вас від „бандерівців“ із Західної України. Львів за останні сто років сім разів переходив із рук у руки внаслідок військових дій. Усе, чого ми хочемо зараз, — це мирний розвиток усієї України без корупції, без кримінальних чиновників, без приниження слабких». Садовий також наголосив, що багнети чужої армії ніколи не принесуть в Україну мирного розвитку.

Велика кількість невідомих штурмом узяли штаби Азово-Чорноморського регіонального управління та Сімферопольського прикордонного загону, виламали всі двері, знищили автоматизовані робочі місця та засоби зв'язку. Натомість кімнати зберігання зброї були зачинені, і прикордонники не допустили захоплення зброї²⁵².

Близько 22:30 група російських спецназівців напала на відділ прикордонної служби «Керч», вони вибили всі шибки, двері, знищили засоби зв'язку та автоматизовані робочі місця в кабінетах підрозділу.

Зйомка постановочних сюжетів, якими не гребує російське телебачення, не є новою тактикою. Свого часу до неї вдавалися німецькі нацисти, аби розпочати війну проти Польщі (організований німецькою розвідкою напад на станцію Гляйвіц). Так само Радянський Союз, аби виправдати агресію проти Фінляндії 1939 року, здійснив обстріл власної прикордонної застави, унаслідок чого загинули 7 військовослужбовців.

На російському телеканалі показали сюжет зі стріляниною «українських бойовиків» у масках і нерухомими тілами російських військовослужбовців на дорозі, під якими зовсім не було калюж крові²⁵³. Журналіст «Вестей» повідомив, що о 15:20 біля будівлі Радміну АРК пролунали автоматні черги. Біля Будинку профспілок, що в 50 метрах, залягли невідомі в чорній формі, чорних масках і з білими пов'язками на руках. При цьому на відео чітко видно, що автобуси, у які застрибували «екстремісти», — жовті, з кримськими номерами і написом «Парк львов Тайган». Це автобуси кримського підприємства «Парк львов Тайган», розташованого в Білогорську під Сімферополем. Його директором є керівник ялтинського зоопарку «Сказка» Олег Зубков. Саме він підігнав до свої автобуси й таким чином узяв участь у кримських провокаціях, що, звісно, згодом заперечував.

Також у соцмережах зауважили, що «бандерівці» з телесюжету озброєні новітньою російською зброєю — автоматами АК 100-ї серії та гранатометом ГМ-94, які є лише в армії Росії.

Журналіст телеканалу «Дождь», що висвітлював події в Сімферополі, підкреслив: тип стріляних гільз указує, що патрони були холостими.

Тоді ж люди у військовій формі РФ оточили територію в/ч А 0669 у Керчі²⁵⁴. До воріт підігнали вантажівку «Урал» із російськими номерами. Солдати кажуть, що вони з Росії. Заступник командира в/ч

A0669 морської піхоти Олексій Нікіфоров повідомив: російські військові заявили командуванню частини, що збираються разом її охороняти.

Олексій Нікіфоров згадує особистий досвід спілкування із «ввічливими людьми»: «Коли прийшли „зелені чоловічки“, вони теж прийшли з „благими намірами“. Їхній командир сказав, що вони прийшли нас „рятувати“, бо сказали, що нас тут будуть різати — або татари, або „правосеки“. І запропонував узяти під охорону наш склад озброєння. Але ніхто не думав про те, щоби зрадити. Здавалося, що все це — якась гра. Ну пограє Путін, покаже своє всесилля, потім обізве це спецоперацією. Щоби надалі диктувати свої умови — у газових питаннях, по Севастополю абощо. Саме так ми це сприймали. Пам'ятаю, якось приїхала російська делегація. Загалом усе було зроблене з розумом. Присилали тих, кого ми добре знали, проходили на одних і тих же полігонах бойову підготовку. Робилося все, аби ми нічого не запідозрили. У нашому випадку це був російський батальйон морської піхоти з Темрюка — це 50 кілометрів від протоки з боку Кубані. Ми добре їх усіх знали. Вони привезли подарунки, горілку з емблемами морської піхоти. І кажуть — ми прийшли вас рятувати.

Наш ротний командир зібрав усе озброєння, прибив „соткою“ клятву морської піхоти й сказав, що забарикадується й нікуди не вийде. Але потім я його переконав, що ніхто не здається, усе буде добре. Щоправда, потім він залишився в Криму. Спочатку настрої у всіх був нормальний, спокійний. Але з часом — відрубували телевізор. Уряд України й командування поводитися зовсім по-іншому. І кримчани обирали варіант „своя сорочка ближче до тіла“. Росіяни багато чого обіцяли.

І найцікавіше, вони дуже швидко реагували на всю нашу протидію. Припустимо, кажуть: ми заберемо вас до себе. Але ж за законодавством цього робити не можна: вони в 1997 році останнього українського військовослужбовця прийняли. А я кажу: у вас є законодавчі акти. І тут же Путін видає указ, за яким зберігаються усі українські звання та регалії при переході їх під юрисдикцію Росії. Тобто вони нас перегравали на кожному кроці з блискавичною швидкістю. Для цього ще в 2013 році був створений Центральний командний пункт Збройних Сил Росії. Саме він і займався таким

швидким реагуванням і усуненням всіх перешкод на шляху до анексії Криму. Так, комусь могло здатися, що все це була імпровізація. Але я в це не вірю. Організація була на вищому рівні — на „п’ятірку“. Так зімпровізувати було неможливо».

Топ-новиною дня виявилися не дії «зелених чоловічків», а зрада новопризначеного командувача ВМС України Дениса Березовського, що був креатурою в. о. міністра оборони Ігоря Тенюха. Денис Березовський зрадив присязі народу України та присягнув на вірність «мешканцям АР Крим та міста Севастополя»²⁵⁵. Про це він заявив перед численними камерами переважно російських телеканалів.

Колишній капітан 2-го рангу ВМС України на умовах анонімності розповів деталі призначення Березовського: «Ігор Тенюх завжди тягнув Березовського, своєю чергою, Тенюха тягнув Єжель, він же надавав допомогу Денисові Березовському. При цьому у Генеральному штабі ставлення до Тенюха було завжди негативне й дуже насторожене, особливо з боку керівника Генерального штабу Володимира Шкідченка». Офіцер пригадує, що Тенюх завжди ставився до підлеглих офіцерів, «як пан до холоуів»: «Це виявлялося в тому, як він звертався в грубій формі до підлеглих офіцерів і рядового складу, аналогічне ставлення практикував у своїх взаємовідносинах із підлеглими також Денис Березовський. Березовський — це був офіцер, котрий завжди характеризувався своєю зверхністю й снобістським ставленням до своїх підлеглих. Колись Березовський прибув з інспекцією на військовий човен і звернувся до одного з офіцерів з образливою тирадою: „Бичок, де твої мартишки?“». На сленгу «бичок» — це командир БЧ, бойової частини, а «мортишки» — це матроси. Це викликало достатньо серйозне несприйняття з боку українських офіцерів. Петро Гончаренко — командир флагмана Військово-Морських Сил України «Сагайдачний», а Денис Березовський був старпомом на «Сагайдачному». Своєю чергою, Тенюх до призначення командувачем Військово-Морських Сил України був командиром Четвертої ескадри, різнорідних сил ВМС, коли Денис служив старпомом на «Сагайдачному».

Офіцер ВМС, який побажав залишитися неназваним, розповідає, що був знайомий із Денисом Березовським з початку 2000-х років: «Для офіцерів ВМС України завжди було притаманне шанобливе

ставлення, і вони традиційно зверталися один до одного на ім'я та по-батькові. Березовський завжди звертався так: „Товариш капітан першого рангу“, „Товариш капітан другого рангу“, — що викликало в офіцерів флоту закономірне несприйняття: „Чому ви розмовляєте з моїми погонями?“. Зверхність Дениса Березовського проявлялася й у називанні себе в третій особі, пряма цитата: „Екіпаж любить свого командира“».

Інформацію про особливу роль Тенюха в цьому призначенні підтвердив і прем'єр-міністр України **Арсеній Яценюк**. «Він [Тенюх. — *Прим. ред.*] особисто тоді порекомендував. До речі, це ж він [Тенюх. — *Прим. ред.*] сильно кричав, що нам треба терміново нападати на Крим, що в нас є 500 людей і 5 танків — як з'ясувалося незаправлених. Коли я запросив його на РНБО, виявилася реальна картина: нічого не літає, не їздить. Ми дали команду виводити бригади — перша була зі Львова, з місць постійної дислокації. У нас нічого не заводилося, акумуляторів не було. Тобто це був шлях до погибелі. Я вважаю, що будь-яка наша військова операція навіть на партизанську не була б схожа. А росіяни були добре підготовлені, десять років готувались. Повертаючись до Березовського, це була повністю кандидатура міністра оборони. Він уніс своє подання, він знав його доволі тривалий час».

У мережі з'явилося повідомлення з посиланням на Міноборони України, що останнім наказом Березовського був наказ українським морським піхотинцям «не чинити жодного опору та віддавати зброю, амуніцію та все інше росіянам». «Наказ проігнорований — морпіхи будуть стояти. Наказ Березовського скасував міністр оборони Тенюх».

В ефірі Hromadske.tv нардеп від «Свободи» Юрій Сиротюк повідомив: «Щойно отримав інформацію від глави Міноборони Тенюха — інформація про те, що Березовський зрадив Українську державу (як це почали масово поширювати російські ЗМІ), не відповідає дійсності. Ще сьогодні зранку (2 березня) він був відсторонений від займаної посади та обов'язків після одного дня перебування на посаді. На його місце був призначений в. о. — контр-адмірал Гайдук Сергій Анатолійович, який і керує ВМС України»²⁵⁶.

Сергій Пашинський так характеризує Березовського: «Міністр оборони Тенюх напередодні подав цього командувача ВМФ

Березовського. Ми його зранку призначили, а він в обід уже зрадив. Із ним уже попрацювали. Це була така спецоперація ФСБ. У нас-то СБУ на той момент взагалі не було! Не існувало.

В СБУ було порожнє приміщення, куди прийшов Валентин Наливайченко».

У заяві прес-служби Міноборони йшлося, що контр-адмірал Денис Березовський був відсторонений від виконання обов'язків командувача ВМС ЗСУ «за нездатність організувати управління військами в екстремальних умовах» рішенням в. о. міністра оборони Ігоря Тенюха, «з метою надання правової оцінки діям контр-адмірала Березовського Д. В., матеріали щодо його діяльності передано до органів прокуратури»²⁵⁷.

Разом із тим у РНБО заявили, що Денис Березовський був звільнений із посади командувача ВМС ЗС України рішенням в. о. Президента Олександра Турчинова. Заступник секретаря РНБО Вікторія Сюмар повідомила: «У той же час в. о. міністра оборони Ігорю Тенюху у зв'язку з цією справою оголошено догану».

У всякому разі у відстороненні контр-адмірала Дениса Березовського лишилось багато незрозумілого. На превеликий жаль, усі причетні до цієї історії схильні перекладати провину один на одного, а згадане оголошення догани взагалі видається смішним.

Той же **капітан 2-го рангу ВМС України**, який просив не називати його імені, розповів про мотиви зради Березовського: «Що стосується самого Березовського, то Денис за своєю природою характеризувався військово-морськими офіцерами України як екстраверт, людина дуже експресивна, із жорсткою манерою поведінки». Офіцери, з якими ми спілкувалися під час написання цієї книги, одноставно звернули увагу на, дослівно, «неприродну манеру поведінки» Дениса Березовського на відео, коли він зустрічався з офіцерами ВМС України й переконував їх перейти на бік Росії. Усі офіцери зауважили, що Березовський — завжди дуже швидкий у прийнятті рішень — на відео має сповільнене мовлення, дуже довго ухвалює рішення, ніби під дією якогось медичного препарату. Під час анексії Криму Денис Березовський особисто давав команди підлеглим офіцерам здавати зброю, але у відповідь

вірні присязі українські офіцери вимагали від нього письмового наказу.

Начальник управління Кримського територіального командування ВВ України Микола Балан заявив у відеозверненні: «У нас достатньо сил і засобів від радикальних, сепаратистських, будь-яких проявів. Усі військовослужбовці на сто відсотків на сьогоднішній день є вірними своїй присязі та своєму військовому обов'язку». Він нагадав, що головним завданням ввірених йому військ є «не допустити порушень громадського порядку на території Автономної Республіки Крим, на маршрутах патрулювання зони відповідальності Кримського територіального командування»²⁵⁸.

Тим не менше саме Внутрішні війська, особливо кримські, — опора режиму Януковича й виконавці всієї чорнової роботи під час Євромайдану — виявилися чи то неспроможними, чи немотивованими виконувати накази вищого керівництва держави, хоча наявних у них сил було достатньо, щоби припинити заколот і захоплення влади сепаратистами в перші ж дні. Максимум, що вони робили, — як випливає з повідомлень ЗМІ — це стояли по периметру захопленої будівлі ВРК і навіть не намагалися тиснути на загарбників — хоч би перекривати воду чи вимикати електроенергію. Проте в підсумку саме військові містечка підрозділів ВВ «зеленим чоловічкам» і «самообороні» Аксьонова, навіть попри спроби підкупу, захопити не вдалося.

Микола Балан прокоментував випадки підкупу українських військових: «Я знаю, що в Севастополі командирові полку Внутрішніх військ пропонували значну суму тільки за те, щоби він склав зброю, не віддав — а склав, і щоби не йшли ані в місто, ані на службу. На службу вони й так не виходили — я їм заборонив, адже з поодинокими військовослужбовцями, що рухаються по два, по три, може статися прецедент: можуть узяти в заручники, утримувати й так далі, тому ми сиділи тільки в містечках і охороняли свої об'єкти, а на службу з охорони суспільного порядку в цей період ми не виділяли особовий склад. Ось тоді командирові полку пропонували, тоді ж це було опубліковано в Інтернеті — я просто не пам'ятаю суму, не хочу бути неточним, але вона була значна. Він не погодився, але до того ж доповів згідно з наказом, що йому запропонували, але

він відкинув цю пропозицію й продовжує виконувати обов'язки. Він залишився в Криму, він родом звідти, дружина звідти, батьки там живуть. Зараз не знаю, чи він звільнився, чи служить, але не виїхав. Ось такий випадок був. І мені пропонували різні блага, щоби територіальне командування здалося. Пропонували житло в Москві, подальшу службу, казали, що „у вас буде нормальне, небідне існування“, російські паспорти для мене й усіх моїх родичів протягом 24 годин. Але в мене навіть таких думок не було. Єдине — коли прийшла делегація з нової Ради міністрів, від Аксьонова, з Верховної Ради Криму, три чи чотири людини, — я відмовився зустрічатися з ними в себе — щоби їх не впускати, не створювати прецедент».

Військово-морська база в Севастополі є єдиною в теплих водах у розпорядженні РФ та єдиним місцем на Чорному морі, що не належить НАТО, не рахуючи Грузії. Крім того, це найважливіший стратегічний об'єкт для переведення військових сил у зону Середземномор'я. Через неї Росія постачала військами й технікою режим Башар Аль-Асада протягом усієї громадянської війни в Сирії. Іншими словами, утративши Севастополь, Росія автоматично втратить статус глобальної військової сили²⁵⁹.

Росія не хоче війни з Україною й готова підтримувати всі сили в цій країні, які виступають за зміцнення відносин Москви та Києва — про це в ефірі телеканалу «Россия-1» заявив статс-секретар, заступник голови МЗС РФ Григорій Карасін, повідомляє «Інтерфакс-Україна»: «Ми проти того, щоб у такій термінології обговорювати наші відносини з близькою нам Україною»²⁶⁰.

Близько 16:00 оточеній 36-й окремій бригаді берегової оборони ВМС України в Перевальному поставлено ультиматум — здати зброю, поставити техніку в бокси й пропустити сторонніх осіб на територію військової частини.

Пьотр Андрусечко так прокоментував своє відвідання Криму цього дня: «Перевальне було оточене „зеленими чоловічками“. Там просто ми трішки через браму розмовляли з офіцерами, з тими солдатами, котрі там стояли, і з офіцером — заступником командира, що вийшов і нам розказував, яка ситуація.

Більше ми спілкувалися з такими ж рядовими зі сторони тих бойовиків чи з другої».

Сайт NEWSru.ua повідомив: «14:20. Близько тисячі кримських татар прийшли до батальйону морської піхоти ВМС України в Керчі на підтримку українських військовослужбовців. За інформацією прес-служби Міноборони, у неділю озброєні російські військовослужбовці прийшли й до цієї військової частини. Незабаром кримські татари приїхали до дислокації батальйону та стали живим щитом між українськими військовослужбовцями й групою озброєних осіб. „Таким чином кримські татари намагаються не допустити провокацій та незаконних дій з боку російських військовослужбовців“, — додали в прес-службі»²⁶¹.

Олексій Нікіфоров розповів про блокування наших морпіхів у Керчі: «Спочатку був цей 80-й батальйон морської піхоти міста Темрюк. А вже потім — батальйон Каспійської флотилії.

У них ротація була — ті пішли на Чонгар, а ці з Дагестану прийшли. Щодо підкупу військовослужбовців я не знаю. Кажуть, що командирам давали мішки з грошима. Я не бачив нічого. Я був майже на всіх переговорах, крім останнього дня, коли наш командир здавався. Їм просто давали гарантії: ти продовжиш бути комбатом, служитимеш і далі. Оце так. А щоб якісь гроші — не знаю».

Espresso.tv повідомив: «Минулої ночі до Криму прибуло 11 російських вертольотів, 7 військово-транспортних літаків Іл-76. Про це, доповідаючи у парламенті, розповів міністр оборони України Ігор Тенюх. За словами міністра оборони, командує російською операцією командувач військ Південного військового округу генерал-полковник Олександр Галкін»²⁶².

Дмитро Білоцерковець повідомив у *Facebook*: «Російська армія почала штурм української частини в Севастополі на Матроса Кішки, 39-й загін ВМСУ, адреса — Лазаревська, 1, наші перегородили в'їзд в частину БТРом і готуються до оборони, просять журналістів висвітлити або їхати туди»²⁶³.

Біля будівлі Міноборони РФ у центрі Москви поліція затримала близько 30 учасників акції проти введення російських військ в Україну; одними з перших забрали кількох, що співали гімн України, передає «Дождь»²⁶⁴.

Російська пропаганда продовжувала ширити фейки. «Групи невідомих озброєних осіб проникли в прикордонні з Україною російські регіони, робляться спроби перекрити дороги, що ведуть до Криму, — заявив губернатор Белгородської області Євгеній Савченко. — Областю тиняються натовпи озброєних людей, які невідомо звідки взялися, чинять різні провокації. <...> Була спроба перекрити дорогу Москва — Крим. Усе це нас дуже турбує»²⁶⁵.

Сергій Куніцин заявив, що російські війська продовжують тероризувати кримчан. За його інформацією, захоплено телеканал «Крим», є проблеми зі зв'язком, вулицями Сімферополя пересуваються БТРИ, ходять озброєні російські солдати²⁶⁶. Куніцин також повідомив

про прибуття до Криму 13 військових літаків РФ, на борту кожного було до 150 десантників.

За повідомленням УНІАН²⁶⁷, цього дня в українських містах пройшли численні мітинги — українці виходили протестувати проти вторгнення російських військових на територію України, за її єдність. Це була відповідь на сплановані проросійськими організаторами антидержавні мітинги, що напередодні пройшли в Миколаєві, Херсоні та Одесі. Так, у місті корабелів близько 10 тисяч люду протестували проти російської інтервенції.

У суботу дві тисячі людей в Одесі закликали до сепаратизму, вимагали державного статусу російської мови, адміністративно-територіальної реформи, створення краю Новоросія, можливість вибирати губернатора й перерозподілити бюджет (70% доходів залишати в регіоні).

Уже 2 лютого в Одесі пройшов проукраїнський мітинг за єдність України, люди скандували «Одеса — не Росія!», «Ні — війні!», «Путін, геть!», «Одеса, вставай!», «Слава Україні!», «Крим, Одеса — Україна!», «Путін, Янукович — нари будуть поруч», «Крим, ми з тобою!», «Путін, руки геть від України!»

Понад три тисячі людей, навіть нещодавні противники Майдану, вийшли з українськими стягами до стін Запорізької облдержадміністрації, аби підтримати єдність України.

До проукраїнського мітингу в Полтаві долучився кожен 30-й житель міста. Люди говорили: «Це злочин — зіштовхувати нас із нашими родичами на війні. Ми не хочемо воювати проти своєї рідні в Росії. Але в разі необхідності ми візьмемося за зброю».

Активні мітинги цього дня пройшли й у Дніпропетровську — понад 15 тисяч людей вийшли за територіальну цілісність країни.

На антивоєнний мітинг у Сумах також прийшло близько 15 тисяч люду з плакатами «Ми — не раби!», «Руки геть від України!», «Ні — війні!», «Росія, зупини Путіна!».

У Харкові ж мітинг не проходив так спокійно. У суботу учасники мітингу «За Харків» стикнулися з активістами місцевого Майдану: спершу кидали одні в одних палиці, почали битися, вдалися до сльозогінного газу.

У Донецьку проукраїнський мітинг був найнечисленнішим — усього 30 людей.

Водночас на площі Леніна Донецька відбувся проросійський мітинг, де натовп обрав собі «народного губернатора» Павла Губарева. Наступного дня мітинг продовжився, і на вулицях раптово з'явилися прапори «ДНР».

2 березня экс-прем'єр Юлія Тимошенко в спеціальному відеозверненні заявила, що проросійські мітинги в Криму та східних регіонах — фальшиві.

Члени тимчасової робочої групи з моніторингу дотримання прав людини на території України Максим Шевченко та Андрій Юров побували біля військової бази в Перевальному та підтвердили, що по периметру частини відкрито стоять російські солдати.

Один із найвідоміших російських рок-музикантів Борис Гребенщиков у *Facebook* цього дня перепросив в українського народу за дії його країни: «Сьогодні, в Прощену неділю, я хочу сказати просту річ, і нехай мої слова будуть почуті. Ті, у кого сьогодні в руках влада, — згадайте про народ, який делегував вам цю владу; без цього народу ви ніхто; перестаньте обманювати його. Хоч би яким великим було ваше бажання ввійти в історію, не намагайтеся зробити це за рахунок смерті людей, які вам довіряють. Не існує проблем, які не можна розв'язати мирним шляхом; завжди є рішення, яке дозволить уникнути загибелі людей. Будьте далекоглядні: перестаньте нацьковувати одних людей на інших, перестаньте брехати своєму народу заради уявної сьогоднішньої вигоди — завтра вона призведе до незрівнянно більших втрат».

Цього вечора також відбулася без перебільшення історична розмова канцлера Німеччини Ангели Меркель з президентом Росії Владіміром Путіним. *Reuters* повідомило із посиланням на представника уряду Німеччини Георга Шрайтера, що Путін погодився почати політичний діалог із приводу вирішення ситуації в Криму й створити групу під егідою ОБСЄ з розслідування цієї ситуації. Група врешті ніколи створена не була. У розмові канцлер прямо звинуватила російського президента в порушенні міжнародних договорів і здійсненні «неприйнятної інтервенції» в Україні.

Після тривалого спілкування з Путіним Меркель одразу вночі зателефонувала президенту США Бараку Обамі. За словами канцлера, у неї залишилося стійке враження, що Владімір Путін живе в «іншому світі» і вона не переконана, чи справді він «зберіг контакт із

реальністю», повідомила *The New York Times* із посиланням на джерело в Білому Домі.

Фраза канцлера, очевидно, не була перебільшенням. Ангела Меркель — один із небагатьох лідерів західних країн, що мала постійний зв'язок із Путіним. Колишня вихованка німецького комсомолу, що вільно володіє російською мовою, вона змогла до кінця відчутти його «глибину російської душі». Якщо перекласти з дипломатичної мови її висновки за підсумками бесіди: Владімір Путін у досить складному психічному стані й має із психікою серйозні проблеми.

Віталій Портніков так пояснює розбіжності в сприйнятті Ангели Меркель і Владіміра Путіна: «Йому [Путіну. — *Прим. ред.*] почали дзвонити з проханням зупинитися. І більше нічого не відбувалося. Більше того, вони почали все більше й більше підтримувати українське керівництво. Так він переконався, що вони дійсно це все підготували. І ця їхня реакція на його дії по Криму переконала його, що він був абсолютно правий. Тому, коли Меркель розмовляла з ним, а потім сказала Обамі, що він несповна розуму, це було саме це. Вона говорила з ним, на її думку, про абсолютно логічні речі, а він розмовляв з нею, як із заколотницею. Так що вся проблема полягала в тому, що тут ніхто не розумів, чого хоче Путін».

2 березня, Прощена неділя, принесло й погані й добрі новини. Не всі виявилися сильними, щоби витримати спокуси та шантаж. Присягу, дану українському народові, зрадив новопризначений командувач ВМС України Борис Березовський. Але більшість українських військових і Внутрішніх військ не здалися. Західні союзники продемонстрували готовність реагувати — поки в дипломатичному плані, — анонсувавши скасування саміту G8 у Сочі. Для амбіцій Владіміра Путіна це був дуже відчутний і далеко не останній удар.

3 березня. РАДА БЕЗПЕКИ ООН

У понеділок уночі, одразу після пізньої розмови Меркель з Обамою, у *Twitter* з'явилася заява держсекретаря США Джона Керрі: «Завтра вночі я попрямую до Києва для проведення там переговорів у вівторок».

Прем'єр-міністр Великої Британії Девід Кемерон написав у *Twitter*: «Я говорив із Бараком Обамою сьогодні вночі. Ми зійшлися на тому, що дії Росії є неприйнятними і що знадобляться значні витрати, якщо вони не змінять курс». Розмова відбулася близько 2-ї ночі за центральноевропейським часом.

Лідери G7 підготували колективного листа, де дали оцінку агресії Росії проти України: «Ми, лідери Канади, Франції, Німеччини, Італії, Японії, Великої Британії та США та президент Європейської Ради із президентом Європейської комісії, об'єдналися сьогодні, щоби засудити явне порушення Російською Федерацією суверенітету та територіальної цілісності України, що суперечить зобов'язанням Росії відповідно до Статуту ООН та її базування угоди з Україною від 1997 року».

Водночас Hromadske.tv повідомило про захоплення частини №2382 в Балаклаві. У ході другого штурму, який розпочався близько 1:30, «зелені чоловічки» захопили до 50 українських військовослужбовців. Частину оточили ще ввечері 28 лютого. У горах були помічені снайпери. Українських військових нібито змушували писати заяви про перехід у «кримську армію» або йти у відставку. Окупанти також установили українським військовим дедлайн у 1,5 години. «О другій

годині ночі наших солдат покладали на підлогу і копали, як кошенят», — розповів Espresso.tv офіцер частини №2382. Він також повідомив, що українські воїни захищали частину з кийками та щитами, а проти них вийшли російські військові з кулеметами.

Мати одного з узятих у полон українських офіцерів почула захоплення по телефону, який син залишив увімкненим. Росіяни кричали: «Виродки, здавайтеся, сволота». Її син викрикнув у відповідь: «Виродки, я з вами навчався у Ленінграді. Я не здамся, можеш убити на місці, я не здамся», — на що йому відповіли: «Хочеш жити — здавайся!».

Як повідомило УНІАН, 3 автобуси з озброєними людьми у формі під'їхали до воріт Керченського загону морських прикордонників і заблокували їх. В одного автомобіля російські номери. Троє людей у цивільному в масках і зі зброєю тримали на відстані журналістів.

Командування частини переконало російських спецпризначенців пропустити автобуси до військової частини. Також капітан 3-го рангу Сергій Шамшура повідомив, що неідентифіковані люди у формі не висунули жодних вимог, а українські «морські прикордонники перебувають на своїх постах».

Уночі з 2 на 3 березня російські військові, використовуючи світлошумові гранати, захопили майже всі будівлі української в/ч №4515 у Бельбеку. Про це «Українській правді» повідомив солдат роти охорони частини Роман Береговий. За його словами, «зелені чоловічки» приїхали до них три доби тому: «Спочатку вони зайняли будинок, де зал обслуговування делегацій, куди прилітали Янукович та інші. Наступного дня зайняли приміщення, де наші літаки стояли, потім оточили караул. <...> Спочатку сказали здавати зброю. Караул відмовився. А ввечері стали закидати світлошумовими гранатами. Ми не відповідали, бо наказу зверху немає».

Цього дня зазнав нападу штаб ВМС України. Двох офіцерів севастопольської бригади тактичної авіації ЗСУ травмовано.

Крім того, кораблі ЧФ РФ у Севастопольській бухті заблокували корвет ВМС України «Тернопіль» і корабель управління «Славутич».

Продовжилися спроби підкупу працівників українських правоохоронних структур. МВС Росії через «РИА Новости» заявило про готовність прийняти на службу українських міліціонерів і бійців «Беркута»: «Територіальні підрозділи МВС Росії готові прийняти на

службу осіб, які залишили територію України, зокрема які проходили службу в українській міліції. Для цього співробітникам міліції, які бажають продовжити службу в підрозділах Міністерства внутрішніх справ РФ, необхідно буде в установленому порядку оформити російське громадянство».

Ця пропозиція, очевидно, знайшла вдячний попит, адже знаємо, що перші бійці «Беркута» почали тікати в Росію ще напередодні кривавих 18–20 лютого. Значна частина учасників розгонів київських протестів вирушили до Криму й першими почали блокування трас, в'їздів у Севастополь і Чонгар.

Російські спецпризначенці вдень здійснили ще 2 масштабні атаки на українські військові частини. Обидві — на загін морської піхоти у Феодосії та бригаду берегової оборони в Перевальному під Сімферополем — було відбито. Під Перевальним на захист українських військовослужбовців стали прості кримчани разом зі священиками. Пізніше в Бахчисараї російські військові заблокували українську в/ч №92904.

На головну базу українських ВМС у Севастополі для контролю за ситуацією прибув новопризначений в. о. командувача ВМС України Сергій Гайдук. Уранці ж його кабінет спробував захопити звільнений напередодні зрадник Денис Березовський з озброєними людьми.

Березовський виступив перед офіцерами українських ВМС, намагаючись умовити їх перейти на бік Росії: «Військові сили Криму залишаються з такою ж назвою, Військово-морські сили залишаються з таким же точно складом, з підвищеним забезпеченням, зарплата гарантується на рівні ЧФ РФ, і ви це маєте відчувати цього тижня — ті, хто виявить бажання».

Дмитро Тимчук упевнений, що Березовський зрадив через шантаж: «Для тиску на экс-командувача ВМС України Березовського й примусу його до зради росіяни використовували його сім'ю в якості заручників. <...> У зв'язку з цим військові просять, по можливості, вивезти їхні сім'ї з Криму»²⁶⁸.

Сьогодні **Дмитро Тимчук** так каже про цей скандал: «Що стосується Березовського, то й через стільки часу залишаються питання з приводу його поведінки. Я знаю, що з початком анексії Криму через штаб ВМС ЗС України йшли цілком адекватні

команди — про виведення кораблів із Севастопольської бухти й Донузлава, про перекриття Керченської переправи.

Чому ці команди так і не були виконані й усе раптом пішло за „російським сценарієм“ — доведеться розбиратися, що називається, компетентним органам. Хоча протягом року з моменту анексії вони цілком могли б це зробити. У нас, групи „Інформаційний спротив“, з цього приводу є чимало інформації, але вона могла би бути лише підмогою для офіційного розслідування. Зрештою, ми не володіємо всією картиною і, відповідно, не можемо виступати суддями».

Упродовж усієї доби в Криму тривали системні напади російських військовослужбовців на підрозділи Державної прикордонної служби України, організовано здійснювані групами до 100 спеціально екіпірованих людей. Тривало блокування адміністративної будівлі Азово-Чорноморського регіонального управління та штабу Сімферопольського загону. Як писало «Дзеркало тижня», українські прикордонники повідомили також про напад на Керченський і Севастопольський загони морської охорони. За даними Державної прикордонної служби України, у цих діях брали участь групи російських військовослужбовців без розпізнавальних знаків.

Після блокування російськими військовими будівлі в Севастополі припинила функціонувати система відеоспостереження. Більша частина особового складу покинула місце дислокації на кораблях і катерах.

Російські війська радіоелектронної боротьби створювали постійні проблеми для мобільного зв'язку.

Жителі Керчі повідомляли в соціальних мережах про накопичення бронетехніки на паромній переправі «Крим — Кавказ».

За повідомленням прес-служби Держприкордонслужби України, орієнтовно о 9:00 близько 50 осіб у цивільному одязі прибули до адміністративної будівлі управління Державної пенітенціарної служби України. Для спілкування та з'ясування вимог до них вийшов начальник управління генерал-майор внутрішньої служби Олег Гарчу. З групи вийшов громадянин у супроводі кількох чоловік, який представився помічником із силових питань Сергія Аксьонова і, пройшовши до кабінету начальника управління, висловив йому вимогу присягнути на відданість «кримському народу» або написати рапорт про звільнення. Отримавши негативну відповідь, представник

Аксьонова висловив незаконну вимогу Гарчу покинути службове приміщення управління, а першому заступнику начальника управління — тимчасово взяти на себе виконання обов'язків керівника²⁶⁹.

На Херсонщині тривали підготовчі роботи до захисту від можливої військової агресії російських Збройних Сил. «Сьогодні під вечір будуть організовані серйозні блокпости», — повідомив голова Херсонської ОДА Юрій Одарченко²⁷⁰.

За словами начальника Генічеського райвідділу міліції Ігоря Яроша, у розташованому на кордоні з Кримом селі Чонгар було зафіксовано близько 200 невідомих людей з автоматичною зброєю, зокрема кулеметами. Селом їздили три БТР, яких прогнали розгнівані мешканці села.

У пункті пропуску «Крим — Кубань» на поромі «Єйськ» із Росії українські прикордонники затримали 7 осіб на двох мікроавтобусах, озброєних автоматичною зброєю. Тут же в пункт пропуску увірвався загін озброєних російських військових і заблокував наших прикордонників. На наступному поромі «Николай Аксёненко» в тому ж пункті пропуску прибули три «КамАЗи», набиті озброєними «туристами Путіна». Погрожуючи зброєю, російські «тітушки» разом із російськими військовими відтіснили українських прикордонників, а автомобілі прорвалися на територію України. Далі цією групою був блокований відділ Держприкордонслужби України «Керч».

Згідно з інформацією джерел «Інформаційного спротиву», у Росії до кордону підтягнуті підрозділи 4-ї танкової дивізії, а також 2-ї бригади спецпризначення, 20-ї окремої мотострілкової бригади.

Третю артбатарею 810-ї окремої бригади морської піхоти ЧФ РФ (Севастополь) перекинуто в напрямку Перекопу.

В. о. міністра закордонних справ Андрій Дешиця в інтерв'ю російській газеті «КоммерсантЪ» заявив, що в протистоянні з Росією Україні слід розраховувати тільки на себе й задіяти інструменти дипломатії: «Захід уже зробив чимало кроків. Були заяви, у яких країни та організації підтвердили територіальну цілісність України. Ми сподіваємося на переговори Заходу з російською стороною. Цей процес уже почався на рівні США, ми чекаємо його продовження на рівні інших держав і міжнародних організацій. Але, на жаль, росіяни не хочуть розмовляти не тільки з нами, але і з нашими партнерами.

Ідеться насамперед про проведення консультацій на підставі Будапештського меморандуму»²⁷¹.

Керченська переправа мала стратегічне значення ще з античності. Тому всі загарбники, що рухалися в Крим або з Криму, неминуче мусили її захопити, наприклад у 1942–1943 роках саме через Керченську протоку йшло перекидання військових вантажів, живої техніки, важкого озброєння для німецької експансії на Кавказ. Для цього на території Керчі завжди створювалися достатньо серйозні, потужні військові бази. Не уникали цього й росіяни, захопивши прикордонну службу «Керч» та переправу «Крим — Кавказ». Захопленню цих стратегічних об'єктів посприяла багатолітня копітка робота російських спецслужб із вербування українських військових, прикордонників, контррозвідників, що дало змогу відносно швидко й без утрат установити тут контроль.

В. о. Генерального прокурора України Олег Махніцький підтвердив це в прямому ефірі спільного проекту «Шустер Лайф» та Hromadske.tv. Він зауважив, що спецоперація готувалася російськими спецслужбами тривалий час: «Протягом останніх чотирьох років колишня влада в Україні здала національні інтереси, вона діяла виключно на поповнення власної скарбниці, особистих кишень. Зате вона здавала національні інтереси та діяла в інтересах іноземної держави, і дійсно, протягом останніх чотирьох років відбувалися злочини, які здійснювала Служба безпеки, і в Службі безпеки працювали не тільки громадяни іноземної держави, там також працювали працівники ФСБ та інших спецслужб Росії».

У Держприкордонслужбі підтвердили факти вербування персоналу. Протягом лютого — березня і до остаточної анексії росіяни застосовували проти прикордонників збройні погрози, залякування, прямий фізичний вплив. Активно намагалися вербувати українців, вимагали надати дані оперативних підрозділів і оперативних співробітників, пробували дізнатися конфіденційну інформацію про керівників структурних підрозділів, наполегливо пропонували співпрацю й офіційне працевлаштування.

Ця планомірна робота російських спецслужб велася на півострові з 1990-х років безперервно. Щоби переконати найбільш стійких українських офіцерів, удавалися до цинічних прийомів ще з часів КДБ СРСР: психологічного й морального тиску, залякування, погроз їм і

членам родин. М'якші техніки передбачали привезення на бесіди з українськими офіцерами їхніх колишніх однокласників, однополчан із Росії. Для цього, зрозуміло, потрібні були детальні досьє. Так, за моєю інсайдерською інформацією, для вербування начальника 36-ї окремої бригади берегової оборони, яка тримала осаду в Перевальному, російська розвідка спеціально привезла з Росії його однокашника.

Часто проти українських військових частин спеціально виставлялися ті російські офіцери, яких наші військовослужбовці роками знали по спільних навчаннях і парадах, із розрахунку, що українські офіцери не відкриватимуть по них вогонь.

Дії російських «зелених чоловічків» часто супроводжувалися «психологічною атакою» — вмиканням гучної музики, радянських «патріотичних» пісень. Поширеним було скандування гасел «Фашизм не пройде!», «Россия, Украина, Беларусь — единый союз!» і подібних.

Сьогодні **Андрій Парубій** так описує роботу російських спецслужб: «Що стосується Криму, то з кожним командиром про задачу військових частин говорили не випадкові люди. Говорили, як правило, або колишні однокласники, або ті, з якими разом служили, або друзі сімей. Вони пропонували перспективу, квартири, винагороду. Це була добре підготовлена операція. Немає жодних сумнівів — ця підготовка почалася ще тоді, коли були ратифіковані Харківські угоди 27 квітня 2010 року. Путін потім у своєму інтерв'ю прямо говорив, що без нових військових частин він не зміг би цього зробити. Для мене, по суті, війна почалася тоді, коли ми за допомогою димових шашок намагалися зупинити Харківські угоди. Бо саме це стало першим кроком до кримського сценарію. Підготовка нових військових частин, ротація, робота із командирами, уведення в СБУ величезної кількості ФСБешників. Цей план, по суті, готувався роками. Я знаю, що в Донецьку й Луганську існувала ціла мережа спецагентів, які працювали останні кілька років. Вони навіть під виглядом реконструкції подій Другої світової війни вивчали розміщення українських військових частин, вербували агентів».

Українські офіцери, які були в Криму того буремного березня, в особистому спілкуванні, не під запис, повідомляли, що значну частину

«зелених чоловічків» складали військові неслов'янської зовнішності. Серед них, як на знаменитому відео з Керченської переправи від 4 березня²⁷², присутні військовослужбовці азіатської зовнішності, особливо багато було чеченців і бурятів. За кілька днів Віталій Портніков напише: «Ніякої Росії для нас більше немає. Є окупант, підступний і божевільний одночасно. І нам зовсім неважливо, як він називається і чи є шеврон на його формі. Для нас важливо, що сьогодні він знущається з наших військових у Криму, лякає нападом на інші регіони нашої країни, запускає в наші міста провокаторів, щоби зірвати із флагштока наш прапор і поставити на його місце прапор агресії і помсти. <...> Ви здобули Крим, а Україну втратили. Втратили назавжди»²⁷³.

Полковник **Юлій Мамчур** так згадує той день: «А 3 березня до мене приходили парламентарі від Російської Федерації. Прізвища не пам'ятаю — капітан другого рангу — сказав, що йому доручено від командувача Чорноморського флоту РФ Вітка повідомити нас, щоби ми зняли український прапор і вивісили російський. За що був виведений із частини — і все. 3-го числа ще приїжджали озброєні спецназівці на „Уралі“, хотіли територію взяти в оточення. Отримали гідну відповідь: я поклав затвором автомата, сказав, що тільки вони стануть на нашу землю, я стрілятиму. Вони прокричали, що готові померти хоч сьогодні, але розвернулися й забралися. І до 22 березня не з'являлися».

До адміністративного кордону з Кримом також було висунуто підрозділи 79-ї окремої аеромобільної бригади, дислокованої в Миколаєві. До того протягом двох днів активісти миколаївського Автомайдану цілодобово чергували біля КПП бригади, щоби перешкодити висуненню десантників з місця постійної дислокації.

Ішлося про їхнє виселення на ділянку умовного кордону між Херсонською областю та Автономною Республікою Крим. Якби миколаївські десантники зайшли на територію Криму, це могло спричинити достатньо серйозну зміну оперативної обстановки, але, очевидно, ключову роль наразі зіграли і розлагодженість українського Генштабу, і нерішучість військового керівництва, і дії російської армії на півострові.

За даними українських та закордонних кореспондентів, береги України на Чорному морі блокували 10 військових кораблів Російської Федерації. Уздовж державного кордону в районі Харківської області було помічено рух військових колон.

Велика кількість військових у Новоросійську були готові до транспортування. У стан підвищеної готовності переведені об'єднання Балтійського флоту.

Глава РНБО Андрій Парубій зробив публічну заяву про початок мобілізації, що де-факто означало перехід на воєнний стан, хоч де-юре жоден офіційний документ його не оголошував. Згідно з рішенням РНБО ішлося тільки про початок навчальних зборів військовозобов'язаних.

В ексклюзивному коментарі для книги **Олександр Турчинов** розповів про свої перші кроки під час окупації Криму: «Росіяни думали, що увійдуть в Україну, охоплену хаосом безвладдя, як рятівники, але прорахувались. Ми змогли утримати ситуацію в країні та швидко відновити боєздатність армії, створити Національну гвардію та оновити силові структури. Моїм завданням було не допустити паніки в країні, привести армію в повну бойову готовність та почати мобілізацію. Тому я звернувся до громадян із закликом іти добровольцями захищати країну. Тому що мобілізація мобілізацією, але без добровольців, які готові воювати за свою Батьківщину, переломити ситуацію було неможливо. Саме так ми змогли протягом лише одного місяця, укріпивши добровольцями Національну гвардію та створивши спецбатальйони Міністерства внутрішніх справ, фактично відновити обороноспроможність країни, здатну витримати удар військових сил Російської Федерації. Тоді практично щоденно ми отримували інформацію про початок вторгнення й майже кожну ніч проводили в командному пункті, а армія зі зброєю — в окопах уздовж кордонів. Тоді російські танки впритул підходили до нашого кордону, маневрували й метрів за сто від нього розверталися. Це був такий психологічний тиск. Потім уранці російська сторона заявляла про якісь чергові навчання. Звичайно, тоді ми не могли публічно говорити про всі проблеми, навпаки — ми повинні були зупиняти паніку».

Військовий експерт Дмитро Тимчук цього дня заявив, що найбільш боєздатною одиницею в Криму є 36-та окрема бригада берегової оборони в Перевальному: «Якщо їх здолають, то подальша доля протистояння вирішена. Адже, за найскромнішими оцінками, у Крим перекинуто близько 6 тисяч [російських. — *Прим. ред.*] десантників».

Експерт також звернув увагу, що за часів Віктора Ющенка згідно з програмою скорочення української армії під стандарти НАТО все відбувалося еволюційно. Однак «з приходом Віктора Януковича були внесені зміни у військову доктрину, і ми стали декларувати позаблоковий статус». За оцінкою Тимчука, це означало, що, навпаки, потенціал армії тепер потрібно було нарощувати, проте армію продовжували скорочувати: «У результаті ми отримали всі ті проблеми, які маємо на сьогоднішній день. Якщо розглядати конфлікт у Криму зі стратегічного погляду, то півострів живиться водою й електроенергією з Херсонщини, тому нам необхідно зараз кинути всі сили, щоби противник не зайняв цю стратегічну область, інакше півострів буде втрачений».

Сьогодні **Дмитро Тимчук** коментує ці події так: «Мушу зізнатися: після двадцяти років служби в армії я все ж не усвідомлював усього ступеня її деградації, як і деградації нашого силового сектору загалом. Наприкінці лютого 2014 року, я, як і багато українців, уважав, що винен Київ, який забороняє нашим військам використовувати зброю. Проте вже в березні ми отримали докази того, що якраз українська влада примушувала наші війська в Криму почати спротив».

Острів був в облозі страху, а всі поїзди в кримському напрямку й півостровом продовжували курсувати заданими маршрутами без збоїв згідно зі встановленим графіком руху, про що повідомили УНІАН у прес-службі Придніпровської залізниці. Зате пасажирів, що прибували до Криму з материкової України, на Сімферопольському вокзалі «самооборона» Аксьонова піддавала вибірковій перевірці й обшукам.

Згідно з повідомленням «Української правди», російська сторона заперечувала присутність своїх військ у Криму, крім дислокацій, зазначених у договорі по ЧФ. Посол Росії при ЄС Владімір Чізов заявив, що «жодних військ там [у Криму. — *Прим. ред.*] немає, принаймні російських».

Перший доказ знайшли журналісти ТСН, яким удалося сфотографувати такого «самооборонівця» зі спини, де виявилася мітка з ім'ям і званням «гвардії рядовий Досанов А. М.»

Раніше російські ЗМІ повідомляли, що в кінці лютого для охорони одного зі стратегічних об'єктів з Тольятті до Криму була спрямована окрема бригада спецназу ГРУ.

Наступний факт — це чорні військові номери на броневих автомобілях «ГАЗ-2330 Тигр» — ГРЗ 0293КТ, регіон 21 — належать до Північно-Кавказького військового округу (ПКВО)²⁷⁴. В Україні такі авто не використовуються.

У районі Турецького валу на виїзді з Криму підрозділи російських військ почали обладнання фортифікаційних споруд. Житель Армянська повідомив газеті «Вести», що бачив навколо близько 10 БТРів і 20 броневих автомобілів «Тигр». Свідок також зазначив, що російські військові почали рити окопи.

У Бельбеку, повідомляла «Українська правда» з посиланням на Владислава Селезньова, біля КПП Севастопольської бригади тактичної авіації українські військові льотчики та небайдужі люди змогли відстояти частину від російських автоматників: «Разом ми сила! У ці хвилини живим щитом у КПП Севастопольської бригади тактичної авіації (це в селищі Любимівка під Севастополем) стоять рідні, близькі й просто небайдужі люди на підтримку військових льотчиків. <...> Тут багато журналістів. 1,5 години тому приїхала вантажівка з російськими автоматниками, котрі поцікавилися, яке рішення прийняли авіатори й коли вони здадуться на милість нової кримської влади».

Селезньов також повідомляв, що завершилася зустріч зрадника Дениса Березовського та самопроголошеного прем'єра Аксьонова з морськими піхотинцями, куди перекинчики прилетіли на російському військовому гелікоптері Мі-8 російської морської піхоти: «Командування 1-ї ОБМП на чолі із Дмитром Делятицьким провело переговори з вищевказаними особами. Дослівно „висловили презирство Березовському, не піддалися на його підлі угоди приєднатися до його армії Криму“». Вертоліт також зробив обліт території батальйону морської піхоти України та підрозділів зенітно-ракетного полку у Феодосії.

На півострові цього дня відновили роботу українські банки. Перший збій у їхній роботі стався під час кривавих 18–20 лютого. Тоді

всеукраїнська паніка особливо сильно захопила кримчан. Багато банків узагалі припинили роботу або обмежили видачу готівки через банкомати до тисячі гривень на день. Тоді були величезні черги до банкоматів і відділень банків, особливо поширених мереж — «Ощадбанк» та «Приватбанк». І ось сталася друга від моменту захоплення хвиля такої паніки. Попри намагання хоч трохи припинити панічні настрої, уже за кілька тижнів більшість українських банків повністю припинять свою діяльність на півострові. Останнім звідси піде банк Дмитра Фірташа «Надра».

Керівник медіа-центру Міноборони Криму Владислав Селезньов повідомив останні новини з Бельбека: «Щойно до командування бригади прибув представник ЧФ РФ і поставив ультиматум: або сьогодні до 16:00 авіаційна бригада ПС ЗС України переходить на сторону кримської влади й присягає їй на вірність, або до українських військовослужбовців будуть вжиті найжорсткіші заходи». Для зупинення диверсантів, що проникли на територію бригади, українські військовослужбовці голосом їх попередили, а потім виконали кілька попереджувальних пострілів у повітря. У відповідь нападники кинули дві світлошумові гранати, унаслідок чого заступник начальника штабу був оглушений і втратив свідомість.

Пізніше Селезньов написав у *Facebook* про офіцерські збори командування ВМС України: «Відбулися збори офіцерів, на яких до присутніх звернувся командувач ВМСУ контр-адмірал Сергій Гайдук. Офіцери підтвердили вірність військовій присязі й народу України, виконали національний гімн».

Владислав Селезньов розповів, що росіяни всіляко намагалися перекупити українських військових, особливо керівників: «Це був різноступеневий тиск. „Зелені чоловічки“, представники командування Чорноморського флоту РФ вдавалися до шантажу, до підкупу. Щоразу, коли представники командування ЧФ приїжджали до військових частин, вони пропонували кілька варіантів для українських військовослужбовців. Перший — це перехід на бік окупантів із відповідними фінансовими преференціями й рівнем матеріального забезпечення. Загальновідомий факт, що цей рівень у російських військовослужбовців набагато вищий від українського. Другий варіант — скласти зброю й покинути територію Криму. І третій варіант — це штурм. Вони вдавалися до різних варіантів

тиску. Зокрема, використовували методи шантажу за допомогою родин».

Тим часом «почесний сепаратист Криму», відомий участю в антиукраїнській діяльності з початку 1990-х, віце-спікер кримського парламенту Сергій Цеков запропонував розглянути питання про перехід Криму на московський час, «природніший для Криму»: «Багато років ми дивуємося, чому живемо за незрозумілим для нас із погляду фізіології часом. Давайте розглянемо питання про перехід на літній час, він у нас збігатиметься з московським».

Щоразу, коли в Криму спалахували сепаратистські настрої, місцеві русофіли та москвофіли піднімали питання зміни часового поясу. Так сталося й за першої спроби встановлення сепаратистської республіки за часів Юрія Мешкова — тоді зміна часу протрималася кілька місяців до втручання Євгена Марчука.

Арсеній Яценюк заявив, що Україна нікому не віддасть Крим²⁷⁵. Про це він сказав на брифінгу після зустрічі з міністром закордонних справ Великої Британії Вільямом Хейгом. Хейг, зі свого боку, розповів, що після того, як західні країни ухвалили рішення про відмову від участі в саміті G8, у понеділок уранці активи російських компаній упали на 12%.

The Washington Post цього дня писала, що Захід не поспішає надсилати свої війська на підмогу Україні і не виключено, що Путіну дозволять захопити Крим. Однак у такому разі Вашингтон і Брюссель сильно вдарять по економіці Росії. А Кремль утратить престиж і стане світовим ізгоєм. А це, своєю чергою, може налаштувати росіян проти Владіміра Путіна.

Інша впливова американська газета — *The New York Times* — нагадала, що у 2008 році Кремль, незважаючи на засудження світової спільноти, направив свої війська до Грузії, пояснивши, що захищає російськомовне населення в Південній Осетії. Нинішня ситуація в Криму нагадує події шестирічної давнини, однак зараз вона загрожує самій Росії, адже «потужним небойовим засобом у розпорядженні США є виключення з американської банківської системи. Обама повинен показати: якщо Росія не відступить з України, вона буде піддана санкціям, які можуть потопити її фінансову систему»²⁷⁶.

Глава мінфіну РФ Антон Сілуанов до кінця дня пообіцяв підготувати пропозиції з надання фінансової допомоги Криму: «Дефіцит бюджету становить близько 10 млрд. гривень, це близько 35 млрд. рублів [близько 27 млрд. рублів насправді. — *Прим. ред.*]. Ми опрацюємо питання фінансового співробітництва, фінансового сприяння з тим, щоби забезпечити стабільність фінансової системи <...> Автономної Республіки Крим»²⁷⁷.

Заяву про непричетність до подій у Криму зробила ісламська партія Хізб ут-Тахрір: «Ми вважаємо, що зараз украї велика ймовірність здійснення різних провокацій у вигляді нападу на військових чи мирне населення з боку „невстановлених осіб“, а також імовірність терактів проти мирних громадян з подальшим покладанням відповідальності за це на Хізб ут-Тахрір, аби виправдати присутність в Криму Збройних Сил Росії»²⁷⁸.

На нараді з віце-прем'єрами глава російського уряду Дмитрій Медведєв повідомив, що підписав розпорядження про створення дочірньої структури держкомпанії «Росавтодор», яка буде виступати замовником будівництва мосту через Керченську протоку. Ще 28 лютого 2014 року міністр транспорту РФ Максим Соколов заявив, що у зв'язку із ситуацією в Україні переговори щодо будівництва мосту припинені до стабілізації обстановки.

У селищі Перевальне, де в неділю оточили українську військову частину, дружини українських вояків стали на захист своїх чоловіків, передала британська ВВС. Жінки закликали російських солдатів не провокувати українські Збройні Сили на порушення присяги й виступали за збереження миру. У селі Новофедорівка в неділю дружини українських військових також стали живим щитом між ними та блокувальниками.

За словами представника кримського медіа-центру Міноборони України Руслана Семенюка, «родинам українських офіцерів надходять смс із погрозами» виселити за межі Криму після закінчення конфлікту.

Прагнучи загітувати нестійких українських військовослужбовців, віце-прем'єр самопроголошеного уряду АРК Рустам Темиргалієв написав, що «ті солдати українських Збройних Сил, які призивалися із Західної України і не хочуть переходити на сторону кримчан, можуть спокійно залишити півострів».

Керівники найбільших українських телеканалів Володимир Бородянський (*Starlight Media*), Ганна Безлюдна (*Inter Media*), Федір Агарков (медіа-група «Україна»), Олександр Ткаченко («1+1 Медіа») звернулися до своїх колег Константіна Ернста, Олега Добродєєва та Владіміра Кулістікова із закликом вплинути на інформаційну політику Кремля, утриматись від пропаганди в новинах і нагадали, що від можливого вторгнення Росії в Україну програють обидва народи: «Ми віримо і знаємо, що ви, так само, як і ми, не хочете війни між двома братніми народами — російським та українським. Кожен із нас — патріот своєї країни, і на кожному з нас лежить особлива відповідальність у цей непростий і вибухонебезпечний момент. Ми просимо вас відкрито, виважено й об'єктивно висвітлювати події, що відбуваються сьогодні в Україні. Ми просимо вас зрозуміти та підтримати позицію всіх центральних українських телеканалів і відповідально ставитися до кожного слова. Ми не маємо права розпалювати ворожнечу між братніми російським і українським народами, видавати в ефір неперевірену або спотворену інформацію». Інформаційна політика телеканалів Росії свідчить, що цей заклик так досі й не був почутим.

Міністр енергетики України Юрій Продан повідомив у ВР України про спроби захоплення «Чорноморнафтогазу» та втручання в енергетичну, електроенергетичну та газотранспортну системи України. На запитання, хто саме втручається в діяльність українських енергосистем, Продан відповів: «Це високопосадовці з уряду Російської Федерації. Наскільки мені відомо, на рівні заступника міністра енергетики Росії».

У ніч проти понеділка російські винищувачі двічі перетинали повітряний кордон України. Для локалізації порушників піднято перехоплювач зі складу миргородської бригади тактичної авіації. Це були перші спалахи майбутньої проблеми, коли російські військові літаки масово почнуть порушувати кордони країн НАТО. Тоді це ще було шоком: як така велика європейська країна, член ООН та ОБСЄ могла дозволити собі порушувати загальноприйняті й ніким не скасовані протягом десятиліть закони й норми поваги до територіальної цілісності та кордонів інших європейських країн?!

Повністю припинено трансляцію ГРК «Чорноморська». Її головред Олександра Квітко повідомила: «Ефірним мовленням весь півострів

охоплюють тільки 2 кримські канали — ТРК „Чорноморська“ і ДТРК „Крим“. Відповідно, відключивши від ефіру „Чорноморку“, кримчанам просто не залишили права вибору. Тепер у нас на всіх повинна бути тільки одна „правильна“ думка! Кримчан примусять дивитися ДТРК „Крим“, ефір якої під жорстким контролем псевдопрем'єра Аксьонова І військових з автоматами». «Чорноморку» пов'язували з нардепами з фракції «Батьківщина» Андрієм Сенченком та Людмилою Денисовою.

У Держдумі Росії зареєстровано законопроект про приєднання Криму, де пропонувалося «при неможливості укладення міжнародного договору у зв'язку з відсутністю в іноземній державі ефективної суверенної державної влади, що зобов'язана захищати своїх громадян, дотримуватися їхніх прав і свобод, що забезпечує фактичне постійне І мирне здійснення держфункцій, прийняття в РФ в якості нового суб'єкта частини іноземної держави». Це має відбуватися «за результатами референдуму, проведеного відповідно до законодавства іноземної держави на території даної частини іноземної держави, якщо питання про її приєднання до Російської Федерації отримало схвалення, або за зверненням органів державної влади даної частини іноземної держави»²⁷⁹. При цьому в пояснювальній записці відкрито згадується Крим.

Підконтрольний Росії самопроголошений уряд Криму тим часом заявив, що не збирається переходити до складу Росії, а лише наполягає на розширенні автономії.

На тлі достатньо жорстких заяв світових лідерів стосовно України досить дивно було побачити майже повну відсутність солідарності з подіями в Україні української діаспори в Росії. Забігаючи наперед, скажемо, що, на превеликий жаль, очевидно, через тиск російських спецслужб, українці, яких за офіційним переписом 2010 року в Російській Федерації налічувалося 1 млн 927 тис. 955 осіб, вирішили здебільшого відмовчатися.

Єдиною спробою «бунту» проти путінського режиму став лист від 3 березня, який підписали Український конгрес Росії, регіональна громадська організація «Українці Москви», сибірський центр української культури «Сірий Клин», товариство «Кобзар» (Башкортостан), Українська національно-культурна автономія м. Санкт-Петербурга, українське земляцтво «Криниця» Хабаровського краю, український культурно-просвітницький центр «Батьківщина»

(Саратов), Національно-культурна автономія українців м. Новосибірська, регіональна громадська організація «Провісник» (Москва), товариство української культури «Славутич» (Москва), Красноярське регіональне відділення Українського конгресу Росії, національно-культурна автономія «Українська батьківщина» (Сургут), Саратовське земляцтво українців Поволжя. У листі йшлося: «Ми, українці Росії, яких за підсумками перепису 2010 року нараховуємо близько 2 млн. осіб, украй стривожені подіями, що розгортаються в ці дні в Криму й Україні. Нам, громадянам Росії, небайдужа доля нашої історичної Батьківщини, з якою ми тісно пов'язані етнічним, духовним і спорідненим корінням. Сьогодні ми одержуємо необ'єктивну, односторонню інформацію про події в Україні, яка полярно розходиться з тією, яку одержуємо від родичів, друзів, близьких, що проживають у різних її регіонах. Тому просимо Вас звернути увагу ЗМІ, зокрема державних каналів Росії, на необхідність об'єктивного й неупередженого інформування жителів і громадян Російської Федерації про події в Україні».

Автори листа закликали російську владу не розривати цей духовний зв'язок, аби українці та росіяни «з друзів і сусідів не перетворилися на непримиренних ворогів». Проте цей заклик так і не був почутий.

Сепаратисти поширили низку фейкових новин: мовляв, протягом 2 і 3 березня на бік кримського народу добровільно перейшли 5086 військовослужбовців Внутрішніх військ, Державної прикордонної служби та Збройних Сил України; услід за прикордонною заставою надводних кораблів у Балаклаві на бік кримського народу перейшов полк Внутрішніх військ, дислокований у Севастополі, а також окремий батальйон у Ялті²⁸⁰.

ЦВК України цього дня поширила роз'яснення незаконності «загально-кримського референдуму»: «Сьогодні жоден із чинних в Україні законів не визначає порядку проведення місцевих референдумів, а відтак механізм реалізації права громадян на прийняття рішень з питань місцевого значення шляхом проведення місцевого референдуму відсутній. <...> Проведення будь-якого місцевого референдуму за існуючого нормативно-правового регулювання є неможливим».

Тим часом росіяни продовжували висувати чергові ультиматуми. Цього разу він надійшов від командувача ЧФ РФ Александра Вітка: «Якщо до 5-ї години ранку завтрашнього дня вони не здадуться, почнеться справжній штурм підрозділів і частин ЗС України по всьому Криму»²⁸¹.

У блокуванні українських військових кораблів брали участь кораблі ЧФ РФ, зокрема допоміжне судно КІЛ-158, морський буксир і сторожовий катер.

Також стало відомо про те, що військову частину поблизу селища Новоозерне (озеро Донузлав) заблокували військовослужбовці Чорноморського флоту Росії. Кримський Центр журналістських розслідувань передав слова заступника начальника частини А2506 капітана другого рангу Віталія Шмигаковського: «Прийшов катер два дні тому, стояли на рейді біля озера. А сьогодні увійшли в озеро й стали так, що тепер нікому не можна вийти». Крім того, за його словами, у селищі Новоозерне розташувалися додатково 4 машини «Урал», а також близько 80 військовослужбовців армії РФ, що самовільно зайняли приватну чотириповерхову будівлю.

Своє звернення цього дня прийняла колегія ГПУ. Як повідомляло агентство УНІАН, у тексті зазначалося, що в південних та південно-східних регіонах держави поширюються публічні заклики до вчинення протиправних дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності України. У ГПУ наголосили, що на такі факти «органи прокуратури оперативно реагують у порядку, визначеному законом». Так, ГПУ подала позов до адміністративного суду про скасування низки рішень, ухвалених 27 лютого ВР Криму, зокрема щодо висловлення недовіри Раді міністрів, припинення її діяльності, призначення Сергія Аксьонова, організації та проведення «загальнокримського референдуму».

«Особливої небезпеки такі дії набувають в умовах, коли в порушення міжнародних договорів Рада Федерації Росії дозволила використання російських військ на території України. Військовослужбовці Збройних Сил України повинні пам'ятати, що вони присягали на вірність українському народу! Відтак виконання ними вимог щодо здачі зброї, залишення військової техніки й місць дислокації розцінюватиметься як державна зрада з відповідними правовими наслідками».

Своєю чергою, президент Польщі Броніслав Коморовський анонсував позачергове засідання Ради національної безпеки Польщі, присвячене Україні: «Ситуація дуже серйозна, щоб не сказати драматична. Ідеться про порушення 4-ї статті Північноатлантичної хартії».

Представники так званої російської інтелігенції діяли в кращих радянських традиціях «толстовщини й непротивлення злу насиллям». Незадовго перед тим випущений режимом Путіна в'язень сумління Міхаїл Ходорковській, замість того щоби надати Україні практичну допомогу й використати свій імідж у світі для впливу на західних лідерів, вирішив обмежитися якимось незрозумілими акціями, сказавши: «Це безліч трагедій, зокрема й для мільйонів російсько-українських родин, це найтяжчі наслідки для нашої внутрішньої обстановки й міжнародного становища країни. Лихо торкнеться кожного. <...> У мене є родичі й друзі — українці. Це й моя сімейна справа», — він заявив, що готовий приїхати в будь-яке місце України та стати посередником між українською та російською стороною. Такі смішні заяви, зрозуміло, не мали жодного впливу на позицію російського керівництва й сприймалися як дуже недолугі в самій Україні.

Знаменитий сатирик, уродженець Одеси Михайло Жванецький висловив свою громадянську позицію у властивій йому експресивній манері: «Закомплексована російська більшість виправдовує свою бездіяльність, свою ненависть і своє безсилля „бажанням стабільності“, тим, що „вони всі там бандерівці й фашисти“ і т.д. А насправді — це просто заздрість, що українці змогли, дозволили собі, не промовчали. А під кінець — та ви всі жебраками там будете в цьому Євросоюзі!.. А в Митному союзі всі, б...дь, просто неймовірні багатії!»

Спроби вийти на контакт із російською стороною були невдалими. В. о. міністра закордонних справ України Андрій Дешиця так і не зміг поспілкуватися телефоном зі своїм російським колегою Сергієм Лавровим.

В ексклюзивному коментарі для книги **Андрій Дешиця** так згадує свої пошуки контакту: «З березня ми пробували провести переговори у форматі Будапештського меморандуму. Тоді в Парижі перебували держсекретар США, держсекретар Великої Британії та я.

Я прилетів до Парижа разом із Керрі, після його візиту до Києва. Там уже був і Лавров. І я, й інші очікували, що він усе-таки з'явиться на переговори, щоби надати пояснення про порушення Росією Будапештських домовленостей. Були сподівання, що російська сторона якимось чином пояснюватиме свої дії. Але від Росії взагалі нікого не було, і переговори проводилися у скороченому форматі — США, Британія, Україна. Повторюю, Лавров був у Парижі, і держсекретар США Керрі, і Великої Британії — Хейг, і міністр закордонних справ Франції Фабіус увесь час із ним контактували й переконували або взяти участь у багатосторонньому форматі, або зустрітися зі мною. Але він категорично був проти. Потім підключилися інші міністри закордонних справ, які були в Парижі, — Сікорський, Штайнмаєр, також була Кетрін Ештон. Усі переконували, але він не зустрівся. Ці спроби продовжувалися цілий день — вони розмовляли з Лавровим, зі мною, але він — ніяк. Він аргументував це тим, що вони не визнавали наш уряд. На одній із прес-конференцій, коли його запитали, чи зустрічався він із Дешицею, він запитав: „Who is Дешиця?“. Тобто росіяни вважали, що в нас відбувся переворот. Так він і пояснював міністрам: ми спілкуємося тільки із законним урядом. Потім я пробував кілька разів зателефонувати йому. Просив про телефонну розмову, але він не відповідав. Там же складна процедура, — це Сікорському я можу просто смс надіслати. А з Лавровим по прямому зв'язку не можна. Потрібно було замовляти розмову, і кожного разу мені відмовляли. Перша зустріч із ним сталася в Гаазі — 4 квітня. Уже після анексії Криму він був там на саміті ядерної безпеки.

І його переконали в тому, що варто зустрітися. Але це було після 27 березня, коли Крим уже було анексовано».

У Києві дав брифінг директор Департаменту інформаційної політики МЗС Євген Перебийніс: «На території Російської Федерації перед переправою „Кубань — Крим“ виявлено до 15 танків, 10 БТР, готуються три понтони для їхнього переміщення. За оперативною інформацією від Держприкордонслужби, протягом доби здійснено системні напади великими групами до 100 людей військовослужбовців Росії, оснащених сучасним озброєнням, зокрема гранатами й снайперськими гвинтівками з метою захоплення органів управління

всіх рівнів: від регіонального управління до підрозділів охорони кордону»²⁸².

Із порушенням порядку пересування літаків о 3:00 з військового аеродрому «Гвардійське» вилетіли три військово-транспортні літаки Іл-76 у напрямку Таганрога. Чорноморський флот РФ посилив охорону блокпостів на двох перешийках.

Крім того, за інформацією Генерального консульства України в Ростові-на-Дону, губернатор Ростовської області видав розпорядження про розгортання в Куйбишевському районі таборів або місць для прийому біженців з України.

Самопроголошена влада Криму почала тиснути на всі залежні від неї категорії громадян, особливо бюджетників. У Сімферополі від керівників шкіл почали вимагати вивішувати російські прапори. Однією з перших це зробила гімназія №9, лишивши й український. За словами Владислава Селезньова, від учителів і викладачів вимагають брати активну участь у мітингах на підтримку дій нової кримської влади.

У кримському «уряді» заявили про українські телеканали: «Багато ЗМІ <...> виявилися втягнутими в інформаційну війну, спрямовану на досягнення двох цілей: створення паніки серед населення Криму та нав'язування невірної уявлення про ситуацію, що склалася в суспільно-політичному житті республіки. <...> У разі, якщо негативна інформаційна кампанія не припиниться, влада Криму буде змушена перекрити потоки брехливої та необ'єктивної інформації, щоб уберегти населення».

Російське громадянське суспільство спробувало закликати владу своєї країни зупинити агресію. За свідченням члена Ради при Президенті РФ з розвитку громадянського суспільства й прав людини (РПЛ) Андрія Юрова, який був у Криму, жертв і поранених серед мирного населення та військовослужбовців, про яких йшлося на засіданні Ради Федерації, «в останні два дні не було». Інформацію про жертви спростував і генконсул Росії в Сімферополі Вячеслав Светлічний. Проте ці тверезі голоси потонули в загальному потоці «ура-патріотизму».

МЗС РФ оприлюднило чергову заяву, традиційно звинувативши США в нагнітанні ситуації: «Уважаємо неприйнятними погрози на адресу Росії, які прозвучали в серії публічних заяв державного

секретаря Джона Керрі у зв'язку з останніми подіями в Україні й у Криму. Не утруднюючи себе в спробах розібратися в складних процесах, що відбуваються в українському суспільстві, і об'єктивно оцінити обстановку, яка продовжує деградувати після силового захоплення влади в Києві радикал-екстремістами, держсекретар оперує штампами „холодної війни“, пропонуючи „покарати“ не тих, хто будував держпереворот, а Російську Федерацію».

Солідарність із позицією МЗС РФ щодо ситуації в Україні виявило дипломатичне відомство Республіки Казахстан. Астана прогнозовано висловила «глибоку стурбованість» і підкреслила: «Казахстан закликає всі залучені сторони відмовитися від силових варіантів врегулювання ситуації та зробити максимальні політичні зусилля для розв'язання проблеми, що склалася, переговорним шляхом. Це рішення повинно базуватися на фундаментальних принципах міжнародного права». Але держава, яка здійснила акт агресії проти України, там, звісно, названа не була.

В ОБСЄ заявили, що спеціальна місія організації прибуде до України в понеділок увечері, щоби найближчим часом вирушити до Криму. Про це повідомив спеціальний представник ОБСЄ з питань України посол Тім Гульдманн під час брифінгу у Відні: «Потім ми плануємо — ще не знаємо точно з огляду на обставини, але сподіваюсь, що це буде можливим — вирушити до Криму». Проте до Криму сепаратисти місію так і не пустили.

Спікер Держдепу США Джен Псакі заявила, що Штати можуть перейти до рішучіших дій: «На даний момент, враховуючи дії Росії, ми не просто думаємо над санкціями, можливо, ми дійсно їх застосуємо, і ми готуємося до цього». Серед інших варіантів американська адміністрація також розглядала можливість уведення санкцій проти російських банків і блокування рахунків російських установ.

Продовжувалася історія зі скасуванням 23 лютого Верховною Радою Законом «Про основи державної мовної політики» (№ 5029-УІ від 3 липня 2012 року). Олександр Турчинов підтвердив свої наміри: «Незважаючи на те, що закон про мови був незбалансованим, непрофесійно підготовленим, я не підписуватиму рішення парламенту про скасування цього закону, доки робочою групою, яка завтра буде створена в парламенті, не буде підготовлений, а Верховною Радою не буде проголосований новий закон»²⁸³.

Як ніхто інший, голова ВР України добре розумів усю небезпеку скасування ухваленого за часів Януковича мовного закону, чим, безперечно, скористалися б російські пропагандисти.

Турчинов розповів про телефонні розмови з командирами дислокованих у Криму військових частин: «Навіть у цих дуже складних умовах, коли військові частини знаходяться в оточенні російських військ, провокаторів, які постійно намагаються створювати

ситуації, щоби була використана зброя, у наших офіцерів, сержантів, солдатів залишається високий бойовий дух, залишається віра у власну країну, залишається впевненість у тому, що навіть в цих складних умовах перемога буде за правдою, за Україною»²⁸⁴.

Міністр закордонних справ Франції Лоран Фабіус після завершення екстреного засідання Ради ЄС на рівні глав дипломатій 28 країн-членів у Брюсселі зробив заяву щодо Криму: «Якщо не буде дуже швидких і конкретних кроків з боку росіян із деескалації ситуації, то ціла низка контактів із ними буде припинена. Будуть утілені чіткі рішення щодо зупинки візового діалогу, припинення діалогу щодо реалізації економічних угод. З огляду на те, що в четвер буде саміт ЄС, відсутність деескалації до того часу означатиме, що ці кроки наберуть чинності».

У ніч із понеділка на вівторок на третє екстрене засідання по Україні, скликане на прохання Росії, зібралась Рада Безпеки ООН.

Раніше Рада Безпеки ООН вже збиралася щодо ситуації в Україні 1 і 2 березня. Перше засідання було екстреним і відбулося незабаром після того, як Рада Федерації РФ дала президенту Владіміру Путіну дозвіл на використання військової сили на території України. На засіданні представники української сторони звинуватили Росію в незаконному військовому вторгненні. Постпред РФ при Радбезі ООН Віталій Чуркін заявив, що Росія діє в рамках угод з Україною про базування в Криму Чорноморського флоту.

Владімір Путін намагався аргументувати появу російських військ в Україні наявністю якогось листа від президента Віктора Януковича, де той буцімто висловив прохання до російського президента використати російські Збройні Сили в Україні. У кращих традиціях сталінізму цей лист, якого ніхто ніколи не бачив, уперше на телеекранах продемонстрував представник Росії в Радбезі ООН Чуркін. За словами Чуркіна, Янукович у листі стверджував, що в Україні відбулося захоплення влади й Україна опинилася на порозі громадянської війни, що в ній панують хаос і анархія. Також там ішлося, що життя, безпека й права людей на півдні, сході та в Криму під загрозою, люди переслідуються за політичними й мовними ознаками. Чуркін зазначив, що саме це й спонукало РФ використовувати власні Збройні Сили для відновлення справедливості.

Представник Великої Британії в Радбезі ООН Лайалл Грант відповів: «Ви говорите про винну в загибелі 90 людей людину, яка втекла зі своєї країни. Зараз не 1968 рік, коли одна країна може придушити демократичні процеси в іншій країні під надуманими приводами».

Постійний представник Франції в Радбезі Жерар Аро наголосив, що Росія намагається впровадити нову неконструктивну взаємодію, засновану на застосуванні сили, інформаційної пропаганди та маніпуляції громадською думкою.

Свою чергою, Віталій Чуркін чітко доповів офіційну кремлівську позицію: Росія не вважає владу, що діє в Україні, легітимно обраною й не чинитиме спроб повернути до влади Віктора Януковича. Однак Москва вимагає, аби подальше розв'язання конфлікту розглядалося в рамках угоди, підписаної між трьома лідерами опозиції та Януковичем 21 лютого.

Проте всім найбільше запам'ятався емоційний, яскравий виступ постійного представника США в ООН Саманти Пауер: «Є фактом те, що російські Збройні Сили захопили українські прикордонні пости. Є фактом те, що Росія захопила поромний термінал у Керчі. Є фактом те, що російські кораблі переміщуються в безпосередній близькості від Севастополя. Є фактом те, що російські сили блокують мобільний телефонний зв'язок у деяких зонах. Є фактом те, що Росія оточила або захопила практично всі українські військові об'єкти в Криму.

Є фактом те, що російські літаки вторглися в український повітряний простір. Є також фактом те, що незалежні журналісти продовжують повідомляти, що немає ніяких підтверджень насильства щодо росіян або проросійських груп населення.

Центральне питання полягає в тому, чи представляє недавня зміна уряду в Україні загрозу російським законним інтересам в такому сенсі й до такої міри, які могли б виправдати військове втручання в Україні, захоплення цивільних об'єктів і пред'явлення військових ультиматумів частинам українських Збройних Сил. Відповідь на ці питання, звичайно ж, негативна.

Друге питання полягає в тому, чи існує загроза для населення Криму або інших регіонів східної частини України у зв'язку з приходом нового уряду. Немає жодних підтверджень цьому. Військова

акція не може бути виправдана погрозами, що не були висловлені і які не здійснюються.

Сполучені Штати категорично відкидають думку, що новий уряд України — це „уряд переможців“. Сполучені Штати упевнено і з гордістю підтримуватимуть громадян України в той час, коли ті вибирають свою долю, свій уряд, своє майбутнє.

Як я вже казала на попередньому засіданні, дії Росії говорять набагато голосніше, ніж її слова. Те, що відбувається сьогодні, не є місією захисту прав людини і не є узгодженою інтервенцією. Те, що відбувається сьогодні, є небезпечною військовою інтервенцією в Україні. Це акт агресії».

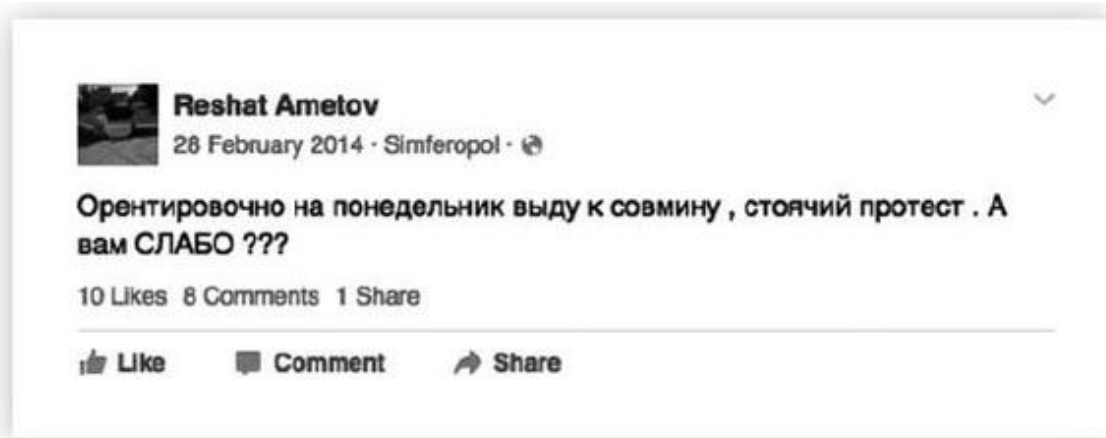
Представники країн — учасниць Ради Безпеки ООН дійшли згоди, що дії Росії порушили ряд міжнародних домовленостей: Будапештський меморандум, Гельсінкську угоду, Договір про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною й Росією 1997 року.

У відповідь на слова українського постпреда в ООН Юрія Сергєєва про те, що військова присутність РФ в Криму несанкціоновано збільшилася до 16 тисяч осіб, Чуркін зухвало відповів: «Ми можемо й до 25 тисяч сконцентрувати».

Цього дня також сталася трагічна подія, подробиці якої стануть відомі лише 15 березня. Тоді загинула перша жертва цієї неоголошеної війни. Саме 3 березня о 7:30 цей героїчний чоловік Решат Аметов, кримський татарин, вийшов зі свого дому, щоби записатися добровольцем до лав українських Збройних Сил. Є інформація, що з військкомату Сімферополя його змусили піти, адже ці установи вже контролювала «самооборона» Аксьонова. Дружина намагалася додзвонитися Решату о 12-й годині сама, однак мобільний телефон чоловіка був вимкнений.

Пізніше з'ясувалося, що Аметов брав участь у мирному протесті проти дій «зелених чоловічків» на площі Леніна напроти Радміну. Журналісти телеканалу *Лій* записали відео, на якому видно, що Решата викрали під час його одиночного пікету. Протягом усього запису він незворушно стоїть на одному місці. На інших відео люди в камуфляжі після невеликої сутички хапають його і насильно ведуть до машини.

28 лютого, за три дні до викрадення, Решат повідомив у *Facebook* про намір публічно висловити свій протест. Ось цей запис із його сторінки.

15 березня тіло Решата зі слідами тортур виявили в селі Земляничне Білогорського району. За інформацією брата убитого, причиною смерті Решата стало проникаюче колото-різане поранення ножем в око (за іншою версією, це було кульове поранення). На момент смерті Решату Аметову було 39 років. У нього залишилися троє неповнолітніх дітей, молодшому з яких було лише 2,5 року. Заяву від рідних у самопроголошену прокуратуру Криму прийняли лише 2 квітня. За свідченням кримських активістів, російські слідчі за відео відразу встановили причетних до викрадення Аметова людей, «самооборонівців» Аксьонова. Проте жоден з убивць так і не був покараний.

3 березня почалося поганими новинами з Балаклави та Бельбека й завершилося важким засіданням Радбезу ООН із гострими словесними дуелями Юрія Сергєєва, Саманти Пауер та Віталія Чуркіна. Але попри параліч і неадекватність українського Міністерства оборони, українські солдати та офіцери в Криму не здавалися й продовжували чинити опір агресорові. Російська пропагандистська машина вигадувала все більш і більш спотворені й збочені новини, аби обґрунтувати свої злочинні дії в Криму. Проте така політика дуже швидко привела режим Владіміра Путіна до зовнішньополітичної ізоляції. Це був глухий кут, вибратися з якого Кремлю не вдасться протягом кількох наступних років.

4 березня. ГЕРОЇЧНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ БЕЛЬБЕКА Й ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯ ПУТІНА

Наступний після екстреного третього засідання Ради Безпеки ООН по Україні день приніс кілька важливих новин. Одразу вночі на сайті НАТО з'явилося повідомлення: «Північноатлантична рада, що включає послів усіх 28 країн — членів НАТО, збереться у вівторок, 4 березня, за ініціативою Польщі, яка ґрунтується на статті 4 Вашингтонського угоди. Події в Україні й навколо неї становлять загрозу для сусідніх держав — членів Альянсу»²⁸⁵.

Цієї ж ночі в. о. міністра оборони Ігор Тенюх заявив, що Росія знову збільшила контингент своїх військових на території України, що грубо порушує всі двосторонні та міжнародні домовленості. «Близько 5500 військ спецпризначення передислоковані з Російської Федерації на територію України. За рахунок цього чисельність російських військових збільшена до 16 тисяч».

Основу так званих «зелених чоловічків» якраз і складала війська спеціального призначення або спецназу ГРУ МО РФ та ССО МО РФ. Загальна чисельність цих підрозділів у складі російського Міністерства оборони є державною таємницею, адже Росія — без перебільшення — є країною спецназу! І сам спецназ є різним. Є спецназ ГРУ ГШ, є спецназ ВДВ, є спецназ ВМФ. Не кажучи про спецназ ФСБ, спецназ Прикордонної служби ФСБ і навіть спецназ Служби зовнішньої розвідки Росії. Є також спецназ Внутрішніх військ МВС РФ, і в поліції теж є свій спецназ. А ще є свій спецназ у Федеральній служби виконання покарань. І у Федеральній служби з контролю за обігом наркотиків. І, ви будете здивовані, у Міністерства з надзвичайних ситуацій Росії теж є свій спецназ!

Проте у випадку з Кримом нас все-таки цікавить спецназ ГРУ. Найбільш авторитетні експерти вважають, що на момент окупації Криму загальна чисельність військового спецназу становила понад 25 тисяч осіб.

Таким чином, перші ударні загони російських ГРУшників, які складала приблизно 20% їхньої загальної чисельності, були передислоковані до Криму. При цьому загальна чисельність українських військ, яка на момент агресії складала близько 20 тисяч

осіб, не повинна вводити в оману, адже ці війська ніяк не могли протистояти озброєним до зубів і вишколеним російським спецназівцям ГРУ та ССО.

У коментарі для книги заступник командира батальйону керченських морпіхів майор **Олексій Нікіфоров** розповів, що тоді відбувалося в його батальйоні: «У Керчі, де я служив, майже не було тих, хто сприймав київські події й радів цьому. Усі думали, що Київ спалюють, нищать, що там фашисти, бунтівники. <...> У мене в частині жоден командир підрозділу не вийшов в Україну. І так — по всьому Криму. Тобто ті люди, які були матеріально відповідальні — за людей, за техніку, — побоялися. Плюс — зіграла свою роль масована пропаганда з того боку. З усіх боків тиснули: тільки ви підете в Україну, на вас тут же наручники надінуть, у тюрму посадять, бо де ваша техніка, де ваша зброя? Тобто ніяких гарантій від України вони не отримали, зате отримали від Росії».

О 8:09 ранку російське інформгентство РБК процитувало заяву прес-секретаря президента РФ Дмитрія Пєскова, про те, що Владімір Путін віддав наказ військам, які брали участь у військових навчаннях, зокрема й у Криму, повертатися в місця постійної дислокації²⁸⁶.

Попри це, о 8:39, як повідомляє УНІАН з посиланням на поінформоване військове джерело в Севастополі, українські військові моряки виявили підводних диверсантів: «У Стрілецькій бухті Севастополя, де дислокуються кораблі севастопольської військово-морської бази Військово-морських сил Збройних Сил України, сьогодні вранці українські військові моряки виявили близько 20 підводних диверсантів. Підводні диверсанти або „бойові плавці“, не приховуючись, кілька хвилин пробули на водній поверхні, після чого зникли. На думку співрозмовника агентства, метою подібних дій, вочевидь, була спроба психологічного тиску на особовий склад кораблів і суден українських ВМС». У цей же час «у Севастополі представниками екстремістських громадських організацій із застосуванням підручних засобів було вчинено дві безуспішні спроби проникнути через паркан на територію штабу командування ВМС України»²⁸⁷.

Але, незважаючи на ці події, українська влада поспішила прийняти заяву Путіна про виведення військ з території України. Турчинов

заявив: «Припинити втручання у внутрішні справи нашої країни. А видача Україні Януковича сприяла би пришвидшенню нормалізації двосторонніх відносин наших країн. <...> Оформити заявою цю пропозицію Верховної Ради, яка б стосувалася чіткого підкреслення виключної компетенції парламенту щодо введення іноземних військ на територію [України. — *Прим. ред.*] і щодо нормалізації ситуації, яка пов'язана з виведенням військових з території України»²⁸⁸. Як з'ясується пізніше, це була спроба РФ послабити увагу та пильність української сторони до кримської проблеми.

Також передчасно радів заяві Путіна про виведення військ і — секретар Ради національної безпеки та оборони Андрій Парубій: «Завдяки діям української влади, українських військовиків у першу чергу, а також завдяки одностайній позиції міжнародної спільноти, яка засудила агресію проти України, фактично цієї ночі [на 4 березня. — *Прим. ред.*] була зупинка російських військ, і відповідна заява Путіна є тому підтвердженням»²⁸⁹.

Андрій Парубій так розповідає про плани Путіна щодо України: «Точно знаю, що на початковому етапі Збройні Сили Росії знаходилися впродовж усього україно-російського кордону. Тоді найбільшою небезпекою для нас був можливий танковий удар із Чернігова на Київ. Війська стояли й на межі Донецької, Луганської, Харківської та Сумської областей. Коли Турчинов був у Білорусі, Лукашенко показував йому карту можливого захоплення. І там були не тільки 8 південно-східних областей, але й зачіпалася Полтавська та Київ. Вертикальний удар на Київ був для нас найбільш небезпечним ударом.

І це був один із планів Путіна. І в мене були всі підстави стверджувати, що це був дуже можливий сценарій. Фактично всі перші місяці Путін діяв, міняючи тактичні плани на кожному етапі. Мінялися плани залежно від того, наскільки Україна могла чинити опір. Певного часу реалізовувався сценарій „Русская весна“ щодо захоплення вісьмох областей України. Іноді ці плани навіть не були секретними — вони їх обговорювали на своїх сторінках. Цьому плану перешкодили не тільки дії влади, але й саме суспільство. Ви пам'ятаєте, у всіх містах створювалися загони самооборони. Часто

вони відігравали ключову роль у недопущенні провокацій сепаратистами».

Цього дня з'явилася заява Управління торгового представника США Майкла Фромана, що через події в Україні США призупиняють торговельні та інвестиційні переговори з РФ, і «економічна блокада Росії у сфері інвестицій та торгівлі триватиме, поки не розв'яжеться конфлікт в Україні»²⁹⁰.

Про замороження відносин з Росією заявив і Пентагон. У тексті офіційної заяви військового відомства США йшлося: попри те, що американське міністерство оборони вважало цінними військові зв'язки з Росією, які розвивалися протягом останніх років і мали на меті «підвищити транспарентність, налагодити взаєморозуміння та зменшити ризик військових прорахунків, ми прийняли рішення у світлі останніх подій в Україні призупинити всі військові контакти між США і Росією». Пентагон також закликав керівництво Росії до деескалації кризи в Україні та зажадав повернути російські війська в Криму на свої бази відповідно до угод про перебування (на території республіки) Чорноморського флоту РФ.

Своєю чергою, держсекретар США Джон Керрі заявив: у разі, якщо Росія не поверне своїх солдат до казарм, Євросоюз та США негайно застосують проти неї санкції: «Якщо Росія вирішить не підтримувати деескалацію, якщо не співпрацюватиме з урядом України, тоді наші партнери не матимуть ніякого вибору, окрім того, щоби приєднатися до нас і застосувати ті заходи, які ми втілюємо, щоб ізолювати Росію дипломатично, економічно і в міжнародному форматі».

Як це відбудеться на практиці, зрозумілою мовою пояснив міністр закордонних справ Чехії Любомир Заоралек. Він «порадував» росіян тим, що відтепер вони можуть просто забути про спрощення візового режиму до ЄС: «Ми чули численні заяви пана Лаврова про те, що Росія готова жорстко відстоювати права своїх громадян, хоч би де це було. Якщо враховувати такі заяви, як можна вести переговори про безвізовий режим? Росія завжди була в цьому дуже зацікавлена. Але якщо переселення російських громадян в інші країни являє собою такий ризик, як ми можемо підтримувати ідею безвізового режиму?».

Свою позицію оприлюднив і комісар ЄС з питань енергетики Гюнтер Оттінгер: «Україна генерує й транспортує енергоносії в Крим.

Крим не забезпечує себе енергоносіями, він трохи видобуває. Ми думаємо, що Україна повинна залишатися єдиним енергетичним ринком».

Паралельно з подіями в Криму Росія запустила сценарій дестабілізації сходу України, який відвертає увагу від подальшої анексії Криму. Здійснення його стало очевидним після надмірного зосередження російської військової техніки біля східних областей України в ніч із 3 на 4 березня.

Журналіст **Матвій Ганапольський** дає такий діагноз Путіну: «Алогічність та ірраціональність психології Путіна можна простежити, проаналізувавши, як змінюються назви новоутворень на сході України. Видно, як Путіна захоплює якась ідея і як він у ній розчаровується. Дивіться: територія, захоплена сепаратистами, переживала кілька метаморфоз назв. Спочатку з'явилися „ДНР“ і „ЛНР“, а потім негайно з'явилася ідея „Новоросії“. Щось паліативне СРСР, з якоюсь новою національною ідеєю. Але ця ідея ніяк не сформульована. Перед нами назва, суть якої — в агресії. Об'єднання нових земель, на яких живуть якісь росіяни. Після цього нескінченні розмови про входження до Росії. Після цього про ідею Новоросії забули. Аналітики мало звертають увагу на ці метаморфози. А даремно. Адже Новоросія — це нове утворення в нових межах Потсдамського світу. Але як можна було придумати подібну доктрину в нинішніх умовах? Адже вона передбачає обов'язкову агресію. Це свідчить про якусь ненормальність у Кремлі. Очевидно, що й аналітичні здібності Путіна не такі блискучі, як комусь здається».

Прес-центр Держприкордонслужби зранку повідомив про погіршення ситуації на сході: «Спостерігається скупчення військової техніки на території РФ поблизу держкордону біля Харківської, Луганської та Донецької областей. Такі дані можуть свідчити про підготовку російської сторони до вторгнення. З метою недопущення в'їзду в Україну з території РФ організованих злочинних груп, окремих осіб, які можуть брати участь у заходах екстремістського характеру, проводиться посилений прикордонний контроль і вжиті відповідні заходи»²⁹¹.

Росія ретельно підготувалася до широкомасштабної війни з Україною. Розуміючи, що збройного супротиву українських Збройних Сил на території Криму, напевне, не буде, Росія, тим не менше, накопичувала свої війська на східних і північних кордонах України й усіяла демонструвала готовність перейти в повномасштабний наступ. У ці дні в. о. Президента Олександр Турчинов, говорячи, що Росія накопичила біля кордонів України понад 120 тисяч військ і може розпочати повномасштабну війну, очевидно, знав усю серйозність ситуації.

За найгіршого сценарію розвитку подій у Криму Росія дійсно була готова розпочати військову агресію. Хоча, будьмо відвертими, імовірність повномасштабної війни з вторгненням через східно-північні кордони залишалась до кінця не визначеною.

Олександр Турчинов так сьогодні згадує плани Путіна з дестабілізації сходу України: «Коли ситуація в Києві стабілізувалась, вони внесли корективи до свого плану. Крим розглядався ними як плацдарм. Плацдарм для повноцінного вторгнення зі сходу та півдня із захопленням Донецької, Луганської, Харківської, Одеської, Дніпропетровської, Херсонської і Миколаївської областей. Коли їхній план прямого вторгнення було зірвано, вони запустили план „Б“ — масштабної дестабілізації в цих регіонах та розпочали війну на Донбасі».

Уранці, 4 березня, як повідомила газета «День», «полковник Мамчур разом зі своїми підлеглими пішим строєм, без зброї, із Державним Прапором України та бойовим стягом частини [також був ще прапор СРСР. — *Прим. ред.*] рушили до озброєних „зелених чоловічків“, які зайняли територію Бельбека. Унаслідок такої психічної атаки Юлію Мамчуру та його бригаді вдалося звільнити частину аеродрому. Фото мужніх українських військових облетіли перші шпальти провідних видань світу»²⁹².

Відео беззбройного штурму²⁹³ нашими військовими своєї ж бази набрали сотні тисяч переглядів в Інтернеті, а фото Мамчура заповнили свіжі випуски міжнародних видань.

Ось як описує ті події очевидець, кореспондент «Комсомольской правды»: «Коли відстань зменшилася до двохсот метрів, почулися постріли. Автоматна черга в повітря, як попереджувальний сигнал з

боку росіян. Журналісти стали присідати від страху, здригнулися й солдати, але хтось крикнув: „Ідемо далі. Ми господарі тут!“. І вони пішли. Напруга колосальна. Вона передається навіть через відео. „Раз, два, три. Ще не вмерла України ні слава, ні воля. Ще нам, браття українці, усміхнеться доля. Душу й тіло ми положим за нашу свободу.“ Від переживання солдати втрачали дихання й плутали рядки гімну, але йшли. <...>

— На догоду одному якомусь політичному діячеві нас зараз зіштовхують лобами, — заговорив Мамчур. — Ми — два братні народи. Це не правильно.

— Ви спеціально провокуєте, — відповів росіянин.

— Ми беззбройні, яка може бути провокація, — сказав український полковник. — Ми прийшли на свої робочі місця.

— Я ще раз повторюю: не ми віддаємо накази, — говорив росіянин. — Це ваше керівництво, яке в Києві сидить.

— А ви що, самі не думаєте? — крикнув український солдат.

Після нетривалих переговорів росіяни пропустили на територію аеродрому десять офіцерів»²⁹⁴.

Слово **Юлію Мамчур**: «А 4 березня відбувся той самий „вихід нагору“, коли ми без зброї, із прапорами і співаючи гімн, пішли на окупантів. Тому що до цього нам поставили ультиматум — щоби ми до 16:00 вивісили російський прапор. А вранці чергова частина була під загрозою застосування зброї. І метою нашого підйому нагору було, щоби наші військовослужбовці змогли зайняти робочі місця в аеродромній зоні. І я став учасником цих подій. І наша частина була однією з небагатьох, яка вийшла з усією атрибутикою, бойовим прапором. Про мене писали, що наш стяг із зірками, червоний, але він бойовий. Іншого в мене немає. Це реліквія 1941 року, за неї наші діди-прадіди проливали кров. Ще одна така ж частина — десята морська авіаційна бригада, яка в Саках базувалася. Вони змогли 3 або 4 березня перегнати літаючі борти — вертольоти й літаки. Інших частин я не знаю. Усі інші, по-моєму, усе втратили».

Пізніше, десь о 16 годині над частиною «Бельбек» знову підняли український синьо-жовтий прапор. Користувач *Twitter Mikekomar* зробив запис: «Епічне фото. Наші солдати кріплять прапор при вході на військову базу в Бельбеку»²⁹⁵.

Аби привітати українських військових у Криму із, як тоді здавалося, «закінченням конфлікту», народний депутат від «Удару» Ірина Геращенко запропонувала: «Наші хлопці в Криму в ці дні були учасниками бойових дій, тому всі військові, що служать у Криму, мають отримати відповідний статус.

Їм має бути зараховано один день за три служіння, і вони мають отримати всі відповідні соціальні гарантії»²⁹⁶.

Арсеній Яценюк каже, що дуже добре пам'ятає цей день та свої дії: «4 березня я почав умисно вкидати меседжі для кримчан щодо зриву курортного сезону, переконував їх, що Росія робить все для дестабілізація ситуації в Криму. Росія відразу відреагувала на ці меседжі. Вони розуміли, що я бив прямо в точку — щоби не допустити незаконної анексії Криму. Насправді на той момент ніхто не вірив, що це буде анексія. Адже це була перша анексія після Другої світової війни. І людина, яка має *logic of reason*, просто не розуміла, як може таке статися».

Об 11-й годині лідер кримських сепаратистів Сергій Аксьонов провів прес-конференцію, на якій ключовою заявою стало перенесення

референдуму з 25 травня (згідно з нелегітимним рішенням ВРК) на 30 березня «чи й раніше»²⁹⁷.

На першу прес-конференцію призначеного 27 лютого кримським парламентом «прем'єр-міністра» автономії Сергія Аксьонова чекали вже тиждень не менше сотні представників різних світових видань. Зустріч постійно відкладалася та врешті таки відбулася на майданчику ДТРК «Крим» у Сімферополі.

Цього дня сталася чергова переламна подія. Ще напередодні прес-конференції Аксьонов упевнено заявляв в інтерв'ю російським ЗМІ, що так званий загальнокримський референдум відбудеться саме 30 березня. І всіяко унікав при цьому будь-яких згадок про приєднання до Росії, і наполягав натомість, що цей референдум може вирішити тільки розширення повноважень автономії Криму як територіальної одиниці в рамках України.

Рішення ж змінити зміст питань референдуму і — головне — його дату прийняте саме між 3 і 4 березня. Сергій Аксьонов був банально поставлений до відома своїми кремлівськими кураторами, що план змінився, і тому, даючи своє інтерв'ю напередодні, ще просто не знав, що завтра доведеться озвучувати зовсім інші меседжі.

Також самопроголошений прем'єр розповів кримчанам: «Ніяких ультиматумів вони [нова влада у Києві. — *Прим. ред.*] мені не ставлять. Вони не виходять на контакт, нам нема з ким співпрацювати, їм це не потрібно, вони займаються розподілом влади, портфельів, грошей». Однак українські високопосадовці стверджують, що постійно намагалися встановити контакт. Разом із тим Аксьонов заявив, що нове керівництво автономії не вважає «київську владу» легітимною: «Вона для нас не є представником влади держави Україна. Ось доти, поки всі ці процеси не визначені, ми її не визнаємо, не бачимо, і ніякого відношення до них не маємо. Я звернувся по допомогу до Владіміра Владіміровича Путіна задля стабілізації ситуації в Криму, надання допомоги, забезпечення безпеки громадян сприяти нам. Це сприяння було надане»²⁹⁸.

Тоді ж Аксьонов пообіцяв Криму «нове життя». Скільки воно коштуватиме Росії, підрахувала російський економічний експерт Наталія Зубаревич: «Загальні доходи бюджету Криму — 159 млрд. руб. З них 125 млрд. — трансферти з федерального бюджету. З таким розрахунком рівень дотаційності Криму — 80%. Але Криму

залишають ще податок на додану вартість, який за законом має йти у федеральний бюджет. З урахуванням цього дотаційність Криму — 85%. Це можна порівняти з двома територіями Росії — з Інгушетією, рівень дотаційності якої 87%, і з Чечнею (82%). Дотаційність Севастополя — 70%. Рівно стільки ж у Дагестану. Близько 42% усіх витрат у Криму — видатки на соціальний захист населення»²⁹⁹.

Командирам українських частин, які не визнавали сепаратистів, Аксьонов пригрозив кримінальною відповідальністю за «непідпорядкування уряду автономії». Особливо допекли самопроголошеному «прем'єру» уродженці Західної України: «Спротиву [українських військовослужбовців. — *Прим. ред.*] немає. Просто сьогодні деякі командири на території автономії є жителями Західної України. Відповідно, у них це викликає, зрозуміло, певне почуття». Очевидно, що найбільше його дратувала непоступливість командувача Внутрішніх військ МВС у АР Крим Миколи Балана, уродженця Івано-Франківщини.

Микола Балан так говорить про тодішні пропозиції кримського «прем'єра»: «З Аксьоновим я розмовляв після того, як отримав наказ на передислокацію військових частин, коли вже склали списки особового складу, і я телефонував Аксьонову, розмовляв про те, що ми виходитимемо разом колонами, і щоб у нас не було ніяких оглядів, обшуків і так далі. Спочатку він сказав, що, мабуть, так не вийде. Я відповів, що ми тоді не згодні на вихід і залишаємося тут на місці. Зранку — зарядка, виконання гімну, і працюємо згідно з розкладом дня. Потім він, правда, подзвонив, сказав, що вони згодні, ми відмовилися від їхнього супроводу — нам того не було треба. Єдине, що я склав план маршу для всіх військових частин, і мали з'їхатися в Джанкой і Армянськ із різних точок Криму, по-військовому, у складі колон, без усяких супроводів, адже були випадки обшуку, ображали й грабували сім'ї військовослужбовців Збройних Сил, Військово-Морських Сил. Я попередив про це, сказавши, що ми в такому випадку не згодні на вихід, і в нас, офіцерів, які вивозили особисті речі, не було жодних проблем».

Журналісти *ICTV* поставили Сергію Аксьонову одне запитання: «У 2010 році партія „Русское единство“ отримала на виборах 4% голосів. Як ви вважаєте, для вас цього достатньо, щоби стати прем'єром?». На

нього він відповів, що у 2010 році його партія виходила на вибори, зареєструвавшись лише за 30 днів до початку виборчої кампанії. І звинуватив у брудних політтехнологіях Партію регіонів (!), яку представляли на півострові його партнер по нелегітимній владі Володимир Константинов та 80 депутатів Верховної Ради АР Крим: «При цьому як проросійську партію позиціонували Партію регіонів, чим уводили в оману населення. Я абсолютно вважаю, що на той момент це був нормальний цілком результат».

Важливим аспектом стало також те, що Сергій Аксьонов оприлюднив певні дані щодо підконтрольного йому незаконного угруповання: «Загальна чисельність загонів „самооборони“ по автономії досягає сьогодні 11 тисяч осіб. Вони використовують ті засоби захисту, які у них є, це щити, палиці, тобто те, що було ефективно використане на Майдані. При цьому ми говоримо, що в багатьох на руках є законним чином зареєстрована зброя».

З австрійськими тележурналістами в Аксьонова розмова не склалася: «Скажіть, від кого сьогодні захищається автономія? На сьогоднішній день не існує ніяких загроз, від яких необхідно було б захищатися. Більше того, їх і не було». — «А хіба ви не бачили? Або не чули? Ось коли ставлять такі питання, мені здається, що ви або у вакуумі живете, або ви ставите їх спеціально. Тільки сліпий не бачив, що нам погрожували протягом усіх трьох місяців на Майдані. Погрожували регулярно, погрожували російськомовним фізичною розправою. Якщо ви цього не бачили, то мені з вами нема про що розмовляти»³⁰⁰.

Мустафа Джемільєв заявив, що через агресивні дії РФ у Криму кримські татари вже понесли великі економічні збитки: «60% доходів кримських татар забезпечує туризм. Зараз багато з них будуть розорені. Загалом по Криму заробляли на життя на туризмі близько 100 тисяч сімей, вони теж понесуть величезний збиток»³⁰¹.

Народний депутат України Петро Порошенко заявив, що в разі виведення російських військ із Криму українська влада готова до діалогу з кримським парламентом: «Ми здатні в найкоротші терміни прийняти Закон про статус міста Севастополя, закон про місцевий референдум і визначити їхні повноваження, істотно розширити повноваження кримської автономії, але із жорстким збереженням суверенітету України». А прохання Януковича до Путіна про введення

військ в Україну лише «кидає сірник до бочки з порохом Криму»: «Якщо ви думаєте про кров — це шлях, про який сьогодні написав цей чоловік [Віктор Янукович. — *Прим. ред.*], я не хочу навіть називати його імені. Він утратив право бути не тільки українським президентом, але й українцем»³⁰².

А от Андрій Сенченко висловився проти переговорів із «ноюю» кримською владою: «Із сепаратистами ми в принципі не можемо ніяких контактів підтримувати і не будемо цього робити. Питання навіть не в якості цих людей — які вони там „гобліни“ та інші аферисти, типу Константинова. Питання в принципі — це самозванці й маріонетки»³⁰³.

Андрій Парубій, на той момент секретар РНБО, розповідає, як у Києві в той час намагались встановити контакт із кримськими політиками. «У нас були переговори з депутатами, щоби вони не зібрали кворум на Верховній Раді Криму. У тому числі — з регіоналами. Ми казали, що вони втратять власність, якщо проголосують. Але вони не виконали своїх зобов'язань, і на кворум плюнули. Голосували так — руками. Головне, що вся кримська міліція, СБУ була на їхньому боці», — каже Парубій. Про намагання встановити такий контакт добре пам'ятає і **Яценюк**. «Спроби були, туди ж відправляли людей. Шукали цього так званого прем'єр-міністра, спікера парламенту. Я був більше сконцентрований на економічній ситуації в країні. Але знаю, що Олександр Турчинов і всі інші працювали над тим, щоби встановити з ними діалог. Тоді, до речі, був призначений представник Президента в Криму».

Крім звільнення «Бельбеку», найгучнішою подією цього дня стала прес-конференція Владіміра Путіна в Ново-Огарьово, де він уперше виступив із заявою щодо ситуації в Україні. За його словами, російські військові не мали стосунку до захоплення стратегічних об'єктів у Криму — цим займалася так звана кримська самооборона. Хоча згодом Путін визнає зворотне. Поки ж йому лишалося тільки лицемірно розповідати, що він геть не знає, хто такі й звідки взяли в українському Криму «зелені чоловічки». Топ-цитатою став вислів Путіна про магазини, в яких можна купити будь-яку зброю. Путін: «Подивіться на пострадянський простір — там повно форми, схожої на російську. Та підіть у магазини й купіть. Ні, це сили місцевої

самооборони». Відкоментував він і добру підготовку «самооборони»: «А ви бачили, як були підготовлені люди в Києві? Їх, як відомо, готували на базах в Литві й у Польщі, готували задовго. У них же все працює як годинник. Це професіонали, майже як спецназ. То чому ви думаєте, що в Криму має бути гірше?»³⁰⁴

Поява в меседжі Путіна саме цих країн, очевидно, була випадковою — як віддзеркалення внутрішньої ненависті й несприйняття Путіним саме цих найбільших історичних ворогів Росії. Висока оцінка міфічних українських силовиків («майже як спецназ») звучить, як несвідоме визнання присутності російського спецназу на території окупованого Криму.

Згодом, під час «прямої лінії з Путіним» 17 квітня, він уточнить: «Нашим завданням [у Криму. — *Прим. ред.*] було забезпечення умов для вільного волевиявлення кримчан. За спиною сил „самооборони“ стали наші військові, вони діяли коректно»³⁰⁵.

Також на конференції 4 березня Путін висловив своє ставлення до нової української влади: «Коли ми вказуємо, що це антиконституційний переворот, то нам кажуть: ні, це не збройне захоплення влади, це революція. А якщо це революція, то тоді мені важко не погодитися з деякими нашими експертами, які вважають, що на цій території виникає нова держава. А з цією державою, ні щодо цієї держави ми ніяких зобов'язуючих документів не підписували»³⁰⁶, — натякнув він на Будапештський меморандум.

Тоді ж прозвучали пропагандистські кліше («бандерівці в Києві»), активно нав'язувані російськими ЗМІ: «Ми бачимо розгул неонацистів, націоналістів, антисемітів, що зараз відбувається в деяких частинах України, зокрема в Києві». Це була спроба легітимізації подальшої війни Росії проти України на території Донбасу: «Якщо ми побачимо, що це беззаконня починається в східних регіонах, якщо люди попросять нас про допомогу, а офіційне звернення діючого легітимного президента в нас уже є, то ми залишаємо за собою право використовувати всі наявні в нас засоби для захисту цих громадян. І вважаємо це цілком легітимним, <...> оскільки у нас є звернення легітимного Президента [*Януковича. — Прим. ред.*], і відповідно до наших зобов'язань. І в цьому разі збігається з нашими інтересами

щодо захисту тих людей, яких ми вважаємо близько пов'язаними з нами й історично, і спільною культурою, в економічному плані»³⁰⁷.

Усю аргументацію Путіна складав лист від Віктора Януковича, яким напередодні потрясав Віталій Чуркін. Росія розуміла, що жодних легітимних підстав для введення військ на територію України не було, тому викрутила руки президенту-утікачу, примушуючи написати цього листа. До того ж ні його зображення, ні текст так і не були оприлюднені, що дає підстави припускати факт чергової фальсифікації російських спецслужб.

Показово також, що Путін у промові зазначив: «Політичного майбутнього в Януковича немає»³⁰⁸.

Своєю чергою, глава МЗС Швеції Карл Більдт у *Twitter* порівняв заклик Януковича до Росії про введення її військ на територію України з діями норвезького нациста: «В Україні тепер є власний Квіслінг. Сидить на чужій території й просить чужу армію повернути йому його країну», — маючи на увазі Відкуна Квіслінга — лідера норвезьких націонал-соціалістів, ставленика нацистів під час окупації країни³⁰⁹.

Тоді ж Путін також присягався, що не збирається «приєднувати» Крим, і натякнув на завдання подальшого референдуму. Путін: «Я взагалі вважаю, що тільки громадяни, які проживають на тій чи тій території, в умовах свободи волевиявлення, в умовах безпеки, можуть і повинні визначати своє майбутнє. Але ми в жодному разі не провокуватимемо нікого на такі рішення, і в жодному разі не підігриватимемо такі настрої»³¹⁰.

Відверта брехня Путіна помітна навіть при не дуже прискіпливому порівнянні. Під час прес-конференції він заявив, що в кримських протистояннях не загинула жодна людина: «До речі, приблизно ось це саме, про що я говорю зараз, відбувається й у Криму. Тобто зверніть увагу: слава Богу, там немає жодного росіянина й немає жодної жертви. Не було жодного бою та зіткнення, навіть ніхто не стріляв! Немає жодного пострілу. І таким чином напружена ситуація в Криму, пов'язана з можливим застосуванням Збройних Сил, просто була вичерпана. У цьому [введенні російських військ. — *Прим. ред.*] не було необхідності»³¹¹. Але ж 1 березня Валентина Матвієнко говорила про смерті росіян при штурмі будівлі МВС Криму³¹², і головне — ці начебто загибелі стали офіційним приводом для дозволу Ради

Федерації на введення військ на територію України. Схоже, Путін самоізолювався від спілкування із власними чиновниками й насправді мало стежив за їхніми заявами.

Стягування російських військ до Криму, чисельність яких переважала домовлену з Україною норму, Путін пояснив улюбленою вже байкою про «націоналістів-бандерівців»: «Єдина необхідність, яка була і яку ми зробили, ми посилили охорону наших військових об'єктів, тому що вони отримували погрози. І ми бачили, що в Крим уже підтягуються і бойовички з націоналістичних організацій. І ми це зробили, і зробили правильно»³¹³.

Обрання Аксьонова прем'єром Криму Путін теж назвав «легітимним», попри виявлене фальшування голосів. Сам же Аксьонов на прес-конференції цього ж дня в Криму заявив, що його призначили «за погодженням з Януковичем»³¹⁴, очевидно, маючи на увазі кулуарні, чи то пак телефонні домовленості.

На питання журналістів, чи бачив він «легітимного» Януковича, Путін відповів ствердно: «Після того як він [Віктор Янукович. — *Прим. ред.*] опинився на території Російської Федерації, я з ним бачився один раз, це було буквально два дні тому. Він був живий, здоровий і вам того ж бажає»³¹⁵.

А за рік у пропагандистському фільмі Андрія Кондрашова «Крым. Путь на Родину» (перший ефір — 8 березня 2015 року) Путін розповість, що всі ці події в Криму були частиною «операції з порятунку Януковича»: «Я запросив в Кремль керівників наших спеціальних служб, міністерства оборони, поставив перед ними завдання врятувати життя Президента України, його просто знищили б. Ми приготувалися витягувати його прямо з Донецька, по суші, по морю і з повітря. Це було між 22-м і 23-м, ми закінчили близько 7 години ранку. І прощаючись, я всім колегам сказав: ми змушені почати роботу з повернення Криму до складу Росії»³¹⁶.

Чи мав право президент іншої країни давати таке розпорядження та здійснювати анексію? Відповідь більш ніж очевидна. Це пряме зізнання Путіна в учиненому міжнародному злочині.

На прес-конференції у Вашингтоні Барак Обама засудив рішення РФ про введення військ: «Росія не може вводити війська на територію [України. — *Прим. ред.*] і порушувати принципи, визнані всім світом.

У президента Путіна, імовірно, інший набір юристів. Може бути, у нього інший набір інтерпретацій. Але я не думаю, що це може когось обдурити»³¹⁷.

Дії РФ, так званої братньої країни, у Криму стали шоком для українського суспільства. Аби пояснити українцям, що відбувається й чого слід очікувати, Міноборони створило «гарячі лінії» для роботи з громадськістю та ЗМІ. Водночас українська влада розпочала операцію СБУ та МВС «Кордон» для недопущення ввезення з Росії зброї та боєприпасів.

Прикордонники прозвітували, що посилили контроль на в'їзді до Криму: «Державною прикордонною службою України розгорнуто три контрольні пункти та виставлені прикордонні патрулі. Контрольні пункти розгорнуті в районі населених пунктів Салькове, Каланчак і Чаплинка. Усі вони посилені військовослужбовцями мобільних прикордонних підрозділів, МВС та Збройних Сил України»³¹⁸.

Тобто ця служба, замість того щоб намагатися упередити проникнення російських військ і диверсантів у пропускному пункті Керч, почала посилювати контрольні пункти на адміністративному кордоні Херсонської області та Криму. Звісно, ці пункти не могли реально зупинити російських диверсантів, які подекуди проникали під виглядом звичайних туристів, подекуди взагалі не ховаючись, тим паче що перекидання військ здійснювалося або через захоплені військові летовища Криму, або через паромну переправу.

Голова СБУ Наливайченко повідомив, що ситуація в Криму залишається доволі напруженою: «Заблоковані можливості СБУ забезпечувати заходи контррозвідального характеру, антитерористичного характеру на території українського Криму. Військовими частинами РФ заблоковані відповідні органи, заблоковані українські військові частини, населення залякане».

Андрій Сенченко розповів журналістам, що Україна й Росія не ведуть жодних переговорів — вони неможливі за умови окупації Криму: «Ні, не ведеться, це я абсолютно точно можу вам сказати. Росія сьогодні — окупанти. Я знаю, що є якісь спроби Нарішкіна [голова Держдуми РФ. — Прим. ред.] дзвонити сюди, був дзвінок Медведєва Яценюку. Спочатку тон був неприязний, а потім почали звучати меседжі в дусі „давайте перегорнемо сторінку й почнемо відносини з

чистого аркуша — дешевий газ, кредити, любов і взаємоповага“. Але наша відповідь проста: поверніть Крим, перепросіть за акт приниження України, вибачтеся перед усім світом за той стрес, який пережив світ через дії РФ, і далі будемо будувати прагматичні відносини». Політик також виступив проти обмеження постачання води й електроенергії в Крим, до чого вже почали активно закликати владу: «Якби йшлося про те, щоби відключити воду Путіну, Медведєву, Аксьонову й Константинову — ми б це зробили миттєво. Але мова йде про 2,5 млн. наших громадян, і тому це неприпустимо. Люди повинні пережити період окупації з розумінням того, що є підтримка з боку України»³¹⁹.

Цього дня *Amnesty International* оприлюднили доповідь про посилення тиску на свободу слова в Росії на тлі кримських подій: «За даними організації, про це свідчать затримання сотень протестувальників, не згодних з військовою інтервенцією Росії в Криму. Сотні демонстрантів, які протестують проти російського військового втручання на територію України, були затримані перед Міністерством оборони на Манежній площі. Кілька десятків осіб затримала поліція й у Санкт-Петербурзі»³²⁰.

Цього дня було вдосталь провокацій з російської сторони. Увечері Міноборони України заявило про спробу абордажу російськими спецназівцями «Славутича»: «„Озброєні люди на буксирі підійшли до борту корабля, але екіпаж дав силову відсіч. Була спроба висадити абордажну команду, захопити корабель, зброю й моряків“, — повідомив командир бригади надводних кораблів ВМС ЗС України капітан 2-го рангу Віталій Звягінцев. На даний час кораблі Чорноморського флоту Російської Федерації продовжують блокувати кораблі Військово-Морських Сил Збройних Сил України в Криму»³²¹.

На прохання видання *The New Times* фотографії з Криму проаналізували міжнародні військові експерти: «Тут все однозначно: перед нами по-зашляховик „ГАЗ-2975 Тигр“ вартістю 60 тисяч доларів, поставки якого здійснювалися виключно для російської армії. Більш того, на номерному знаку видно код військового автомобільного номера — 21 (Північно-Кавказький військовий округ). Перед нами снайперська гвинтівка, яку на перший погляд можна сплутати з югославською „Заставою“. Однак це самозарядна модифікація Драгунова, причому судячи зі ствольної коробки та пневматичного

прикладу — новітня модифікація, яка офіційно надходила на озброєння тільки російським силовикам»³²².

4 березня назавжди увійшло в історію українських Збройних Сил як день героїчного опору 204-ї бригади тактичної авіації в Бельбеку під Севастополем. Під командуванням справжнього героя полковника Юлія Мамчура українські солдати й офіцери без зброї, під бойовим прапором Севастопольської бригади тактичної авіації імені Олександра Покришкіна та прапором України, співаючи Державний Гімн, здійснили «психологічну атаку» на агресивних «зелених чоловічків». Увесь світ побачив героїзм і мужність українських воїнів, які не злякалися зброї, направленої на них російськими спецназівцями. Якими ж низькими й підлими на фоні цього героїзму були слова російського президента Владіміра Путіна, сказані цього ж дня. Честь проти зради. Мужність проти ницості. Це була важлива моральна перемога для української армії, яка тільки почала відроджуватися. Відроджуватися саме тут, в українському Криму.

5 березня. ПОДАЛЬША ВІЙСЬКОВА ІНТЕРВЕНЦІЯ РФ ТА МОВЧАННЯ ЗАХОДУ

О 7:41 військовий експерт Дмитро Тимчук, написав у *Facebook*: «Перед вторгненням [у Крим. — *Прим. ред.*] в особового складу [військ РФ. — *Прим. ред.*] забрали документи та мобільні телефони. Так що батьки цих солдатів навіть не підозрюють, де знаходяться їхні сини. Зокрема, серед особового складу — ті, хто ледве відслужив півроку (їхню частку в загальній кількості особового складу ми вказати не можемо), тобто досить недосвідчені бійці, „гарматне м’ясо“. Сам особовий склад жорстко проінструктували, що їхнє захоплення супротивником в Криму розцінюється як зрада. Так само буде розцінюватися, якщо вони в разі захоплення в полон розкриють номери військових частин, у яких служать»³²³.

Російське Міністерство оборони наказувало своїм військовим усіляко приховувати справжню належність, як бачимо, не з Донбасу, а з Криму. Уже тоді всі так звані «зелені чоловічки» були жорстко попереджені, що зізнання в належності до Збройних Сил Росії в разі їхнього арешту розцінюватиметься як державна зрада. Відтоді ж почалася й практика відмови відомства від своїх солдатів.

Арсен Аваков наголосив, що саме в ці дні окупації Росія вдалася до «гібридної війни»: «Тоді ж противником була застосована практика, перший раз, потім ми її побачили: „гібридна ситуація“, коли попереду ставили жінок і під виглядом мирного населення й у тому числі з участю мирного населення це все відбувалося. Чи були можливості жорсткої відповіді, повністю тримати анклав там у якихось конкретних ситуаціях? Такі анклави там стояли як підконтрольні українській владі, в тому числі той же Севастополь. До останнього нинішній генерал, тоді полковник, Аброськін, начальник севастопольської міліції тоді, до останнього тримав і навіть планував операцію із затримання місцевих сепаратистів до тих пір, поки не стало зрозуміло, що питання там не у 2–3 лідерах, а в повномасштабній агресії, яку ми побачили з боку прибуваючих сил. Така ж ситуація була з прикордонниками, тобто це була пожежа по всій лінії — атакувалися всі гарнізони, і перед нами стояло питання: вибирати між людьми і зіткненням, яке могло привести до

серйозних жертв, або намагатися шукати баланс. Це ми так думали, що перед нами стоїть. Насправді питання для росіян стояло абсолютно очевидно: за будь-яку ціну „віджати“, але спочатку намагатися „віджати“ шляхом „гібридних комбінацій“».

На традиційні запитання українських та іноземних журналістів, що вони роблять у Криму, російські військові завжди відповідали, що буцімто «охороняють порядок», хоча навести приклади його порушення не могли.

Російський міністр оборони Сергій Шойгу цього дня заявив, що фотографії російської техніки в Криму — «провокація», хоча не пояснив чия й для чого зроблена. Також він своєрідно прокоментував відео, де напередодні під керченською переправою «зелений чоловічок» заявляє, що він з російської армії: «Та ні, маячня повна».

Матеріальні ж докази «повної маячні» з'явилися вже цього дня. Депутат від «Батьківщини» Володимир Ар'єв повідомив у *Facebook*: «Українські військові затримали на території своєї в/ч одного „зеленого чоловічка“. Російський військовий із характерним прізвищем Медведєв. Родом із Йошкар-Оли. В докази інтервенції РФ. Шойгу — брехун»³²⁴.

Міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров продовжував наполягати на своєму: «Що стосується військовослужбовців ЧФ РФ, то вони перебувають у місцях своєї дислокації. Так, було вжито додаткових особливих заходів підвищеної пильності для забезпечення безпеки місць базування Чорноморського флоту. Сили „самооборони“ Криму не підпорядковуються російській стороні»³²⁵.

Євген Перебийніс із українського МЗС озвучив чергові дані чисельності російських військ на території України: «Є підтвержені факти, фото-, а також відеодокази. За попередніми оцінками компетентних органів, на території України перебувають близько 3600 військовослужбовців зі складу військових підрозділів, частин і об'єднань Збройних Сил РФ, які не мають права на розміщення на території України»³²⁶.

Вранці стало відомо, що ситуацію в Україні цього дня обговорять у Парижі Джон Керрі та Сергій Лавров³²⁷. Це була перша урочиста зустріч голів американської та російської дипломатії, яка, проте, жодного серйозного прогресу не принесла. Лавров зневажливо й

брехливо продовжував відмовлятися від очевидних усьому світу фактів, мовляв російської армії в Криму немає, «зелені чоловічки» — це представники кримської самооборони, в Україні громадянська війна, при владі — хунта.

За повідомленням УНІАН, о 9-й годині українські прикордонники відновили роботу в пункті пропуску «Крим», який учора заблокували російські військові, увірвавшись туди зі зброєю. Однак на особовий склад продовжували тиснути психічно — погрожували, шантажували.

О 12:00 інформаційний портал Керчь.ФМ почав відстежувати ситуацію біля ще однієї української частини: «Зараз біля в/ч А0883 (Керч, 9-й кілометр) під'їхали дві вантажівки з російськими номерами (90-й рік). Ця частина охороняє повітряний простір України. У вантажівках близько 20 військових у касках. Навколо частини залягли російські кулеметники. Дружини й мами українських бійців заявили, що готові чергувати під частиною всю ніч, бо переживають, що вночі буде штурм. До військової частини приїхало близько 20 представників партії „Русское единство“. Вони вступають у суперечку на підвищених тонах із людьми, які підтримують українську армію»³²⁸.

Група «Інформаційний спротив» повідомила про перекинення російських військ морем: «Станом на 13:00 із Севастополя до виходу з озера Донузлав прибули „Шахтар“ і знятий із консервації великий протичовновий корабель „Очаків“. Триває нарощування сил на території Криму. За останню добу вже розвантажений п'ятий корабель: два великі десантні кораблі Балтійського флоту („Мінськ“, „Калінінград“), два ВДК Північного флоту („Оленегорський Гірник“, „Георгій Побідоносець“) і сьогодні „Азов“. Тільки за останню добу вивантажено до 300 чоловік і до 20 одиниць автомобільної техніки з кожного (!) корабля. Більш того, з „Азова“ вивантажено 7 одиниць БТР-80 і протитанкові комплекси „Штурм“»³²⁹.

О 13:56 портал «15 минут» повідомив: «За інформацією Генерального штабу Збройних Сил України, у Джанкої розташований 1-й мотострілецький батальйон „Восток“ 18-ї окремої механізованої бригади, яка дислокується в Калінінську Чеченської Республіки. У Криму також перебувають військовослужбовці 31-ї окремої десантно-штурмової бригади ВДВ, яка дислокується в російському Ульяновську, і 22-ї бригади спецпризначення з Краснодарського краю»³³⁰. За даними «15 минут», батальйон «Восток» належав до 291-го мотострілецького

полку 42-ї гвардійської мотострілецької дивізії Міністерства оборони Російської Федерації, більшість бійців якого склали етнічні чеченці. «Восток» займається проведенням бойових операцій проти сепаратистів в особливо складних топографічних і кліматичних умовах Південно-Східної Чечні. Батальйон є також одним із головних джерел розвідувальної інформації щодо Чечні для російської військової розвідки.

Перекидання батальйону «Восток» на територію Криму робилося з однією метою — психічного тиску та залякування кримських татар. Розуміючи, що головна небезпека для окупантів походить саме від 330 тисяч колишніх депортованих Сталіним кримських татар, Путін віддав наказ президенту Чечні Рамзану Кадірову почати війну з одновірцями-мусульманами. Саме бійці «Востока» і «самооборона» Аксьонова винні у викраденнях, катуваннях і вбивствах активістів кримських татар.

На засіданні ВР України група депутатів на чолі з Борисом Тарасюком, колишнім міністром закордонних справ, внесли законопроект про вступ України до НАТО. За інформацією УНІАН, «законопроект являє собою поправки до закону „Про основи національної безпеки“, зокрема пропонує додати до ст. 6, де йдеться про національні пріоритети України, згадку про інтеграцію „в євроатлантичний простір“; а до ст. 8, де перераховані основні напрямки державної політики в галузі безпеки, після слів „набуття членства в Європейському Союзі“ додати „та Організації Північноатлантичного договору“»³³¹.

Також під час брифінгу у ВР Петро Порошенко заявив, що вдруге збирається відвідати Крим: «Питання Криму має першочергове значення. Найближчим часом я збираюся вилетіти до Криму, аби поспілкуватися з військовослужбовцями наших частин та жителями Криму»³³². Депутат зауважив, що переговори там є особливими: «Я зараз скажу те, що, мабуть, до мене ще не говорили, переговори з Кримом потрібно проводити неопублічні»³³³. Щоправда, він так і не конкретизував, з ким він їх планував вести, але прибув до Сімферополя вже наступного дня.

Також цього дня на спеціальному брифінгу в Києві Порошенко заявив: «Ніхто Кримом торгувати не збирається. У жодному разі не може бути ніякого компромісу, коли Україна навіть за надзвичайно

привабливих обставин втратить частину своєї території. Світ заплатить дуже велику ціну за цю помилку, яка відбувається в Криму. Ми маємо вимогу не деескалації, сьогодні має бути одна вимога — деокупації»³³⁴.

О 14:28 УНІАН, посилаючись на голову медіа-центру Міноборони в Криму Владислава Селезньова, повідомив, що російські війська знищили пункт управління українського об'єкта в зенітно-ракетному полку на мисі Фіолент: «Частину заблоковано, розбито апаратуру управління, стартові позиції ракет під контролем російських військ. Також російські військові хочуть розгорнути в Євпаторії зенітно-ракетний комплекс „Бук“»³³⁵.

О 16:00 українські ЗМІ повідомили, що поблизу ялтинської дивізії морської охорони викрадено директора Департаменту персоналу адміністрації Держприкордонслужби Михайла Ковалю: «За попередньою інформацією, група в складі близько 40 осіб, серед яких переважно були байкери, оточили Ковалю, який був ще з декількома людьми, відтіснили його від цих людей і силоміць посадили в позашляховик»³³⁶. Викрадення виявилось доволі «містичним». Прес-служба відомства повідомила, що місце утримання Ковалю вдалося встановити після оперативно-розшукових заходів, що переговори про його звільнення пройшли успішно і що через три години після викрадення Ковалю відпустили.

Уже за кілька місяців Михайло Коваль стане міністром оборони України. Цікаво, що викрадали його не «зелені чоловічки» і не «самооборона» Аксьонова, а саме «Нічні вовки» одіозного друга Владіміра Путіна, Александра «Хірурга» Залдостанова. Одного цього факту достатньо, аби визнати їх терористичним угрупованням та оголосити поза законом. Згодом Залдостанов підпаде під персональні санкції США, Канади та країн Євросоюзу.

«Сегодня.иа» о 16:40 опублікувало карту українських об'єктів у Криму, блокованих російськими військовими: «На цей час у Криму блокується близько 90% військових частин. <...> Серед таких об'єктів — штаб ВМС в Севастополі, 36-та окрема бригада берегової оборони (Перевальне), батальйон морської піхоти в Феодосії, військово-морська база в Новоозерному, аеродром „Бельбек“. <...> Також озброєні люди стоять біля восьми пунктів Держприкордонслужби. Це Сімферопольський аеропорт,

Азово-Чорноморське регіональне управління, сімферопольський прикордонний загін, севастопольський загін морської охорони, керченський загін морської охорони, відділ прикордонної служби „Керч“, відділ прикордонної служби „Сімферополь“, поромна переправа „Крим“ (Керченська переправа)»³³⁷.

У Криму активно набирали в так звані народні дружини — «народну самооборону», ініційовану кримськими сепаратистами та підтримувану, зокрема й збройно, російською владою. За повідомленням російської інформагенції *їедит*, «по всьому Сімферополю стоять пофарбовані в кольори російського прапора намети, у яких і здійснюється запис добровольців. Кожен новобранець повинен пройти спеціальні курси. Наразі загальна чисельність народних дружин становить 4000 осіб»³³⁸.

Напередодні Аксьонов хизувався, що його «самооборона» налічувала вже близько 11 тисяч бойовиків, рекрутуванням яких активно займалися російські спецслужби. Кістяк їх склали місцеві козачки та колишні рекетири, бандити із кримінального угруповання «Сейлем». Пізніше до лав «аксьоновців» долучалися люди з вишколом радянській армії — афганці та колишні бійці спецпідрозділів. Вони отримували також зброю, захоплену на складах українських

військових частин. Така зброя з українським маркуванням потрібна була росіянам і для організації провокацій та подальшого звинувачення українських військових.

Російський ліберальний телеканал «Дождь» повідомив новину, що видавалася абсурдною: «Президент Росії Владімір Путін висунутий на Нобелівську премію миру 2014 року. Про це повідомляє *Reuters*³³⁹ із посиланням на директора Норвезького Нобелівського інституту Гейра Лундестада»³⁴⁰. А між тим Росія майже чверть свого держбюджету на наступний 2015 рік запланувала витратити на озброєння. Парадоксальна ситуація: на премію миру номінований глава держави, яка сама посилено озброюється.

Співдиректор програм із питань зовнішньої політики та міжнародної безпеки Олексій Мельник повідомив: «Щодо військових витрат Росії спостерігається постійна тенденція до зростання. У 2011–2012 роках зростання військових витрат склало 16%, на 2015 рік заплановано 17–18% зростання військових витрат. Станом на 2013 рік 22,8% державного бюджету Росії витрачалось на озброєння, на 2015 рік — 25% державного бюджету Росії заплановано на витрати озброєння. Процент ВВП у 2013 році — 4,59% і в 2015 році запланований на рівні 4,79%»³⁴¹.

Кримом ширилися чутки, нібито російські окупанти й сепаратисти почали помічати хрестиками будинки кримських татар у Сімферополі. Насправді невідомо, чи планувалися такі провокації та відповідні каральні заходи. Теоретично їх могли виконати бійці спецназу ГРУ або батальйону «Восток», але нині бракує фактів для доведення наявності цих планів.

До Криму прибула делегація ОБСЄ та ООН, проте, як попередньо повідомляв міністр закордонних справ Литви Лінас Лінкявічюс, делегацію довгий час не пускали. Спеціальний представник ОБСЄ з питань України посол Тім Гульдманн та комісар із питань національних меншин Астрі Торс планували провести низку зустрічей, аби допомогти розрядити напружену ситуацію в регіоні. У Крим також прибув старший радник Генсека ООН Роберт Серрі з дорученням від Пан Гі Муна з'ясувати, які процеси відбуваються на півострові та відзвітувати перед ООН. Проте посланника ООН місцеві сепаратисти зустріли не дуже люб'язно: «Серрі був біля штабу Військ берегової оборони ВМС України. Група представників „самооборони Криму“

заблокували його машину та змусили його піти від штабу, переслідуючи по вулиці. Серрі зайшов у магазин, розташований неподалік, після чого „самооборонівці“ його там заблокували. Після цього біля магазину зібралася велика кількість іноземних і українських журналістів, однак їх не впускають усередину, як і не випускають звідти посланника Генсека ООН»³⁴².

Російські окупаційні війська та аксьоновська «самооборона» не гребували нічим, навіть порушенням міжнародної Віденської конвенції, яка гарантувала недоторканність дипломатичним працівникам і представникам ООН. До такого варварства не опускалися навіть сирійські повстанці чи терористи. За блокування спеціального представника Генерального секретаря Росія мала би отримати надзвичайно жорстку реакцію з боку ООН, але, на превеликий жаль, і на цей раз організація обмежилася лише загальними коментарями.

Сергій Аксьонов пояснив таке порушення прав представника ООН тим, що, мовляв, «його у Крим ніхто не кликав»: «Ми не направляли їм запрошення, вони не попереджали про приїзд, звичайна в таких випадках процедура не була дотримана»³⁴³.

Сергей Лавров на прес-конференції в Мадриді також розкритикував направлення міжнародної місії у Крим: «Якщо кримські власті захочуть запросити міжнародних спостерігачів і якщо київські керівники зроблять те ж саме, то це буде українське рішення. Спостерігачів направляють на прохання приймаючої сторони. Ось і потрібно, щоб приймаючі сторони дали на це згоду». Водночас Лавров обурився, що в Росії питають про «спрямування міжнародної місії в Україну», тобто визнав Крим частиною України: «Звертатися потрібно не до нас, бо йдеться не про наші території. Звертатися потрібно до тих, хто зараз в Україні відповідає за порядок, за забезпечення життєдіяльності населення»³⁴⁴.

Голова російської дипломатії Лавров тоді повністю визнавав український суверенітет на Кримському півострові, цинічно розділяючи при цьому владу на «кримську» й «українську», ніби обидві вони мали однакову компетенцію.

Ще до псевдореферендуму кримська влада взялася активно налагоджувати «зовнішню політику», зокрема підписала договір про

співробітництво з Татарстаном³⁴⁵. Досі незрозуміло, як з погляду міжнародного права Татарстан міг підписувати подібні угоди з кримськими сепаратистами.

В. о. міністра закордонних справ Андрій Дешиця заявив: «Ми готові до діалогу з російським урядом і готові взяти всеосяжну участь у будь-якому форматі зустрічі щодо пошуку виходу з цієї кризи. Україна та Росія повинні вдвох докласти зусиль для виходу з цієї ситуації. Водночас я хотів наголосити, що Україна засуджує російську агресію на своїй території, засуджує порушення всіх базових угод між Україною та Росією й намагається шукати мирних заходів врегулювання ситуації. Ми маємо повернутися до ситуації станом на 25 лютого, а потім уже говорити, що далі робити»³⁴⁶ [25 лютого війська РФ вторглися в Україну. — Прим. ред.]

Згадуючи події тих буремних днів, колишній в. о. міністра закордонних справ **Андрій Дешиця** підкреслює, що Росія вже давно мріяла анексувати Крим: «Гадаю, було кілька варіантів планів повернення Криму. Цю тему обговорювали давно, і вона постійно фігурувала в публічній площині. Пам'ятаєте, колись острів Тузла хотіли забрати. Тобто я припускаю, що такі плани були й визрівали. Але моє особисте враження, що Путін прийняв рішення анексувати Крим після того, як зрозумів, що втратив контроль над Україною. Коли втік Янукович. Це була емоційна реакція. Я колись наводив такий приклад, що це як у дитячому садку — бавляться діти, і хтось у когось забрав відерко, а той другий образився й почав кидатися піском. Це приблизно така ж ситуація. Тільки ставки набагато вищі».

Цього дня у коментарі *Associated Press* Яценюк пообіцяв розширити автономію для Криму. На засіданні Кабміну прем'єр потурбувався про економіку автономії: «За останні два дні ми перерахували автономії 60 млн. грн. на соціальні витрати. Курортний сезон фактично зірваний. Я прошу вас, Олександр Віталійович [міністр фінансів Олександр Шлапак. — Прим. ред.], уже зараз подумати, знайти кошти для допомоги республіці»³⁴⁷.

Президент Польщі Броніслав Коморовський відкоментував учорашню прес-конференцію Путіна та його заяву про нелегітимність майбутніх президентських виборів в Україні: «У мене склалося враження, що президент Путін взяв на себе роль Конституційного суду

України, бо висловлює свою думку в справі конституційності тих змін замість нього. Я б радив утриматися від висловлювання такої точки зору та дозволити вирішити це самим українцям»³⁴⁸.

Увечері Генпрокуратура України винесла постанову про затримання Аксьонова та Константинова, звинувативши їх у посяганні на територіальну цілісність держави: «Указаних осіб [Сергія Аксьонова та Володимира Константинова. — *Прим. ред.*] оперативники Служби безпеки України повинні доставити до суду з метою обрання їм запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою»³⁴⁹.

Також стало відомо, що одіозний бізнесмен, а тепер новоявлений кримський сепаратист Константинов багато заборгував українським банкам. Очевидно, зміна його політичної орієнтації мала передусім економічне підґрунтя. У ЗМІ повідомили: «Компанія „Консоль ЛТД“ та інші фірми, пов'язані зі спікером Верховної Ради Криму Володимиром Константиновим, заборгували банкам понад один мільярд гривень. Найбільше боргів у бізнесу Константинова перед Укрексімбанком»³⁵⁰.

На жаль, усі приміщення кримської прокуратури тоді вже були захоплені, а СБУ в Криму паралізована, тож виконати постанову ГПУ було неможливо. Час для того був згаяний кількома днями раніше, коли ще існувала можливість переговорів силовиків із сепаратистами, коли силовики ще вагалися: дотримуватися присяги народу України чи зрадити їй.

Крім того, ГПУ порушила справу стосовно командувача ЧФ РФ адмірала Александра Вітка через підбурювання українських військових до державної зради та організацію диверсій у Криму, а також відкрила кримінальну справу проти екс-командувача ВМС України Дениса Березовського — йому загрожувало 15 років ув'язнення за державну зраду³⁵¹.

Уночі начальник кримського медіа-центру Міністерства оборони Владислав Селезньов повідомив: «Три освітлювальних ракети в небо і 35 одиниць техніки, броньованої та іншої, з солдатами РФ покинули територію поблизу 36-ї бригади в Перевальному. Поїхали всі. Куди? Питання поки що відкрите»³⁵².

Згодом цю інформацію підтвердив і військовий експерт Дмитро Тимчук: «Російські військові (т. зв. „зелені чоловічки“) вантажаться в

техніку й відбувають від територій українських частин. У Перевальному (українська 36-та бригада) окупантів відвезли 39 вантажних автомобілів, частина з яких використовувалася раніше також для блокування. Проте на місці залишаються „туристи Путіна“. У Феодосії вони лякають українських морпіхів тим, що знайдуть і фізично знищать їхні сім'ї»³⁵³.

Секретар РНБО Парубій заявив, посилаючись на дані розвідки: «Існує небезпека не тільки ескалації конфлікту в Криму, але існує небезпека конфлікту вздовж довгої лінії кордонів України — і північної і східної. Учора близько 15 вертольотів на наднизьких висотах наближалися до кордону України, вздовж кордонів пролітали кілька кілометрів і зникали назад». Також він прокоментував наближення авіаносця ВМС США «Джордж Буш» з групою із 17 менших кораблів і трьох підводних човнів до Чорного моря³⁵⁴.

Арсеній Яценюк добре пам'ятає, що нова влада тоді планувала надати півострову більшу автономію, але було вже запізно.

«5 березня ми почали заявляти, що готові надати Криму широку автономію. Більше того, ми про це заявляли в односторонньому порядку, в нас ніхто широкої автономії не просив. Важливо було показати, що в нас є політичний діалог. Насправді діалогу не було, з нами ніхто не розмовляв».

Незважаючи на окупацію Криму, Путін у притаманній йому цинічній манері заявив, що РФ повинна продовжувати з Україною економічну співпрацю: «Ми бачимо певну політичну напруженість, але вона не повинна позначитися на нашому поточному економічному співробітництві. Не потрібно нічого нагнітати й не потрібно перекладати політичну ситуацію на питання економічного співробітництва».

Коли Росія продовжувала окупацію частини України, в ООН лунали заяви в дусі «мир у всьому світі», «тільки деескалація» та «все буде добре».

Заступник Генсекретаря ООН Ян Еліассон: «Ми прийшли до кінця „холодної війни“. І немає ні в кого зацікавленості відновлювати або викликати привидів минулого — це в інтересах усіх, знайти мирне рішення. Ми будемо йти шляхом деескалації, я хочу бачити тільки одного типу ескалацію — ескалацію дипломатичних дій»³⁵⁵.

Витриманою в цьому ж дусі була заява Білого Дому: «Лідери двох країн [Обама і Меркель. — *Прим. ред.*] висловили серйозну стурбованість з приводу порушення Росією суверенітету й територіальної цілісності України та погодились, що необхідна деескалація ситуації, зокрема за допомогою розміщення міжнародних спостерігачів, а також ініціювання прямих переговорів між Росією й Україною»³⁵⁶.

Західні країни продовжували практику, розпочату за часів Євромайдану, й обмежувались висловленням серйозної стурбованості чи «занепокоєності» у зв'язку з українськими подіями. Ця тактика не діяла свого часу на кровожерливого Януковича, тож ніяк вона не могла вплинути й на Путіна. Така беззуба політика західних країн лише розпалювала його імперські апетити, переконуючи Путіна в безкарності розчленування України. Очевидно, від кожної з таких заяв, читаних його помічниками, російський президент отримував велике задоволення.

Показовою була реакція німецьких ЗМІ на військову інтервенцію РФ в Україну. Оглядач *Tageszeitung* Клаус-Хельге Донат у статті під назвою «Путін у пошуках влади часів СРСР» зазначає: «Путін хотів купити корумпованого президента в Києві. Це говорить про недалекоглядність. Проект Євразійського союзу провалився. Замість того щоби відновити імперію, Володимир Путін зараз стане тим, хто її остаточно знищить. Припущення, що Україна дасть поставити себе на коліна так само легко, як Грузія у 2008-му, ґрунтувалося на помилці спрощеного мислення».

Доволі спрощено ситуацію в Україні розуміло видання *Spiegel Online*, яке вслід за російською пропагандою повторювало байку про порушення в Україні прав російськомовного населення: «Те, що все зайшло так далеко, пояснюється помилками київського уряду й українського парламенту. Під тиском вуличних бійців, які загрозливо „охороняють“ парламент, Верховна Рада скасувала закон, який гарантував державний статус російської мови на сході та півдні країни. Результатом цих помилок стало те, що російськомовне населення Криму повстало проти нового уряду — ще до того, як Путін вирішив вводити війська в Крим»³⁵⁷.

Держсекретар США Джон Керрі наголосив у заяві, що всі байки про «захист російськомовного населення» насправді приховують

продовження подальшої інтервенції РФ на територію України. Керрі: «Також Росія говорила про меншину, про російськомовне населення, що їхні права утискаються. Насправді цього немає. І фактично сьогоднішній уряд України заспокоює всю ситуацію, не хоче й уникає провокацій. Збройні сили, які мають юридичне право протистояти вторгненню збройних сил іншої країни, не діють так, щоби дати якісь передумови»³⁵⁸.

Паралельно з цим журналісти британської *The Guardian* склали список брехливих фактів, озвучених Путіним на вчорашній конференції³⁵⁹ і, безумовно, вартіх цитування (у перекладі).

1. «Озброєні люди, які взяли Крим під контроль, — це місцеві загони самооборони». — Хоч на їхній формі не було розпізнавальних знаків, її російське походження легко розкривалося.

2. «Переворот здійснили сили, які мали підтримку Заходу». — Хоча західні донори надавали сотні тисяч доларів організаціям, що виступали проти режиму Віктора Януковича, немає свідчень того, що США або Велика Британія здійснювали військову підготовку сил опозиції.

3. «Протестувальників в Україні вбивали снайпери колишньої опозиції». — Доводячи це, Путін посилався на «матеріали з відкритих джерел», натомість є відеокадри, на яких у людей стріляють снайпери в міліцейській формі.

4. «Проевропейські демонстранти розстрілювали й підпалювали представників колишньої провладної партії». — Насправді протестувальники закидали камінням і пляшками з «коктейлем Молотова» будівлю Партії регіонів 18 лютого, після чого спалахнула пожежа. Рятувальники вивели кількох людей, але не змогли врятувати одного співробітника.

5. «Янукович є легітимним президентом України». — З одного боку, російський президент погодився з тим, що попередні можновладці України були «шахраями», і визнав, що в Януковича немає влади й політичного майбутнього. З іншого — він стверджує, що Янукович залишається легітимним (за перекладом Espresso.tv³⁶⁰).

Французьке видання *Slate* заявило, що Україні в 1994 році не варто було відмовлятися від ядерної зброї³⁶¹. Цікаво, що те доленосне рішення України ще в 1993 році критикував професор політології з

Чиказького університету Джон Мірсхаймер, зауважуючи, що в цьому разі Україна стане дуже вразливою для Росії: «Ядерна Україна — це невід’ємна умова для підтримки миру між Росією та Україною. Це буде означати, що росіяни, у яких є історія поганих відносин з Україною, не спробують знову її завоювати. Україна не зможе себе захистити неядерними засобами від Росії, яка має таку зброю. І жодна держава, включно зі США, не надасть їй достатніх гарантій безпеки»³⁶².

5 березня було присвячене безкінечним дипломатичним переговорам щодо ситуації в Україні. Місії ООН та ОБСЄ, які прибули до Криму, через блокування озброєними загонами терористів так і не змогли провести всіх запланованих зустрічей. На тлі заперечення Росією факту військової агресії проти України криза продовжувала поглиблюватися. Лещата «зелених чоловічків» і «самооборони» все більше стискалися навколо українських військових частин у Криму. Параліч Міністерства оборони України та інших силових структур на півострові ставав усе очевиднішим.

6 березня. ПЕРЕНЕСЕННЯ РЕФЕРЕНДУМУ НА 16 БЕРЕЗНЯ ТА ПРОХАННЯ ПРИЄДНАТИ КРИМ ДО РОСІЇ

Не встигла ще поширитися передчасна радісна заява Селезнєва вночі 5 березня про відступ російських військових від української частини в Перевальному, як за годину, уже 6 березня, «зелені чоловічки» повернулися й продовжили блокування. Про це написав Дмитро Тимчук у *Facebook*: «На жаль, відведення військ, як ми й побоювалися, тривало недовго. У Перевальному російські військові повернулися буквально через годину. Причину цих маневрів з'ясовуємо»³⁶³.

За повідомленнями кореспондента радіо «Свобода», «сьогодні вночі на деякий час блокування було послаблене — поруч із військовими частинами залишалися тільки представники так званої „самооборони Криму“. Але згодом озброєні особи в камуфляжі без розпізнавальних знаків повернулися і стали готуватися до ретельнішої облоги українських військових, зокрема рити окопи»³⁶⁴.

Екс-генпрокурор України Піскун заявив сьогодні в інтерв'ю для українських ЗМІ, що такі дії російських військових підпадають під юрисдикцію міжнародного трибуналу: «Ті ж, хто тримає наших солдатів в облозі, здійснюють не тільки кримінальний злочин згідно КПК України, але й злочин проти людства. Я зустрічався з суддями Гаазького трибуналу, розповідав їм ситуацію в Криму, радився з ними, і вони підтверджують, що ці дії „невідомих“ озброєних людей підпадають під юрисдикцію Гаазького трибуналу»³⁶⁵.

Це була вже третя війна на території Криму, під час якої російське командування затоплювало власні кораблі. Уперше до такої тактики воно вдалося у 1854–1856 роках. Потім 1941 року під час Другої світової війни.

І от римейк цього трагіфарсу під час анексії 2014 року. Як і в усі попередні рази, росіяни затоплювали непридатні, раніше списані військові судна. Ця спроба створити легенди про місто слави російських моряків, про те, що завдяки цим кораблям удалося врятувати бухту, наразі видавалася вже чистим фарсом.

Як повідомило УНІАН військове джерело в Севастополі, у ніч на 6 березня «російські військові вночі затопили раніше списаний великий протичовновий корабель „Очаков“ біля входу в озеро Донузлав, перегородивши вихід у море кораблям Південної військово-морської бази ВМС ЗС України»³⁶⁶. Дмитро Тимчук додав: «Уночі на озері Донузлав для перекриття фарватеру та блокування українських кораблів, які базуються в Новоозерному, росіянами були підірвані й затоплені ВПК (великий протичовновий корабель) проекту 1134Б „Очаків“ (у складі ЧФ з 1973 року) та рятувальне буксирне судно „Шахтар“ (у строю з 1985-го) зі складу ЧФ РФ. Наразі фарватер блокований. Очевидно, це було зроблено, щоби не допустити відходу українських кораблів до Одеси»³⁶⁷.

Заява держсекретаря США Керрі після переговорів із Лавровим була оптимістичною: «Ми домовилися продовжити дискусії з Росією, з українцями, щоби побачити, як ми можемо допомогти нормалізувати ситуацію й подолати кризу. Ці наміри є спільними для Росії, США, європейських країн та українців. Усі сторони погодилися, що важливо спробувати розв'язати проблеми шляхом діалогу»³⁶⁸.

Між тим міністр закордонних справ ФРН Франк-Вальтер Штайнмаєр лишився незадоволений зустріччю: «Спроби глав МЗС країн Заходу й Росії домовитися в Парижі про формування міжнародної контактної групи з урегулювання ситуації в Україні поки не привели до бажаного результату»³⁶⁹.

Українська ж сторона не втрачала надії на проведення переговорів із РФ: «Сьогодні день України в Євросоюзі. Прем'єр Яценюк і я в Брюсселі. Паралельно чекаємо з надією на розмови з Москвою»³⁷⁰.

Крім того, **Андрій Дешиця** підкреслює надзвичайно потужну й важливу підтримку з боку США: «Дуже була тверда підтримка [держсекретаря Джона. — *Прим. ред.*] Керрі. Мені здається, що його дуже зачепило особисто, що росіяни в такий спосіб поводитися. І він не міг знайти цьому пояснення».

На екстреному саміті лідерів Євросоюзу з обговорення ситуації в Криму Арсеній Яценюк заявив, що ситуація вийшла з локальних меж: «Це не лише українсько-російська криза. Це криза усієї Європи. Багато залежить від того, чи Росія готова зменшити напругу. <...> Ми

закликаємо російську сторону відвести війська негайно. Ми потребуємо термінових, і я підкреслюю — термінових дій для розв'язання цієї проблеми»³⁷¹.

Ще перед самітом президент Литви Даля Грибаускайте, ніби передчуваючи події, сказала, що поведінка Росії є небезпечною та непередбачуваною: «Ми на своїй шкурі відчуваємо поведінку Росії. Україна — наш сусід, цей регіон близький нам, і цей регіон став небезпечним. Бо тут ведемо мову не лише про Україну, а про весь Балтійський регіон також»³⁷².

Президент Франції Франсуа Олланд запропонував свої варіанти розв'язання кримського конфлікту: «Якщо Європа буде єдиною, вона, видається мені, має вийти на таке рішення: тиск на Росію, зниження напруги й перехід до посередництва в інтересах України. Треба суттєво підтримати Україну в цей складний момент і, з іншого боку, чинити дуже потужний тиск на Росію, щоби перейти до дипломатичного рішення. У питанні тиску, безумовно, є можливість застосування санкцій. Для чого потрібен тиск? Не для того, аби вкотре посилити напругу, а для того, щоби відкрити дорогу до діалогу»³⁷³.

Уранці «аксьоновці» захопили центральний кримський офіс Партії регіонів. Заступник голови кримської парторганізації Володимир Осипенко через це поскаржився на дії свого прямого начальника Володимира Константинова: «Будівлю було захоплено в 4:30 ранку групою озброєних людей. Вони назвалися учасниками кримської „народної самооборони“. Усе пройшло досить спокійно. Якщо можна так висловитися, це було мирне збройне захоплення. Люди не в масках, їхні обличчя відкриті. На сьогодні будівлю вони звільняти не планують. На роботу нас не пускають»³⁷⁴. Увечері «самооборона» пояснить, що зробила це «для запобігання провокаціям»³⁷⁵.

Насправді ж це ніяке не захоплення офісу Партії регіонів. Сам Константинов, керівник її кримської парторганізації дав команду поміняти прапори та вивіску в штабі. «Самооборона» Аксьонова робила це за погодженням з регіоналами Володимира Константинова, і жодного конфлікту між виконавцями й охороною не було. І хоч, можливо, комусь ця театральна постановка видавалося гарною ідеєю, але в підсумку мала жалюгідний вигляд, особливо для самих

сімферопольців, які чудово розуміли зв'язки між Аксьоновим, Константиновим і ПР.

Як стало відомо цього дня, Сергій Аксьонов напередодні на засіданні Радміну АРК дав доручення кримським мерам активно зайнятися пропагандою й закликав «роз'яснювати людям», що відбувається в Криму: «Я хочу, щоби кожен глава адміністрації й мер до понеділка надали план роботи з інформування населення — за допомогою яких ЗМІ, скільки зустрічей повинно пройти за певний час, який графік цих зустрічей»³⁷⁶. Активно проводити цю роботу слід було до 30 березня — дати призначеного кримськими сепаратистами псевдореферендуму.

Об 11:27 УНІАН повідомило про блокування штабу ВМС України: «Кілька хвилин тому до прохідної штабу, що на вул. Руднева, під'їхали дві військові вантажівки „КамАЗ“, упритул біля КПП штабу стали 4 бійці зі зброєю й у повній екіпіровці, а попереду них, приблизно в 6 — 8 метрах, блокування проходу здійснюють представники загонів „народної самооборони“. Крім того, 2 озброєних бійці без розпізнавальних знаків стоять біля воріт штабу. Заблокованими залишаються Севастопольська (найбільша) і Стрілецька бухти. Севастопольську бухту з північного боку, де стоять українські корабель управління „Славутич“ і корвет „Тернопіль“, заблокували 4 російські кораблі й судна. Стрілецьку бухту заблоковано виставленими сьогодні спеціальними суднами ЧФ РФ буями. До цього вихід-вхід із бухти блокували судна й корабель ЧФ РФ»³⁷⁷.

Начальник управління пропаганди Головного управління по роботі з особовим складом ЗСУ капітан 1-го рангу **Андрій Коренько** так згадує події того дня в Севастополі, очевидцем яких він став: «У зв'язку з тим, що більшість українських каналів з 1 березня в Криму були незаконно відключені, їхнє місце зайняли російські телеканали, які безальтернативно насаджали кремлівський погляд у свідомість кримчан. Керівництвом Генерального штабу Збройних Сил України було прийнято рішення направити групу журналістів провідних українських каналів у Севастополь, безпосередньо в штаб Військово-Морських Сил України та дати для світової спільноти неупереджений репортаж з місця подій.

Свою згоду взяти участь у цій акції надали журналісти провідних українських каналів: „1+1“, ІСТЧ „НТН“, „2+2“, „5 канал“, „Новий“. Від Генерального штабу Збройних Сил України було визначено супроводжувати журналістів мені та підполковнику Євгену Беляєву. Практичне виконання цього завдання потребувало нестандартних шляхів, адже російські війська станом на 3 березня 2014 року вже фактично незаконно контролювали пересування літальних апаратів у повітряному просторі Криму.

Дістатися автомобільним або залізничним транспортом теж було неможливо, оскільки блокпости так званої кримської „самооборони“ були розташовані на в'їзді в Крим, а „підозрілі“ пасажери поїздів, у першу чергу журналісти, піддавались перевіркам і висаджувались. Виходячи з цього, було прийнято рішення добиратись у Севастополь вертольотом МНС, з місцем посадки бухта Кругла, яка належала Севастопольському вертолітному заводу. Місце нашої посадки до останнього трималось у секреті, а саме пересування по Севастополю стало можливим завдяки проукраїнськи налаштованим севастопольцям, які надали нам мікроавтобус.

Сьогодні, згадуючи події річної давнини, я ніби знову переживаю ту внутрішню тривогу, яка охопила мене, коли ми пересувались містом. У той момент рідний для мене Севастополь мав вигляд якийсь сиротливий, замкнутий і байдужий. Здавалось, що в його живе тіло хтось упорскнув порцією отрути, яка паралізувала здатність севастопольців критично осмислювати та впливати на події, які їх безпосередньо стосувались. Наслухавшись повідомлень російських ЗМІ, що військові частини ВМС блокують місцеві жителі, я спочатку намагався очима знайти знайомі обличчя. Адже я дуже добре знав усіх моральних авторитетів Севастополя, громадських діячів, представників органів державної влади та місцевого самоврядування.

Після отримання відповідних „інструкцій“ нам у грубій формі запропонували забиратися геть. Атмосфера стала до краю напруженою, мої співрозмовники відразу виявили свої агресивні наміри. Для того щоби знайти привід відтіснити нас із майданчика перед штабом ВМС, один із провокаторів голосно вигукнув: „Смотрите, среди них есть „5 канал“, гоните их!“. Як по команді, група розлючених здорових чоловіків зі скандуванням „Россия!“

накинулась на тендітну журналістку „5 каналу“ Ірину Герасимову та її відеооператора. Одразу все змішалось, журналісти стали розбігатися. У цій юрбі дісталось й мені, провокатори в якусь мить збили мене з ніг.

Місцеві жителі, які нам допомагали, відвезли нас у безпечне місце. Треба окремо про них сказати, адже вони ризикували своїм життям і здоров'ям. Поки тривали „бої“ біля штабу ВМС, на мій телефон прийшла звістка, що екіпаж нашого вертольоту захоплений російським спецназом під виглядом „кримської самооборони“ і відвезений в одне з відділень севастопольської міліції. У зв'язку з цим нам довелося ще певний час понервуватися, поки ми знайшли екіпаж та відірвались від переслідувачів, які за нами постійно стежили й погрожували. Відлітали ми з Севастополя приблизно о 16-й годині. У небі над Кримом нас нахабно супроводжував російський вертоліт Мі-24, який, сам того не розуміючи, продемонстрував, що дефакто триває процес російської окупації. До цих пір пам'ятаю мужні обличчя українських морських піхотинців на чолі з їхнім комбатом підполковником Дмитром Делятицьким. З висоти польоту вертольоту було дуже добре видно, що по всьому периметру розташування українського батальйону було розміщено російську бронетехніку з відповідними державними атрибутами. Ми цей момент зафіксували на фотокамеру. 5, 6, 7 березня склалась така ситуація, коли як такого єдиного цілого військового організму вже не існувало. На цей час військові частини, які дислокувались у Криму, були фактично перетворені в автономні осередки спротиву».

До речі, СБУ знайшла ще один факт, який підтверджує відверту брехню керівництва Росії про відсутність її військових у Криму. Зокрема, Служба безпеки впізнала в одному з кримських сюжетів співробітника ФСБ РФ. Радіо «Свобода» повідомило, що в сюжеті, який стосується окупації росіянами Кримського півострова, упізнали одного із російських ФСБешників, із яким співробітник СБУ був знайомий у 2007–2008 роках по Придністров'ю. Ішлося про Андрія Юрьєвіча Чечеля, громадянина Росії, що був у Придністров'ї як військовий спостерігач при російській групі військ. «Тоді Чечель був „особістом у надзвичайних обставинах“, тобто співробітником ФСБ Росії при війську, яке перебуває на іноземній території. На думку СБУ, ця людина тепер у Криму виконує ту саму місію, а саме: контролює,

розвідує й проводить спецоперації на території України під прикриттям військовиків»³⁷⁸.

Федеральна служба безпеки РФ використовувала на території Криму ті самі кальки, за якими вона перед тим діяла на території самопроголошеної Придністровської Молдавської республіки. Ба більше — навіть куратори сепаратистських шабашів ті самі. Очевидно, досвід товариша Чечеля в Придністров'ї виявився настільки успішним, що вирішили відрядити його й до українського Криму.

Об 11:22 на сайті «РИА Новости» з'явилася заява віце-прем'єра Криму Рустама Темиргалієва: «Референдум призначено на 16 березня. На референдум виносяться два питання. Перше — ви за входження Криму до складу РФ як суб'єкта Федерації? Друге — ви за відновлення Конституції Криму 1992 року?»³⁷⁹

За півгодини стало відомо, що кримські сепаратисти на засіданні ВРК вирішили просити Путіна приєднати Крим до Росії. За відповідну постанову «Про проведення загальнокримського референдуму», призначеного на 16 березня 2014 року, проголосували 78 із 86 кримських депутатів. У пояснювальній записці до постанови йшлося: «Події, що відбулися в лютому 2014 року в м. Києві, різко загострили суспільно-політичну ситуацію в Україні. Захопивши в результаті антиконституційного перевороту владу, націоналістичні сили грубо порушують Конституцію й закони України, невід'ємні права та свободи громадян, включаючи право на життя, свободу думки й слова, право говорити рідною мовою. Екстремістські угруповання зробили ряд спроб проникнення до Криму з метою загострення ситуації, ескалації напруженості та незаконного захоплення влади. Кримські депутати, „висловлюючи величезну тривогу щодо суспільно-політичної ситуації, що створилася навколо Криму“, постановили: 1. Увійти до складу Російської Федерації як суб'єкта Російської Федерації. 2. Призначити на 16 березня 2014 року загальнокримський референдум (включаючи м. Севастополь)»³⁸⁰.

Щось же сталося напередодні 6 березня, що змусило Кремль різко поміняти дату референдуму та перенести його на два тижні раніше? Очевидно, це було особисте рішення Путіна, зроблене за погодженням із силовим блоком у Москві. Владімір Путін відрефлексував на реакцію західного співтовариства, на те, що українські Збройні Сили не чинили жодного опору на території Криму. Операція з

провокування українських Збройних Сил на застосування зброї, яка дала б Путіну привід відкрито ввести війська, провалилася, тому він вирішив пришвидшити події й наказав своїм кримським маріонеткам змінити дату. Та все ж обґрунтування цього було більш ніж дивним.

Віце-спікер автономії Сергій Цеков виступив після засідання ВРК перед журналістами й пояснив прийняте рішення: «Була анексія Криму Україною. Саме з цих міркувань і настроїв ми прийняли рішення про входження до складу Російської Федерації. Я думаю, що нам там буде краще й комфортніше»³⁸¹.

Рустам Темиргалієв заявив, що рішення ВРК уже вступило в силу («Крим став територією Російської Федерації»), але для набуття ним чинності необхідно провести референдум. При цьому перший віцепрем'єр підкреслив: «Збройні сили третіх держав чи інших держав будуть вважатися окупантами з відповідними наслідками для себе», маючи на увазі, відтак, і українські Збройні Сили³⁸².

Різка зміна формулювань референдуму та чіткі дефініції Темиргалієва ще до його формального проведення остаточно розкрили плани Кремля з анексії українського півострова. У Кремлі вже не вважали за необхідне приховувати остаточний намір окупувати його та приєднати до Росії. Обраний дивний аргумент, нібито Україна анексувала свого часу Крим, є неправдивим. Як відомо, відповідне рішення про передачу Кримської області РРФСР до складу УРСР ухвалювалося партійним керівництвом Радянського Союзу 1954 року та здійснене відповідно до всіх чинних на той момент юридичних норм.

Прес-секретар Меджлісу Лейла Муслімова оприлюднила заяву: «Меджліс в умовах жорстокої політичної кризи, зумовленої введенням військ РФ, висловлює рішучий протест проти спроб проведення так званого референдуму щодо статусу Криму»³⁸³.

В. о. Президента України, голова ВР України Олександр Турчинов заявив, що влада Криму не уповноважена приймати подібні рішення, адже вона, по-перше, нелегітимна, а по-друге, приймає рішення «під дулами кулеметів»: «Провести кримський референдум неможливо. Це буде фарс, фальш, злочин проти держави, який організували військові Російської держави. Територія України в рамках визнаних усім світом кордонів є недоторканною й суверенною. Згідно зі ст. 73 Конституції тільки на всеукраїнському референдумі можуть розглядатися питання,

пов'язані з кордоном». Також він заявив, що «зупинив рішення парламенту Криму»³⁸⁴.

Сьогодні **Турчинов** каже, що мета Путіна полягала в тому, щоби повернути до влади Януковича: «Провокувався воєнний конфлікт, у результаті якого мала пролитись кров і загинули б люди. Робилось усе, щоби дестабілізувати ситуацію в Києві. Зокрема, проплачені Москвою провокатори підбурювали людей захопити парламент — центр легітимної влади в країні. Тоді, скориставшись цим хаосом, керівництво РФ увело б війська на територію континентальної України під приводом захисту співвітчизників. Рада Федерації офіційно дала Путіну на це право. Апофеозом цього плану мало стати повернення Януковича на штиках російських військових до Києва. Ми знали про ці плани й робили все можливе, щоби зупинити росіян та зберегти країну».

Міністр юстиції України Павло Петренко висловив думку про те, що так званий кримський референдум не відповідає законам України: «Будь-яке рішення щодо проведення цього референдуму є незаконним, оскільки питання щодо територіальної цілісності, суверенітету України не підлягають розгляду на місцевих референдумах. Це питання лише загальнонаціонального референдуму»³⁸⁵.

Свою чергою, Центральна виборча комісія України повідомила: «Ураховуючи ситуацію, що склалася в Автономній Республіці Крим у зв'язку зі спробою підготовки проведення протизаконного місцевого референдуму, та з метою забезпечення захисту бази даних Державного реєстру виборців від незаконного використання персональних даних Державного реєстру виборців, Комісія одногосно прийняла постанову тимчасово заблокувати доступ до бази даних Державного реєстру виборців органам Державного реєстру виборців, утвореним в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі»³⁸⁶.

Солідарність з українською владою висловив і голова представництва Євросоюзу в Україні Ян Томбінські, наголосивши, що доля Криму може визначатися лише на всеукраїнському референдумі: «Дуже чітко зрозуміло, що референдум в одній частині України не є шляхом вирішення цього питання»³⁸⁷.

Назвав нелегітимним проведення референдуму і прем'єр-міністр Великої Британії Девід Кемерон: «Напередодні на переговорах в

Парижі (з участю міністрів закордонних справ ряду країн) був досягнутий певний прогрес. Однак сьогоднішнє голосування кримського парламенту й рішення провести референдум через десять днів є серйозним кроком у неправильному напрямку. Український уряд заявив, що не вважає цей референдум законним, і Євросоюз сьгодні підтримав цю позицію»³⁸⁸.

Заступник голови ВР України Руслан Кошулинський заявив, що парламент найближчим часом розгляне рішення про розпуск ВРК: «На такий крок потрібно зважуватися надзвичайно виважено, і тут ще має бути задіяне рішення Конституційного суду»³⁸⁹.

За повідомленням Лента.Ру, новини з Криму блискавично вплинули на економіку РФ, обваливши її фондовий ринок: «Індикатори російської фондової біржі різко знизилися після публікації повідомлень про плани Криму з приєднання до Росії. Індекс ММВБ, який до 13:30 за Москвою виріс майже на відсоток порівняно із закриттям попереднього дня, до 14:30 знизився на 2,1 відсотка, до 1322 пунктів. Індекс РТС впав на 2,5 відсотка, до 1152 пунктів»³⁹⁰.

Забігаючи наперед, слід визнати: ні біржові провали, ні катастрофічне падіння рубля протягом 2014 року не вплинули на експансіоністські плани Владіміра Путіна. Він готовий був жертвувати всім: економікою, валютним курсом, життями власних громадян, — аби реалізувати свої плани й стати «собирателем земель русских».

Об 11:40, за даними відділу з питань взаємодії зі ЗМІ адміністрації Держприкордонслужби України, російські озброєні військові все ще блокували 10 українських прикордонних об'єктів на півострові: «Незважаючи на це, прикордонні підрозділи продовжують виконувати завдання з охорони державного кордону України та виявляють високий рівень патріотизму й громадянської свідомості, відданості Україні. Вони не залишили свої підрозділи, не склали зброю та не передали агресорам систему управління кордоном України»³⁹¹.

Близько 12:30 біля стін ВРК розпочалася прес-конференція Константинова, проте туди змогли потрапити — за попередньою акредитацією, про яку мало хто чув, — лише проросійські журналісти.

Російська відповідь на прохання сепаратистів приєднати Крим до РФ прийшла доволі оперативно, о 12:30, через підручних спікерів Путіна.

Лідер «Справедливой России» Сергій Міронов заявив: «Як ви знаєте, 28 лютого я законопроект такий вніс. Саме питання про вхід до складу Росії частини іноземної держави. Законопроект написав для Криму, кажу відкритим текстом. Я думаю, що з урахуванням дати референдуму (у Криму), 16 березня, є час, щоби закон розглянути в нормальному режимі, оскільки 11, 12 і 14 березня пройдуть пленарні засідання. Можемо спокійно розглянути в трьох читаннях, але, якщо буде потрібно, прийняти відразу в цілому. Та ніщо нам не заважає остаточно прийняти його протягом тижня»³⁹².

Яка чітка синхронізація зусиль! О 12:30 розпочалися дві прес-конференції: у Сімферополі — Константинова, а в Москві — Міронова. Відтоді сепаратисти та їхні кремлівські керівники навіть не утруднювали себе хоч якимось прикриванням своїх планів.

Услід за цією заявою прес-служба Кремля повідомила: «Владімір Путін провів оперативну нараду з постійними членами Ради Безпеки. На нараді обговорювалася ситуація в Україні, зокрема з урахуванням прийнятого сьогодні Верховною Радою Криму рішення»³⁹³.

Журналіст **Матвій Ганапольський** так описує психотип Путіна: «Путін феноменальний тим, що в нього як вождя авторитарного типу немає „політбюро“. Усі американські та європейські моделі, коли навколо політика існують інститути впливу, у російських реаліях не діють. Я згадую фразу Обама, який міркував про надання Україні зброї. Він сказав щось на зразок: уважаю, що зараз це робити передчасно, тим більше що наші аналітики теж не радять мені це робити. На Заході існують стійкі аналітичні інститути, і їх доповідні записки не викидають у сміття, а уважно читають. У Путіна такого немає. Негайно з'явилося завдання. Негайно під це завдання в якомусь вузькому колі, на дачі, його переконали, що в Україні опору не буде і що росіян зустрічатимуть у вишиванках із хлібом-сіллю та салом із часником. Ось так і ухвалено було рішення».

За повідомленням «РИА Новости», спікер Ради Федерації Валентіна Матвієнко запланувала зустрітись уже наступного дня з Володимиром Константиновим. Очевидно, для обговорення подальшої анексії Криму Росією³⁹⁴.

Білий Дім відреагував на збільшення напруження в Криму: Барак Обама видав виконавчий указ, відповідно до якого вводяться санкції проти російських офіційних осіб і організацій, що «загрожують суверенітету й територіальній цілісності України»³⁹⁵.

Верховний комісар ОБСЄ з питань національних меншин Астрід Торс заявила на прес-конференції: «Наші співрозмовники в Криму відзначали, що комунікації між представниками різних етнічних груп зменшились, іноді вони взагалі розриваються, люди відчувають страх щодо можливих змін у стосунках між собою. Питання референдуму також підсилює ризик можливого виникнення сутичок між різними етнічними групами в разі, якщо будуть провокації»³⁹⁶.

Другим аспектом цього дня стало розкриття намірів кримських сепаратистів найближчим часом перейти на російську валюту, озвучених Рустамом Темиргалієвим: «Природно, як частина Росії, ми будемо в російських економічних умовах, відповідно, у зоні рубля. Ми готуємося, у разі позитивного рішення переважної більшості кримчан і згоди уповноважених структур Росії, до введення в Криму рублевої зони. Зараз працює велика група фахівців із Росії, які готуються забезпечити входження Криму до складу Росії»³⁹⁷. Не дивно, що робота зі зміни валюти на півострові велася вже давно.

Також посадовець намагався «задобрити» кримських татар обіцянками більших прав у «новій Конституції Криму»: «У ній будуть враховані права й свободи кримських татар. Кримським татарам буде гарантована участь у прийнятті рішень на всіх управлінських рівнях, більше того, кримський уряд бере на себе зобов'язання з фінансування найважливіших проблем, пов'язаних з облаштуваністю й розміщенням кримських татар на території півострова»³⁹⁸.

Обіцяв «рай на землі» кримчанам і Аксьонов, запевнивши, що нова влада з 1 травня негайно підніме виплати всім військовим, але чомусь порівняв обіцяну зарплату не з російською, а з такою ненависною «руському міру» європейською.

Увечері на сході Криму ситуація розвивалася за доволі незвичним сценарієм. Там відбувся музичний концерт, про який написали більшість українських і багато закордонних медіа. У Керчі на території заблокованого 501-го батальйону морської піхоти українські військові дали концерт власної вокально-інструментальної групи. Слухачами

виступу стали не лише місцеві жителі, а й блокувальники — російські морпіхи. Заступник командира частини з роботи з особовим складом Олексій Нікіфоров розповів, що концерт мав на меті «підняти настрій і бойовий дух особового складу й показати всім, що у морпіхів усе гаразд». «Ви знаєте, усі втомилися — настільки сильним був психологічний тиск, і щоби підбадьорити народ — прийшла ідея організувати концерт», — пояснив Нікіфоров. Як повідомили у Міноборони з посиланням на журналістів — очевидців концерту, «зеленим чоловічкам», які блокували наших військових, теж сподобався концерт, і «вони вдячні українським морським піхотинцям за ці несподівані позитивні емоції». Морпіхи виконали низку українських пісень, зокрема хіт гурту «Океан Ельзи» «Я не здамся без бою», що пролунав доволі символічно за тих обставин³⁹⁹.

На брифінгу Євген Перебийніс повідомив, що послу РФ Міхаїлу Зурабову було передано ноту: «На тлі міжнародного засудження військової інтервенції вище російське військове керівництво почало намагатись приховувати факти перебування російських військових на території АРК. Нота була передана у зв'язку із заявами керівництва Росії про відсутність її військових формувань у Криму». Він також повідомив про можливі збройні провокації в Криму: «Їх мають здійснити люди, перевдягнуті у форму українських військовослужбовців. У зв'язку з цим, а також із метою попередити такі провокації ми заявляємо про те, що всі військовослужбовці Збройних Сил України перебувають у місцях дислокації й не можуть мати жодного стосунку до таких дій»⁴⁰⁰.

Український уряд усе ще продовжував сподіватися на дипломатичне розв'язання кризи. Мемом цього дня стала промова Арсенія Яценюка про ревіталізацію стосунків з РФ у стилі експрезидента США Рональда Рейгана, яку Яценюк адресував генсеку Міхаїлу Горбачову: «Російська військова агресія має негативні політичні, економічні та військові аспекти. Розбудова нової Берлінської стіни — це не та стратегія, яка потрібна. Прийшов час зупинитися. Я закликаю президента Путіна — зруйнуйте цю стіну! Цю стіну залякування й військової агресії, та давайте збудуємо нові відносини між Україною та Росією. Ми готові до співпраці, але ми не готові підкоритися, ми не готові стати підлеглим Росії»⁴⁰¹.

У відповідь на заяви Яценюка генсек НАТО Андерс Фог Расмуссен похвалив українських вояків у Криму за стриманість: «Український суверенітет і територіальна цілісність є ключами до стабільності й безпеки в регіоні. Народ України продемонстрував велику цілеспрямованість та мужність. Ваші Збройні Сили продемонстрували стриманість на тлі величезного тиску на них. Я віддаю належне цій стриманості, бо холодні голови — це ключ до деескалації».

Хоч як дивно, озвучуючи плани про входження Криму до складу Російської Федерації ще навіть до «загальнокримського референдуму», окремі сепаратисти, тим не менш, досі жили в реаліях загальноукраїнської політики. Так, самопроголошений севастопольський мер Алексей Чалий навіть почав дискутувати про можливість чи неможливість проведення в місті виборів Президента України: «Місто, як і раніше, платить податки й очікує такого ж ставлення від столиці [Києва. — *Прим. ред.*]. Якщо надходження коштів із держбюджету буде порушене, влада міста задіє гроші зі „стабілізаційного фонду“, який наповнюється завдяки пожертвам співвітчизників із Росії»⁴⁰².

Глава канадського уряду Стівен Харпер заявив про чітку позицію країни: «Вторгнення Росії в Україну є очевидним порушенням міжнародного законодавства. Тому сьогодні я заявляю, що ми призупиняємо нашу участь в Міжурядовій економічній комісії „Канада — Росія“, створеній з метою розвитку економічних відносин між державами»⁴⁰³. Раніше через окупацію Криму Канада видворила російських військових, що були там на навчаннях і обміні досвідом.

Першою жертвою боротьби з українськими телеканалами став «1+1». Природно, готуючи кримський референдум, сепаратисти, за наказом із Кремля, прагнули перекрити об'єктивні джерела інформації з Києва і таким чином позбавити кримчан реальної картини подій і в Криму, і в усій Україні. Цього дня адміністрація АРК вимкнула ефірне мовлення телеканалу «1+1».

«1+1» заявив, що таке розпорядження надійшло безпосередньо від Сергія Аксьонова: «На частотах „1+1“ зараз транслюється канал „Россия“. Такими діями й розпорядженнями ті, хто себе називає новим керівництвом Кримської АР, відверто демонструють зневагу до законів і понять приватної власності і як вони насправді ставляться до свободи слова й демократичних цінностей»⁴⁰⁴.

У Криму все більш небезпечно ставало працювати незалежним ЗМІ. У Сімферополі група «тітушок» напала на двох репортерів німецької газети *Bild*, які працювали в кафе на вулиці Київській на виїзді з Сімферополя в напрямку аеропорту. Хулігани переслідували журналістів, проте ті встигли вскочити до авто й заблокувати двері, їм пошкодили задній бампер.

Після нелегітимних рішень ВРК про приєднання до РФ нова кримська влада взялася активно за кадрову чистку на півострові. Прикладом цього є рішення Фонду державного майна Автономної Республіки Крим про зміну наглядової ради міжнародного аеропорту «Сімферополь».

Коли весь цивілізований світ засудив дії кримських сепаратистів та Путіна, президент Сирії похвалив главу РФ за «миролюбність». За даними Газетами, «президент Башар Асад направив Владіміру Путіну телеграму, у якій від свого імені та від імені сирійського народу висловив солідарність із його зусиллями з відновлення безпеки та стабільності в дружній державі Україна у світлі спроби перевороту проти законності та демократії на користь радикалів і терористів»⁴⁰⁵.

Яскравий російський опозиціонер Борис Немцов, відомий даром політичного передбачення, зробив фантастично точний прогноз того, що станеться зі світовими цінами на нафту та з російською економікою вже буквально за декілька місяців: «Анексія Криму закладає бомбу під єдність Росії. Так, поки нафта дорога, розпаду не буде. А зараз уявіть, що нафта коштує 50 — 60 доларів за барель. Гостра бюджетна криза стимулюватиме сепаратистів до незалежності»⁴⁰⁶, — відтак, Крим у майбутньому може стати прецедентом для російських сепаратистів, що в результаті призведе до розколу РФ.

ОБСЄ пообіцяла Україні направити в Крим місію із 40 військових, про що повідомив генсекретар ОБСЄ Ламберто Зан'єр: «Я сподіваюся, що візит військових спостерігачів допоможе в деескалації напруженості в Україні. Забезпечивши об'єктивну оцінку фактів на місці, ОБСЄ зможе краще сприяти політичному врегулюванню нинішньої кризи шляхом діалогу»⁴⁰⁷.

Увечері на закритому засіданні сепаратистська ВРК роздала портфелі, утворивши замість існуючих українських відомств власні: Олена Сотникова стала міністром юстиції Криму, Сергій Абісов — міністром внутрішніх справ, Сергій Шахов — міністром надзвичайних

ситуацій, Олександр Штехбарт — прокурором Криму, Петро Зима — начальником Служби безпеки в Криму, Микола Кочанов — керівником податкової, Дмитро Полонський — міністром з інформації та масових комунікацій (раніше Рескомінформ Криму), Олена Юрченко — міністром курортів і туризму, Сергій Колобов — міністром палива та енергетики, Сергій Глебов — міністром регіонального розвитку та житлово-комунального господарства, Карен Барсеґян — головою Фонду майна. Більшість цих управлінців раніше працювали в Радміні за часів першого «македонського» прем'єра Василя Джарти.

Найбільш показовим стало призначення зрадника, колишнього керівника Служби безпеки в Севастополі Петра Зимі. Цікаво, що стійкість загальноукраїнських реалій у свідомості сепаратистів була дуже високою — навіть самопроголошені органи вони називали, як і раніше. От і головну спецслужбу Криму вони чомусь назвали саме Службою безпеки, а не Федеральним комітетом чи Федеральною службою безпеки.

Реакція світових політиків цього дня висловлювала дві емоції — глибоке занепокоєння і шок⁴⁰⁸.

Найчіткіше розставила акценти Даля Грибаускайте: «Те, що всі ми бачимо сьогодні в Україні, — це перегляд післявоєнних кордонів, і цей сигнал нам посилає Росія. Ми повинні зрозуміти це належним чином і реагувати негайно. Тому що після України буде Молдова, і після Молдови — інші країни. І сьогодні це відкрита й брутальна агресія».

Своєю чергою, міністр європейських справ Великої Британії Девід Лідінгтон заявив: «Я сподіваюся, що ми будемо одностайні, закликаючи Росію відвести війська на місця їх дислокації та утриматися від подальших дій агресії. Я також сподіваюся, що ми зможемо послати дуже чіткий сигнал, що шлях вперед — прямий контакт між керівництвом Росії та України. Я впевнений, що ми чітко скажемо, що, якщо російський уряд буде продовжувати робити те, що робить зараз, Росія за це заплатить. Це найсерйозніша загроза європейській безпеці з часів „холодної війни“».

Президент Естонії Тоомас Гендрік Ільвес підкреслив: «В Україні на півострові Крим відбувається вторгнення Росії й де-факто окупація. Військові дії Росії в Україні або загроза їхнього застосування впливають на всю європейську безпеку. Естонія, як і Рада Безпеки

ООН, підтримує також направлення в Крим спостерігачів міжнародних організацій».

Лаконічною була заява міністра закордонних справ Швеції Карла Більдта: «Коли російські війська вимагають, щоб українські військові здали зброю, цілком очевидно, що йде військова окупація».

Зі свого боку, Святий Престол закликав молитися за Україну в цей складний для неї час. Папа Франциск: «Закликаю всі складові частини країни працювати над подоланням розбіжностей і спільно будувати майбутнє держави, звертаюся до міжнародної спільноти із закликом підтримати кожен ініціативу на користь діалогу та згоди».

Президент США Барак Обама продовжував підтримувати дипломатичне розв'язання кримського конфлікту, хоча й водночас приймав відповідні санкції: «Запропонований референдум про майбутнє Криму стане порушенням Конституції України та міжнародного законодавства. Існує спосіб врегулювати цю кризу, впустити міжнародних спостерігачів на всю територію України, зокрема в Крим, аби забезпечити дотримання прав усіх українців, у тому числі етнічних росіян, а також розпочати консультації між російським урядом і Україною за участю міжнародної спільноти»⁴⁰⁹.

Держдеп США оприлюднив на своєму сайті документ *President Putin's Fiction: 10 False Claims about Ukraine* («Вигадки президента Путіна: 10 брехливих тверджень про Україну») ⁴¹⁰.

6 березня увійшло в історію як день остаточного призначення Кремлем через кримських маріонеток дати «загальнокримського референдуму». Наміри анексувати український Крим зумовили стрімке падіння російської економіки. Поодинокі голоси реалістів, зокрема російського опозиціонера Бориса Немцова, тонули в загальноросійському «одобрямсі». Залежність Сергія Аксьонова та Володимира Константинова в прийнятті рішень від Москви ставала все більш очевидною. США вперше оприлюднили свої санкційні списки щодо задіяних у путінській авантурі офіційних осіб Росії.

7 березня. ВІЗИТ СЕПАРАТИСТІВ У МОСКВУ.

БЮЛЕТЕНЬ «РЕФЕРЕНДУМУ»

У ніч на 7 березня «Українська правда» повідомила про захоплення російськими козачками поромної переправи в Керчі — у Криму зберігався тривожний стан⁴¹¹.

Міноборони України повідомило: «Сьогодні вночі [з 6 на 7 березня, — *Прим. ред.*] близько 20 одиниць техніки: „Урали“, „КамАЗи“, автобуси, — пройшли з боку Керченської переправи „у глиб Криму“. Що в них на борту, невідомо, усе щільно закрито, затентовано»⁴¹².

Уранці Росія затопила ще один свій корабель, про що написала «Українська правда»: «О 7:30 Чорноморський флот Росії підірвав і затопив своє водолазне судно на озері Донузлав у районі Південної військової бази Збройних Сил України. Затоплений корабель — БМ 416 типу, пожежний катер водотоннажністю 30 — 40 тонн. Корабель затопили для того, щоби не допустити виходу українських суден у відкрите море»⁴¹³. Якщо в Кримську війну 1853–1856 років та Другу світову Росія топила свої кораблі, щоби не пустити чужі до Севастопольської бухти, то цього разу мета була протилежною.

Напередодні пізно ввечері відбулася годинна телефонна розмова Путіна та Обама, у ході якої російський президент закликав американського «не псувати відносини через Україну». Прес-служба Кремля повідомила: «Для стабільності й безпеки у світі російсько-американські відносини мають першочергове значення. І ці зв'язки не повинні приноситися в жертву розбіжностям в окремих, нехай і вельми значущих міжнародних проблемах»⁴¹⁴.

Прес-служба Білого Дому оприлюднила прес-реліз: «Обама запропонував: прямі переговори між урядами України та Росії, за підтримки міжнародного співтовариства; міжнародні спостерігачі, які забезпечать, аби дотримувалися права усіх українців, включно з етнічними росіянами; російські сили мають повернутися на свої бази; міжнародна спільнота допомагатиме українському народові у час підготовки до виборів у травні»⁴¹⁵.

Оприлюднений напередодні документ *President Putin's Fiction: 10 False Claims about Ukraine* оцінив офіційний представник МЗС Росії Александр Лукашевіч: «У Вашингтоні, звичайно, не можуть визнати, що самі підживлювали Майдан, заохочували повалення законної влади насильницьким шляхом, розчищаючи шлях тим, хто зараз видає себе за легітимну владу в Києві. Не будемо опускатися до полеміки з низькопробною пропагандою. Скажемо лише: вчергове ми маємо справу з неприйнятною зарозумілістю та претензіями на істину в останній інстанції. У США немає й не може бути морального права на моралізаторство з приводу дотримання міжнародних норм і поваги суверенітету інших країн. Як бути з бомбардуваннями колишньої Югославії або вторгненням в Ірак за сфальсифікованим приводом?»⁴¹⁶

Росія не апелювала до югославських чи іракських подій фактично з кінця 90-х років, ще за президентства Бориса Єльцина. Нагадаємо, що тоді американці реалізовували операцію з примушування Мілошевича до миру, санкціоновану спільним рішенням, погодженим країнами НАТО.

Головною подією цього дня став анонсований напередодні візит кримських сепаратистів до керівництва РФ. Спікер Ради Федерації РФ Валентіна Матвієнко на зустрічі з Володимиром Константиновим заявила: «Зараз залякують, що Росія хоче піти війною на Україну. Це повна маячня, це абсолютно не відповідає нашим настроям, почуттям співпереживання, болю, який у нас є за український народ»⁴¹⁷.

Константинов же пообіцяв, що зробить усе можливе, аби «приєднати до Росії всю Україну». Виявляється, самого Криму Росії замало — ось і проявилось справжнє бажання Кремля. Спікер підкреслив, що бачить своє завдання в тому, аби «допомогти виховати в Україні нового лідера», що вірить у появу нового Богдана Хмельницького, «який об'єднає наші дві великі держави, які окремо існувати не можуть», і пообіцяв, що кримчани зроблять усе, щоби це сталося, щоб із Росією «возз'єднався не тільки Крим, але й возз'єдналася вся Україна». Він також підкреслив, що Росія має робити зустрічні кроки: «Щодо першого питання [референдуму. — *Прим. ред.*] є один нюанс — чи хоче Росія нас взяти? Тому ми [Верховна Рада АРК. — *Прим. ред.*] і прийняли постанову про входження до складу РФ. <...> Тепер м'яч на вашому боці, ви повинні вирішити долю Криму, сподіваюся, на століття»⁴¹⁸.

Своєю чергою, Валентина Матвієнко пообіцяла: «Я хочу відповідально заявити від імені верхньої палати, яка представляє інтереси всіх регіонів РФ: у разі, якщо народ Криму на референдумі виявить свою волю й ухвалить рішення про входження до складу Росії, ми як верхня палата російського парламенту, безперечно, таке рішення підтримаємо»⁴¹⁹.

Помітне виразне дворушництво російських керівників: президентські вибори в Україні для них є нелегітимними, а от законність кримського референдуму питань не викликає. Щодо цього Матвієнко підкреслила: «Ми не вважаємо, що в Україні є умови для проведення чесних, рівноправних, прозорих і відкритих виборів. І якщо влада це не усвідомить і не поверне свої дії в конституційне русло, то легітимність цих виборів, безумовно, залишається відкритою»⁴²⁰.

Константинов також пообіцяв, що на референдум до Криму будуть запрошені лише обрані спостерігачі, тобто залишив за собою право визначати «правильних» і «неправильних» із них: «Буде референдум, ми проведемо його чисто, прозоро, треба не соромитися запрошувати спостерігачів, насамперед РФ, — ми довіряємо вашим людям, вони компетентні, нехай вони запрошують своїх колег, кому теж довіряють. А кому не довіряють, і запрошувати не треба. Хоч би що ми зробили, усе буде погано, хоч би що ми не робили, вони стають на бік нової влади»⁴²¹.

Кримський спікер також запевнив російське керівництво, що йдеться лише про «входження» Криму до складу Росії: «У нас два вибори, ніякого іншого ми не даємо. Були гарячі голови, які закликали до самостійності, якась держава, у нас немає ніяких претензій на самостійну державу, у нас немає ніяких ілюзій»⁴²².

З українськими військовими в Криму Константинов збирався вчинити просто: «Надалі доля така: якщо ви не хочете присягати новій владі, ми зробимо все, щоби ви мирно, тихо покинули територію. Ніяких проблем. Ми вас розуміємо. Це важка ситуація. Ви приймали присягу, от тільки кому приймали — це велике зараз питання. І кому служити — це теж для людей непросто питання»⁴²³.

Об 11:28 «Дзеркало тижня», посилаючись на анонімні джерела серед кримських депутатів, заявило, що голосування за постанову ВРК

про звернення до РФ щодо приєднання Криму до Росії відбувалося наосліп: «Кілька депутатів, які просили не називати їхніх прізвищ, повідомили, що про те, що ВР Криму ухвалила рішення про вступ до РФ і звернулася до президента, Держдуми та Ради Федерації Росії з проханням розпочати процедуру входження в РФ, вони дізналися від журналістів і з преси. <...> Константинов зачитав із трибуни два питання, які виносяться на референдум. Про нову дату навіть не згадав, а про те, щоби призначити референдум на 16 березня, із залу вигукнув віце-прем'єр Рустам Темиргалієв. Ми голосували тільки за ці пункти, вірніше, тільки вони були озвучені. Про те, що ми вже нібито прийняли рішення про вступ в Росію, тобто до проведення референдуму, дізналися після сесії»⁴²⁴.

Перший заступник голови ВРК Григорій Іоффе, який очолив робочу групу парламенту з підготовки до референдуму, заявив російським ЗМІ, що блокування Україною бази даних виборців на території Криму не зашкодить референдуму: «У нас всі списки готові, референдум пройде з використанням всієї необхідної техніки. Списки виборців уже в районах. Люди, які працюють у ЦВК, м'яко кажучи, нерозумні, раз зробили таку заяву. Вони не розуміють, що в Криму неодноразово проводилися вибори, тисячі копій списків виборців перебувають у місцевих комісіях»⁴²⁵.

ВРК опублікувала форму бюлетеня майбутнього кримського референдуму. У «Бюлетені для голосування на загальнокримському референдумі 16 березня 2014 року» всього лише 2 питання трьома мовами: російською, українською та кримськотатарською.

«1. Ви за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації?

2. Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України?»⁴²⁶

Приложение 1
к Постановлению Верховной Рады
Автономной Республики Крым
от 6 марта 2014 года № 1702-6/14

Б Ю Л Е Т Е Н Ъ
для голосования на общекрымском референдуме 16 марта 2014 года

Б Ю Л Е Т Е Н Ъ
для голосования на загальнокрымському референдумі 16 березня 2014 року
2014 сенеси март 16-да умумкырым референдумында рей берильмес ичюн
БЮЛЛЕТЕНЬ

Отметьте любым знаком в квадрате тот вариант ответа, за который Вы голосуете:

Позначте будь-яким знаком у квадраті той вариант відповіді, за який Ви голосуете:

Насыл бир вариант ичюн рей беревильмесни ишаретнен бельгилемъиз:

1) Вы за воссоединение Крыма с Россией на правах субъекта Российской Федерации?

1) Ви за возз'єднання Криму з Росією на правах субъекта Російської Федерації?

1) Русие Федерациону субъекти акъларында Къырым Русиеге къошудмасына размысьмыз?

2) Вы за восстановление действия Конституции Республики Крым 1992 года и за статус Крыма как части Украины?

2) Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України?

2) Сиз Къырым Джумхуриетининъ 1992 сенеси ичюн Анавасасы амельге кечирильмесни ве Къырым Украина къысмы оларакъ статусы ичюн?

Бюллетень, в котором оставлены неотмеченными или отмечены оба варианта ответа, считается недействительным.

Бюллетень, в якому залишено непозначеними або позначено обидва варіанти відповіді, вважається недійсним.

Къайд этильмеген я да эки вариант къайд этильгеми замаида бюллетень керчек сайылмаз.

Бюллетень изготавливается размером 210 x 150 мм на бумаге белого цвета.

Призначений «голова кримського виборчкому» Михайло Малишев озвучив наміри кримських сепаратистів встановити на виборчих дільницях веб-камери — ті самі, закуплені на парламентські вибори 2012 року на понад 1 млрд гривень: «У нас є бажання й напрацювання встановити веб-камери на виборчих дільницях. Вони можуть зіграти величезну роль під час проведення голосування, і якщо технічно це буде можливо, то веб-камери, безумовно, будуть встановлені»⁴²⁷. Дітище Миколи Азарова спрацювало ще раз — тепер на руку сепаратистів.

Микола Малишев, цей трагікомічний «голова» ВК Криму, відзначився ще однією заявою, яка демонструвала й рівень його юридичних та історичних знань, і моральні якості: «Хоча де-юре Крим

протягом 60 років перебував у складі України, де-факто Крим українським ніколи не був».

Нардеп від «Батьківщини» Андрій Сенченко дав цього дня дуже влучний прогноз результатів псевдореферендуму: «Із самого початку це була реалізація сценарію Путіна. Верховна Рада Криму, яка зараз працює під дулами автоматів, не може приймати будь-які рішення. Далі вони активно приєднують до цього рішення Севастополь. А там же живе багато громадян РФ. Тому в Севастополі голосуватимуть усі включно із військовослужбовцями Чорноморського флоту й окупанти. Навіть коти та собаки. По решті території Криму голоси підтасують. Але зараз почала діяти українська влада й зростає обурення людей до окупантів. Тому Росія розуміє, якщо референдум проходитиме 25 травня, то їм буде важче фальсифікувати й щось пояснювати. Спочатку референдум перенесли на 30 березня, а тепер вже на 16. Я не здивуюсь, якщо його оголосять буквально на завтра»⁴²⁸.

Сьогодні **Андрій Сенченко** так згадує події 7 березня:

«Будучи заступником глави Адміністрації Президента, я обдзвонив кожного мера й голову районної адміністрації в Криму. Настрій у людей був пригнічений, психологічний тиск наростав, київська влада довго не приймала рішень щодо зміни Могильова й Константинова. І багато хто „хитався“. Не на користь київської влади зіграли й певні неадекватні рішення, наприклад щодо призначення керівника кримської міліції. Призначили колишнього начальника кримського УБОЗу — Ігоря Авруцького. Це абсолютний негідник, рідкісний. Прийняв посаду й тут же все здав сепаратистам».

У той час Арсеній Яценюк зазначив: «Не буде ніякого референдуму, тому що він неконституційний. Ніхто не визнає результати, крім, можливо, Північної Кореї, Сирії чи Венесуели. І я хочу, щоби мене зрозуміли — Крим був, є й буде частиною України, ніяких допущень. Крапка»⁴²⁹. Зрештою, навіть «дружні» до Росії країни — Казахстан та Білорусь — відмовилися надсилати своїх спостерігачів на цей референдум, а Espresso.tv повідомило, що на ньому не буде жодного спостерігача від СНД⁴³⁰.

З-поміж загального «одобрямс» мерів кримських міст дисонансом прозвучала заява мера Білогорська (Центральний Крим) кримського татарина Альберта Кангієва: «На мій погляд, ця дія нічого спільного, крім назви, із референдумом не має. Усе, що відбувається зараз у Криму, рано чи пізно матиме правову оцінку»⁴³¹. Зрозуміло, цього голосу здорового глузду, заклику зупинити катастрофічний для Криму сценарій ніхто не почув.

Заступник голови ВР України Руслан Кошулинський визнав: «Проблема в тому, що Україна сьогодні не в стані якісно дати відсіч у військовій формі, урахувавши той стан, який залишив після себе режим у Збройних Силах і СБУ»⁴³².

ОБСЄ наголосила, що в Криму нині склалася ситуація, яка загрожує безпеці кримських татар через їхню проукраїнську позицію. Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин Астрід Торс заявила, що вона стривожена через ризик жорстокого конфлікту на Кримському півострові й наслідки, які він може мати для всіх громад, особливо української та кримськотатарської: «Як і місцеві українці, кримські татари мають позицію, відмінну від більшості населення, і це підвищує їхню вразливість. Відносини між етнічними групами на півострові характеризуються наростанням атмосфери страху».

На прес-конференції в Києві президент Міжнародного європейського руху, депутат Європейського парламенту Джо Ляйнен висловив переконання: «Якщо переговори нічого не дадуть, інший крок — санкції, через які Росія політично та економічно може зазнати значних втрат».

Президент Туреччини пообіцяв кримським татарам підтримку в цій нелегкій ситуації, що склалася: «Сказав йому [Путіну. — *Прим. ред.*], що Росія повинна захищати права кримських татар так само, як вони це роблять із правами російської більшості та правами інших меншин у Криму»⁴³³.

Викрадений напередодні генерал-полковник Михайло Коваль розказав про деталі свого викрадення та, хоч як це дивно звучить, похвалив викрадачів: «За цю спецоперацію я б поставив цим хлопцям оцінку „відмінно“, оскільки сам служив у повітрянодесантних військах. Усе почалося з того, що нас заблокували біля в'їзду в Ялтинській загін морської охорони. Коли мою машину зупинили, перші слова, які я почув: „Де цей бандерівський генерал?“. Я вийшов

із машини, і буквально через секунду від дядька в сталевому радянському шоломі отримав удар по корпусу й слова: „Нехай знає бандерівець, як б'є старшина ВДВ“. Я йому сказав: якщо ти старшина ВДВ, то бий мене в обличчя. Тобто це була провокація чистої води: одні демонстрували дику агресію, інші в мене на руках висіли, а треті зривали погони. Я їм із російськими матюками сказав: мужики, що ж ви робите, для офіцера дорожче погонів нічого немає»⁴³⁴.

Зі слів Ковалю, операцію його затримки проводили не так звані «Нічні вовки», а представники російських спецслужб, — занадто підготовленою вона виявилася. При цьому про поняття офіцерської честі російські військовослужбовці навіть не згадували: чоловік, що назвався старшиною ВДВ, вдарив старшого за званням офіцера, генерал-полковника. Зрештою події покажуть, що представникам російської армії це поняття переважно не знайоме взагалі.

По обіді російські окупанти заблокували запасний командний пункт тактичної групи «Крим» українських ПВС. Повідомлялося, що до КПП прибув російський майор у супроводі вантажівки з озброєними й екіпірованими військовими та висловив пропозицію українським військовим спільно здійснювати охорону підрозділу.

Нардеп від «Удару» Віктор Чумак повідомив, що в блокуванні військових частин також брали участь «напівкримінальні елементи»: «Зараз відбувається неприхована окупація Криму російськими військами. Я розмовляв з офіцерами й солдатами російських військ. Звідки та хто вони, вони не говорять. Хоча нашим солдатам, які базуються в Перевальному, вони сказали, що це підрозділ військово-повітряної дивізії, яка базується в місті Ульяновську. А блокування військових частин у Сімферополі відбувається „силами місцевих напівкримінальних елементів“»⁴³⁵.

Коли російські війська окупували український Крим, офіційні представники РФ лицемірно заявляли про «братську любов» до українського народу. Прес-секретар президента РФ Дмитрій Песков розповідав байки про «спроби Путіна зупинити насилля»: «На заході, на сході — це все народ єдиної України. Але частині цього народу абсолютно відмовлено в праві на самовизначення, у праві на легітимне рішення, у праві на якісь дії на захист власної гідності та власної безпеки. Дійсно, на жаль, на це закривають очі на Заході. На великий наш жаль, незважаючи на всі спроби нашого Президента, на його

готовність фактично в щоденному режимі роз'яснювати позицію Росії, як і раніше ми стикаємося зі стіною нерозуміння. Це дуже сумно»⁴³⁶.

Увечері кримчани мітингували за мир та спокій на півострові, за єдність України. Радіо Свобода повідомляло, що «біля пам'ятника Тарасу Шевченку в Сімферополі за закликом Всекримської української ради пройшла акція „За мир та єдність України“». Сімферопольці виходили, щоби висловити свій протест проти вторгнення на півострів «зелених чоловічків» і проти незаконно призначеного референдуму⁴³⁷.

Була оприлюднена спільна заява президента США та прем'єра Японії щодо ситуації в Україні, за підсумками їхньої телефонної розмови. У розшифровці цієї розмови вперше пролунала фраза, що дії Росії несуть пряму загрозу для міжнародної безпеки та миру — перша оцінка юридичною мовою наслідків анексії Криму, зроблена американським лідером.

Білий Дім оприлюднив відповідне комюніке: «Лідери двох країн погодились, що дії Росії є загрозою для міжнародного миру й безпеки, та наголосили на важливості збереження суверенітету й територіальної цілісності України. Вони домовились працювати з іншими партнерами по G7 і наполягати на тому, щоби Росія дотримувалась своїх зобов'язань та обіцянок щодо суверенітету України, зокрема відповідно до Статуту ООН та угоди про базування [ЧФ РФ. — Прим. ред.] від 1997 року»⁴³⁸.

Постпред Росії в Радбезі ООН Віталій Чуркін знову пояснив схиблену логіку Кремля в униканні прямого діалогу з Україною: «Ми утримуємося від політичних відносин, особливо на високому рівні міністрів закордонних справ просто тому, що ми не визнаємо легітимності їхньої [української. — Прим. ред.] влади»⁴³⁹.

Європейські політичні партнери України також почали діяти. Відбулося засідання Європейської народної партії, на якому прем'єр Польщі Дональд Туск зазначив: «Те, що відбувається зараз за східним кордоном Європи, це не лише все більша загроза з боку великого, східного сусіда Європи. Це передусім найбільш справжній, найглибший тест якості нашої спільноти. Те, яким чином ЄС діятиме в справі України щодо російської політики в Україні, буде насправді свідчити про те, ким ми є»⁴⁴⁰.

У властивій цинічній манері російське керівництво заявило, що не розуміє «стурбованості» Європи намірами Росії забрати Крим, а Сергій Лавров повідомив: «Останні озвучені в європейських столицях — Брюсселі, Відні, Страсбурзі — рішення, заяви й плани європейських та євроатлантичних організацій щодо української кризи змушують задуматися над тим, які завдання реально мають на меті наші партнери, які кошти вони готові інвестувати в ім'я їхнього досягнення і, водночас, на які жертви готові вони самі»⁴⁴¹.

Євген Перебийніс заявив, що українська сторона зафіксувала розгортання російськими військами систем протиповітряної оборони, зокрема за рахунок зенітно-ракетних дивізіонів Збройних Сил України.

СБУ відкрила кримінальне провадження за посягання на територіальну цілісність і недоторканість України «у зв'язку з рішенням Севастопольської міської ради від 6 березня про входження міста до складу РФ»⁴⁴².

Як виявиться згодом, російські диверсанти здійснили низку операцій, які цілком могли призвести до техногенних катастроф із великою кількістю жертв. Так, журналісти «1+1» виявили мінування магістрального газопроводу поблизу Армянська. Охоронна зона такої магістралі — 200 метрів. Однак, за повідомленням ТСН, російські військові розкопали газогін, і за 5 метрів від труби закопали БТР, а далі розклали міни.

На вимогу Генпрокуратури окружний адмінсуд Києва задовольнив позов ГПУ про визнання протиправним та скасування постанови Верховної Ради АР Крим від 6 березня 2014 року «Про проведення загальнокримського референдуму».

О 19:13 секретар РНБО Парубій написав у *Facebook*, що основна задача Путіна — знищити Крим, а його референдум ніхто не визнає: «Крим завжди мав мрію стати великим туристичним центром. Своїм фальшивим референдумом „путчисти“ знищують цю мрію. Вони хочуть зробити з Криму новий Карабах, нову Абхазію. Вони роблять Крим мертвою зоною. Їхні дії призведуть до того, що жодні інвестиції не прийдуть в Крим, туристи боятимуться відпочивати на кримському узбережжі». Щоправда, тоді такі прогнози видавалися перебільшенням. Ніхто не міг повірити, що Крим зникне як туристична зона. Але бачимо, що цей прогноз Парубія вже менш ніж за рік реалізується.

О 20:32 з'явився допис Дмитра Тимчука у *Facebook* про штурм командного пункту ТГ «Крим»: «Щойно озброєні військовослужбовці Російської Федерації проникли на територію командного пункту тактичної групи „Крим“. Нагадаємо, до цього вони блокували цю військову частину по периметру й не робили спроб захоплення. На місці знаходиться командир ТГ „Крим“ генерал-майор Олег Струцинський. Він захоплений російськими військовими. Решта українського особового складу сховалася в бункері»⁴⁴³.

Пізніше кримська журналістка Ліля Буджурова написала у *Facebook* про злочини «дружинників Аксьонова» проти журналістів: «На українських журналістів, що знаходяться поряд із військовою частиною № 2355 — тактична група „Крим“, скоєно напад „дружинниками Аксьонова“. Журналісти жорстоко побиті, автомобіль, у якому Олена Механік, переслідували. Машину розбили, відібрали камери»⁴⁴⁴.

Лілі Буджуровій важко підібрати слова, аби змалювати свій стан у ті тривожні дні: «Найстійкіше враження (не стирається з часом) про ті драматичні дні, коли до Криму прийшли „ввічливі люди“ з неввічливими автоматами в руках, — „цього просто не може бути“. Ані з Кримом, ані з моїм народом, ані зі мною. Задзеркалля, марення, поганий сон, з якого, хоч як треш очі, не можеш вийти. Він тільки наповнюється новими деталями, що роблять його все більш реальним. А з такою реальністю просто неможливо погодитися».

У діях кримських сепаратистів все більше проявлялися відсутність координації й відмінності в поглядах. Спікер автономії Володимир Константинов наполягав, що АРК вже найближчим часом переходитиме на рубль, а віце-прем'єр Рустам Темиргалієв заявив, що гривня ще рік ходитиме на півострові: «Перехідний період при возз'єднання Криму з Росією займе близько року. У цей період вільно застосовуватимуться дві валюти: гривня й рубль. Пенсійні та соціальні зобов'язання, а також зарплати бюджетникам будуть збережені та індексовані (збільшені) відповідно до законодавства РФ. Загалом, ніякого дискомфорту кримчани не відчують».

Боротьба з українськими телеканалами тривала. Центр журналістських розслідувань повідомив, що відключили від Інтернету перший кримськотатарський телеканал *ATR*, DDoS-атаки зазнав ще

один ресурс *ATR* — сайт «15 минут». Перший національний канал у Криму «замінили» на російський «ТНТ», замість «Інтера» стали транслювати «НТВ», замість «1+1» — російський «Первый канал», замість «5 каналу» — «Россия-24», а на частотах ТРК «Чорноморська» — «Россия РТР»⁴⁴⁵.

7 березня запам'яталося насамперед візитом Володимира Константинова до Москви, затвердженням бюлетеня «загальнокримського референдуму» та посиленням тиску на українські військові частини на півострові. Після затвердження напередодні дати нелегітимного референдуму окупантам треба було поспішати. Після українських військових новою мішенню стали незалежні медіа, що були прямою та явною загрозою кремлівському сценарію загального «одобрямс».

8 березня. ЗАХОПЛЕННЯ ЧОНГАРА

Міжнародний жіночий день розпочався з позитивної новини: учорашній штурм російськими військовими української тактичної групи «Крим» був успішно відбитий українськими військовими. «Інтерфакс» із посиланням на представника командування тактичної групи повідомив: «Після невдалого штурму командного пункту російські військовослужбовці та місцеві радикали покинули територію військової частини А2355 і поїхали в невідомому напрямку»⁴⁴⁶.

Напередодні в ефірі ток-шоу «Шустер LIVE» на «Першому національному» було пряме включення із Сімферополя самопроголошеного прем'єра АРК Сергія Аксьонова. Фейковий прем'єр заперечив наявність будь-якої ескалації ситуації на півострові з боку російських збройних сил, козачків і кримської «самооборони». Цей ефір збурих і образив багатьох в Україні. На тлі нещодавніх розстрілів на Майдані та початку анексії Криму суспільство перебувало в досить пригніченому емоційному стані. Ненависть до дій сепаратистів і Росії активно підігрівалася ЗМІ. З обох боків — і українського і російського — лунало чимало образливих для національних почуттів заяв. Багато людей запитували у *Facebook*, чому «Перший національний» допустив у своєму ефірі людину, яка вчинила низку злочинів рівня державної зради, чому їй дозволено озвучувати свою позицію в ефірі центрального державного телеканалу, коли окупаційна влада півострова масово відключає українські медіа.

У тому ж ефірі Аксьонов заявив, що буцімто ніякого штурму групи «Крим» не було: «Я зв'язався: зараз загони „самооборони“ оточені журналістами. Ворота частини на місці, жодних спроб нападу немає. Небезпеки для життя громадян теж немає»⁴⁴⁷.

Про захоплення російськими військовими українських частин розповідає учасник подій **Георгій Логвинський**, тоді помічник Мустафи Джемільєва: «Нам розповідали військові, що в лічені секунди представники спецслужб залітали на території військових частин і захоплювали їх. Вони говорили: ми такого раніше не бачили — дво-триметрові паркани вони брали з тією ж легкістю, як переступити пенюк. Це були навчені й підготовлені люди.

Із приводу підготовки ми володіли інформацією, що прямо перед анексією проводилися спеціальні перевірки. Певні особи їздили по військових частинах, записували дані. Це була нібито звичайна штатна перевірка, вони мали право це робити — був наказ із Києва. Їм потрібно було перевірити стан військових баз. Скільки особового складу, скільки одиниць зброї, який технічний стан. До речі, ті люди, які проводили перевірку, пізніше стали працювати на Росію».

У ніч на 8 березня окупанти вимкнули в Криму ще один телеканал: замість «СТБ» транслювалася «Звезда». Таким чином, у Криму було відімкнено вже п'ять каналів: 1+1, Інтер, 5 канал, Перший національний, СТБ.

Напередодні незаконного референдуму, росіяни та сепаратисти робили все можливе й неможливе, аби зменшити ймовірність появи в Криму об'єктивної інформації про стан справ. Але навіть ретельно спланована операція з відключення українських каналів і перекомутації на них російських зайняла загалом більше десяти днів. Операція ця триватиме весь час, навіть після проведення незаконного референдуму, а поки що поява замість відомих українських каналів російських пропагандистських або відверто «жовтих» видавалася дивною.

У Росії, незважаючи на надані фото- та відеодокази, продовжували наполягати, що в Криму нема російських військових, крім тих, які охороняють ЧФ РФ. Дмитрій Песков відповів журналістам: «Оскільки там стоїть російський флот, то так, там є наш флот відповідно до двосторонніх домовленостей, під це підведена міжнародна правова база»⁴⁴⁸.

Як російська влада стабільно заперечувала наявність своїх військових у Криму, так само стабільно міжнародна спільнота продовжувала закликати до миру й висловлювати занепокоєння. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун підкреслив: «Намір влади Криму провести референдум являє собою тривожний і серйозний розвиток ситуації»⁴⁴⁹.

У цей же час тривали напади на застави прикордонної служби та українські військові частини, але з однією суттєвою відмінністю. Якщо раніше об'єктами таких нападів ставали українські військовослужбовці, то 5 березня вперше атаковано цивільних

українських громадян, членів сімей українських прикордонників. Перший такий брутальний напад стався в Східному Криму, у селищі Щолкіне Ленінського району. У Східному Криму ситуація загалом була з найтяжчих, адже найманці, козачки та російські спецназівці після захоплених поромної переправи та прикордонної застави «Керч» безперешкодно потрапляли саме на Керченський півострів. Саме тому згодом результати явки И проросійського голосування на псевдореферендумі найвищими будуть саме в Керчі, Ленінському та Феодосійському районах.

За повідомленням Держприкордонслужби України, у ніч на 5 березня російські військові штурмом захопили відділ «Щолкіне» И вигнали сім'ї прикордонників на вулицю: «Озброєні російські спецназівці увірвались до прикордонного підрозділу сьогодні вночі. Під час нападу вони побили старшого зміни прикордонних нарядів, який здійснював чергування И намагався чинити опір, та захопили кімнату зберігання зброї. <...> Продовжуючи безчинства, нападники увірвались і до квартир, де проживають сім'ї прикордонників. Озброєні росіяни відібрали мобільні телефони в начальника відділу прикордонної служби, його дружини та інших офіцерів. Погрожуючи зброєю, вони наказали всім зібрати речі та покинути територію відділу. На даний час підрозділ захоплений російськими військовими»⁴⁵⁰.

Дмитро Тимчук згадує реакцію світу на анексію Криму: «Захід так само, як і Україна, виявився неготовим до агресії Росії.

Треба розуміти, що після закінчення „холодної війни“ в 90-х роках минулого століття західне суспільство дуже довгий час відчувало ейфорію від зникнення глобальної загрози. Європа постійно скорочувала військові витрати, що дозволяло розвивати соціальну сферу, і визнати „раптову“ появу настільки серйозної загрози на самому Європейському континенті (а значить — знову починати гонку озброєнь на збиток „соціалці“) навіть зараз, через рік війни, поспішають далеко не всі політики в Європі. Навесні ж 2014 року Захід навіть не те, що не вірив в агресію Путіна, — він просто не хотів у неї вірити.

Ну а на початку анексії Криму давалася ознаки пропаганда РФ. Західні ЗМІ й українські мас-медіа (причому далеко не лише проросійські) наприкінці лютого — на початку березня радісно

транслявали повідомлення роспропаганди про те, що в Крим їдуть ешелони „Правого сектору“, а місцеві жителі збиваються в „ополчення“ для того, щоби не дозволити „бандерівцям“ пити кров російських немовлят? До речі, саме тому, що в українському та західному інформпросторі відсутня об’єктивна інформація про події в Криму на початку анексії, ми й створили групу „Інформаційний спротив“».

Близько 10-ї ранку, за повідомленням Владислава Селезньова, «на територію республіканського військового комісаріату на вул. Київській (Сімферополь) зайшли близько 100 озброєних автоматичною зброєю представників „самооборони“ Криму, екіпірованих бронежилетами та радіостанціями. Очолює команду відставний генерал Кузнецов, що представляється радником кримського уряду»⁴⁵¹.

У **Владислава Селезньова** свій погляд і власна оцінка того, що відбувалося саме в ці дні: «Зрозуміло, що російська розвідка, „зелені чоловічки“ — це представники спеціальних підрозділів регулярних військ Збройних Сил Російської Федерації. Вони брали участь у цих діях, які були заздалегідь сплановані. Я роблю такий висновок через те, що була чітка взаємодія, чітка організація, спрямована на блокування військових частин українських Збройних Сил, які дислокувались у Криму. Значить, захід відпрацьовувався завчасно. Усе це відбулося миттєво.

Більше скажу: після того як відбулося захоплення Криму, мені довелося поспілкуватися зі своїми колегами — з тими, хто перейшов на бік окупантів. І вони казали, що представники вищих військових штаблів говорили про певний план. І завдяки непоступливості українських військових реалізація цього плану була затримана на два тижні».

У зв’язку з новим напруженням у Криму Україна ініціювала вже четверте екстрене засідання Ради Безпеки ООН, проте згодом його перенесли на 10 березня⁴⁵².

Навіть Китай — давній союзник Росії — закликав поважати державний суверенітет України й не втручатись у її внутрішні справи. Обурення представників США, Франції, Великої Британії та інших країн викликало те, що Росія, попри очевидні й доведені факти,

продовжувала заперечувати присутність свого військового контингенту в Криму. Олії у вогонь додали інциденти зі спецпосланцями ООН та ОБСЄ, яких у Криму заблокували «аксьоновці».

В. о. міністра закордонних справ України Андрій Дешиця підкреслив: «Ми звертаємося до Росії на цьому етапі не блокувати рішення на рівні міжнародних організацій, перш за все ОБСЄ й ООН, які стосуються міжнародних спостерігачів у Криму. Ми готові надати всіляке сприяння цим місіям, а також будь-яку інформацію щодо ситуації як в Україні, так і в Криму»⁴⁵³. Також Дешиця озвучив не нову думку, що РФ реалізовує в Криму абхазький сценарій, проте зазначив, що реакція міжнародної спільноти буде дещо іншою.

Разом із тим в інтерв'ю «Эхо Москвы» Дешиця висловив надію на відновлення діалогу з Росією: «Ми сподіваємося на діалог із нашими російськими колегами, і ми не збираємося відкликати посла, бо це один із каналів спілкування з російським Міністерством закордонних справ»⁴⁵⁴.

В ексклюзивному інтерв'ю для цієї книги **Андрій Дешиця** розповідає про враження від першого спілкування з Сергеем Лавровим: «Не тільки влада розгубилася [у час окупації Криму. — *Прим. ред.*] — весь світ. Якщо можна одним словом охарактеризувати меседж, який я отримував від своїх колег — міністрів закордонних справ інших країн, — *calm*. Тобто поведіться спокійно, не робіть різких рухів, не спровокуйте чогось гіршого. Не піддавайтеся на провокації. Гадаю [з огляду через рік. — *Прим. ред.*], ми би все одно втратили Крим. Тому що після першої своєї розмови з Лавровим я зрозумів, що питання захоплення Криму було поставлене категорично президентом Путіним. Вони готові були піти на крайні заходи, аби тільки Крим став російським; і навіть якби уряд приймав більш жорсткі рішення, наприклад послати до Криму військові підрозділи, усе одно — ми не були до цього готові. І ми б у такому разі втратили дуже багато людей. І в будь-якому випадку втратили би Крим».

Дипломатична стратегія Росії, як бачимо, полягала в максимальному затягуванні часу. Очевидна причина того, що російські дипломати уникали будь-яких розмов і контактів із представниками українського посольства в Москві та з в. о. міністра закордонних справ

Андрієм Дешицею, полягала в поспіху Росії з реалізацією кримського референдуму. До нього Росії було вкрай незручно давати будь-які пояснення щодо своєї незаконної діяльності на території півострова. Тим паче що після запевнень Путіна, Пєскова та Лаврова у відсутності російських військ у Криму нічого нового сказати їм не випадало.

Увечері в інтерв'ю Вести.ру Аксьонов озвучив причину зміни дати референдуму: «Це зроблено, щоб уникнути різних провокацій, оскільки ситуація в Україні досить напружена, багато гарячих голів, які намагаються створити дестабілізуючу ситуацію в Криму. Оскільки життя й безпека громадян для нас є основною цінністю, ми вирішили зрушити терміни референдуму та провести його якомога швидше»⁴⁵⁵.

У цей день також пролунали пропозиції відстоювати український суверенітет Криму зі зброєю в руках, озвучені — що цікаво — духовним лідером кримськотатарського народу Мустафою Джемільєвим. Не вдаючись до подробиць і не звертаючись до української влади по допомогу з озброєнням, Мустафа Джемільєв в емоційному пориві розкритикував пасивну позицію української влади у розв'язанні кримського конфлікту й заявив: «Дайте нам команду, і ми робитимемо все, що необхідно. Зараз, по-моєму, вже пішла команда, що якщо штурмуватимуть військову частину — відкривати вогонь. Це давно пора було зробити. Чим довше ми нічого не робимо, тим більше у них там сміливості додається»⁴⁵⁶.

Олександр Турчинов був переконаний, що силового варіанту виходу з кризи не існує й що західні лідери врешті-решт здатні зупинити російську агресію в Криму.

А от що каже про відкриття вогню українськими військовими **Георгій Логвинський**: «Іноді мене запитують, чому солдати не відкрили вогонь. Адже це їхня функція — захищати державу.

Я ставлю запитання у відповідь: а скільки коштує життя? У Нагірному Карабасі під час протистоянь загинули 20 тисяч людей. Чи варте було те, що ми б отримали, таких жертв? Адже у випадку з Путіним втрати могли обчислюватися сотнями тисяч. Ми зі свого боку намагалися зупинити цю проблему в зародку. Справа ускладнювалася тим, що серед військових, міліціонерів, спецслужб було дуже багато зрадників. Вважаю, їх вербування йшло кілька років, може, прямо з 2010 року. Вони вже, гадаю, отримували

зарплату ззовні. Їх шантажували, підкупували. З ними працювали професійні психологи, провокатори».

За інформацією Міноборони, у Криму було вже близько 18 тисяч військових РФ⁴⁵⁷.

Для американської розвідки не були секретами плани Росії анексувати Крим, хоч про це й досі мало хто готовий говорити публічно. Згодом це підтвердить голова військово-розвідувальної служби США Майкл Флінн, чиї думки передає «Українська правда»: «За словами Флінна, приблизно за сім днів до переміщення російських військових його відомство надало керівництву країни досить детальний звіт про ситуацію. Коментуючи зауваження, що дії Кремля застали американське розвідувальне з'ясування, Флінн зазначив, що американська розвідка спостерігала за діяльністю навколо ключових військово-морських баз»⁴⁵⁸.

Однак американці не надали цю інформацію своїм українським колегам, оскільки прекрасно усвідомлювали, що українська розвідка з часів Януковича буквально нашпигована російськими агентами, які проникли не лише до СБУ, Головного управління розвідки, Генштабу, Служби зовнішньої розвідки, розвідки прикордонслужби, а й у серце Міноборони та Укроборонпрому. Американцям банально не було з ким ділитися цими секретами, не наражаючись на їхню передачу росіянам. Але це не означає, що американці не діяли. Принаймні є багато свідчень, що чимало представників американських урядових організацій скасували свої плани в Криму або пришвидшили їхнє виконання за кілька місяців до того. Раптові зміни у створених за багато місяців раніше планах американських колег мені підтвердили відразу кілька анонімних джерел серед українських військових.

За інформацією урядового порталу, генсекретар Ради Європи Турб'єрн Ягланд офіційно звернувся до Венеціанської комісії «За демократію через право» з проханням надати висновок щодо рішення ВРК про приєднання до РФ⁴⁵⁹.

За умов відсутності офіційної реакції з боку нового українського уряду та конкретної допомоги мешканцям і військовим півострова свою громадянську позицію почали проявляти чимало простих мешканців півострова всіх національностей. Переважно жінки й підлітки виходили на спонтанні акції протесту вздовж доріг Криму та

Херсонщини⁴⁶⁰. Особливо масові мітинги відбулися в Керчі, на вулиці Маршала Єрьоменка, де українці, росіяни, кримські татари й інші кримчани вийшли з дітьми на мітинг протесту за мир і проти окупації півострова російською армією⁴⁵¹.

Представник ОБСЄ Тетяна Баєва сьогодні заявила: «Так, місія спробує потрапити на територію Криму сьогодні, зараз вони рухаються в напрямку контрольно-пропускного пункту міста Армянська»⁴⁶². Як відомо, попередні спроби місії потрапити в Крим не увінчалися успіхом.

Видання «Ракурс» пізніше повідомить: «На в'їзді до Криму озброєні люди зробили попереджувальні постріли в бік групи спостерігачів»⁴⁶³.

Уперше з початку військової операції в Криму регулярні російські підрозділи вийшли за межі територіального кордону АР Крим. Найближчим до Криму виявилось невеличке півторатисячне селище Чонгар у Херсонській області, де близько 15:00 представники російських регулярних збройних сил почали захоплення адміністративних приміщень, мінування полів, встановлення прикордонних стовпів. Це викликало велике обурення мешканців півострова. На знак протесту місцеві жителі встановили на будинках українські прапори.

Польський журналіст та політолог **Пьотр Андрусечко** дуже добре пам'ятає ту ситуацію, адже сам опинився недалеко від Чонгара: «Мені здається, що в росіян був чіткий сценарій щодо Криму. Тобто якщо вони його не мали відносно Донбасу, то це було зрозуміло. Крим просто мав стати частиною Росії. Тобто там не було місця для ніякої української влади, для Януковича. Тому що Крим дуже потрібний для будови нової ідеології. Справді, там є символи, там Севастополь — місто слави, Чорноморський флот, який там був оснований, і так далі, і так далі. З цього погляду Крим був дуже важливий. Натомість цікавий ніби сценарій, що він тікав, але ніхто тоді про це не говорив. Я з Криму після референдуму поїхав на Арабатську стрілку. Там були деякі особи, які говорили, що якась колона пересувалася через Арабатську стрілку, але ніхто не знав, що це була за колона тоді. Тому я поїхав тоді, там зразу з'явилася

інформація, що там захопили частину Арабатської стрілки, не тільки цю, яка належала до Криму [але й Херсонщині. — Прим. ред.]».

Близько 17:30 на адміністративній межі з АР Крим озброєні агресори відкрили вогонь по прикордонному літаку, повідомила Держприкордонслужба: «У даний час у Криму озброєні російські агресори вдаються до будь-яких безчинств, здійснюють морально-психологічний тиск на прикордонників, погрожують фізичними розправами, дезінформують, залякують. Цього разу вони застосували вогнепальну зброю, незважаючи на людські життя»⁴⁶⁴.

Цього дня, традиційно із запізненням, змінили керівника Головного управління СБУ в Криму. Тижнем раніше Геннадій Калачов пішов у відставку за власним бажанням. Очевидно, для зміцнення стосунків з представниками Меджлісу, Олександр Турчинов вирішив призначити на цю посаду Олега Абсалямова, але цілком зрозуміло, коли всі міські управління СБУ в Криму й Севастополі вже контролювалися сепаратистами й окупантами, жодного впливу таке призначення не мало. Наразі рішення спізнилося на кілька критичних днів, коли можна було ще спробувати зберегти десятки, якщо не сотні офіцерів СБУ, які вагалися, чи переходити їм на службу в Росію, чи лишатися вірними присязі. Олег Абсалямов насправді так і не зміг приступити до виконання обов'язків.

8 березня запам'яталося насамперед першим перетином російськими окупаційними військами адміністративного кордону Криму й Херсонщини. Окупація Чонгара показала всю слабкість військової організації України й фактичну безпорадність перед російською агресією. Росія та сепаратисти посилювали контроль за інформаційним полем, передусім телепростором, відключаючи українські телеканали й запускаючи замість них російську пропаганду. Тисячі простих жителів Криму, незважаючи на фізичну небезпеку, виходили на мітинги проти російської окупації та незаконного референдуму.

9 березня. АНДРІЙ ЩЕКУН, ШУРА РЯЗАНЦЕВА Й 200-РІЧЧЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Після «святкового» 8 березня, о 6:00 російські військові вчергове напали на українських прикордонників у Криму. Представник Держприкордонслужби Олег Слободян повідомив: «У Криму, в селищі Чорноморське російські військові захопили українську прикордонну заставу. Управління було захоплено групою з 30 озброєних військовослужбовців РФ»⁴⁶⁵. Пізніше стали відомі деталі: на прикордонний пост заїхали «КамАЗ», три мікроавтобуси, два «УАЗи» із 50 озброєними особами у військовій формі без розпізнавальних знаків.

Близько 8:00 у Сімферополі сепаратисти затримали українського активіста, організатора кримського Євромайдану Андрія Щекуну. УНІАН повідомило: «Наразі Щекун у лінійному відділку міліції на залізничному вокзалі. Туди вже виїхала мобільна група активістів. Також повідомляється, що Андрій Щекун був одним із організаторів сьогоднішньої акції, яка мала відбутися в парку Шевченка о 12:00»⁴⁶⁶.

Андрієві Щекуну важко добирати слова про те, що з ним сталося: «Насправді точної інформації [на яких умовах мене потім звільнили. — *Прим. ред.*] немає. Є різні версії, одна із них — що обмін відбувся на двох чеченців, котрих виявили на материку, інша — що на офіцера ГРУ РФ. Усе це версії журналістів, громадських активістів. Жодної зустрічі з нами правоохоронні органи України не здійснювали. Насправді я не виїздив добровільно з Криму і не відношу себе до вимушених переселенців чи так званих, за юридичним міжнародним терміном, внутрішньо переміщених осіб. Я розумів ситуацію, яка склалася навколо, і до кінця мав на меті залишатися в Криму, відстоюючи територіальну цілісність України. Мене разом іще з шістьма особами силоміць вивезли за межі Криму й обміняли. Уважаю, що це чистої води депортація, хоча сьогодні чомусь наші політики уникають саме цього терміну й не хочуть убачати, що в сучасному періоді історії є вже така категорія людей. Тих людей небагато, але вони є».

Цікаві події також відбувалися біля Чонгара, на північ від адмінкордону АРК. За повідомленнями очевидців і українських блогерів, російські окупанти, які прибули сюди напередодні, продовжили мінування території, а також тероризування цивільного українського населення. Крім того, з'явилися десятки свідчень очевидців, що «самооборона» Аксьонова проводить обшуки українців та іноземців, які прибували до Криму з території України. Робили це й на незаконно встановлених блокпостах при в'їзді в Крим, і на центральному залізничному вокзалі Сімферополя.

О 10:49 Дмитро Тимчук у *Facebook* повідомив: «Оперативні дані групи „Інформаційний спротив“. Мінування окупантами місцевості в районі Чонгара набуває все більшого розмаху. Сьогодні вранці виявлено факт мінування дамби поблизу населеного пункту Рюмшине»⁴⁶⁷. Згодом: «На залізничному вокзалі в Сімферополі окупантами організований механізм обшуку всіх без винятку пасажирів поїздів, що прибувають із материка. Обшуки проводять кілька десятків людей із червоними пов'язками з написом „Дружинник АР Крим“. Бандити незаконно оглядають речі пасажирів, і випускають в місто тільки після обшуку. За деякими даними, сьогодні вранці цими „дружинниками“ на вокзалі затримано голову Всекримської української ради Андрія Щекуна»⁴⁶⁸.

Андрій Щекун добре пам'ятає, що перші «дзвіночки» почали надходити задовго до його викрадення: «Погрози лунали постійно, починаючи десь із грудня 2013 року, коли я й мій товариш Сергій Ковальський — на той час ми вже були координаторами руху „Євромайдан-Крим“ — були обраними всіма опозиційними демократичними політичними силами та громадськими інституціями Криму координаторами Кримського штабу національного спротиву. Ми постійно переслідувалися. Проти нас поширювалися листівки, плакати по всьому Криму, особливо на будинках, де ми мешкали.

Проти нас постійно велася інформаційна війна з екранів місцевих ЗМІ. Проти нас крутили відеоролики в громадському транспорті, особливо в тролейбусах. Інформація давалася постійно одна — що ми зрадники Криму, фашисти, бандерівці, працюємо на ЦРУ та США і т.д. Більше того, розбивали вщент авто активістів,

була спроба підпалу офісу, після чого ми від нього відмовилися вже в січні 2014 року».

За інформацією українських військових, які погодилися спілкуватися зі мною на умовах анонімності, «зелені чоловічки» використовували достатньо цинічну, але ефективну технологію психологічного тиску на українських військових. Щодня двічі висувався ультиматум про безумовну здачу — інакше українцям погрожували брутальними нападами, насиллям, застосуванням сили. Як правило, ці ультиматуми висувалися о 12-й і 18-й годинах. Мета таких заходів — психологічне й фізичне виснаження українських військових.

Уперше з початку дій російської армії оцінку кримським подіям дали українські олігархи. У ніч на 9 березня ЗМІ поширили заяву Дмитра Фірташа, який закликав бойкотувати псевдореферендум.

Дмитро Фірташ — один із найбагатших українських бізнесменів, наближений до президентів Віктора Ющенка та Віктора Януковича — несподівано вийшов на публіку. Причина, напевне, в тому, що Фірташ був власником найбільших підприємств Криму, зокрема Армянського титанового заводу, який давав роботу тисячам кримчан. Щоправда, заява була витримана в дусі подібних заяв Ріната Ахметова — не окреслюючи джерело проблеми й жодним словом не згадавши Росію та її агресивні дії, Фірташ почав закликати до розв'язання конфлікту мирним шляхом.

Фірташ: «Федерація роботодавців України вважає категорично неприпустимим застосування насилля проти мирного населення та представників ЗМІ. Бізнес закликає владу України, АР Крим та міжнародну спільноту зробити все можливе для недопущення подальшої ескалації напруженості. Шляхи виходу з політичної кризи необхідно шукати виключно у рамках мирних переговорів, тільки так ми всі можемо зберегти цілісність України та не допустити людських жертв. Вихід із кризи потрібно знайти терміново виключно шляхом мирних переговорів»⁴⁶⁹.

Уранці українським військовим у Західному Криму сепаратисти висунули письмовий ультиматум — повідомив Дмитро Тимчук: «Найтривожніша ситуація склалася в Євпаторії. Особовий склад нашої частини отримав ультиматум від окупантів, але не має наміру складати

зброю й стоятиме до кінця. Ультиматум діє до 20:00, після чого противник обіцяє найгрубіше використання сили. На вище командування в Києві у них надії немає — як і по всіх місцях дислокації частин і підрозділів ЗС України в Криму»⁴⁷⁰.

У радянських традиціях у центрі Сімферополя був організований численний мітинг на підтримку приєднання Криму до Росії. За інформацією кримських журналістів та активістів, для участі в ньому сепаратистська влада масово залучала працівників бюджетних установ, шкіл, університетів, лікарень, комунальних підприємств. Вони вийшли на площу з якісними плакатами й розтяжками, явно виготовленими фабрично. Цього дня мітинг на підтримку референдуму мав красномовну назву «Кримська весна».

За повідомленням місцевих медіа, на центральній площі зібралися більше 12 тисяч кримчан з усіх міст і районів півострова. Вони тримали прапори Криму й Росії, плакати з гаслами «С Россией в Крыму мир!», «За будущее Крыма вместе с Россией!», «Крым за референдум» тощо. Перед присутніми виступили Володимир Константинов, Сергій Аксьонов, Рустам Темиргалієв, Віталіна Дзоз. Константинов звернувся до кримчан із закликом зробити правильний вибір під час голосування на референдумі: «Ми вчора приїхали з Москви з хорошими новинами. Наш братній народ Росії бере нас до свого складу. Ми станемо суб'єктом Російської Федерації. Усе, що нам потрібно, це прийти 16 березня на всекримський референдум. Так ми, нікуди не виїжджаючи, повертаємося на Батьківщину!».

УКРАЇНА
АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ
СОВЕТ МИНИСТРОВ
РАДА МІНІСТРІВ
ВЕЗІТЕЛ ШУРАСЫ

проспект Кірова, 13,
г. Сімферополь, 95005

телеф.: 27-42-10
факс: 24-80-20
e-mail: sovmin@ark.gov.ua

от 16.03.2014г.
на №

Командиру 55-го зенітно-ракетного полка в/ч 4519
Матвієнко Андрію Вікторівичу.

От имени руководства Автономной республики Крым, в целях обеспечения безопасности граждан г.Евпатория и во избежание вооруженных провокаций во время подготовки и проведения Референдума о статусе Крыма 16.03.2014г., предлагаю в период с 22-00ч. 09.03.2014г. до 22-00ч. 10.03.2014г., командованию в/ч 4519 принять решение о разоружении личного состава вверенной Вам воинской части, сдаче всего оружия на склад и передаче объекта под охрану личному составу спецподразделения Черноморского флота Российской Федерации базирующегося на территории Автономной республики Крым и призываю законным Правительством Автономной республики Крым для обеспечения безопасности граждан на время подготовки и проведения Референдума.

Блоки управления ЗРК БУК-2М, так же подлежат сдаче на склад, опломбированию и передаче под охрану вышеуказанному спецподразделению Черноморского флота РФ.

Несение караульной службы личным составом в/ч 4519 осуществляется без оружия, совместно с вооруженными военнослужащими Черноморского флота Российской Федерации. Личный состав, не задействованный в несении караульной службы находится в казармах и покидает территорию воинской части с письменного разрешения командира в/ч 4519 согласно пропускного режима и по возвращении проходит на территорию по предъявлению согласованного сторонами пропуска установленного образца.

В период действия настоящего предложения, вход и выход с территории в/ч 4519 ограничивается светлым временем суток.

Прошу Вас отнестись со всей серьезностью к данному предложению, не подвергать опасности жизнь и здоровье личного состава вверенной Вам Воинской части и мирных жителей прилегающей жилой зоны. Проявите благоразумие и мужество в принятии решения.

Со стороны руководства Автономной республики Крым, гарантирую Вам безопасность каждого военнослужащего сдавшего оружие на хранение на период подготовки и проведения Референдума о статусе Крыма. По окончании срока действия данного предложения будет принято окончательное решение. Все переговоры между сторонами должны происходить на территории Воинской части с гарантиями безопасности участников.

Уполномоченный по обеспечению организации и
проведения общекрымского референдума,
Советник председателя Совета министров
Автономной республики Крым

Жеребицов Юрий Геннадиевич

Виявили, хто 6 березня пограбував журналістів *Associated Press* у Криму, повідомив Центр журналістських розслідувань та *Hromadske.tv*: «Машина, на якій „козаки“ Аксьонова вивозили вкрадене в іноземних журналістів обладнання, належить фірмі, з якою пов'язаний голова козачої громади „Соболь“ Віталій Храмов. Свідки зафіксували номерний знак АК 1255 АІ. Під таким номером закріплений *Wolkswagen Transporter*, зареєстрований на ТОВ „Торгові системи ВПК“, Сімферополь, вул. Київська, 4 (код ЄДРПОУ 30765159)⁴⁷¹. За даними Єдиного держреєстру фізичних і юридичних осіб, засновниками ТОВ „Торгові системи ВПК“ є дві фірми — ТОВ „Пента“ й ТОВ „Стілар“. Своєю чергою, ТОВ „Пента“, яке займається

посередницькою діяльністю в торгівлі товарами широкого асортименту, створили Валерій Медяков і Віталій Храмов. Останній є старійшиною козачої громади „Соболь“».

Міноборони України повідомило, що має підтверджені факти закупівлі на території АРК проросійськими радикалами й «кримськими самооборонцями» військової форми ЗСУ, та звернулося до українських журналістів із проханням фіксувати такі факти через можливі провокації⁴⁷².

У дуже важких психологічних умовах у Криму відбувалося відзначення 200-річчя з дня народження національного генія України Тараса Шевченка. Нечисленні мітинги відбулися в більшості міст АРК, а найчисельніший, який зібрав понад 200 людей, — у Севастополі. Як свідчать присутні на ньому іноземні журналісти, зокрема кореспондент *ВВС* Бен Браун, на українських активістів, які прийшли з портретами Шевченка та українськими національними прапорами, напали понад 100 місцевих «тітушок» із кийками — унаслідок кілька севастопольців зазнали серйозних травм. Є також інформація, що в нападі брали участь колишні працівники розформованого спецпідрозділу «Беркут».

Події цього дня **Дмитро Білоцерковець**, корінний севастополець, запам'ятав на все життя: «Цього дня ми провели мітинг біля пам'ятника [Тарасу. — *Прим. ред.*] Шевченку, реально було від 800 до 1000. Нагадаю, що ми планували глобальну протестну акцію на 15 березня, на яку нас не підпустили. Що ми зробили? Ми вирішили самі провести свою акцію, скажімо так, останнє наше дихання, тобто потрібно щось робити. До речі, забув важливий момент. Тоді що відбувалось у Криму?

У Криму активно викрадали, били українських активістів. Пам'ятаєте Олексія Гриценка, який приїжджав із представниками Автомайдану, там дівчат викрадали [Шуру Рязанцеву й Катю Бутко. — *Прим. ред.*], їх шукали. Тоді з ними був поряд один із севастопольців, я його до того не знав, зараз, на жаль, по пам'яті не скажу [Василь Черниш. — *Прим. ред.*]. Реально хороший хлопчина, колишній офіцер СБУ. На жаль, у момент, коли вони їхали до дівчат, тих викрадених, за ними була погоня, також їх викрали, викрали цього хлопця — і він досі вважається зниклим безвісти. І ми про

нього нічого не знаємо, у мене лише є посилання на його сторінку у *Facebook*. Крім цього масово били моїх активістів, не буду зараз називати прізвища.

Брали малу дівчинку, яка стукала у двері, а потім представники „самооборони“ вдирались усередину, лупцювали, громили квартиру. Але найголовніше — вони це робили не просто так, щоби взяти й когось побити, щоби збити активність, вони все це знімали й активно по місцевих каналах крутили. Завдання було одне: показати місцевому населенню, що спротив неможливий. Знімали це канали „НТС“, „Крым“, „Первый Севастопольский“ і все це крутили. Їхнім завданням було залякати. І саме через ці причини нам було важко 9 березня зібрати велику кількість активістів, тому що було багато заляканих. Коли ми проводили мирну акцію протесту, на честь Тараса Шевченка, приїхали 100 чоловік „тітушок“, явно підготовлених бойовиків, які почали намагатися бити бабусь, які там були представниками „Просвіти“.

Ми це розуміли, там були футбольні фанати, які взяли нас у кільце і як могли стримували. Своєю чергою, ми ж не професійні якісь військові, хлопці неграмотно продумали відхід. Виявилось, що всі відійшли групами, і вони стали групи відсікати. Мене так само тоді зупинили, заламали руки, намагались посадити в машину. Там була цікава ситуація — я як легкоатлет міг легко втекти, мене ніхто не впіймав би. Але я розумів, що тут велика кількість жінок, і їх я не можу кинути, я посадив їх (до 5 жінок) у машину й намагався виїхати. На той момент то була не моя машина, моя була спалена, а машина друзів, невеликий пікап.

Намагаючись виїхати, я зачепив іншу машину, і це врятувало мені життя. Просто вони заблокували паралельний в'їзд, але не цією машиною, ця просто стояла. Далі поштовхали машину, побили вікна, є про це відео. Нас вивели з машини, заламали мені руки. Почали намагатись російські спецназівці мене затягти в машину, скоріше за все, після цього зі мною можна було попрощатись, як і з багатьма іншими активістами в Криму.

Але мені пощастило, що банально даїшники підійшли й почали складати протокол. Вони, по суті, не дали мені попасти в цю ситуацію, вони казали: „Добре-добре, ви його заберете, але спочатку ми оформимо протокол“. Відводять мене вбік, я сідаю до них у

машину, даю їм по 500 гривень і кажу: „Завезіть мене в РУВС, інакше, ви самі розумієте, що зі мною тут буде“. Вони мовчки подивились один на одного, кивнули й сказали, що самі все розуміють, звичайно, допоможуть, вони самі за Україну. Вони дуже грамотно поводитися, один із них підійшов і подивився, яка там ситуація, другий ще пішов і забрав із машини мій планшет, я за це їм дуже вдячний, вони врятували мені життя. І як була змога, одна машина поїхала вперед, її вони зупинили, а інша машина в цей момент, іншою дорогою в об'їзд будівлі, по тротуару, заїхавши на клумбу, поїхала. Заїхали в РУВС, вони мене відпустили, й мене вже забрали мої активісти. Ось така ситуація була 9 березня».

Незважаючи на ті масові безчинства, які відбувалися в Севастополі, і те, що всі туристи з України та європейських країн масово скасовували свої поїздки до Криму під час цих подій, російські медіа й офіційні особи всіляко розкручували тезу про безпечність відпочинку в Криму. Так, міністр культури РФ Владімір Медінській переконував: «Ситуація в Криму безпечна, ми закликаємо російських туристів, щоби вони, якщо втомилися від палючого сонця Єгипту, то цього року відпочили в Криму й Краснодарському краї, оскільки кращої альтернативи немає»⁴⁷³.

Константинов цього дня заявив, що Крим уже отримав першу фінансову допомогу від Росії: «Ми отримуємо зараз допомогу від усіх регіонів Російської Федерації. Ці гроші вже є в наявності, тому ми всі фінансові проблеми закриваємо»⁴⁷⁴. Він повідомив, що сподівається на статус «парламентської республіки» Криму в складі РФ, але обрав дуже дивні слова: «Ми вистраждали парламентську республіку, вона показала свою дієвість. Ми хотіли б зберегти парламентську республіку. У разі входження до складу Росії всі державні інститути влади будуть підконтрольні федеральним структурам Росії, я маю на увазі прикордонні служби, армію, флот та інші»⁴⁷⁵.

Своєю чергою, Аксьонов теж розповів — метафоричніше й абстрактніше, — яким він бачить майбутнє Криму: «Ми живемо в той історичний час, коли кримчани самі зможуть визначити свій вибір. На нас дивляться всі південно-східні регіони, які також потребують підтримки. Ми з вами можемо стати форпостом „руського міра“ на

території України. І референдум це визначить. Місце Криму в Росії!»⁴⁷⁶

О 13:01 «Українська правда» з посиланням на прес-службу «Укрзалізниці» заявила, що компанія — ніби з «технічних причин» — припинила продаж квитків до Криму: «Квитки на кримський напрямок не можна буде придбати з 10 до 17 березня, але продаж квитків може бути відкрито й сьогодні, і завтра, у будь-який день. Поки що продажу немає»⁴⁷⁷.

У відповідь на це кримські сепаратисти заявили, що в Крим можна дістатися з боку РФ, через Краснодарський край. Віце-прем'єр АРК Рустам Темиргалієв: «Ми розраховуємо на перезавантаження залізничних потоків через паром на Кубань. Ми очікуємо, що буде швидкими темпами будуватися міст Крим — Кубань (через Керченську протоку) для того, щоби наші кримчани не відчували дискомфорту при поїздках із Криму в Росію»⁴⁷⁸.

Першою реакцією українського уряду на події стало блокування всіх казначейських рахунків у Криму, про що повідомив Рустам Темиргалієв: «Ми зараз оперативно відкриваємо рахунки в російських банках, у тому числі рубльові рахунки. Люди без пенсій і зарплат не залишаться в жодному разі, уся ситуація під контролем».

Проте замість рублів Росія привезла до Криму, чеченців (18-та окрема мотострілецька бригада) і готувалася перекинути системи «Град», як повідомив у *Facebook* Дмитро Тимчук⁴⁷⁹.

Аби уникнути асиміляції російських військових із місцевими мешканцями й встановлення приязні з українськими військовими, Росія почала ротацію свого окупаційного контингенту. «Українська правда» оприлюднила свідчення кримського активіста Романа Бутка: «Уже сьогодні великий десантний корабель зі складу Північного флоту ВМФ Росії „Георгий Победоносец“ в бухті Козача (Севастополь) завантажив першу партію військовослужбовців кількістю до 400 чоловік. Їх на 18 військових автомобілях „КамАЗ“ і „Урал“ доставили на військовий корабель. Після прибуття корабля в порт Новоросійськ їх відправлять по своїх частинах. Новоприбулі російські військові поведуться жорсткіше, не йдуть на контакт, нічого не говорять і близько до себе не нікого не підпускають».

У Криму залишився тільки один український канал «Тоніс». Свого часу його викупили структури Олександра Януковича, старшого сина колишнього президента, і після повної зачистки від незалежних журналістів він із впливового політичного телеканалу перетворився на розважальний, а тому не заважав окупантам.

Інформацію про зміни в телемережі підтвердив тоді вже колишній головний редактор видання «Аргументы недели — Крым» Заїр Акадіров: «На даний момент у кримському ефірі з українських телеканалів залишився тільки „Тоніс“. Усі інші або відключені, або замінені на російські. Кримські канали — також частково замінені. Перелік відключених каналів, а також тих, які їх замінили: „НТВ Мир“ (замість „Інтера“), „Перший російський“ („1+1“), „Россия РТР“ („Перший національний“), „Россия-24“ / „Крим-24“ (Чорноморська ТРК), ДТРК „Крим“ („ТВFM“), ДТРК „Крим“, „ІТВ“, „2+2“ — відключений, *ICTV* — відключений, „ТЕТ“ — відключений, „М1“ — відключений, „Зірка“ (СТБ), „Новий канал“ — відключений, „НТН“ — відключений, „Україна“ — відключений, „К1“ — відключений, „Мега“ — відключений, „ТНТ“ („5 канал“))»⁴⁸⁰.

На прес-конференції прем'єр Арсеній Яценюк заявив, що уряд знайшов гроші для кримських військових: «На сьогоднішньому засіданні уряд має намір ухвалити рішення про виділення 125 млн. грн. одноразового грошового забезпечення для військовослужбовців, які зараз гідно захищають свою країну на території Автономної Республіки Крим»⁴⁸¹.

На святкуванні ювілею Шевченка прем'єр запевнив: «Ми будемо боротися, і ми переможемо! Проти України, проти нашого народу, проти наших сімей і рідних, проти нашого європейського майбутнього сусідня країна почала військову агресію. Наша відповідь РФ тільки одна: єдність, впевненість, цілеспрямованість і віра в те, що ми йдемо правильним шляхом. Це наша земля! За цю землю проливали кров наші батьки й діди, і ми не поступимося ні на один сантиметр української землі! Хай знає про це Росія та її президент!»⁴⁸².

Стало відомо, що 12 березня Яценюк має зустрітися з президентом США Бараком Обамою, щоб обговорити ситуацію в Криму. Андрій Дешиця повідомив: «Це дуже важливий візит. Цим візитом ми ще раз підтверджуємо те, що найважливіші гравці на міжнародній арені стурбовані ситуацією в Україні. <...> Прем'єр-міністр України Арсеній

Яценюк їде обговорити питання пошуків шляхів розв'язання ситуації в Криму і в Україні. Передбачена його зустріч із президентом США Бараком Обамою, з віце-президентом США, і ми сподіваємося, що під час цих розмов ми знайдемо спільні підходи до того, як розв'язувати ситуацію в Криму, як зупинити агресію»⁴⁸³.

Військове міністерство України й далі демонструвало повну відірваність від реалій. В. о. міністра оборони віце-адмірал Ігор Тенюх продовжував заспокоювати громадськість та керівництво України тим, що все на території півострова під повним контролем. На превеликий жаль, це було далеко не так. Більше того — опитані нами офіцери ЗС і ВМФ України повідомляли, що насправді після втручання російських диверсантів у системи телефонного зв'язку ніякої комунікації між українськими Збройними Силами і Генштабом не було. Міноборони ж саме не робило жодних спроб відновити контакти з керівниками військових частин. Увесь зв'язок між ними існував завдяки журналістам, громадським активістам і самим військовим, які зв'язувалися з Генштабом України звичайним мобільним зв'язком. Природно, всі ці канали легко прослуховувалися та контролювалися російськими спецслужбами. Як свідчать офіцери ВМС у Севастополі та Перевальному, у районі дислокації наших частин російськими спецпідрозділами технічної боротьби здійснювалося ефективне блокування сигналів мобільного зв'язку. І часто єдиним способом комунікації залишалися волонтери та члени родин, які могли телефонувати трохи далі від цих військових частин.

За словами Тенюха, Україна тоді зберігала статус-кво щодо Криму: «Ніяких переміщень, ніяких виходів Збройних Сил у бік Криму не передбачалося й не передбачається. Вони здійснюють свою планову роботу, яка завжди була і є для Збройних Сил»⁴⁸⁴.

Андрій Парубій розповідає про дії Турчинова в дні анексії. «Турчинов займав найбільш рішучу позицію, яку тільки можна було займати. І коли говорять про те, що він не давав наказів, це абсурд. Я пам'ятаю, як він ходив по кабінету й питав у міністра оборони: „Що я маю вам ще підписати, які папірці, щоби ви почали стріляти?“. Знаєте, люди так говорять — не давали стріляти. Таке враження, що в нас тут армія марширувала, повністю готова до бою. У нас міліції місяцями не було — у Києві! Самооборона перебрала на себе ці

повноваження, захищала державні об'єкти. Щодо армії — ми шукали генералів і не могли знайти. Але давайте дамо відповідь на питання: на яку кількість військових ми могли розраховувати в Криму? Чи можемо ми уявити, що людина, яка перейшла на бік Росії, тиждень тому готова була стріляти, аби Крим залишився українським?».

Цензор.НЕТ дописав: «Активісти з Феодосії повідомляють, що сьогодні, 9 березня, у день народження Тараса Шевченка, місцеві жителі прийшли під стіни батальйону морської піхоти підтримати українських воїнів продуктами й добрим словом. У ході спілкування військовослужбовці 1-го Феодосійського окремого батальйону морської піхоти ВМС України подякували всім, хто підтримують українських військових у ці дні»⁴⁸⁵.

Журналіст Hromadske.tv Богдан Кутєпов, який повернувся з Криму, закликав усіх їхати на півострів: «Просто їдьте. Чим більше адекватних людей буде в Криму, тим краще стане загальна атмосфера. Не агітуйте, не переконуйте опонентів, вони ще не готові вас почути. Не ризикуйте здоров'ям. Але будьте там. Це дуже важливо. Хто може — передавайте фінансову допомогу військовим. Хто може — ведіть стрім. Хто не може нічого, але в день референдуму готовий принаймні стояти й здалеку спостерігати за бійкою (щоби потім впізнати бандитів) — їдьте!»⁴⁸⁶.

О 17-й годині заступник командира в/ч А1387 по роботі з особовим складом Михайло Третяк повідомив журналістам «5 каналу», що окупанти заблокували ще один аеропорт у Криму: «Зараз знаходяться в нас військовослужбовці без розпізнавальних знаків. Один „КамАЗ“ — близько 15 чоловік — точно не відомо. Контролюють КПП і деякі об'єкти частини. Завдання в них — виключення провокацій і забезпечення стабільності на аеродромі. Ніяких вимог немає. Вони діють по команді, тобто коли вони звідси поїдуть — інформації такої немає. Для прийому військових літаків аеродром не розрахований. Може приймати літаки класу Іл-76»⁴⁸⁷.

За годину, як повідомив у *Facebook* Владислав Селезньов, окупанти захопили аеропорт у Саках: «Сьогодні, 9 березня, в районі 18:00 аеродром у Саках захоплений російськими військами. Від джерел із Новофедорівки стало відомо, що аеродром МАБР ВМСУ захоплений

російськими солдатами. Їх близько 80 чоловік. Обладнали вогневі точки вздовж злітної смуги. Установлюють кулемети. Помічниками у них 40–50 невідомих у цивільному одязі. На аеродром проникли з боку Михайлівки. Так і не змогли змусити комбрига відкрити основні ворота аеродрому. Проникли з тилу. Від прилеглого села. Там пошкоджено огорожу периметра аеродрому. „Тітушки“ своїми автомобілями заблокували всі КПП аеродрому».

Із дня вторгнення російських військ до Криму він перетворився на «півострів страху», як за рік влучно назвали його журналісти. Але 9 березня все тільки починалося.

На тлі загострення ситуації на півострові під важким ударом опинилися представники найбільших національних громад — української, російської, кримськотатарської. Періодичні брутальні напади на кримських татар відбувалися в різних частинах Криму. За свідченнями очевидців, один із найбільш резонансних випадків стався в невеликому курортному селищі Рибаче Алуштинського району, де невідомі, напевне, «козачки», спалили готель і автівки, які належали членам кримськотатарської громади.

У цьому контексті дуже показова «завтрашня» обкладинка авторитетного німецького тижневика *Der Spiegel*: «Палій. Хто зупинить Путіна?».

Увечері ТСН повідомила про затримання в Криму журналістів і активістів: «На в'їзді до Криму з боку Херсонської області зловмисники у військовій формі захопили дві групи журналістів. Дівчат-репортерів повели в невідомому напрямку. В однієї із затриманих дівчат бойовики під час обшуку виявили на руці татуювання „Небесна Сотня“. Один із чоловіків у формі став їм погрожувати: „Вас уже сотня? Зараз буде 102“. Чоловіки спочатку поставили дівчат на коліна, а потім кудись повели». Спільнота «Євромайдан-SOS» у *Facebook* навела певні деталі: «Трьох журналісток — Олену Максименко („Український тиждень“), Катерину Бутко (прес-секретар Автомайдану) і Шуру Рязанцеву (з Ялти) — затримав севастопольський „Беркут“ в Армянську, потім були викликані співробітники СБУ із Севастополя, яким і передали журналістів»⁴⁸⁸.

Активістка Автомайдану Шура Рязанцева у спеціальному коментарі для цієї книги розповіла про своє затримання на кордоні, про допит і знущання з боку росіян. За її словами, вона їхала до Криму з кількох причин: по-перше, аби передати зібрану волонтерами допомогу українським військовим (картки на поповнення мобільного, листи дівчат на підтримку військових, обцілований дівчатами прапор України, гроші), яких тоді вже активно блокували російські «зелені чоловічки»; по-друге, активісти Автомайдану хотіли побачити на власні очі все, що там відбувається; по-третє, Шура Рязанцева їхала до батьків, які жили на той час у с. Слов'янське Роздольненського району неподалік Євпаторії. Читати спокійно ці свідчення неможливо.

Слово **Шурі Рязанцевій**: «Я і Катерина Бутко 9 березня рано-рано вранці поїхали на Крим, на моїй машині *Citroen DS3*. У Херсоні ми робили невеличку зупинку, ми там мали зустріч з активістами їхнього Євромайдану. І десь о 13:00 годині чи о 13:30 ми виїхали на Крим. Причому нічого не пророкувало біду, був такий піднесений настрій, тому що ми планували, куди ми спочатку поїдемо, де ми переночуємо, тобто взагалі на такому позитиві були. Навіть у нас до українського кордону, КПП українського перед самим Кримом прапори Автомайдану були прикріплені на машині. І там на КПП нам сказали: „Ви краще заховайте все“. А ми такі: „Та як? Як?“. Не думали, що там таке станеться. Ми позапихали в рюкзаки, ми там особливо нічого не ховали, хоча могли. І під'їжджали до кордону, через Армянськ їхали, через Турецький перевал.

Ми під'їжджаємо, при тому, що в мене кримська прописка, кримські номери, думали, що нас узагалі не чіпатимуть. І тільки от під'їжджаючи до військових, Катя зробила одну помилку, про яку я раніше не розповідала нікому. Вона дістала телефон і сфотографувала. І один із військових, мені здається, це був російський солдат, гонорово питає: „Чого ти фотографуєш?“. Починає на неї кричати, дістає її за барки з машини. У мене в цей момент просять документи, я даю.

Вони такі: „Ну що? Куди їдемо?“. Я починаю з ними жартувати: „На батьківщину“. — „А, зрозуміло. Відкрийте багажник“. Я відкриваю багажник, а в цей час той починає Катю обшукувати, перевіряти документи. Тут мене кличуть знову вперед, я: „Що

там?“ — „Відкрий капот“. Я відкриваю капот, як у той момент ззаду, той військовий, що розглядав наші речі, говорить:

„Опа, ану йди сюди. Припливли“. Я підходжу, а він із рюкзака витягає український прапор. Той самий, який був розписаний, розцілований дівчатами. І почалося. Нам зразу ставлять автомати, і позбігалися і „Беркут“ і козачки. „Беркут“ був у формі з нашивками. У більшості закриті обличчя балаклавами. Там були козачки, „тітушки“ кримські. Було більше 50 людей.

На той момент у них там було містечко з наметів таких великих, і нібито медсестри, і їх батьки. І далі почався такий жах. На коліна, під дулами автомата, позв'язували руки. Нас було двоє: я і Катя Бутко, але ззаду ще машину з нашими „прийняли“. Ми разом не їхали, але потім нас разом посадили.

Почали розбирати машину як конструктор „Лего“, повністю. Відірвали бампери. Передні та задні, усередині. Жах. Вони розібрали машину на шматки. Потім ходили, били автоматом по боках машини, просто ногами, знущались. Кожну річ коментували. Знаходили багато чого: і листи ходили читали вголос, які були адресовані нашим військовим, гроші знайшли, потім мої особисті речі, ескізи малюнків, я малювала по роботі, вони також там ненормально відносилися. Потім нас — мене, Катю Бутко і ще трьох осіб — відвели в наметове містечко. Вони позабирали в нас ноутбуки, телефони. Так як у мене ноутбук був у сплячому режимі й без пароля, вони знайшли там всю інформацію.

Там були збережені фотографії по Майдану й пости у *Facebook*, знайшли пост у *Facebook* по герою Небесної Сотні Ромі Гурику. З нами спілкувалася людина у військовій формі, росіянин. Бурят напевно, у нього такі косі очі були. І він, я так розумію, відповідав у них за якісь такі штуки. Тому що вони зламали ноут. Зразу тоді, коли зламали ноутбуки, один із „беркутів“ підійшов до мене, узяв мене за руку, розірвав мені сорочку і, власне, ось це [татування „Героям Небесної Сотні“ — *Прим. ред.*], можна так сказати, що я стала улюбленицею „Беркута“. Мене в „Беркут“ відвели й хотіли руку відрізати. Прямо дістали ніж. Ось так от поклали, вже хотіли різати, у мене тут була невеличка подряпина.

Потім знущались дуже сильно. Вони клали обличчям в болото там пластом, десь за півметра від голови стріляли з автомата в

землю, потім, коли „Беркут“ побачив татуювання, одна із жінок, яка була медиком, була в халаті й у віці, я так зрозуміла, що вона була чиясь мати з „Беркута“, взяла мене за волосся й почала тягнути, вона мені вирвала тут волосся [показує руками. — *Прим. ред.*], у мене було довге волосся, а мені тоді довелося підстригтися. Весь час звинувачували, що з „Правого сектора“. Єдину з усіх. Знущання були різними, „Беркут“ нас у поле „копняками“ гнав, говорили, що нас зараз будуть відстрілювати, потім нас усіх зібрали разом і відвели нас. Там такий стаціонарний був даїшний пост, і нас відвели в підвал.

Там видно було, що до нас там ще були допити людей, тому що було багато матраців, усе в крові. Нас поставили на коліна, обличчям до стіни. Це був пост ДАІ, оцей що перед Армянськом. Били ногами. Потім позабирали паспорти. І підходили питали особисті дані, власне той, який якут чи бурят».

Держприкордонслужба повідомила про посилення охорони кордону України: «Були розгорнуті три контрольно-пропускні пункти та виставлені прикордонні патрулі. Контрольні пункти розгорнуті в районі населених пунктів Салькове, Каланчак і Чаплинка. Усі вони посилені військовослужбовцями мобільних прикордонних підрозділів, МВС та Збройних Сил України»⁴⁸⁹.

Російський опозиціонер Борис Немцов неймовірно точно передбачив, що Росія зазнає величезних збитків, анексувавши Крим: «Число пенсіонерів у Криму — 560 тисяч людей. Середня пенсія — 1400 гривень, тобто близько 150 доларів. Середня пенсія в Росії — 11000 руб., або близько 300 доларів, тобто вдвічі більша, ніж у Криму. Додатково на утримання кримських пенсіонерів потрібен мільярд доларів на рік. Населення Криму (без Севастополя) 2,4 млн. людей, тобто вдвічі більше, ніж Ярославська область. Бюджет Ярославській області 50 млрд. рублів. Скромно припустимо, що бюджет Криму щодо забезпечення на одну людину не гірший від ярославського. Тоді він повинен бути 100 млрд. руб., а не 20. Разом щорічно Крим коштуватиме 3 млрд. доларів. Чечня коштує 1,5 млрд. До Росії, з погляду фінансів, приєднують дві Чечні. Деякі путіноїди намагаються обґрунтувати путінське безумство скасуванням орендної плати за Чорноморський флот. Плата ця істотно нижча від трьох мільярдів

доларів на рік — усього 100 млн. доларів на рік, що в 30 (!) разів менше дотацій, необхідних на утримання Криму»⁴⁹⁰.

У самій Росії почали лунати тверезі голоси, які попереджали про майбутню катастрофу для туристичного бізнесу Криму. Буквально напередодні до Держдуми РФ надійшов законопроект, який російські журналісти охрестили знущально — «Привіт кримчанам». Він забороняв здачу в оренду житлових приміщень у багатоквартирних будівлях⁴⁹¹. Як відомо, значна частина кримського туристичного бізнесу будувалася саме на приватних готелях і оренді приватних квартир приїжджими туристами — і розміщувалися ці міні-готелі часто саме в багатоквартирних будівлях. Але в умовах розгорнутої російсько-кримської медіа-істерії ці голоси, зрозуміло, ніхто чути не хотів.

Українські політики, зокрема Юлія Тимошенко, закликали до спокою: «Наша головна зброя — це зберігати спокій. Наша головна зброя — це впевненість. Ми на нашій власній землі, ніякі військові не мають права перетинати наші кордони. Росія намагається змусити нас відповісти агресією на агресію. У такому випадку ми відразу ж програємо, як це трапилося із Грузією у 2008 році»⁴⁹².

Цього дня колишній перший заступник начальника Генштабу ЗСУ адмірал Ігор Кабаненко заявив про створення Штабу цивільної оборони: «Мета штабу — скоординувати роботу громадянського суспільства й військових експертів з оборони Криму й України загалом».

9 березня принесло багато поганих новин, одна від одної гірших. Розпочалося справжнє «полювання на відьом», найбільш відомими жертвами якого стали українські активісти Шура Рязанцева й Андрій Щекун. На жаль, ще багато зникли безслідно, як-от Василь Черниш, Владислав Вашук, Іван Бондарець, — їхні імена відомі небагатьом або й невідомі. Усі вони боролися зі злом, навіть усвідомлюючи, що шансів перемогти його не мали. Проте їхня віра й переконаність у своїй правоті мають бути всім нам найпевнішим моральним мірилом.

10 березня. КРИМ: ВХІД ЛИШЕ ЗА ПЕРЕПУСТКАМИ

За дописом Владислава Селезнєва у *Facebook*, о 1:30 близько 200 російських солдатів на 14 вантажівках прибули до окремої ракетної технічної частини в Чорноморському. Далі під загрозою штурму та застосування зброї «зелені чоловічки» проникли на територію військової частини, роззброїли весь особовий склад частини, зокрема й караул. Нападники змусили українських військових здати зброю на склад, закрити й опечатати його. На території частини залишилися 2 українських офіцери, які продовжили охороняти зброю.

Найбільшим нападам і знущанням піддавалися представники ЗМІ — і українських і міжнародних. Цього дня надійшла інформація про зникнення групи журналістів, які заїхали з території Херсонської області. Вони намагалися інформувати про події в Криму, що суперечило планам російського генштабу щодо нерозповсюдження інформації та приховування правди.

О 6:49 журналіст «Главкому» Олексій [прізвище його так і не вдалося встановити. — *Прим. ред.*] повідомив подробиці затримання та брутального поводження з групою журналістів і активістів, зокрема згаданою вже Шурую Рязанцевою, напередодні. Він став очевидцем цих подій, але його самого відпустили після перевірки військовими й «самообороною» на КПП біля Армянська. Його розповідь: «Зупинені групи журналістів відокремили одну від одної та перевіряли представники „Беркута“, „самооборони“ Криму й „зелені чоловічки“. В одній із затриманих машин їхали дві дівчини — активістки Автомайдану. Їхні речі з машини були розкидані — дівчата везли до Криму листи для українських військових, якісь продукти, українську символіку, прапори тощо. Збоку видавалося, ніби дівчат били й у них були зав'язані руки, вони плакали. Потім їхню машину відтягли кудись убік, а самих дівчат повели в невідомому напрямку».

У відвертому інтерв'ю для цієї книги **Шура Рязанцева** ділиться страхіттями, які їй довелося пережити в російському полоні: «Коли нас затримували, я встигла зателефонувати батьку. Я почала плакати, кричати, сказала, що нас не пускають у Крим. Я встигла зателефонувати, коли нас тільки почали обшукувати й знайшли

прапор, тоді ще в мене в руці був телефон. Але в той момент мене вдарив один із військових, і в мене випав телефон в машину, проте розмова продовжувалася й батько все це чув. І батько взяв маму, і вони відразу в машину — шукати мене. Батько надягнув „афганську“ форму, він військовий пілот, в Афгані був пілотом гелікоптера, надів усі нагороди й поїхав на КПП [контрольно-пропускний пункт. — *Прим. ред.*].

У той момент ми вже сиділи в підвалі, і один із російських військових нам допомагав. Якби не він, то з нами би „Беркут“ невідомо, що робив. Вони хотіли нас уже й по колу пустити, і роздягати. Але він заступився за нас. Я точно знаю, що він із Тольятті, бо він сам так говорив. І говорив, що спецназівець.

Він служив і в Афгані, власне, тому він почав мене розпитувати про моїх батьків, про дідуся.

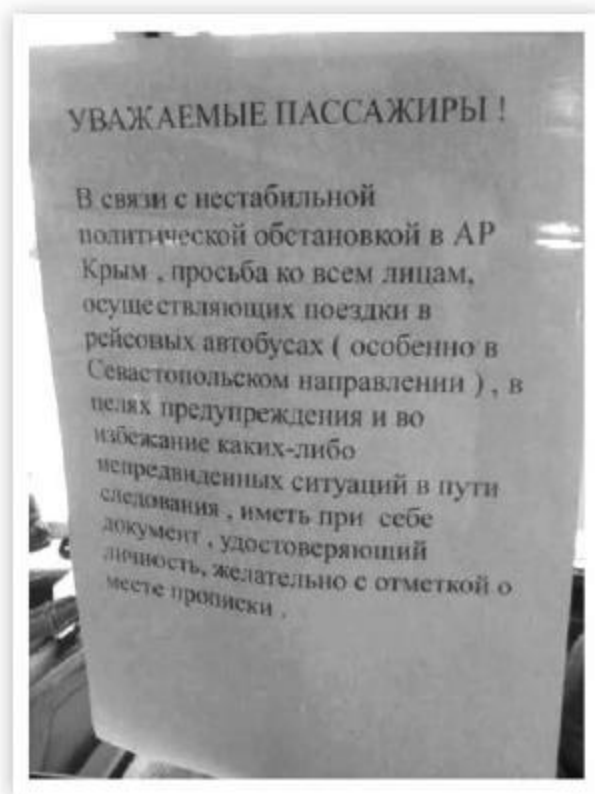
У мене ж дідусь Герой Радянського Союзу, він пройшов усю війну. І він каже: „Я тебе захищу, з тобою нічого не станеться“.

І коли ми сиділи в підвалі, він до мене спустився й каже: „Твої батьки приїхали, батько приїхав“. Вони вивели нас, я побачила маму, тата. Тато стояв спілкувався з військовими, у формі. Йому довелося сказати: „От, в мене донька непутьова, відпустіть її“. І нас майже відпустили, нам відрізали шнурки, якими були прив'язані руки, тим джгутом, яким підвішують банери пластмасові, дуже страшні, і повели до батьків.

Тато почав домовлятися стосовно машини, уже все, нас майже відпускали, і з тої сторони, з боку Криму, вибіг військовий, стріляв у повітря, говорив ненормативною лексикою: „Суки, куди ви відпускаєте, не було команди відпустити“. І нам тут же знову зв'язують руки, тільки скотчем, відводять в „УАЗ“ чи „Урал“, не пам'ятаю, яким перевозять військових. Номери були військові, чорні. У цю закриту машину нас починають вантажити: мене, Катю Бутко і ще трьох, яких було разом із нами затримано. Починають із нами садити „Беркут“, і цей військовий говорить: „Ні, „Беркут“ із ними не поїде, я поїду з ними“. І він нас усю дорогу, як нас везли в Севастополь, то грів, то заспокоював, тобто він якось так. реально заспокоював. Думаю, десь о 18-й годині нас завантажили. У нас же все забрали».

Кримські ЗМІ також повідомили нові подробиці про зниклих активістів: «Крім того, зникли ще кілька людей з іншої машини: фотокореспондент-фрілансер Олесь (прізвище невідоме) і ще один журналіст. Водій автомобіля *Jeep Wrangler* з номерами АЕ 9115 ЕВ, який віз групу журналістів, також зник. Дружина водія — Катерина Абієва — повідомила, що її чоловік Євген Рахно був затриманий на КПП в Перекопі»⁴⁹³.

За повідомленням українських ЗМІ, невідомі у формі, при в'їзді до Криму вимагають у всіх паспорти з кримською пропискою. Цензор.НЕТ оприлюднив фото з текстом оголошення на джанкойському автовокзалі в ті дні: «У зв'язку з нестабільною політичною ситуацією в АР Крим просимо всіх людей, що здійснюють поїздки в рейсових автобусах (особливо у севастопольському напрямку) для попередження та уникнення будь-яких непередбачуваних ситуацій на шляху прямування мати при собі документ, що засвідчує особу, бажано з відміткою про місце прописки»⁴⁹⁴.

Від цього дня на території материкової України масово почали з'являтися біженці. Багато з тих, хто виїжджав, були переконані, що вся ця ситуація мине буквально за декілька днів, максимум за тиждень. Тому біженці їхали з мінімальною кількістю речей, насамперед забирали малих дітей. Переважно це були сім'ї учасників Євромайдану та українських військових. Журналісти зафіксували приїзд групи біженців до української столиці, але такі ж самі поїзди з утікачами масово прибували до Львова, Дніпропетровська, Одеси, інших українських міст. Уперше на вулицях України став відчутний присмак справжньої війни. Востаннє біженці наповнювали українські міста понад 70 років тому під час Другої світової. Багатьом українцям стало по-справжньому страшно.

Збільшення кількості біженців підтвердила Держприкордонслужба: «На виїзді з АРК відзначається зменшення інтенсивності руху автотранспорту, проте фіксується збільшення чисельності біженців. Згідно з даними, отриманими з цих контрольних постів, за минулу добу з Криму виїхало 265 людей. Переважна більшість із них є представниками кримськотатарського народу»⁴⁹⁵.

Цього ж дня сепаратисти в Чонгарі поранили з травматичної зброї учасника автопробігу до Криму. Активіст віз українським військовим у Криму листи від українців, їжу та теплі речі. За інформацією газети «Сьогодні», невстановлені особи почали стріляти без попередження

спочатку по ногах, потім впритул: «З травматичної зброї поранений у груди вчитель фізвиховання із Запоріжжя. Медики Автомайдану надали йому першу медичну допомогу й чекають прибуття „швидкої“».

Польський *Newsweek* цього дня мав обкладинку з фото Путіна в гамівній сорочці та заголовком «Імперія зла».

Росія продовжувала максимально перешкоджати іноземним спостерігачам потрапити до Криму. Парадоксально, але найбільше зусиль РФ доклала до недопущення офіційних представників ООН і ОБСЄ, членом-засновником яких була. При чому всю відповідальність за такі дії Росія переклала на «кримську владу», принаймні ніхто з російського МЗС ситуацію не коментував, але постійно це робив самопроголошений прем'єр Криму Сергій Аксьонов.

Наприклад, у такий спосіб: «Частина західних журналістів приїжджають сюди й бачать тільки негатив, а те, що діється на Західній Україні, вони впритул не бачать, але, тим не менш, нав'язують думку та звинувачують кримчан у всіх смертних гріхах. Ми не хочемо, щоби хтось сьогодні давав недостовірну інформацію на території автономії, тому ми ввічливо попросили гостей з ОБСЄ покинути автономію. Упевнений, що парламент зробить усе можливе для їхньої присутності на виборчих дільницях. Цей процес зараз іде»⁴⁹⁶. Аби якось виправдатися, кримські сепаратисти надіслали згодом європейцям запрошення на свій нелегітимний референдум. Їх отримали спостерігачі ОБСЄ, Швейцарія, головуєча в ОБСЄ, представники Бюро з демократичних інститутів і прав людини.

Аксьонов також анонсував, що входження Криму до Росії відбудеться дуже швидко: «Якщо народний референдум скаже, що так, Крим має увійти до складу Росії, у нас почнеться цілодобова робота. Аврал буде тотальний і цілковитий, працювати ми вміємо, і все зробимо, щоби максимально швидко увійти в законодавче поле Російської Федерації»⁴⁹⁷.

Також стало відомо, що нелегітимна влада півострова готує нову армію для охорони референдуму та оголосила, що до 16 березня «кримська армія» налічуватиме 1500 осіб. ВРК наділила Сергія Аксьонова повноваженнями «головнокомандуючого збройними силами» і правом їх формування. За словами прем'єра, 10 березня 186

добровольців уже прийняли присягу на вірність «народу Криму» та увійшли до складу «збройних сил».

Провідний аналітик АНБ (розвідувальної служби США) Джон Шиндлер оприлюднив у *Twitter* фотографії цих «ЗС»: «Це поганий знак, коли вдягають балаклави на присягу. Рекрути клянуться на вірність кримській „армії“».

У цей же час влада РФ учергове виступила із заявою щодо України, сповненою вже заїжджених пропагандистських байок: «У Росії обурені тим свавіллям, яке зараз панує в східних областях України в результаті дій бойовиків так званого „Правого сектора“ при повному потуранні нової влади, як вони себе називають. Справа дійшла до того, що 8 березня в м. Харків добре екіпировані люди в масках із вогнепальною зброєю відкрили стрілянину по мирних демонстрантах. У результаті є поранені. Українська влада, порушуючи всі наявні двосторонні угоди, не пропускає на територію України громадян Російської Федерації, фактично поставивши завісу прикордонному співробітництву. Дивує соромливе мовчання наших західних партнерів, правозахисних організацій, зарубіжних ЗМІ. Виникає питання — де ж горезвісна об’єктивність і прихильність демократії?»⁴⁹⁸

Українська сторона не забарилася з відповіддю, оприлюдненою о 18:40 на сайті МЗС України: «Останнім часом на території Автономної Республіки Крим, окупованої російськими військами та іншими підконтрольними їм воєнізованими угрупованнями, спостерігається безпрецедентна кількість кричущих випадків порушення прав і свобод людини, нехтування Конституцією України та нормами міжнародного права.

Російська Федерація, діючи за посередництвом маріонеткової так званої кримської влади, а також безпосередньо через незаконно дислоковані на території АР Крим підрозділи Збройних Сил РФ, несе повну відповідальність за вражаючі утиски прав і свобод мирних громадян, зокрема права на свободу слова та свободу зібрань, посягання на свободу, честь і гідність, людське здоров'я та життя. Так, під безперервним морально-психологічним тиском перебувають журналісти, що намагаються об'єктивно висвітлювати події в Криму, забезпечувати достовірне й неупереджене інформування громадян України та міжнародного співтовариства про події на півострові, насамперед про військову присутність Збройних Сил РФ на території АРК та цілеспрямовані заходи з боку Російської Федерації, спрямовані на подальшу дестабілізацію ситуації.

Нас укотре дивує одержиме поширення Міністерством закордонних справ РФ неправдивої інформації у своїй сьогоднішній заяві, якою російська сторона знову вводить в оману, розповідаючи про „беспредел“ у східних областях України. На підставі отриманих від правоохоронних органів України даних офіційно заявляємо, що 8 березня в Харкові не було випадків застосування вогнепальної зброї та вогнепальних поранень. Укотре звертаємося до МЗС РФ із настійливим проханням утриматися від тиражування неперевіреної інформації»⁴⁹⁹.

У Москві пройшов мітинг на підтримку входження Криму до РФ. Учасниця російського документального проекту «Реальність» Зося Родкевіч зняла відео про учасників мітингу. Один із героїв її відео, напевне, не зовсім тверезий, сказав на камеру: «Усе, що стояло тут, — бидло. І я бидло».

Мітинг на підтримку входження Криму до складу Росії відбувся й у Сімферополі. З передбачуваним завершенням.

Фото з *Twitter Sergij Marchenko* «Крим після мітингу :-))»⁵⁰⁰

Представники російської інтелігенції першими попереджали Росію, росіян і російську владу про трагічні наслідки розпочатої війни.

Цього дня на захист України став відомий російський письменник грузинського походження Боріс Акунін, який у *Facebook* дав дивовижно точний прогноз того, що відбудеться з Росією та її економікою вже протягом наступного року: «Росія опиниться спочатку в політичній ізоляції, а потім і в економічній. Усе це разом із неминучим стрибком військових витрат спричинить спад економіки й падіння рубля. Це призведе до інфляції та ще більшого зростання цін. Щоби гасити зростаюче невдоволення, режиму доведеться вести себе все жорсткіше. Інтернет буде кастрований і цензурований; про звичайні ЗМІ годі й говорити. Число політв'язнів збільшуватиметься весь час. Будь-який протест стане карним».

Тим часом українське МЗС продовжувало доносити правду про події у Криму до західних дипломатів. В. о. міністра закордонних справ Андрій Дешиця провів спеціальний брифінг після зустрічі з главами МЗС Бельгії, Нідерландів та Люксембургу, де заявив, що Київ готовий дати збільшену автономію деяким регіонам України, натякаючи на Крим: «Ми і так вважаємо, що в них достатньо автономії, однак якщо вони хочуть більше прав і повноважень, то ми готові це дати. Єдине, потрібно сідати за стіл переговорів і обговорювати ці питання»⁵⁰¹.

Цього дня кримські сепаратисти запустили веб-сайт, спеціально розроблений для проведення так званого загальнокримського референдуму. Випадково чи ні, але загалом людей, які віддали голоси

за підсумками голосування, було 102%. За один день участь в онлайн-голосуванні взяли понад 25 тисяч користувачів.

У мене як фахівця з виборчих кампаній склалося стійке враження, що російський Центрвиборчком, по суті, тестував результати кримського референдуму, який відбувся вже менш ніж за тиждень. Принаймні результати голосування тих, хто нібито проголосував за приєднання Криму до Росії, були приголомшливо великими як для ліберальної інтернет-аудиторії — аж 78%, і лише 24% — за відновлення Конституції 1992 року. Але максимальні дані, які перед тим озвучували авторитетні українські соціологи, були майже вдвічі меншими.

Директор центру імені Ілька Кучерева Ірина Бекешкіна повідомила: «На сьогодні в жодному з регіонів немає навіть 50% населення, які б хотіли приєднання Криму до Росії. Навіть у Криму таких тільки близько 41%. Загалом в Україні тих, хто хотів би об'єднання України й Росії, — 12%. Це меншість. Найбільше таких людей у Криму. У Криму

41% хотів би жити з Росією. І ще <...> у Криму бажання об'єднатися з Росією виникає після 50 років»⁵⁰².

Тільки через два тижні після початку цих трагічних подій ГПУ нарешті наважилася видати дозвіл на арешт лідерів так званої кримської влади, до числа яких потрапили Володимир Константинов, Сергій Аксьонов і Денис Березовський. Зрозуміло, жодних юридичних і практичних наслідків таке рішення вже не мало, тим паче що всі лідери сепаратистів надійно охоронялися російськими спецслужбами та спеціально виділеними для цього елітними підрозділами російського спецназу. У ГПУ заявили що в них є ухвала суду на затримання та доправлення вищезгаданих осіб до суду для обрання їм запобіжного заходу. Володимир Константинову та Сергію Аксьонову інкримінували дії, «спрямовані на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу в країні». Денис Березовський був обвинувачений у державній зраді. Загалом, за інформацією ГПУ, щодо ситуації в Криму в період з 27 лютого по 10 березня до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено 46 кримінальних правопорушень.

Свою реакцію на сепаратизм обнародувала СБУ, заявивши про відкриття кримінальних справ стосовно кримських сепаратистів: «Головним слідчим управлінням Служби безпеки України здійснюється досудове розслідування у розпочатих у лютому — березні цього року 16 кримінальних провадженнях за фактами незаконних посягань на державний суверенітет та територіальну цілісність України, дій, спрямованих на насильницьку зміну конституційного ладу, сепаратистських закликів. Так, Головне слідче управління провадить досудове розслідування за ст. 14 та ч. 1 ст. 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України) Кримінального кодексу України про готування до посягання на територіальну цілісність і недоторканність України за фактом прийняття 4 лютого ц. р. на засіданні Президії ВР АР Крим рішення про необхідність втручання Російської Федерації в ситуацію, яка склалася в Україні. Також розслідується кримінальне провадження за ч. 2 ст. 110 Кримінального кодексу України від 24 лютого ц. р. щодо публічних закликів до вчинення дій з метою зміни меж території України та порушення порядку, встановленого Конституцією України,

про приєднання м. Севастополя до Російської Федерації, які були проголошені на мітингу 23 лютого ц. р. у м. Севастополі»⁵⁰³.

До Києва прилетів нещодавно звільнений в'язень сумління Міхаїл Ходорковській і прочитав лекцію «За нашу и вашу свободу» студентам у Національному технічному університеті України «КПІ». Ходорковській заявив: «Для багатьох росіян Севастополь — частина святої землі. Тим не менш це не може бути виправданням для вторгнення до Криму. Тим більше що в разі анексії Криму Російською Федерацією це може послужити прикладом для інших країн для грубого втручання у внутрішні справи суверенних держав. Найкращим рішенням для подальшої долі Криму було б зберегти його в складі України за умов надання широкої автономії АРК за прикладом Шотландії в складі Великої Британії»⁵⁰⁴.

Спікер автономії Володимир Константинов звернувся до кримчан, де вчергове озвучив кліше кремлівських пропагандистів про «Крим як подарунок Хрущова», про «держпереворот у Києві», про те, що «Україна не чула Крим» і про «утиски російськомовних у Криму». Звернення опубліковане на офіційній сторінці ВРК: «Ми довго й наполегливо домагалися від Києва рахуватися з нашими регіональними особливостями: у культурі, економіці, способі життя, ментальності. Але наші пропозиції наполегливо відхилялися, у відповідь на них ми отримували нові й нові спроби диктату з центру: якою мовою вести документацію, працювати засобам масової інформації, озвучувати фільми, кого вшановувати, а про кого краще не згадувати, як нам жити й господарювати на своїй землі. Паралельно з цим робилися спроби нас задобрити, приспати нашу пильність.

Відчайдушні русофоби раптом заговорили в ефірі українських телеканалів чистою російською мовою, стали закликати нас до збереження єдності, обіцяти виконати всі наші запити щодо розширення повноважень Криму. Але ми прекрасно усвідомлюємо, що маємо справу з вовками в овечій шкурі. У Києві відбувся державний переворот, по столиці України та її регіонах розгулюють озброєні до зубів банди, які шантажують владу, суди, простих мирних жителів. Країна занурилася в хаос і беззаконня. Настав момент, коли ми з вами можемо виправити ту несправедливість, яка була допущена 60 років тому, і — повернути Крим туди, де йому й належить бути: до складу Держави Російської. У нас є історичний шанс: залишаючись

кримчанами, нікуди не переїжджаючи, повернутися додому — в Росію»⁵⁰⁵.

Андрій Сенченко дав влучну характеристику Константинову — «кидала», і нагадав свою «фінансову» версію такого поспішного бажання Константинова приєднатися до РФ⁵⁰⁶. Андрій Сенченко: «Фірма під збірною назвою „Консоль“ (юридичних осіб вони наплодили дуже багато, йдучи від відповідальності перед банками і вкладниками), побудована як будівельна піраміда. Константинов збирав гроші з населення, брав кредити в банках, не виконуючи зобов'язання перед пайовиками. Цей негідник винен практично всієї України, багатьом кримчанам і багатьом банкам. У тому числі він винен великі суми і російським банкам. Для нього ця політична афера є можливістю уникнути кримінальної відповідальності. Судячи з усього, він отримав якісь обіцянки про прощення всіх цих чудес перед російськими банками».

Держприкордонслужба вчергове озвучила мантру про посилення контролю кордону з АРК⁵⁰⁷, яке, щоправда, не заважало російським спецназівцям знову розгулювати херсонським Чонгаром.

Цього дня українські, російські та кримські медіа вперше голосно повідомили ім'я нового «прокурора Криму» Наталії Поклонської, яка була призначена «в умовах крайньої необхідності, з метою недопущення припинення роботи прокуратури та забезпечення прав і свобод жителів». Досі їй особливо ніхто не знав ні в Україні, ні в Криму, адже вона працювала тихим, сірим, непомітним прокурором ГПУ в Києві. І так само вона тихо залишила місце служби наприкінці лютого 2014 року та непомітно повернулася до рідного Криму. На превеликий жаль, миле личко кримського прокурора багато кого ввело в оману. У подальшому побачимо, якими брутальними діями відзначиться й цей «прокурор Криму», і, зрештою, уся незаконна кримська прокуратура.

Владислав Селезньов повідомив у *Facebook*: «Дружини офіцерів Чорноморського флоту здійсмають гвалт, що їхніх чоловіків із сім'ями збираються поміняти на представників інших флотів Росії в покарання за асиміляцію з місцевим населенням Криму. Люди в шоці, прожили в Севастополі по кілька десятків років, а тепер їх усіх, по суті, виганяють на територію Росії, дітей відривають від шкіл, друзів. У

штабі ЧФ РФ заспокоюють тим, що Крим буде російським, і вони все одно втраять свої надбавки за кордон».

Посол США в Україні Джеффри Пайетт заявив на прес-конференції, що США не допустять, щоб із боку Росії почалися військові дії: «США підтримують український уряд, який хоче надати Криму широку автономію, але цього не можна робити під дулом автомата»⁵⁰⁸.

Тим часом ситуація в кримській столиці продовжувала загострюватися. На сторінці ВМС ЗСУ у *Facebook* з'явився допис: «Близько 12:00 військовослужбовцями РФ із представниками „самооборони“ Криму захоплений військовий госпіталь в Сімферополі. Весь медичний персонал вивели з території госпіталю. Зараз у госпіталі проходять лікування близько 28 осіб, деякі лежать у реанімації. Дії військовослужбовців РФ можна розцінювати як фашизм. Залишився тільки геноцид за національною ознакою»⁵⁰⁹.

О 12:48 у *Facebook* дописав Владислав Селезньов: «Із Севастопольського штабу командування ВМСУ повідомляють: сьогодні, 10 березня, о 12:00 нас знеструмили, електропідстанцію знову розкрили, зварювання зрізали болгаркою»⁵¹⁰.

О 13:45 озброєні люди почали захоплення військової частини А2904 у Бахчисараї. Їх близько 10 осіб, до частини прибули на 2 мікроавтобусах, проникли на територію автомобільного батальйону. Раніше невідомі викрали командира цієї частини Володимира Садовника, про що «Українській правді» повідомив начальник штабу військової частини підполковник Сергій Гундер: «Це сталося в Бахчисараї, він повертався з обіду. Невідомі проросійськи налаштовані люди посадили його в автомобіль і повезли. Очевидці бачили його спочатку в офісі „Русского единства“, а коли туди прибули, ті сказали, що його ніколи там не бачили. Станом на ранок понеділка він вийшов на зв'язок із дружиною між 7-ю і 8-ю годинами ранку. Він сказав, що з ним усе нормально, його утримують у невідомому йому місці. Жодних вимог йому не висувають»⁵¹¹.

О 17:23 Селезньов повідомив, що Володимир Садовник виявився зрадником: «Разом із групою озброєних представників „самооборони“ Криму, яких, за інформацією джерел, очолює полковник РФ Макагонов, на територію автомобільного батальйону ВМС України в Бахчисараї прибув і зниклий напередодні командир автобату

Володимир Садовник. Прибулі представники „самооборони“ Криму, зробивши кілька пострілів у повітря, увірвалися на територію автобату. Вишикувавши особовий склад ввіреної йому частини, Садовник заявив: „Хто зі мною — крок вперед“. Із лав вийшли кілька військовослужбовців частини. У строю залишилися всі офіцери! Після цього Садовник заявив, що ті, хто не з ним, можуть покинути територію військової частини, після чого на плацу частини був спущений прапор ВМСУ, його місце зайняв прапор РФ. О 19:30 із розташування автобату 9 одиниць техніки виїхали в бік Севастополя»⁵¹².

Як стало відомо згодом, вирішальним фактором впливу на Володимира Садовника став приїзд до Бахчисарая його колишнього однокашника по військовому училищу з Росії. Російська розвідка спеціально відшукала та привезла його для вербування Садовника.

О 18:19 «Євромайдан-SOS» повідомив про полонених активісток: «На даний момент є інформація, що Шура Рязанцева й Катя Бутко знаходяться в представників ФСБ Росії. Вони стверджують, що тортур до дівчат не застосовують. Будемо сподіватися на краще»⁵¹³.

Зі спогадів **Шури Рязанцевої**: «Після того як нас запхали до машини та вивезли з КПП в Армянську, нас привезли на територію Севастопольської бухти. Допвахта — це територія Чорноморського російського флоту, і там військова тюрма. Нас привезли, поставили вздовж будівлі, обличчям до стіни, і десь тримали нас там 2–3 години, на вулиці. І весь цей час ходили позаду, перезаряджали автомати й казали „розстріл, розстріл“, лякали. Першою „прийняли“ мене. Я першою пішла. Там нас повністю оглядали, роздягнули. Оглядали жінки, але це все відбувалося в присутності чоловіків. Узяли аналізи, ніби що ми наркоманки, пили чай на Майдані, кров, сечу в присутності всіх. По-перше, оглядали повністю. Усе це знімали на камеру, це така клітка була, і навколо клітки стояли чоловіки. Усі були в масках. Потім нас розсадили по одиночних камерах і почали викликати на допит уночі. Кожні 3 години викликали, весь час хотілося спати. На допиті були присутні 3 людини, вони себе називали СБУ Севастопольське, але не наші, скоріше ФСБ, судячи з їхнього акценту та нахабності. Один там

узагалі нахабним був, дуже сильно лякав, принижував. Вони запитували персональні дані. Дані про батьків.

Оскільки я з Криму, то вони почали мене по цій частині питати. Вони знайшли довідку й про дідуся, і про тата і на цій підставі сильно давили, потім вони питали про Майдан. Так як вони знайшли в мене в телефоні багато фотографій з акцій, вони питали про Автомайдан, більше питали мене про „Правий сектор“, тому що я в них проходила як активіст „Правого сектора“. Через татуювання. Тобто в них таке вузьке знання взагалі: якщо татуювання, то це все — правосек, націоналіст і все інше. Питали про фінансування Автомайдану, про фінансування Майдану, кого я підтримую з тих політичних сил, які зараз у нас, вони назвали прізвища там Кличко, Тягнибок зі „Свободи“, „Правий сектор“ Яроша.

„Тобто ти підтримуєш Яроша?“ — питали. Спочатку дуже погано годували, але останній день краще. Потім мене одну з усіх водили курити, тобто в той час я курила, і давали то цукерки, то воду, то якісь книги з патріотизму російського, специфічні такі вірші про армію російську, про перемоги. Це були нові армійські видання, типу, там усе на військову тематику, усі вірші. Вона [книга. — *Прим. ред.*] була блакитна і з надписом про російську армію.

В останній мій допит мене лякали, що відвезуть у Хабаровську тюрму: „Збирай речі, зараз ми тебе повеземо“. Тобто вони завжди на допитах лякали, щоб я, типу, щось розказала, але там розказувати було нічого особливо. Останній день, коли нас відпустили, нас вивели й уже дозволили дивитися, ми так оглянулися, це реально було так, як територія військової тюрми, і нам сказали, що нас відвезуть туди, звідки нас і забрали, на КПП. Нас супроводжував офіцер, морський піхотинець Російської Федерації. Він показав нам паспорт, він показав нам військовий квиток. Він був і ще 2 солдати з ним.

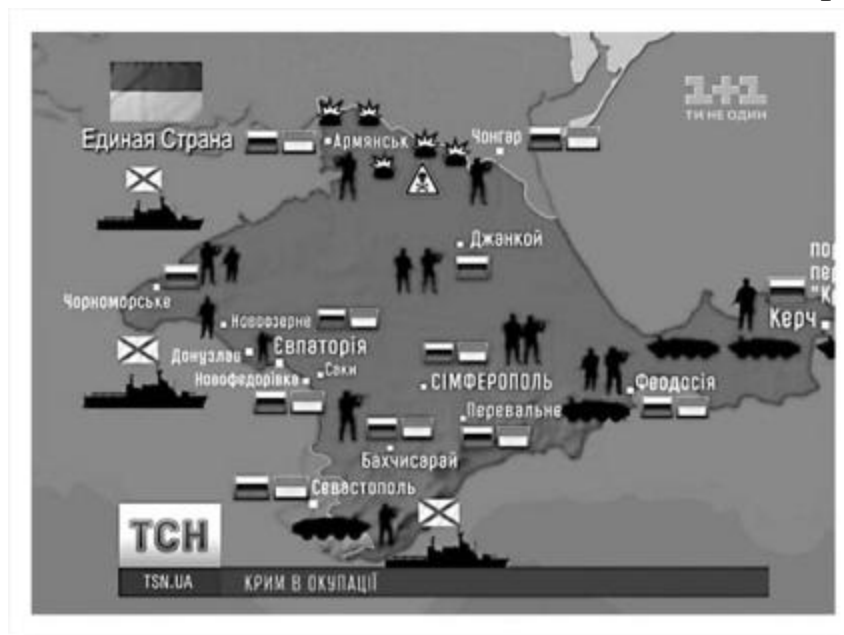
У хлопців були закриті обличчя, а в офіцера — відкрите. Нас посадили в автобус і повезли на КПП, назад туди, де взяли.

І в той час, коли нас везли, нас ховали, тому що на кожному КПП, на Севастопольському КПП, там всюди були практично козачки, потім серби. Ті, хто нас везли, сказали, що нам безпеку не гарантують. У той час, коли ми були в тюрмі, тато з мамою шукали нас по всьому Криму. І практично кожний день вони приїжджали

туди на КПП і дивилися, чи все нормально з машиною, а машина вже була накинута тентом, були здерті номери, тобто думали вже, що не повернеться. І от нас привезли на КПП — увечері вже 12 березня».

О 14:04 Владислав Селезньов повідомив, що російські військові штурмують аеродром у Новофедорівці: «З Новофедорівки повідомляють, що в ці хвилини солдати російської армії намагаються захопити командний пункт аеродрому, усередині якого перебувають українські військовослужбовці, зокрема жінки. Ззовні українські офіцери прибули для врегулювання ситуації, без зброї намагаються зупинити нападників і вести з ними переговори». Пізніше, о 18:40, українській стороні вдалося домовитися про припинення штурму: «Під час штурму командного пункту виведена з ладу система управління морською авіацією ВМСУ — зламані антени, пошкоджено силові кабелі».

Тоді були зауважені перші спроби масового знищення українських паспортів. Цю інформацію підтвердили відразу кілька джерел, зокрема проукраїнські активісти, а також міськвиконком міста Сімферополя.

З'явилися численні факти звернень невідомих осіб до жителів кримських міст, особливо масово це відбувалося в Сімферополі: «Невідомі, представляючись „членами виборчої комісії“, які звіряють списки для участі у загально-кримському референдумі, просять

мешканців багатоквартирних і приватних будинків пред'явити для перевірки паспорти. Отримавши їх у руки, або тікають із документами, або рвуть їх, роблячи непридатними»⁵¹⁴.

ТСН оприлюднила карту окупації Криму станом на 10 березня.

Предстоятель Української православної церкви Київського патріархату Філарет у промові під час панахиди в день смерті Тараса Шевченка знайшов історичні паралелі до дій Путіна в Криму: «Дії Путіна схожі з діями Гітлера. Він теж захищав німців у Судетах, приєднавши Австрію. Учора — Грузія, сьогодні — Крим, а завтра — ще які-небудь європейські країни. Тому агресора потрібно зупиняти, щоби він не поширював зло й неправду на весь світ»⁵¹⁵.

Російський журналіст **Матвій Ганапольський** у своєму коментарі для цієї книги так охарактеризував російського президента: «Усі знають основний принцип народження політичних ідей у Путіна. Вони народжуються в нього миттєво. Звичайно, не в одну секунду, тим не менше. Путін — не стратег, він тактик. Він завжди виграє в тактиці, використовуючи найпотужніші можливості Російської Федерації. Але завжди програє в стратегії. Він не є конструктором майбутнього.

Мені здається, він зневірився у власних громадянах, тому всі стратегічні плани рухнули, і залишилася суха тактика. Але вона не спрямована на відтворення, а лише на те, щоби дожити до наступних виборів. Велика кількість версій щодо планів Путіна із захоплення Криму може бути звичайною дезінформацією.

Нам здається, що Путін сидить у Кремлі та малює зловісні сценарії. Причому заздалегідь. Але це може бути не більше ніж прикриття, яке приховує найголовніший „епікфейл“: він нічого не робить заздалегідь. Жодної іншої мети, крім самозбереження у владі, у нього немає. А коли бачиш мету, то робиш те, що найбільш логічне для її втілення. Тому я сумніваюся, що в Путіна була ця стратегема. Швидше за все, рішення він ухвалював досить швидко. Утеча Януковича була для нього, впевнений, шоком. І найголовнішим шоком було те питання, про яке всі забули: яка доля 3 млрд. доларів, які були дані Януковичу в обмін на збереження влади? Тому Путіну довелося шукати те, що під рукою. Найбільш близька до правди версія, що до нього прийшли православні

патріоти — а є такий політологічний інститут у путінському оточенні — і сказали: українці й взагалі українцями себе не вважають, і вони зустрінуть російську армію на ура. Путін і повірив».

У Східному Криму, де ситуація була з найтяжчих і де окремо базувалися дві українські бригади морської піхоти, місцеві жителі намагалися допомогти заблокованим військовослужбовцям українських частин. До керченських морпіхів увечері прибули співробітники місцевого рибоконсервного заводу «Пролив» і привезли хлопцям паки з рибними консервами. Показово, що вони так само поділилися продуктами з російськими «зеленими чоловічками», які блокували українську військову частину. Заступник командира частини по роботі з особовим складом Олексій Нікіфоров зазначив, що зараз підтримка місцевих жителів керченським військовим дуже необхідна: «Це просто дивовижно. Відчуваємо моральну підтримку. Жителі міста — молодці, нам дуже приємно. Сподіватимемося, що ніякі події не стануть перешкодою нашій дружбі»⁵¹⁶.

Сьогодні **Нікіфоров** так згадує цей день: «Коли справа йшла до референдуму, я після якогось оперативного інформування вишикував батальйон, кажу: народ, не переживайте, Україна з нами, люди з нами. Нам посилають гроші, підтримують, журналісти вночі бронезилети привозили. Навіть із „Правого сектора“ телефонували — чим допомогти? До речі, після цих слів один ротний почав наїжджати: мовляв, дивися, що б тебе тут зараз... А один командир роти тихенько мене відвів і каже: „Я всю твою родину виріжу, якщо сюди „Правий сектор“ прийде“. Ось це вже було зрозуміло, що „переналаштування“ пішло повне. Люди повністю перебували під впливом [російської пропаганди. — *Прим. ред.*]».

О 21:26 Владислав Селезньов дописав у *Facebook* про переміщення російських військ: «За повідомленнями з різних джерел, дорогами Криму йде переміщення військ РФ. Так, на автомобільній трасі в районі н. п. Владиславівка у напрямку на північ Криму рухається колона з 80 вантажних тентованих автомобілів. У той же час колона з 85 одиниць техніки, про яку я повідомляв раніше, повернула на Євпаторійській трасі в напрямку Сімферополя. У складі цієї колони 5

„Тигрів“, 5 БТРів, десяток „наливників“, інші автомобілі вантажні тентовані. Переміщення техніки відстежується. З Кіровського очевидці повідомляють, що в небі над аеродромом Кіровське кружляє пара вертольотів»⁵¹⁷.

Сьогодні о 21:41 стало відомо, що активістів, яких у Криму викрали бійці розформованого спецпідрозділу «Беркут», обіцяють депортувати до Києва. Про це повідомила у *Facebook* київська активістка Міріам Драгіна: «Провели годину в таборі „Беркута“ під автоматами. Коли під'їхали, побачили людину на колінах, яку тримали під дулом і обшукували. Далі озброєні до зубів, у масках, із шевронами „Беркут“ підійшли до нас, змусили вийти з машини, вишикували в ряд, потім чотирьох посадили на заднє сидіння й повезли в табір. Там на холоді вели бесіди. Відвели Настю в бік. Вилучили картки з фотоапаратів. Завтра обіцяють депортувати зниклих. Не пробачили Майдан, схоже, і собі теж. Хотіли відправити через кордон і нас, прямо так, у кримському таксі. Настя проявила чудеса дипломатії. Їдемо до Сімферополя. Наші втрати — дві картки й Крим»⁵¹⁸.

Парубій доручив посилити охорону об'єктів Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення. Це доручення Парубій зробив «з метою належного забезпечення безпеки, прав та інтересів громадян України та відповідно до положень Указу Президента України від 2 березня 2014 р. №189/2014, яким введено в дію рішення РНБО України від 1 березня 2014 р. „Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету й територіальної цілісності України“». Зокрема, зазначили в прес-службі РНБО, Міністерству внутрішніх справ України доручено посилити охорону об'єктів Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення в Миколаївській, Херсонській, Донецькій, Луганській, Харківській областях та в Києві.

В. о. міністра оборони України Ігор Тенюх в ефірі програми «Підсумки тижня» на «Першому національному» заявив, що система управління військами Збройних Сил України в Криму не втрачена, усі військові частини безперервно забезпечуються паливом і продовольством: «У даний час Міністерство оборони та Генеральний штаб Збройних Сил України підтримують постійний зв'язок з командирами військових частин у Криму, у тому числі координують заходи з оборони їхніх територій»⁵¹⁹.

Аксьонов анонсував у *Twitter* проект переходу Криму на рубль: «Уже завтра ми представимо проект переходу автономії в рублеву зону. Постараємося зробити заміну валют безболісною для громадян і бізнесу»⁵²⁰.

Через постійні погрози та фізичну небезпеку довелося евакуювати диппредставництво Польщі в Севастополі — з'явилося повідомлення на сайті МЗС Польщі з посиланням на консула в Севастополі Веслава Мазура. На момент російської агресії це було єдине офіційне представництво держав Євросоюзу в регіоні.

Ось як згадує операцію з порятунку консула екс-заступник начальника УВС Севастополя **В'ячеслав Аброськін**: «Я добре пам'ятаю термінову евакуацію консула Веслава Мазура та інших співробітників консульства Польщі в Севастополі з території півострова. У цей день мені особисто зателефонував пан Веслав із проханням про допомогу. За його словами, йому та співробітникам консульства погрожували „ув'язненням у підвал“ і взяттям будівлі консульства. На думку „народних представників“, у будівлі могли знаходитись документи, пов'язані з „розвідувальною діяльністю на півострові“. Кортелем із п'яти-шести машин зі співробітниками й дипломатичними документами ми виїхали з Севастополя.

На чолі колони їхав я за кермом патрульної машини ДАІ, обладнаної спеціальними світловими й звуковими сигналами. Для нас головною метою було потрапити на материкову Україну. На той момент це вже було проблемою, оскільки на півострові з'явилися блокпости із „зеленими чоловічками“. На одному з таких у Сімферополі нас пропустили тільки завдяки моему особистому знайомству з „командиром“ блокпосту. Ми дісталися мети, а наступного дня Міністерство закордонних справ Республіки Польща повідомило про припинення роботи консульства в Севастополі. Через кілька днів після цього тепер уже я був змушений покинути Крим, бо залишатись було вже небезпечно».

10 березня продовжилась тенденція посилення контролю не лише за адміністративним кордоном Криму, але й за внутрішніми переміщеннями всередині півострова. Тінь параної та тотального страху все більше опускалася на Крим. Гоніння на всіх інакодумців ставали все системнішими. Кримська «самооборона», «Беркут» і

«зелені чоловічки» все впевненіше почували себе в умовах усе слабшого спротиву українських військових. Голос сумління й розуму, з яким до росіян зверталися їхні ж моральні авторитети, ніхто в Росії не хотів чути. Наближався день «референдуму».

Розділ 3. ОПЕРАЦІЯ «КРИМНАШ»

11 березня. КРИМСЬКА «ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО НЕЗАЛЕЖНІСТЬ»

Ранок почався з новин про захоплення за командою прем'єра Сергія Аксьонова управління Придніпровської залізниці в Сімферополі. До адмінбудівлі залізниці близько 9:30 прибули люди в камуфляжній формі з нашивками «Народна самооборона», серед яких були представники Ради міністрів і депутат Верховної Ради Криму Андрій Каракулькін. «Інтерфакс-Україна» повідомило: «Вони увійшли в будівлю та виставили своїх людей біля кабінетів і на посту охорони на вході в будівлю. Поки в роботу залізничників ці люди не втручаються». При цьому загарбники оголосили про проведення о 12:30 зборів трудового колективу, на якому «мова піде про нові кадрові призначення».

Дмитро Тимчук повідомив у *Facebook*: «За даними групи „Інформаційний спротив“, за останні години (станом на 9:30) в район Перекопу російськими окупантами було перекинуто 22 артилерійські установки. У район Джанкоя прибуло 60 одиниць військової техніки, зокрема РСЗВ „Град“. На аеродроми ЧФ РФ у Криму продовжують прибувати з території Росії вертольоти Мі-8 і Мі-24. За нашими даними, льотчики ЧФ РФ відсторонені від польотів. Усі польоти над Кримом сьогодні здійснюють військові льотчики, які прибули з Росії»⁵²¹.

Також вранці стало відомо, що викрадених у Криму активісток Автомайдану Шуру Рязанцеву, Катерину Бутко, журналістку Олену Максименко, фотографа Олеся Кромпляса та Євгенія Рахно відпустили.

Шура Рязанцева так описує події тих нескінченних днів страхіть окупації: «Увечері нас привезли назад, звідки забрали на КПП в Армянську. Російський офіцер, коли ми приїхали на КПП, попросив заховатися. „Зараз я з ними спілкуватимусь, щоби вас вивести й щоби машину вернули“.

І він пішов до „Беркута“. Потім повернувся й сказав, що все нормально, машину нам повертають. Я сіла в машину, машина була повністю побита, зсередини все викрали, навіть спідометр. Тато каже, що на цій машині їздив „Беркут“ по полях, в Армянськ, тому

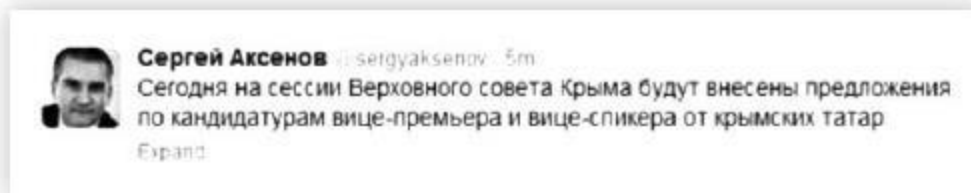
що вони там чергували й там вони фотографувались на капоті, тобто знущались. У Херсоні нас зустрічали батьки. Думаю, нас звільнили завдяки розголосу в ЗМІ. Адже коли нас тільки приймали на КПП, жива черга машин продовжувала йти, тобто все, що відбувалося над нами, знущання й усе інше, це було на очах у людей. І в одній із машин сидів активіст Євромайдану кримського, і він у „Крим-SOS“ написав про те, що нас знає, і от завдяки цьому розлетілось і почалось. Коли нас звільнили, нас привезли в Київ, ми спілкувались із послом Америки, представником Євросоюзу, з польським послом. Нас просили зробити прес-конференцію одразу після прибуття. Я відмовилась, адже мої батьки на той момент знаходились в Криму, і їм погрожували.

На кожному допиті мені казали: ти давай, розповідай, але батьки твої тут. Через тиждень батьків вивезли, і потім була прес-конференція. До речі, коли ми їхали на КПП, нам сказали, що нас хтось здав, нас там чекали. Тобто це не через те, що Катерина фотографувала, нас затримали, і справа навіть не в прапорі. Хтось каже, що нас „злили“ ще в Херсоні. І ще один момент, перед тим як ми планували цю поїздку, ми мали поїхати всі разом із Гриценком і Хаджиновим, і в якийсь певний момент зателефонував Гриценко й сказав: „Саша, їдь сама. У тебе машина з кримськими номерами, паспорт, тобто їдь сама“. Узагалі, все дуже дивно. І Хаджинов і Гриценко були такими собі головами Автомайдану, вони коли проникли на півострів, то „розсікали“ по Криму, були й біля військових баз. А ми з Катєю просто дівчата, і до нас була така прискіплива увага. Не знаю. І коли нас шукали, мій батько по всіх базах, то Олексій Гриценко особливо не допомагав, а розмови були, що він наче там... ну, не знаю. Потім десь після двох тижнів, як нас звільнили, мені скинули посилання, що на російському „Первом каналі“ в програмі „Время“ був сюжет семихвилинний, де вони знімали на цьому КПП і були всі люди, які нас затримали, били, навіть та жінка, яка тягала мене за волосся була в сюжеті. І російські журналісти розповідали, які вони на КПП там всі хоробрі, там був і „Беркут“, і козаки, що знущалися з нас».

Серед топових подій цього дня — засідання Верховної Ради Криму та Верховної Ради України.

Уранці в ЗМІ потрапила інформація, що спікер ВРК Володимир Константинов скликає депутатів на позачергове засідання кримського парламенту: «Згідно з інформацією, порядок денний тримається в таємниці, організація засідання знову проходить із грубими порушеннями регламенту»⁵²².

Кримська влада здійснювала активні спроби підкупу, аби заручитися лояльністю кримських татар. Під час нелегітимного засідання ВРК стало відомо, що самопроголошений прем'єр АРК Сергій Аксьонов висловив пропозицію надати представникам кримськотатарського народу квоту на віце-прем'єра, а також віце-спікера для кримських татар. Крім того, сепаратисти прийняли рішення про 20% квоти в органах так званої державної влади Криму, включаючи Радмін та ВРК. Аксьонов написав у *Twitter* уранці: «Сьогодні на сесії Верховної Ради Криму будуть внесені пропозиції щодо кандидатур віце-прем'єра й віце-спікера від кримських татар».

Хоч би яким дивним був збіг, але факт залишається фактом. У цей же день Путін запросив Джемільєва на зустріч у Кремль, на що той відреагував так: «Буду радитися з керівництвом. Вони ж не обговорюватимуть зі мною виведення російських військ, а щось пропонуватимуть. Сьогодні є сенс зустрічатися з Путіним і з ким-небудь для врегулювання ситуації. Але якщо мова йде про якісь гарантії кримським татарам, наприклад про перехід Криму до складу Росії, то це питання не обговорюватиметься»⁵²³.

Чи не головною подією дня стало прийняття на засіданні ВРК «Декларації про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя», за затвердження якої проголосували 78 депутатів з 81. Прес-служба ВРК так пояснила необхідність цього документа: «У випадку, якщо в результаті майбутнього 16 березня 2014 року прямого волевиявлення народів Криму буде прийняте рішення про входження Криму, включаючи Автономну Республіку Крим та місто Севастополь,

до складу Росії, Крим після референдуму буде оголошено незалежною й суверенною державою з республіканською формою правління»⁵²⁴.

У відповідь на це Генпрокуратура України оскаржила цю декларацію: «Генпрокуратурою до Окружного адміністративного суду Києва заявлено вимоги про скасування прийнятих 11 березня парламентом Криму та Севастопольською міськрадою рішень про затвердження „Декларації про незалежність Автономної Республіки Крим та м. Севастополя“. <...> Прийняті Верховною Радою АР Крим та Севастопольською міською радою рішення є явно протиправними й зазіхають на принципи конституційного ладу, територіальної цілісності та устрою України, ставлять під загрозу громадський порядок і безпеку, життя й здоров'я людей»⁵²⁵.

Рефат Чубаров на голосуванні не був і прокоментував постанову ВРК на брифінгу в Сімферополі: «Ми розуміємо при цьому, що це лише сигнал, сигнал, який даний тим сторонам, що залучені до Кримської кризи, яка навколо Криму й усередині Криму. Цей сигнал буде почутий усіма сторонами й у Києві, і в Москві, і у Вашингтоні, і в Брюсселі та багатьма міжнародними організаціями»⁵²⁶.

Самопроголошена влада Криму зробила спробу «купити» лояльність кримських татар і ухвалила постанову «Про гарантії відновлення прав кримськотатарського народу та його інтеграції в кримське співтовариство»: «Усвідомлюючи трагічну долю кримськотатарського народу у ХХ столітті, сприймаючи його повернення й облаштування на своїй історичній Батьківщині як акт відновлення справедливості, <...>

Парламент Крыма принял Декларацию о независимости АРК и г. Севастополя

 [Версия для печати](#)

За утверждение Декларации проголосовали 78 депутатов Верховного Совета АРК из 81, принявшего участие в голосовании.

Декларация о независимости Автономной Республики Крым и г.Севастополя:

Мы, депутаты Верховного Совета Автономной Республики Крым и Севастопольского городского Совета, исходя из положений Устава Организации Объединенных Наций и целого ряда других международных документов, закрепляющих право народов на самоопределение, а также принимая во внимание подтверждение международным судом ООН в отношении Косово от 22 июля 2010 года того факта, что одностороннее провозглашение независимости частью государства не нарушает какие-либо нормы международного права, принимаем совместно решение:

1. В случае если в результате предстоящего 16 марта 2014 года прямого волеизъявления народов Крыма будет принято решение о вхождении Крыма, включая Автономную Республику Крым и город Севастополь, в состав России, Крым после референдума будет объявлен независимым и суверенным государством с республиканской формой правления.
2. Республика Крым будет демократическим, светским и многонациональным государством, которое обязуется поддерживать мир, межнациональное и межконфессиональное согласие на своей территории.
3. Республика Крым как независимое и суверенное государство в случае соответствующих результатов референдума обратится к Российской Федерации с предложением о принятии Республики Крым на основе соответствующего межгосударственного договора в состав Российской Федерации в качестве нового субъекта Российской Федерации.

Декларация Утверждена Постановлением Верховного Совета Автономной Республики Крым на внеочередном пленарном заседании 11 марта 2014 года (подписана Председателем Верховного Совета Автономной Республики Крым В. Константиновым) и Постановлением Севастопольского городского Совета на внеочередном пленарном заседании 11 марта 2014 года (подписана Председателем Севастопольского городского совета Ю. Дойниковым).

Пресс-центр Верховного Совета АРК

11.03.2014

Верховна Рада Автономної Республіки Крим постановляє: надання кримськотатарській мові статусу офіційної мови нарівні з російською та українською мовами; обрання Верховної Ради Республіки Крим за пропорційною виборчою системою за виборчими списками кандидатів у депутати та формування органів виконавчої влади Республіки Крим із гарантованим представництвом кримських татар 20%; гарантоване представництво кримських татар у районних і міських радах та інших органах; визнання органів національного самоврядування кримськотатарського народу — Курултаю (загальнонаціонального з'їзду) кримськотатарського народу та формованих ним органів; рішення правових, організаційних, фінансових і земельних питань при поверненні кримських татар у Республіку Крим із місць депортації; сприяння використанню поряд з існуючими історичних топонімів

Криму, змінених після депортації кримськотатарського народу 18 травня 1944 р.; сприяння розвитку друкованих та електронних засобів масової інформації кримськотатарською мовою; забезпечення рівноправного функціонування в Криму релігійних конфесій»⁵²⁷. Забігаючи наперед, зауважимо, що жодна з цих обіцянок так і не була реалізована на практиці.

Паралельно з ухваленням декларації про незалежність Верховна Рада АР Крим заборонила діяльність на території автономії «Правого сектора» і ВО «Свобода», «як таких, що несуть загрозу для життя й безпеки кримчан».

У кримському парламенті сформували міжфракційну депутатську групу «За новий російський Крим!». Прес-центр ВРК повідомив: «Депутати, які приєдналися до групи, підтримують дії голови Верховної Ради АРК Володимира Константинова та голови Ради міністрів АРК Сергія Аксьонова, спрямовані на стабілізацію обстановки на півострові й возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації. Заяви про вступ до міжфракційного об'єднання „За новий російський Крим!“ уже подали понад 70 зі 100 депутатів Верховної Ради АРК»⁵²⁸.

Аксьонов вирішив загарбати український флот у Севастополі, при цьому запевнив, що це не торкнеться приватних об'єктів: «Український флот у Севастополі буде націоналізований весь у повному обсязі. Їхні кораблі ми не збираємося нікуди випускати. Ми й флоту „Чорноморнафтогазу“ закрили вихід. Буде прийнято рішення по сонячних електростанціях. Вони будуть передані на баланс Автономної Республіки Крим»⁵²⁹.

Одним із перших рішень нелегітимної влади в Криму стало створення аналога оруелівського «міністерства правди», сепаратисти назвали його Міністерством інформації та масової комунікації Автономної Республіки Крим. І одним із перших рішень створеного міністерства стала передача ДТРК «Крим» і ДП «Радіотелевізійний передавальний центр» у підпорядкування так званому уряду АРК. Відповідне рішення прийняте на позачерговому пленарному засіданні кримського парламенту 11 березня 2014 року. За даними прес-центру ВРК, відтепер діяльність цих установ спрямовується й координується Міністерством інформації та масових комунікацій АР Крим⁵³⁰. З цього

моменту всі телевізійні та радіопрограми на півострові підлягали жорсткій цензурі московських кураторів.

Уперше з моменту окупації з офіційного діловодства АР Крим зникло слово «Автономна» — про це йшлося в заяві спікера Володимира Константинова: починаючи від 11 березня вживається офіційна назва нової держави — Республіка Крим.

Сьогодні сепаратисти зробили ряд кричущих заяв, які самі по собі вже підпадають під кримінальну статтю в ККУ. На зустрічі із журналістами Володимир Константинов заявив: «Повернення Криму в Україну виключене. Приймавши декларацію, ми заявили про себе як про республіку, і вже в якості республіки входитимемо до складу Росії. Таким чином, слово „Автономна“ опускається, залишається „Республіка Крим“. Декларація незалежності є необхідним процедурним документом і сприятиме тому, щоб уся процедура входження до складу Росії була визнана легітимною. Це робиться ще й для того, щоби не викликати ні в кого з експертів ніяких питань. Таким чином, процедура входження буде повністю легітимною»⁵³¹.

Також він розповів, скільки грошей витратять на референдум, до речі, саме у гривнях: «Ми затвердили кошторис референдуму на сьогоднішній сесії, він складе 16 млн. грн. Також ми затвердили всі нормативно-правові акти, необхідні для його проведення»⁵³².

Одним з інструментів підпорядкування та завоювання лояльності Меджлісу кримськотатарського народу стала активна співпраця російської окупаційної влади з керівництвом Татарстану. Аби переконати Рефата Чубарова та Мустафу Джемілева в необхідності знайти спільну мову з Константиновим, Аксьоновим і російськими кураторами, у роботу включився президент Татарстану Рустам Мінніханов. Прес-служба ВРК інформувала: «Депутати ВР сьогодні прийняли постанову, згідно з якою кримськотатарський народ отримав гарантії відновлення прав та інтеграції в кримське співтовариство. Константинов подякував президенту Татарстану Рустаму Мінніханову за посередницькі зусилля й усебічну допомогу в досягненні домовленості, яка ляже в основу міжетнічного миру та спокою в Криму. „Ми завжди знали, що Татарстан — братська для нас республіка“»⁵³³. Але час покаже, що звернення до спорідненого народу казанських татар не вплинуло суттєво на офіційну позицію Меджлісу

кримськотатарського народу, і, таким чином, місія Рустама Мінніханова була безперспективною.

Паралельно з проведенням незаконного референдуму в Криму Москва почала активно розхитувати ситуацію на Півдні України. Сергій Аксьонов закликав Одесу також провести свій референдум за відокремлення від України й пообіцяв надати допомогу в разі потреби: «Держава, у якій ми разом із вами після розпаду Радянського Союзу опинилися, потрапила під владу нелегітимного уряду, що сів у владні крісла за допомогою насильства й прямого терору, здійсненого руками радикалів і ошуканих ними громадян. Російськомовні регіони віддані на відкуп явним шахраям і бандитам у Києві. Жорстоко придушуються будь-які мирні протести російськомовних громадян. Ідуть гоніння громадських і політичних діячів, що вірою й правдою служили Батьківщині. Яскравий приклад — арешт лідера народно-визвольного руху Донецька Павла Губарева. Саме ви самі повинні вирішувати свою долю, а не прибулі із західних регіонів представники спецслужб чи олігархи»⁵³⁴.

Тим часом Росії було потрібно створювати картинку об'єктивності «загальнокримського референдуму». У ЦВК Росії заявили, що планують направити до Криму своїх спостерігачів — відповідну заяву зробив її голова Владімір Чуров: «До Криму поїдуть голови виборчих комісій восьми суб'єктів РФ. Про те, чи стежитиме ЦВК за травневими виборами [в Україні. — *Прим. ред.*], поки рано говорити»⁵³⁵.

А от в ОБСЄ повідомили, що не розглядають і не збираються розглядати надіслане вчора запрошення від кримських сепаратистів на їхній псевдореферендум. ЛІГАБізнесІнформ передало слова прес-секретаря ОБСЄ: «Крим не має повноважень запрошувати спостерігачів, тому що є регіоном, а не державою й не окремим членом організації»⁵³⁶.

Паралельно із засіданням ВРК відбулося засідання Верховної Ради України. Прем'єр-міністр Арсеній Яценюк із трибуни ВР України оголосив ключові аргументи проти проведення референдуму: «Від імені уряду України заявляю про те, що ніякої легітимної влади у вигляді так званого уряду Автономної Республіки Крим на території автономії не існує. Це угруповання бандитів, що захопило неконституційним чином владу й підтримується російськими військовими. Саме тому по Криму ми повинні почати

загальнонаціональний політичний діалог. І уряд до цього готовий. Але цей діалог не проводитиметься під дулами пістолетів і під російськими танками. <...> Я отримав дані про те, як зараз люди живуть в Абхазії. З 5 мільярдів доларів, які були обіцяні, прийшло всього-на-всього 500 мільйонів, які були розкрадені злочинними так званими сепаратистськими урядами, що знаходяться на відповідних територіях. У людей немає ні зарплат, ні роботи, ні безпеки. Я вже не кажу про те, що там забули, як відпочивальники виглядають. Зате там є бандформування, бандугруповання, там зруйновані санаторії, там іде торгівля зброєю, наркотиками — ось що відбувається на цих територіях. Такої долі хочуть „зелені чоловічки“, які зараз їздять — у загальному числі 18 тисяч людей — по території Криму»⁵³⁷.

ВР України провалила зміни до Закону про вибори Верховної Ради Криму, які підтримали лише 215 депутатів. Законопроект передбачав закріпити додаткові гарантії реалізації принципів проведення виборів і таємниці голосування, право громадян на участь у виборчому процесі, зокрема в передвиборній агітації. Документ також пропонував дозволити військовослужбовцям, які мають право голосу, голосувати на звичайних виборчих дільницях, що розташовані за межами військових частин (формувань).

Перед депутатами виступив глава Міноборони Ігор Тенюх. Він заявив, що РФ сконцентрувала біля кордонів України до 220 тисяч своїх військових: «Крім того, у розпорядженні військових Росії перебуває 1800 танків, понад 400 вертольотів, 150 літаків і близько 60 кораблів. У Збройних Силах України лише тактика й бойовий дух. Із 41 тисячі Сухопутних військ фактично готовими виявилися лише 6 тисяч. Ми ніколи не розглядали небезпеку з боку Росії та не проводили відповідних навчань»⁵³⁸.

Цього дня Тенюх зробив достатньо контроверсійні заяви на фоні тиску, переслідувань і залякувань, яким піддавалися українські військовослужбовці та члени їхніх родин. Офіційний його виступ був навдивовижу оптимістичним, зокрема йшлося про відсутність будь-якої агресії з боку російських збройних сил: «Де-юре відкритої агресії немає, Росія офіційно не визнає присутності своїх військ у Криму, називаючи їх „загонами самооборони“». Тому будь-які активні дії української армії щодо стабілізації ситуації в Криму можуть бути представлені міжнародному співтовариству як застосування сили

проти власного населення»⁵³⁹. Відтак стала зрозумілою неймовірна відірваність Міністерства оборони від реалій на півострові.

Олексій Нікіфоров поділився зі мною обуренням, що Тенюх не зустрічався з ним, як він про це розповідав усім: «А потім [після початку анексії. — *Прим. ред.*] нам сказали — ну ви там тримайтеся, тримайтеся. А нам здалося, що вони хочуть, щоб у нас тут щось страшне почалося, щоби кров пролилася. Щоби вони могли з чистою совістю наказати стріляти. Ще один такий момент — той же Тенюх. Дає інтерв'ю й каже: я щодня з командирами спілкуюся. А зустрічаєшся з командирами і питаєш: „З тобою зустрічався?“ — „Ні“. — „А з тобою?“ — „Теж ні“. Так із ким же він зустрічався? Турчинов — так, дзвонив командирам. Отже, виходило, що нас зливають. Усе було б по-іншому, якби по-іншому діяло військове й політичне керівництво».

Стали відомі нові дані, оприлюднені Євгеном Перебийносом: «Кількість військовослужбовців РФ у Криму станом на 10 березня, за найскромнішими підрахунками, складає 18,8 тисячі. З них 11,4 тисячі — це військовослужбовці ЧФ Росії, а 7,4 тисячі — з числа інших частин і об'єднань російських збройних сил»⁵⁴⁰.

О 15:27 Ігор Тенюх дописав у *Facebook* — невідомо, сам чи з подачі своєї прес-служби, — чим продовжив демонструвати своє неадекватне ставлення до кримських реалій: «Прошу всіх вас зберігати холодну голову й бути реалістами! Протягом тривалого часу „попередники“ систематично й цілеспрямовано знищували ресурси та обороноздатність Збройних Сил України, продавали майно, нехтували кадрами та фахівцями, деморалізували українського офіцера, проводили фактичне роззброєння військ. Наша з вами мета — довгострокова перемога та досягнення цілей нашої з вами єдиної країни, а не короткострокова, спровокована ворогом бійня, навіть якщо й героїчна. Терпіння всім, виваженості, і ще раз прошу бути реалістами! Військові знають свою справу! Життя людей — понад усе! Слава Україні!»⁵⁴¹.

О 16:00, за повідомленням Держприкордонслужби, близько 100 озброєних військовослужбовців РФ фізично витіснили з пункту пропуску «Крим — поромна переправа» службовців Держприкордонслужби України, у результаті чого робота пункту

пропуску зупинена, прикордонно-митні операції не здійснюються: «Захоплені прикордонні підрозділи перебувають під постійним контролем озброєних військовослужбовців РФ і представників „самооборони“, персонал Державної прикордонної служби України на робочі місця не допускається»⁵⁴².

Представника Генсека ООН хорватського політика Івана Шимоновича не пускають до Криму — про це повідомив прес-секретар глави ООН Стефан Дюжаррик: «Той факт, що аеропорт, як ми розуміємо, не приймає ніякі літаки, окрім як із Росії, не дозволяє йому відправитися до Криму з Києва»⁵⁴³.

Американська офіційна позиція в Кримській кризі — найгірший етап у стосунках США та Росії з часів Карибського протистояння 1962 року — ставала все жорсткішою. Джон Керрі відмовився від зустрічі з Путіним через Крим, про що розповіла прес-секретар Держдепу Джен Псакі: «Коли держсекретар Керрі говорив із міністром закордонних справ Лавровим у ці вихідні, він дав зрозуміти, що вітатиме наступні переговори з деескалації кризи в Україні, якщо й коли ми побачимо конкретні докази, що Росія готова піти на наші пропозиції»⁵⁴⁴.

Водночас представники ЄС продовжували займатися улюбленою справою — переконувати логічними аргументами, які ні на кого в Росії не діяли, і висловлювати «глибоке занепокоєння». Єврокомісар із торгівлі Карел Де Гюхт розповів про вигоду Криму в складі України: «Крим — частина України, так що він виграє від зняття мит. Але, як я казав раніше, ми переконаємося в тому, що дотримуються правила походження товарів. <...> Так що, якщо російські продукти потраплятимуть через Крим у Європу, то, звичайно, вони будуть виключені, але якщо це кримські товари, то вони виграють від скасування мит»⁵⁴⁵.

На превеликий жаль, нове українське керівництво ігнорувало небезпеку поширення російської пропаганди, яка вже отруїла й спотворила реальну ситуацію для українських громадян у Криму. На цей момент російські телеканали залишалися в базових пакетах більшості українських телевізійних провайдерів, тож українські громадяни в більшості регіонів і далі піддавалися потужній обробці російською пропагандою на каналах «НТВ», «Россия-24», «Первый канал», «Россия-РТВ» та інших. Спорадичні намагання окремих

державних органів припинити цю вакханалію російських пропагандистів жодного результату не мали. Хоча заради справедливості слід згадати про рішення, ухвалене Національною радою України з питань телебачення й радіомовлення, яким та вимагала від українських провайдерів припинити ретрансляцію передач російських телеканалів «Вести», «Россия-24», «ОРТ (Первый канал. Всемирная сеть)», «РТР-Планета», «НТВ-Мир», які постійно поширюють неправдиві факти про Україну та працюють на пропагандистську машину Кремля.

Суддя Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії у 2002–2005 роках Володимир Василенко висловив переконання, що агресія Росії щодо України — міжнародний злочин: «Це неспровокована агресія й серйозний міжнародний злочин, який Росія зробила проти України. Відповідно до статуту Міжнародного кримінального трибуналу, особи, винні у вчиненні агресії, є міжнародними злочинцями та підпадають під юрисдикцію міжнародного суду. Але Російська Федерація не ратифікувала статут Міжнародного кримінального суду, тому суд не може задіяти свій механізм для пред'явлення звинувачень президенту Путіну, міністру оборони, міністру закордонних справ РФ та іншим російським високопосадовцям»⁵⁴⁶.

Увечері, близько 20:50 на території аеродрому «Бельбек» розпочалася пожежа, про що повідомлялося на сайті, створеному цими днями українськими військовослужбовцями в Бельбеку. Контроль за аеропортом уже більше тижня здійснювали «марсіани» (так українські воїни ще називали «зелених чоловічків»). У напрямку займання виїхав командир української бригади Юлій Мамчур у супроводі пожежної машини. Пізніше стало відомо, що пожежу вдалося загасити. За повідомленням «марсіан», на території, що охороняється їхніми снайперами та особовим складом, невідомий підпалив електрику. Українські спеціалісти уточнили, що підпалити знеструмлену електроустановку можна тільки з використанням горючих речовин.

Юлія Тимошенко, яка в ці дні була за кордоном на лікуванні, проводила зустрічі з представниками міжнародної спільноти, на яких закликала лідерів європейських країн зупинити агресію в Криму. Під час розмови з кореспондентом *The Wall Street Journal* вона сказала: «Зараз ми говоримо не тільки про стабільність в Україні та за її

межами. Прецедент порожніх гарантій означатиме, що такий механізм втратить свою надійність і не буде нічого значити за будь-яких інших обставин»⁵⁴⁷.

Капітан запасу 1-го рангу, публіцист Вадим Махно стверджував, що ні в Києві, ні в Москві не очікували, що військові на Кримському півострові поводитимуться так героїчно: «Справа не тільки в почуттях. По-перше, для офіцера зрадити присязі та ще й узяти російський паспорт із рук людини, яка раніше „кришувала“ платні туалети на ПБК [Південний берег Криму. — *Прим. ред.*], — означає позбутися самоповаги. Маю на увазі керівника бандитської бригади, а тепер так званого прем'єра Криму Сергія Аксьонова. На третій день протистояння росіяни почали відстібати магазини від автоматів. Російське командування побачило в цьому погану прикмету, почало проводити ротації. Подібне відбувалося двадцять років тому при розділенні флоту. Батальйон російської морської піхоти підняли по тривозі, але вони сказали: „Передайте в штаб — ми не карателі. Ще раз піднімуть, підемо служити до українців“. Тоді російське командування сформувало батальйон кавказців»⁵⁴⁸.

Державне казначейство України доповіло, що надходження до бюджету АР Крим продовжують здійснюватися у звичайному режимі. Тобто гроші на держказначейські рахунки надходили, більша їх частина була, по суті, вкрадена сепаратистами — і для особистого збагачення, і для організації антидержавних заходів.

За даними Мінфіну, Крим за січень — лютий отримав з держбюджету 633,3 млн. грн.: 388 млн. субвенцій і 245,3 млн. дотацій (236 млн. дотацій вирівнювання та 9,3 млн. додаткових). Перерахування велися в автоматичному режимі, виплати надходили в повному обсязі⁵⁴⁹.

Стало відомо про спроби прямого шантажу з боку лідерів Російської Федерації — звучали погрози ескалації ситуації та введення нових підрозділів російських військ. Про це повідомив Андрій Дешиця: «Був один телефонний дзвінок Дмитрія Медведєва Арсенію Яценюку перед вторгненням російських військ, 1 березня, і тон цього дзвінка був ультимативним»⁵⁵⁰.

Також із надійних джерел відомо: такі розмови практично щоденно точилися між Олександром Турчиновим та керівником Держдуми РФ

Сергеєм Нарішкіним. Декілька разів він особисто погрожував Турчинову: якщо українське керівництво не прийме умов Росії, у будь-який момент на Київ буде здійснений танковий удар через Чернігівщину, і російські танкові колони зможуть досягти Києва максимум через 24 години. Сергій Нарішкін також заявляв, що Російська Федерація готова в будь-який момент здійснити військово-десантну операцію прямо в центрі Києва. За словами Нарішкіна, до 10 тисяч десантників можуть висадитися в урядовому «трикутнику» Банкової, Грушевського та Садової, заблокувавши Адміністрацію Президента, Кабінет Міністрів та Верховну Раду України, а всі представники нового режиму і сам Турчинов будуть затримані та інтерновані в російські табори.

Олександр Починок, колишній міністр праці та соціального розвитку РФ, розповів про майбутнє Криму й Росії після референдуму 16 березня: «Влада Криму ще дуже наївна, і вони не уявляють, що це буде. Я впевнений, що референдум буде навіть не за 70%, а за 90%. Я впевнений, що, якщо в Росії зараз провести референдум, теж 95,99% скажуть „за“. Це все добре, але рахуємо далі. Крим — це у нас 2,7 млн. людей приблизно, а кожні 100 тисяч пенсіонерів — це приблизно 10 млрд. рублів, а плюс військові пенсіонери й так далі. Тобто на пенсії, давайте, готуємо мільярдів 60–70. Бюджетна сфера, якщо Крим стає частиною РФ, діють російські закони, там більше 200 тисяч бюджетників, які не скорочуються, їм треба платити російську зарплату. Плюс витрати на утримання лікарень, шкіл тощо — 40–50 млрд. додавайте»⁵⁵¹.

Попри загальну нервову ситуацію, окремі заяви українських політиків залишали враження, ніби вони походять з якогось гумористичного шоу. Чинний народний депутат від Партії регіонів Ганна Герман цього дня запропонувала колишньому президенту Віктору Януковичу негайно їхати на півострів: «Я не хотіла б зараз коментувати заяви Віктора Федоровича. Я сказала, що, якби в мене була можливість йому радити так, як у старі добрі часи, я б порадила: „До Криму, Віктор Федорович, до Криму — врегулювати ситуацію й допомогти Україні зберегти Крим, це роль президента, а все інше виглядає просто нікчемно“»⁵⁵².

Збігнев Бжезінський у коментарі французькому виданню *Le Figaro* попередив: «У всіх країнах є меншини, у яких є своя думка, але мені

здається очевидним, що більшість українців хоче жити в незалежній державі. Путін загрожує цій незалежності. <...> Великий ризик полягає в тому, що Росією управляє ірраціональний лідер із манією величчя. Припустимо, що Путіну вдасться назавжди відокремити Крим від України: він отримає Крим, але втратить Україну на багато десятиліть, тому що викличе потужну націоналістичну реакцію проти Москви! Українці визначають свою ідентичність через свою землю. Путін здійснює жахливу помилку»⁵⁵³.

Услід за Арсенієм Яценюком, який попереджав кримчан про перетворення на другу Абхазію, аналогічну заяву зробив лідер російської опозиції. Прогноз Бориса Немцова цілком справдився й буде реалізований вже протягом наступного року.

В ефірі *ICTV* Борис Немцов дивовижно точно описав майбутнє Криму, і цей опис перегукувався в аналогіях із недавньою промовою Яценюка: «За найбільш песимістичним сценарієм, Крим може перетворитися на Придністров'я, Південну Осетію, Абхазію чи Нагірний Карабах. Після анексії це буде невизнана республіка з напівкримінальним керуванням, в яку не захочуть їхати люди. А ми розуміємо, що Крим без туризму жити не може»⁵⁵⁴.

Держприкордонслужба оприлюднила звіт: «З 28 лютого по 11 березня 2014 року Державною прикордонною службою України зафіксовано 39 випадків порушень російською стороною міжнародних договорів, а саме: порядку заходження військових кораблів Російської Федерації — 15 суден; порядку здійснення польотів військової авіації Російської Федерації — 14 випадків, 48 літальних апаратів; порядку перетину державного кордону України в пункті пропуску „Крим — поромна переправа“ — 10 випадків. За цей час через пункт пропуску „Крим — поромна переправа“ на територію України без відповідного дозволу української сторони переміщено 139 од. автомобільної, спеціальної та бронетехніки Збройних Сил РФ, в тому числі 4 ракетні системи залпового вогню „Град“, 6 бронетранспортерів, 111 вантажних, 6 спеціальних та 7 легкових автомобілів, 5 мікроавтобусів»⁵⁵⁵.

Українська сторона повідомила про посилення хвилі міграції з окупованого півострова. За даними прикордонників, тільки 11 березня з Криму виїхали 158 біженців, у середньому за останні дні виїжджали 557 біженців щодня.

Георгій Логвинський розповів про випадки вимушених переселень наших співгромадян із Криму через окупацію: «Узагалі, є багато таких героїчних історій, коли люди місяцями перехувалися, переїжджали з місця на місце, змінювали зовнішність. І їм дійсно загрожувала небезпека — їх шукали. Деякі люди пішки добиралися до Києва — близько двох місяців. З одним із них, військовослужбовцем, я спілкувався. І він каже: у моєму кабінеті на стільці залишився висіти китель. Тому що я, як вийшов із кабінету, так в нього більше й не повернувся. Але в мене була колекція пластикових літачків, які я збирав усе життя. Іноді я натикаюся на фотографії свого кабінету. Літачки й далі там стоять».

11 березня найбільше запам'яталося оголошенням декларації про незалежність Криму, загостренням дипломатичної кризи в стосунках США й Росії та посиленням потоку біженців з окупованого півострова. Як покаже час, це був лише початок майбутнього великого *Exodus* із Криму десятків тисяч кримчан, чії права були жорстоко й цинічно розчавлені чоботями «зелених чоловічків» і чиєму життю й здоров'ю загрожувала реальна небезпека. Це був також день, коли «нова влада» скасувала використання терміну «автономна» в назві Криму, щоби знищити історичну пам'ять про нерозривний зв'язок півострова зі своєю справжньою Батьківщиною.

12 березня. РОЗМОВА ДЖЕМІЛЄВА З ПУТІНИМ І «ЛИСТ 511»

О 7:51 Владислав Селезньов написав у *Facebook*: «Як повідомила прес-служба Повітряних Сил ЗС України, зараз на аеродромі „Джанкой“ розгорнуть медичний пункт російських військ. Також на території аеродрому йде розгортання військової польової інфраструктури. Установлено, що на військовому об'єкті перебувають до 300 військовослужбовців РФ. За інформацією прес-служби, учора на території аеродрому здійснили посадку 5 вертольотів: 1 Мі-8 і 4 Мі-24»⁵⁵⁶.

Наближені до Кремля російські медіа почали ширити інформацію, що насправді підсумки «загальнокримського референдуму» вже визначені наперед: і рівень явки, і результати голосування. За багатьма джерелами, зокрема й від колишніх радників Путіна, наприклад Глеба Павловського, стало відомо, що Кремль планує намалювати фантастичну цифру підтримки на кримському референдумі, близьку до попереднього інтернет-голосування з результатом 102%. Стало цілком зрозуміло, що то було тестове опитування, для «обкатки» даних, які планувалося намалювати вже на самому референдумі 16 березня.

Уночі Газетами опублікувала статтю, де з посиланням на високе кремлівське джерело йшлося: «Негласне рішення про приєднання Криму до Росії вже прийнято на найвищому рівні в Кремлі. <...> Якщо за підсумками кримського „референдуму“ приймається рішення про приєднання до Росії, а потім республіка оголошує себе „незалежною й суверенною державою“, то Росії навіть не доведеться міняти внутрішнє законодавство, що стосується утворення нових суб'єктів Федерації. Прийнята декларація про незалежність і прив'язка її до результатів референдуму — чіткий сигнал, що базовий сценарій Москви — приєднання Криму. Кінцева мета саме така»⁵⁵⁷.

Глеб Павловській підтвердив цю інформацію: «Проблему Криму можна порівняти з матр'юшкою: у ній одна частина залежить від Росії, а друга — від розвитку кризи в Європі. Що стосується Росії — гадаю, що рішення по Криму прийняте, і, більше того, воно, напевне, політично безповоротне для Москви. Мені важко уявити зворотний хід із боку Путіна, це було б украй ризиковано для нього. Він не може вже

відмовити Криму в принципі. З іншого боку, є міжнародний аспект питання, який Кремль, треба думати, теж враховує. Звичайно, цей референдум — нелегітимний і визнаний не буде. Референдум не буде й кроком до розв'язання кризи, учасниками якого є вже всі великі держави, а не одна Україна, і це — стримуючий фактор. Безперечно, вибір у Росії дуже важкий — між Кримом і ризиками, пов'язаними з розвитком нинішньої кризи, причому ці ризики починають перевершувати початковий розрахунковий рівень»⁵⁵⁸.

РФ і далі накопичувала військову присутність на північному кордоні Криму, про що о 9:31 повідомив Дмитро Тимчук у *Facebook*: «За останню добу (на ранок 12 березня) спостерігається дуже тривожна картина в плані накопичення російських військ у районі перешийка, що з'єднує Крим із материком, а також забезпечення оборони узбережжя півострова. Так, за оперативними даними групи „Інформаційний спротив“, на цей момент у район Перекопу перекинута російська батальйонна група (500 осіб), сформована в Чечні. Крім бронетехніки (БТР-80 і броневих автомобілів „Тигр“), тут зосереджено до 25 артилерійських установок. За нашою інформацією, першорядне завдання цих підрозділів — не допустити входження на півострів українських військ до референдуму 16 березня»⁵⁵⁹.

Станом на 10:24 російські війська стягнули на Перекоп в Криму БТРи та системи «Град», про що повідомив «Главком»: «Російські військовослужбовці облаштовують лінію оборони на Перекопі в Криму. Зокрема, обкопують БТРи»⁵⁶⁰.

Об 11:14 Владислав Селєзньов повідомив, що в Чорноморському на території раніше захопленої ракетно-технічної бази зосереджено близько 600 російських військовослужбовців⁵⁶¹.

На фоні постійного переміщення російських військових на півострові цинічно звучить заява російського керівництва, що Крим — це «найбільш спокійний і стабільний регіон України». Міноборони РФ також засудило порушення кримінальної справи Генпрокуратурою України проти командувача ЧФ РФ Александра Вітка.

О 13:53 Владислав Селєзньов повідомив, що «самооборона» висунула ультиматум солдатам фотографічного інформаційного центру ЗС України в Сімферополі. Нападники вимагали від українських військових скласти зброю й присягнути

самопроголошеному кримському уряду, погрожували блокадою та штурмом.

Американська розвідка уважно відстежувала всю ситуацію на півострові. Голова ЦРУ США Джон Бреннан в інтерв'ю *The Washington Post* зробив доволі точний прогноз подальших планів російських військових: «Чи ймовірно, що Росія має можливість ввести війська в Східну Україну? Звичайно, що має. Думаю, що зараз Путін та інші намагаються вирішити, що вони повинні робити і що вони хочуть робити у світлі засудження дій Росії міжнародною громадськістю»⁵⁶².

До Криму приїхав одіозний політик минулого Юрій Мешков, експрезидент АР Крим (лютий 1994 — березень 1995), виселений з України влітку 2011 року із заборонаю на в'їзд на територію країни протягом 5 років. За його словами, він приїхав, «щоб узяти участь у захисті інтересів Криму» й проголосувати на референдумі⁵⁶³.

Посилився потік кримських біженців, основна частина яких виїжджала залізницею, тікала до Києва та інших міст цілими родинами. Провідники розповіли виданню «Сьогодні», що «вагони в останні три дні битком набиті пасажирами. Охочих виїхати дуже багато. Люди бояться невизначеності.

В основному їдуть, аби перечекаати кризу, але є такі, що їдуть із Криму назавжди»⁵⁶⁴.

Редактор відділу та ведучий ДТРК «Крим» Шевкет Ганієв дописав у *Facebook*, що частина журналістів оголосила бойкот політиці компанії: «Ми не поділяємо інформаційну політику телеканалу на даний момент й у зв'язку з цим беремо тайм-аут до завершення референдуму!»⁵⁶⁵

О 15:57 Владислав Селезньов повідомив, що із Сімферополя до Керчі рухається колона військових, можливо, для провокацій. У складі колони 21 порожній рейсовий автобус з українськими номерами та 2 військові вантажівки з напівпричепами.

О 17:39 він також дописав: «З Чорноморського повідомляють — сьогодні о 17:00 пост радіотехнічної розвідки в селі Оленівка після ультиматуму захоплений російськими солдатами. Українські військові моряки демонтували основні блоки станції, але не покинули військове містечко, перебувають на території об'єкта! Зараз на території військового містечка начальник станції, персонал поста й кілька

озброєних військовослужбовців РФ. Українські військовослужбовці без зброї»⁵⁶⁶.

«Зелені чоловічки», козачки та «самооборонівці» розпочали хвилю мародерства, розкрадаючи військове та особисте майно українських солдатів, як за Грузинської війни в серпні 2008 року, коли про численні пограбування повідомляли грузинські та міжнародні медіа. Повідомляв Дмитро Тимчук: «Захоплені або частково захоплені частини ЗС України в Криму відразу ж накриває хвиля мародерства з боку російських окупантів. Майно автомобільного батальйону в Бахчисараї в ці години просто розкрадається російськими військовими. Окупанти вантажать у машини різне обладнання та захоплені особисті речі військовослужбовців батальйону й терміново вивозять. Та ж ситуація у військових частинах у Бельбеку й Саках. Наші військові відзначають масову пропажу як майна частини, так і особистих речей».

У лексиконі кремлівських пропагандистів з'явилося поняття «спільне патрулювання» — ситуація, коли українські військові під тиском чи підкупом погодилися здати свою зброю «зеленим чоловічкам» та здійснювали контроль за територією разом із російськими козачками й спецназівцями. Власне, це був евфемізм, яким прикривалася беззбройна здача українських військових частин у Криму.

Олексій Нікіфоров так коментує свої взаємовідносини з керівництвом Міноборони: «Але я собі міркую: можна ж було надіслати до кожного командира якого-небудь „особіста“. Не обов'язково в генеральських погонах. Як Тенюх говорив: я збирався в Крим, але мене не пустили, я й не поїхав. Та навіщо ти там потрібен? Надішліть капітана або майора із секретним телефоном — прошитим, і командир відчуватиме, що за ним — держава. І на переговорах би тоді кримські військові почувалися куди впевненіше. Адже російські генерали кожного дня приїжджали. І якби командири ходили з такою „свитою“, вони б відчували свою відповідальність і підтримку.

А так їх усі залишили: у нього 300 чоловік, а йому кажуть — давай, тільки вистріли, почнеш третю світову війну. Хто б узяв на себе таку відповідальність?»

О 20:45 Владислав Селезньов заявив, що «самооборонівці» Криму під час спілкування з українськими офіцерами проговорилися, що є російськими офіцерами, і серед них — майор ФСБ Соболев. Також повідомляли, що представників загарбників насамперед цікавить автомобільна техніка й паливо.

Голова СБУ Валентин Наливайченко пообіцяв, що вже скоро «військовий злочинець, самозванець — Зима [Петро Зима. — *Прим. ред.*], буде заарештований військовою прокуратурою». Проте це залишилося обіцянкою, і в підсумку Зима продовжив спокійно працювати в органах російської ФСБ.

G7 оприлюднила заяву по Україні, у якій пригрозила Росії санкціями за її агресію в Криму. Заяву підписали лідери Великої Британії, Німеччини, Італії, Канади, США, Франції, Японії та Єврокомісії. У тексті вказано, що загальнокримський референдум не матиме анінайменшої законної сили, і за недостатньої підготовки до його проведення та присутності російських військ це буде глибоко порочний процес.

Чи не вперше з моменту початку військової анексії заяву про наявність фактів російського військового втручання зробила ОБСЄ: її інспектори заявили, що мають чимало фактів, які підтверджують перебування російських військових на блокпостах на умовному кордоні Херсонської області та АР Крим.

Наявність Збройних Сил РФ у Криму підтвердили й у НАТО, про що повідомив головнокомандувач Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі Філіп Брідлав: «Велика кількість засобів мас-медіа виступили із заявами про те, що начебто ці війська є загонами „самооборони“, які вдягнені у форму російських військових, тому що такий одяг можна купити у воєнторгах на всій території колишнього Радянського Союзу. Ці видання постійно наголошують на тому, що озброєні чоловіки, які зараз дислоковані в українському Криму, є „бійцями самооборони“. Я хочу посперечатися з цього приводу. Тут, на військовій базі НАТО, ми пильно стежимо й аналізуємо ситуацію в Україні, отже, ми придивилися до цих військ. Після всебічного аналізу численних інформаційних джерел ми дійшли висновку, що ці війська належать до Збройних Сил Росії, які діють за чітким наказом підірвати діяльність українського війська в Криму»⁵⁶⁷. При цьому Брідлав посилався на фотодокази та власне розвідувальну інформацію.

Проблеми з перетинанням кордону спричинили перебої в роботі «Нової пошти»: «Тимчасово призупинено доставку відправлень на Кримський півострів у зв'язку зі складною ситуацією в регіоні»⁵⁶⁸.

З початку березня почалися рейдерські захоплення — насамперед великих об'єктів, наприклад компанії «Чорноморнафтогаз» та двох сучасних платформ «Петро Годованець» і «Незалежність». Ці «вишки Бойка» кілька років до того були куплені урядом Миколи Азарова через підставних осіб на території Латвії й обійшлись у фантастичні 800 мільйонів доларів.

В інтерв'ю *Agence France Presse* Олександр Турчинов зробив заяву, після якої багато експертів уважали, що він відмовився боротися за Крим: «Ми не можемо починати військову операцію в Криму, тому що тим самим ми поставимо під удар східні кордони, і Україна залишиться беззахисною»⁵⁶⁹.

Російська опозиціонерка Валерія Новодворська звернулася до українців із закликом не віддавати Крим Путіну: «Далі в агресорів виникає питання. Якщо вже вони доїхали до Харкова, чому й до Києва не доїхати. Далі — вже й Київ на підході. І Західна Україна. Чому всю Україну не забрати? Зараз йому [Путіну. — *Прим. ред.*] втрачати вже нічого. Обличчя він уже втратив. Добре ім'я втратив теж. Не треба віддавати свою територію. І не треба умиряти агресора».

Проти політики Путіна також виступила знаменита російська акторка Лія Ахеджакова, через що згодом потрапить під відверте цькування російською машиною пропаганди: «Нехай ображають, нехай кидають у мене каміння, але я особисто Україну не зраджу! У жодному разі, навіть якщо мене будуть так жорстоко ображати й принижувати. Зробити нічого не можна. Запрацювала страшна машина. Попереду йде пропаганда, за нею йде користолюбство й жадібність. За ними — владолюбство та холуйство. Зараз настали часи, коли треба мовчати, коли знову на сценах театрів з'явилися тексти, які камуфлюють опозиційні смисли, знову метафори й іносказання, що зустрічають і оплески в залі, і демонстративний вихід із залу боягузів»⁵⁷⁰.

Цього дня за старою сталінською та брежневською практикою з'явився сумнозвісний лист представників російської культурної еліти, які підтримали дії російського уряду в Криму. Лист отримав назву «Лист 511», за числом підписантів: «У дні, коли вирішується доля

Криму й наших співвітчизників, діячі культури Росії не можуть бути байдужими спостерігачами з холодним серцем. Наша спільна історія й спільні корені, наша культура та її духовні витoki, наші фундаментальні цінності й мова об'єднали нас назавжди. Ми хочемо, щоби спільність наших народів і наших культур мала міцне майбутнє. Ось чому ми твердо заявляємо про підтримку позиції Президента Російської Федерації з України та Криму».

При цьому в російській культурній тусовці виникли сварки між підписантами й категоричними опонентами позиції Путіна. Ксенія Собчак висловила так: «Лист до царя „діячів культури“ це, звичайно, *** повний. Сам жанр — зі сталінських часів символ *** сорому:((».

«Адже головне — на хрена їм це? Ну підтримуєш ти Путіна, це Позиція, ок. Але навіщо публічно писати йому „лист підтримки“? Що за жанр? Правда завжди в меншості. І, як правило, на самоті». Світська левиця й телеведуча обрала мішенню своєї критики народного артиста РФ актора Сергея Безрукова. Сам Безруков у *Twitter* спробував виправдатися за свій підпис, заявивши, що стоїть на пацифістських позиціях і не хоче нікого обирати. Подібні скандали в цьому середовищі спалахують і досі.

Багато представників російської опозиції жили ілюзіями, що насправді ніякої анексії Криму не відбудеться, а референдум — лише частина глобального шантажу Владіміра Путіна. Таке заявив і популярний російський блогер Олексій Навальний: «Я вважаю, що ніякого входження Криму до складу РФ не трапиться. Ми побачимо

класичну путінську історію „два кроки вперед, крок назад“. Зараз понадувають щоки й від'їдуть.»⁵⁷¹.

Сепаратисти спробували виправдатися за скандал зі своїм попереднім опитуванням, участь у якому взяли 102% громадян. Згідно з «новими даними» сайту «Севастопольские новости», Інститут європейських політичних досліджень провів соціологічне опитування серед жителів Криму та Севастополя, яке охопило 2500 осіб. Респонденти відповідали на ті ж питання, що винесені на майбутній референдум. За даними дослідження, понад 80% опитаних виступають за «возз'єднання» Криму з Росією, зокрема у Сімферополі — 87%, Ялті — 81%, Феодосії — 79%, Джанкої — 82%, Керчі — 84%, Євпаторії — 83%, Севастополі — рекордні 92%.

Пізніші дані підтверджують, що кримська військова операція «зелених чоловічків» суттєво підняла персональний рейтинг президента Росії. Чимало незалежних аналітиків та експертів заявили, що саме це зростання підтримки Владіміра Путіна було однією з побічних цілей «кримської весни». Характерно, що наприкінці 2013 року цей показник у Путіна був найнижчим з початку його правління, а від часу Кримської кризи демонструватиме стабільну тенденцію зростання.

Про це свідчать результати соціологічного дослідження фонду «Громадська думка»: «Відповідаючи на запитання „За кого ви проголосували б, якби президентські вибори відбулися найближчої неділі?“, Владіміра Путіна обрали 53% респондентів. „Це значення електорального рейтингу президента Путіна явно вище від того, що було тиждень тому — 48%“, — уточнюють соціологи. „Нинішній електоральний рейтинг Путіна підтверджує, що в умовах реальних виборів чинний президент Путін упевнено перемагає в першому турі з результатом, близьким до 70% голосів“, — прогнозують соціологи, ураховуючи можливий рівень явки на вибори, кількість виборців і низку інших показників. Репрезентативне опитування населення РФ було проведене 8–9 березня 2014 року. У ньому взяли участь 3 тисячі респондентів з 204 населених пунктів у 64 суб'єктах РФ. Статистична похибка не перевищує 2,5%»⁵⁷².

У ці дні, за інформацією Ігоря Тенюха, Росія почала завозити до Криму спецназ із Чечні. Також він заявив, що Україна створить армію, яка відповідає потребам часу: «Усі зусилля уряду й Президента спрямовані на те, щоби ситуацію у Збройних Силах виправити

кардинально. Ми, по суті, створюємо нові Збройні Сили. Це питання найближчого майбутнього»⁵⁷³.

Заступник міністра оборони РФ Анатолій Антонов вирішив спростувати інформацію Тенюха про значне накопичення російських ЗС на кордоні з Україною: «Цифри, що характеризують „російське військове угруповання“ біля кордонів України [Тенюхом. — *Прим. ред.*], також озвучені для того, щоби „вразити“ деяких слабкодушких парламентаріїв і „широку міжнародну громадськість“. При цьому українському військовому відомству добре відомо, що російські Південний і Західний військові округи, разом узяті, не нараховують названої Ігорем Тенюхом кількості танків і бойових вертольотів. А чисельність особового складу, „дислокованого в прикордонній з Україною зоні“, цілком імовірно, розраховувалася з урахуванням сімей військовослужбовців»⁵⁷⁴.

Агентство «Крымские новости» повідомило про зустріч делегації з Москви з Духовним управлінням мусульман у Криму, очевидно, лояльних до Кремля: «У рамках візиту пройшла зустріч Муфтія мусульман Криму хаджі Еміралі Аблаєва з Муфтієм Москви, Центрального регіону та Чувашії Альбіром Кргановим і Муфтієм мусульман Санкт-Петербурга та Північно-Західного регіону Росії Равілем Панчєєвим»⁵⁷⁵.

Відбулася півгодинна телефонна розмова Владіміра Путіна з Мустафою Джемілевим. За словами останнього, президент РФ уперше не заперечував наявності російських військ у Криму та просив, щоби кримські татари уникали конфлікту, у який, на його думку, їх хочуть утягнути «українські націоналісти, бандерівці».

Андрій Сенченко прокоментував: «Я для себе намагаюся зрозуміти, що може запропонувати Путін. Спокушатиме національною автономією в Криму? Я не думаю, що таким посилам повірить Джемілев. Тут виникає питання — як це кореспондується з обіцянками, які дає окупаційна адміністрація слов'янам у Криму»⁵⁷⁶.

Крім того, Джемілев розповів українським журналістам, що Путін, взагалі-то, не визнає Україну як суверенну державу: «Я сказав Путіну, що найважливішим є питання територіальної цілісності нашої країни, тому що її порушення є порушенням тієї домовленості, яка підписана країнами-гарантами: США, Великою Британією та Росією — у 1994

році в обмін на нашу відмову від ядерної зброї. На цю тему — територіальної цілісності України — Путін торкнувся такого питання, що самопроголошення незалежної України не зовсім відповідало радянським нормам, які передбачають процедуру виходу зі складу СРСР»⁵⁷⁷.

Дмитро Тимчук дав із цього приводу такий коментар: «Ми завжди сприймали кримських татар як якесь консолідоване співтовариство. Уже в березні 2014 року ми, група ІС, переконалися, що це далеко не так: у Меджлісі постійно йшли якісь конфронтації та спостерігалася істотна різниця в думках. Просто кримські татари не виносили це на публіку. Озвучувалися ідеї й вести боротьбу, і „співпрацювати“ з окупантами. Візьмемо один красномовний факт: за даними голови Меджлісу кримськотатарського народу Рефата Чубарова, з 20 тисяч біженців із Криму 9–10 тисяч (тобто половина!) — це кримські татари. Гадаю, це гарна ілюстрація „любові“ кримських татар до Росії. Насправді для ініціювання повстанського руху потрібні різні фактори. У цьому випадку Україні лише належить його ініціювати, оскільки із зазначених вище причин ми втратили цю можливість у лютому — березні 2014 року. Ми не повернемо Крим дипломатичним шляхом. Попереду в нас — серйозна підготовка й до диверсійної роботи, і до ініціювання та підтримки повстанських рухів».

На засіданні уряду перший віце-прем'єр Віталій Ярема повідомив: «Військовим у необхідних обсягах доставляються паливно-мастильні матеріали, вирішуються питання поставок речового майна. Крім того, виділено 125 млн. грн. для одноразового грошового забезпечення військовослужбовців Криму».

У ці дні, пам'ятаю, був свідком розмов кількох новопризначених високопосадовців з Адміністрації Президента, де обговорювалося шантажування Міноборони та прем'єра Яценюка українськими військовими в Криму: мовляв, вони не виконуватимуть жодних наказів в. о. Президента, якщо їм не виплатять заборгованості по зарплатах — на той момент понад 100 млн. грн. Уряд Арсенія Яценюка в умовах економічної кризи шукав ці гроші в порожньому Держказначействі, пограбованому ще до втечі Януковича. І згодом кошти дійсно були знайдені й виплачені, але змінити ситуації це вже не могло.

Нижня палата Конгресу США з подачі республіканця Еда Ройса та демократа Еліота Енгела обговорила проект резолюції на підтримку введення санкцій проти Росії через події в Криму та схвалила її: 402 — за, і лише 7 — проти. Резолюція мала виключно рекомендаційний характер.

Не всі в Євросоюзі поділяли думку, що вторгнення Росії до Криму спричинить запровадження жорстких економічних санкцій. Так, Жозе Мануель Баррозу взагалі заявляв, що не треба псувати стосунки з Росією через цей конфлікт: «Ми не повинні втрачати час, щоби підготувати пакет підтримки, щоби зупинити хвилю й допомогти Україні стабілізувати економічну та фінансову ситуацію. Ми не просимо, навіть не пропонуємо нашим партнерам зі Східного партнерства відвернутися від Росії».

Андрій Сенченко, очевидно, узагальнив дані, раніше озвучені американською розвідкою, і ті, які надали українські спецслужби: «Депутати Верховної Ради Криму працюють під дулами автоматів. У Севастополі на референдумі за приєднання до Росії голосуватимуть усі, навіть коти з собаками, а по решті території результати підтасують. Інша справа — чи хтось у світі це визнає. Спершу люди не розуміли, що відбувається, а тепер почали обурюватися. У всіх військових є сім'ї. Вони бачать, як нахабно поведуться окупанти. Блокують їхніх чоловіків у військових частинах, не дають провозити та передавати їжу. Декого б'ють. Росія розуміє: чим довше зволікатиме, тим важче буде фальсифікувати референдум. У Путіна — параноя, у Росії створений цілий штаб щодо дестабілізації ситуації в Україні. Перед ним стоїть завдання: окупувати всю нашу територію, крім західних областей. Зараз розкачують Донецьк і Луганськ. І південні області, щоби відрізати Україну від Чорного моря»⁵⁷⁸.

Збільшення потоку біженців із Криму зафіксував і Андрій Парубій: «На сьогодні ми можемо їх називати вже біженцями, які покидають Крим. Таких людей зафіксовано вже 399, у тому числі близько 100 — кримські татари»⁵⁷⁹. Щоправда названі ним дані з офіційних звітів навряд чи відповідали дійсності, бо належного обліку не було ні на залізниці, ні на автошляхах.

Сьогодні **Андрій Парубій** так згадує ті буремні дні окупації: «Коли приходив умовний „Гіркін“, у нього були усі телефони, кому

дзвонити, щоби набирати добровольців, хто забезпечує пікети, хто бере на себе СБУ та міліцію. Вони входили в ці області як ніж у масло, бо все було підготовлено. Я пам'ятаю, ми у вищому колі АТЦ щось приймали, а за кілька хвилин про це вже дізнавалися бойовики. Треба розуміти, що міліція в Луганську й Донецьку була повністю контрольована Януковичем, фінансово стимульована, тому очікувати від них підтримки України не доводилося. Я, взагалі, думаю, що Янукович міг скористатися заготовкою про запрошення російських військ до України ще раніше. І якби він не з Ростова до Путіна звернувся про введення військ, а з Києва, на Майдані було б криваве місиво».

Сергій Аксьонов для підтримання населення півострова «в тонусі» анонсував провокації: «У нас є інформація, що на засіданні [РНБО України. — Прим. ред.] було дано вказівку „Правому сектору“ підготувати групи бійців, переодягнених у форму військовослужбовців Російської Федерації, для організації збройних нападів на військові частини української армії, розташовані на території АР Крим. Їх мета — спровокувати збройний конфлікт у Криму».

Від лідерів кримських сепаратистів продовжували надходити вже, власне, фантастичні заяви про зміст їхніх переговорів. Співрозмовники, з якими я мав можливість спілкуватися під час написання цієї книги, говорили, що насправді жодних серйозних контактів між новим українським урядом, українськими спецслужбами й сепаратистами не було. Комунікація була відсутня, адже і Аксьонова і Константинова тримали під щільним ковпаком російські спецслужби, позбавивши їх можливості спілкування із зовнішнім світом. Але менше з тим.

Сергій Аксьонов цього дня сенсаційно заявив в інтерв'ю «Крыминформу»: «Приїжджали парламентарі, які пропонували стати мені віцепрем'єром [України. — Прим. ред.], я їм кажу — та я взагалі нічого не хочу. Якщо Криму мої зусилля будуть не потрібні, то я виконаю історичну місію входження в Росію, доведу все до кінця та піду»⁵⁸⁰. Він також божився: «Відразу хочу заспокоїти бізнесменів — після референдуму 16 березня реприватизації не буде. Це ми гарантуємо. Приватний бізнес, що має власність на території півострова, продовжить працювати в нормальному режимі. Тим більше не буде

ніяких загроз. Більше того, якщо ми ввійдемо до складу Росії, Криму можуть бути надані певні преференції, можливо, у вигляді вільної економічної зони. Зовсім інша справа державні підприємства — їх ми плануємо забрати у власність автономії. Це торкнеться, насамперед, підприємств енергетичної сфери та компаній, які пов'язані з видобутком корисних копалин»⁵⁸¹.

Володимир Константинов повідомив, що міністерство юстиції Криму, новостворена служба безпеки Республіки Крим та прокуратура півострова отримали доручення припинити діяльність на території Криму низки українських націоналістичних партій відповідно до рішення ВРК від 11 березня. Це були додаткові кроки з недопущення до Криму українських і міжнародних спостерігачів.

Також представники сепаратистської влади в Криму озвучили кількість бойовиків у так званій кримській «самообороні». Якщо раніше Аксьонов говорив про 11 тисяч, то Константинов сказав про понад 3 тисячі бойовиків. Але разом із представниками кримського «Беркута» та іншими самоутвореними підрозділами, за словами Константинова, забезпечити проведення «загальнокримського референдуму» в будь-який момент можуть понад 7 тисяч підготовлених і озброєних людей.

Константинов повідомив, що кримське відділення Партії регіонів буде реорганізоване, але не уточнив, у що саме. На той час більшість пристосуванців, її членів, складали ВРК та Радмін. Та за кілька місяців абсолютна більшість кримських регіоналів успішно перереєструються членами правлячої російської партії «Единая Россия».

12 березня найбільше запам'ятається спробою Путіна порозумітися з Мустафою Джемільєвим та опублікуванням «Листа 511», який підписали зокрема Нікіта Міхалков, Ніколай Расторгуєв, Сергій Безруков, Юрій Соломін, Міхаїл Поречєнков, Валентіна Талізїна, Зураб Церетелі, Олег Табаков, Дмитрій Харат'ян, Міхаїл Боярскій та інші. Це був день, коли для багатьох українців усі ці знайомі з юності імена перестали існувати назавжди.

13 березня. КРЕМЛІВСЬКІ ПОЛІТТЕХНОЛОГИ Й ОПЕРАЦІЯ «НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ»

У ніч на 13 березня на сторінці Ігоря Тенюха у *Facebook* з'явилося його звернення до особового складу ЗСУ в Криму з моральною підтримкою. Він високо оцінив моральний дух українських військових і висловив переконання: «Своєю вірністю Військовій Присязі та витримкою ви вже перемогли у цьому протистоянні». Тенюх наголосив, що Збройні Сили України в Криму «зірвали плани агресора, стримуючи відверті провокації на межі можливого вибуху та забезпечуючи передумови для врегулювання конфлікту й збереження цілісності країни». Крім того, він пообіцяв зробити все, аби військові на півострові одержали статус учасників бойових дій.

На превеликий жаль, військове міністерство України нічим не могло, чи радше не хотіло, допомогти українським військовослужбовцям, заблокованим на території своїх частин у Криму. І така більш ніж дивна «підтримка» з боку в. о. міністра оборони дратувала й викликала неприйняття цих самих військових. Навряд чи вони мали доступ до Інтернету, а тим паче до *Facebook*-сторінки Тенюха, але якщо й мали, передбачити їхню реакцію на таке звернення не складно.

Адмірал ВМС України **Ігор Кабаненко** дав такий коментар подій цього дня: «Багатьом військовим експертам була не зрозуміла позиція політико-військового керівництва України на початковому етапі розвитку кризової ситуації в Криму: „не провокувати“, „утримуватися від активних дій“ та інше. Навіть коли було відомо, що ЧФ РФ переведено в повну бойову готовність, що йде нарощування російських військ у Криму, чомусь за наказом із Києва було знижено до повсякденного рівня бойову готовність ВМС України — керівництво, штаби й особовий склад було відпущено додому. Кораблі, незважаючи на рекомендації, не були виведені з баз і були заблоковані силами ЧФ РФ. Наказу на активну протидію російській активності в Криму не було віддано через низку чинників. По-перше, керівництво в Києві було не готове стати *risk takers*, тобто взяти на себе ризики, ініціативу та діяти на нейтралізацію конфлікту й стримування його розгортання. До речі,

подібні ситуації були неодноразово (Одеса у 1995 році, Донузлав — 1995–1996, Тузла — 2003). Тоді адекватним нарощуванням сил і діями на випередження вдалося нейтралізувати розвиток кризи, локалізувати та ліквідувати її. Це були боротьба нервової напруги, демонстрація рішучості намірів, навіть зі стрільбою в повітря, а також рішуче адекватне нарощування військ, перекриття шляхів, доступу до об'єктів та ін. При адекватних превентивних діях із боку України можливо було стримати розвиток конфлікту в Криму, нейтралізувати його на початковій стадії. На жаль, цього не трапилось — у 2014-му сили (війська) залишалися в ППД і не були розгорнуті у визначені райони. Ініціатива була просто дарована російським військам і „політичним туристам“, наслідки відомі. По-друге, надмірна централізація вертикалі системи військового управління в умовах відсутності оперативних директив і чітких правил застосування сили (*rules of engagement*) виключала ефективні дії на місцях. По-третє, західний політичний істеблішмент, особливо на початковому етапі цього гібридного конфлікту, розглядав Росію в якості партнера та вважав Європу безпечним і стабільним континентом з украй низькою ймовірністю розгортання нового цивілізаційного протистояння, тобто вважав, що ситуацію можливо виправити шляхом переговорів. Кремль підступно скористався цим».

Активістка, кримчанка **Таміла Ташева** так згадує тодішнє спілкування з українськими військовими у Криму: «Багато хто говорив, що немає наказів. Ми спілкувалися з командирами частин. Вони говорили, що є статут караульної служби, який передбачає використання зброї при захопленні військової частини. Однак що там було зроблено? Їм наказали скласти всю зброю в збройовій і замкнути. Отже, під час захоплення в них не було зброї в руках. Ми їм відправляли бронезилети, їжу, поповнення для телефонів, зарядки. Крім того, ми закупили планшети, і наш журналіст-волонтер проїхав по багатьох стратегічних частинах, і за допомогою модему й планшета встановив камери над частинами. Таким чином усі могли бачити, що там відбувається, на окремому сайті. А командири говорили, що в них немає наказу чинити опір. І було сумно: коли в середині квітня військові частини почали здаватися, то командири говорили — привезіть заспокійливе для бійців. Тому що

в них психіка не витримала. Їх учили одному — що потрібно відповідати зброєю на явно ворожі дії. А в житті вийшло по-іншому».

Уранці Дмитро Тимчук повідомив, що станом на 5:00 на території АРК російські ЗС зосередили до 19 тисяч осіб особового складу, до 300 бойових броньованих машин, до 40 артсистем, до 20 літаків, до 30 вертольотів, до 19 кораблів.

О 8:57 Владислав Селезньов дописав у *Facebook* про стан справ у Криму: «Як повідомив командир радіопередавального центру „Пеленг“ у Зеленогорську, на територію об'єкта проникли російські військовослужбовці. Об'єкт під контролем російських військовослужбовців. Українські військові моряки знаходяться на адміністративній частині центру. Зброя закрита в зброярці. Командний пункт і локаційні станції радіотехнічного батальйону „Ай-Петрі“ охороняють автоматники РФ»⁵⁸². За словами блогера, російські військові та «самооборона» Криму повністю заблокували всі в'їзди на територію бази зберігання озброєнь в Інкермані. О 9:40 він також повідомив, що російські війська блокують 13-й фотограмметричний центр у Сімферополі.

Тим часом нелегітимний глава ЦВК нелегітимного референдуму Михайло Малишев анонсував, що 16 березня в Криму організують екзїт-поли.

Усі попередні дні чимало експертів і кримських журналістів повідомляли про приїзд до Криму, особливо в Сімферополь і Севастополь, великої групи російських політтехнологів.

За даними російського ліберального видання *Slon.ru*⁵⁸³, «коли 7 березня Константинов виступив на мітингу „Народний сход за братський народ“, який проходив на Василевському узвозі в Москві, у зоні організаторів були помічені співробітники адміністрації президента Павел Зеньковіч, Тімур Прокопенко та керівник столичного департаменту культури Сергей Капков». Видання зазначало, що «головним по Криму» Путін призначив Олега Белавенцева, віце-адмірала та професійного шпигуна, який координував роботу російських колег у Криму.

Журналісти *Slon.ru* також стверджували, що технологічною частиною референдуму в Криму займалося кремлівське управління з

внутрішньої політики під особистим контролем Вячеслава Володіна. За даними Slon.ru, одним з організаторів референдуму до Криму був відправлений заступник голови управління з внутрішньої політики Алексей Анісімов — він до призначення у квітні керівником виконкому «Общероссийского народного фронта» відповідав в Управлінні внутрішньої політики за регіональні вибори.

Крім того, на початку березня в Криму був помічений також інший політтехнолог Радій Хабіров, який, з одного боку, відповідав за супровід кримських депутатів, а з другого — брав участь у переговорах із кримськими татарами. Заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу Наріман Джеляль зізнався Slon.ru, що чув ім'я останнього «в контексті підготовки референдуму». Інформацію про участь Анісімова в підготовці референдуму підтвердив і відомий блогер *Shaltay Boltay* з руху «Анонімний інтернаціонал», який стверджував, що зміг зламати пошту кількох чиновників із Кремля та деяких російських політиків, і згодом виклав у Інтернет їхнє листування.

Із блогу *Shaltay Boltay* — таблиця ставлення до питань референдуму в районах півострова⁵⁸⁴.

Таблица 10

**Отношение к будущему статусу Крыма респондентов,
проживающих в регионах опроса с преобладанием
сельского населения (%)**

Как Вы будете голосовать на референдуме?	Симферопольский	Бахчисарайский	Белогорский	Джанкойский	Кировский	Красногвардейский	Красноперекопский	Ленинский	Нижнегорский	Первомайский	Раздольненский	Сахский	Советский	Черноморский
Вы за воссоединение Крыма с Россией на правах субъекта Российской Федерации?	71.1	78.0	81.0	78.7	75.0	84.6	71.0	66.0	58.0	76.9	75.0	83.0	60.0	72.9
Вы за восстановление действия конституции Республики Крым 1992 года и за статус Крыма как части Украины?	21.9	16.0	8.0	12.7	13.0	9.6	20.0	10.0	26.0	21.2	20.8	6.0	18.0	12.5
Затрудняюсь ответить	7.0	6.0	11.0	8.6	12.0	5.8	9.0	24.0	16.0	1.9	4.2	11.0	22.0	14.6

От anisimov_av@gov.ru

[← Ответить](#)
[← Ответить](#)
[🗨 Ответить в группу](#)
[→ Переслать](#)

Тема: **Фв: От Брычевой**

05.03.2014 14:

Кому: [Анисимов Алексей Викторович <anisimov_alexey@mail.ru>](mailto:anisimov_alexey@mail.ru)[Другие действия](#)

From: Ивлев Л.Г.
Sent: Wednesday, March 05, 2014 3:21 PM
To: anisimov_av@ivlev.cikrf.ru
Subject: От Брычевой

Сообщение готово к отправке со следующим файлом или вложенной ссылкой:

- постановление ПрокурораАРК.rtf
- постановление Рады Крыма.rtf
- Приложение 1 референдум .rtf
- Приложение 2 референдум .rtf
- Приложение 3 референдум .rtf
- Проект суды АРК.rtf

📎 5 вложений 94,4 КБ

⬇ Сохранить все

Slon.ru писав про зламану переписку: «Значна частина листів, що стосуються кримського референдуму — півтори тисячі вхідних і кілька сотень вихідних, — з ящика адресата, що підписується як Вера Керова. У пошті можна знайти щоденні узгодження зовнішньої агітації, верстку агітгазети та записи роликів, прототипів бюлетенів, проектів заяв кримських чиновників. Про зв'язок піарників із АП свідчать листи та погодження матеріалів, відправлені на адресу Алексея Анісімова. Зазначена в архівах адреса зламаної пошти належить Вері Керовій, колишній співробітниці ІНСОРа (Інституту сучасного розвитку) і экс-співробітниці повпредства Центрального федерального округу. „Анонімний інтернаціонал“, ґрунтуючись на зламаній пошті та власних даних, стверджує, що технічними роботами з організації референдуму спільно з АП займалося PR-агентство „Таємний радник“».

Засновник «Таємного радника» Леонід Левін з 2011 року був депутатом Держдуми від фракції «Справедливая Россия». Депутат райради Залізничного району Сімферополя Леонід Лебедев, чій пропозиції щодо створення мобільних агітаційних бригад вартістю півтори тисячі гривень на добу, також є в згаданому листуванні — він готував ці пропозиції для центрального штабу референдуму в Сімферополі. Але як вони потрапили в листування московських піарників, Лебедев не знає. Крім цих організаторів референдуму, фігурує прізвище ще одного політтехнолога — Алексея Криміна. Саме Кримін, судячи з тексту повідомлень, їздив до Сімферополя й Севастополя як «наглядач», проводив у містах соціологічні фокус-групи. На питання, чи бував Кримін особисто в останні місяці в Криму, він туманно відповів: «Не пам'ятаю, може, й був».

Із викладених «Анонімним інтернаціоналом» матеріалів під назвою «Звіт по проекту „Весна“, 6–18 березня 2014 року», за оцінкою Slon.ru, основними напрямками кремлівської команди при підготовці кримського референдуму стали такі:

- друк по 500 тисяч агітаційно-пропагандистських матеріалів (на сленгу політтехнологів — АПМ) — розтяжки, банери, листівки, стікери тощо;
- загальний ідеологічний супровід газети «Крым-24», створеної спеціально для референдуму, загальний обсяг кожного випуску до 500 тисяч примірників;

- загальний контроль виготовлення відео- і аудіоматеріалів, що виходять в ефір, 23 радіо- та 23 телеролики із закликами брати участь у референдумі. Була написана й запущена в ротацію на *YouTube* пісня про референдум, записаний трек «Крым. Весна. Россия»;

- створення єдиного порталу referendum2014.org.ua, пізніше на домені referendum2014.ru, — для розміщення на ньому та на каналі *YouTube* більше 2500 знятих і змонтованих роликів;

- організована робота 50 «незалежних спостерігачів», які активно просували хештеги #Референдум і # Крым;

- координація масового вивішування російських прапорів на балконах житлових будинків;

- намальований і запущений сайт zarobedu.com, на якому за аналогією до «Доброї машини правди» Алексея Навального кримчанам пропонувалося самостійно друкувати та розклеювати агітаційні листівки (порівняння цін на паливо в Росії й Україні, освіти, медицини тощо);

- розроблені й успішно реалізовані сценарії суспільно-політичних заходів, мітингів-концертів та оформлення сцени в Сімферополі.

Усі опитані нами кримські журналісти в один голос твердили, що ці політтехнологи були пов'язані з головою путінської адміністрації Владіславом Сурковим. Їхня присутність навіть особливо не приховувалась, адже вони мали завдання підготувати референдум. Кримські експерти та журналісти звертали особливу увагу на появу великої кількості агітаційної продукції з російською державною символікою, з готовими гаслами. Причому всі наші співрозмовники з Криму абсолютно переконані, що надрукувати її в такій кількості консультанти з оточення Володимира Константинова та Сергія Аксьонова просто не могли. За її розробкою й утіленням, поза сумнівом, стояли ті самі найняті Сурковим московські політтехнологи. У цій агітаційній масі активно протиставлявся, з одного боку, Крим часів України та його майбутнє — «бандерівський Крим», яким він міг би стати, якби не «Кримська весна», і, з другого боку, «звільнений Крим» — яким він буде після приходу «зелених чоловічків».

Дмитро Білоцерковець так згадує використані окупантами в Криму політичні технології: «Тут є чіткий зв'язок, це почало клеїтись [проросійська агітація. — *Прим. ред.*], перша дата референдуму, коли ВРУ це об'явила. Це ще було до того, коли вони

не були готові, це підтверджує мої слова, тому що вони міняли три рази дату та зміст референдуму. Перше вони зробили, як на „дурачка“, а спробуємо так, яка буде реакція Києва, — а ніяка, і Заходу теж — значить, ми зробимо ще жорсткіше. Тобто план у них був мінімум — зробити те-то, середнє — хотіли б, а максимум — те-то. Вони закручували гайки поступово. Перша дата референдуму, ще коли вони говорили, що ми вернемось до Конституції 1992 року, нікого ще не було з піарників. До другої дати, напевне, це було в районі 3 березня, коли вони другий раз зібрались у ВРК, тоді різко приїхав у Севастополь, на жаль, зараз не скажу прізвище — конкретна людина приїхала, я тоді його знаходив у соцмережах, знаходив його посади, на жаль, не пам'ятаю, але він був держслужбовцем російським. Він приїхав у Севастополь, конкретно відповідав за проведення референдуму в Севастополі. У Сімферополі була своя людина. Це людина, яка мала свою штаб-квартиру, перебувала безпосередньо в штабі Чорноморського флоту й звідти вела всю політичну агітацію. Роздруковували всю агітацію в редакції Чорноморського флоту на їхньому друкарському станку. Захоплювали бігборди силою, тобто рекламники навіть не знали, що на їхніх площах клеять. Це все була спроба рейдерства тактичного. І лійка в них була дуже кострубата, не гарна. Вони працювали на ходу. Вони брали вночі й малювали щось кострубато, ми навіть самі з цього сміялись, тому що нічого нормального не було. Крім цього, потрібно відмітити, наскільки був гігантський непрофесіоналізм. Вони не були готові політично. Під час референдуму, і я про це публікував на УП, вони банально малювали ліві бюлетені на вулицях. І ми неодноразово це в Севастополі знімали. Це був рекорд, адже на виносній урні проголосували стільки людей, скільки проголосували людей на дільницях, з їхньої інформації».

Верховна Рада України ухвалила звернення Верховної Ради до ООН із закликом негайно розглянути ситуацію, що відбувається у Криму: «Останнім часом, незважаючи на стриманість і помірність дій органів державної влади України та її Збройних Сил, усі спроби мирного розв'язання конфлікту, ситуація на території Автономної Республіки Крим різко погіршується внаслідок активізації дій з боку Збройних Сил і Чорноморського флоту Російської Федерації. Фактично мова йде про неспровокований акт агресії проти України з боку

Російської Федерації та її спроби анексувати частину території суверенної держави. Ураховуючи це, Україна як держава-засновник ООН, спираючись на положення пункту 1 статті 1, пунктів 3, 4 статті 2 Статуту ООН, закликає Організацію Об'єднаних Націй відповідно до пункту 2 статті 11 негайно розглянути ситуацію, що склалася в Автономній Республіці Крим, у зв'язку з грубими щодо України порушеннями Російською Федерацією основоположних принципів міжнародного права, закріплених Статутом ООН»⁵⁸⁵.

Чимало спостерігачів також повідомляли про розгортання навколо українських військових частин спеціальних підрозділів технічної боротьби російських спецслужб. Очевидно, завданням таких підрозділів було заглушування мобільного зв'язку — єдиного способу тримати контакт із материковою Україною. За кілька тижнів до того майже весь стаціонарний і секретний зв'язок та рації були виведені з ладу спеціальними підрозділами російської армії. Робилося це саме напередодні референдуму, очевидно, щоби попередити будь-які спонтанні реакції українських військовослужбовців, які могли б поставити під сумнів його проведення. Зокрема, в перші ж дні окупації був захоплений центр урядового зв'язку в Сімферополі на вулиці Воробського в районі Петровських скель. Якщо на першому етапі така контртехнічна боротьба проводилася, аби зашкодити отриманню наказів із Генштабу та Міноборони в Києві, то на другому етапі завданням було забезпечення максимальних спокою й безпеки проведення референдуму 16 березня.

Генерал міліції **Микола Балан** так розповідає про підтримання зв'язку із керівництвом на материку: «У мене був постійний зв'язок, зокрема закритий, з Києвом ще десь два тижні. Потім певний час його не було, адже СБУ було захоплене, зв'язок відключили, але я дав наказ начальнику зв'язку, і він мене під'єднав — у мене була „сотка“, нормальний закритий зв'язок.

І такий самий зв'язок, наш внутрішній, у мене постійно був із частинами. Потім командири почали доповідати, що почалося блокування частин. Одним словом, до отримання наказу та до виходу з Криму основних сил, тому що потім ще поверталася група офіцерів — забирали техніку й зброю, це було 26 чи 28 березня, уже після референдуму. Уже не було ані Збройних Сил, взагалі ніяких

військовослужбовців. Внутрішні війська виходили з Криму останніми, не було вже ані прикордонників, ані Збройних Сил, ані жодних інших українських силових відомств. Може, десь були нелегально.»

Об 11:19 Дмитро Тимчук повідомив, що в районах дислокації українських прикордонних підрозділів у Криму помітно активізувалася діяльність російських спецслужб, зокрема повсюдно люди в цивільному, представники ФСБ, які розгортають біля українських підрозділів обладнання та антени — напевне, станції супутникового зв'язку.

Об 11:35 з'явилася інформація на *Facebook*-сторінці «Євромайдан-SOS» про ситуацію в заблокованій російськими військами українській частині в Бахчисараї. Моторизований блок частини, як виявилось, був захоплений «самообороною», 15 військових ЗСУ заблокувались у штабі, українська символіка та табличка з назвою частини зірвані.

Об 11:48 Владислав Селезньов написав, що в районі виходу з бухти Донузлав росіяни затопили ще один, уже четвертий корабель у Чорному морі.

Майбутній герой України, командуючий аеропортом із 204-ї бригади тактичної авіації Юлій Мамчур зробив чи не останню спробу достукатися до керівництва Міністерства оборони — тепер уже відкритим листом: «Я, командир 204-ї бригади тактичної авіації, що дислокується на аеродромі „Бельбек“, полковник Мамчур Юлій Валерійович, звертаюся до керівництва країни, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України. Ні для кого не секрет, яка ситуація склалася навколо військових частин, що дислокуються в Автономній Республіці Крим. Перебуваючи під постійним тиском із боку військовослужбовців збройних сил Російської Федерації, місцевого населення, органів місцевого самоврядування, маємо усну вказівку триматися, не піддаватися на провокації та не застосовувати зброю. Ціною неймовірних зусиль ми тримаємо крихкий мир на кримській землі, продовжуємо бути вірними присязі на вірність українському народові. Щоб уникнути можливих зіткнень із застосуванням зброї, прошу вас у найкоротші терміни прийняти зважене рішення щодо подальших дій командирів військових частин у разі прямої загрози особовому складу, членам сімей військовослужбовців, цивільному населенню. Ваше рішення прошу

довести в директивній формі до всіх командирів військових частин, що дислокуються в Автономній Республіці Крим. У разі неприйняття вами відповідних рішень ми діятимемо згідно зі Статутом Збройних Сил України, аж до відкриття вогню»⁵⁸⁶.

Сьогодні **Юлій Мамчур** так згадує кримські події: «До мене постійно приїжджали якісь російські офіцери. Полковники спочатку ховали свої погони. А генерали відкрито ходили. Вони читали, як мантру: півгодинна бесіда з приблизно однаковим текстом. Їм було наказано поспілкуватися з командирами, вони це й виконували. В основному упирали на гроші: знали різницю в утриманні між українськими військовими та російськими. Пропонували зарплату підвищену. Я точно знаю, скільки отримують російські військові, бо поруч є дві авіаційні частини, одна російська — в Качі, а за десять кілометрів — ми в Бельбеку. Ми постійно спілкувалися, бо літерні рейси постійно виконувалися на нашому аеродромі. І президенти і прем'єри прилітали й сідали у нас. Так що ми часто спілкувалися з російськими колегами. Плюс вони знали про відсутність житла в українських військових. У мене в частині тільки 7% мали житло. Інші або знімали, або жили в гуртожитку. Тому росіяни знали, на що робити упор. Мовляв, у Севастополі будується 3000 квартир, ви всі будете жити в окремих квартирах, служити, підете на підвищення».

У Міноборони відповіли доволі розмитою заявою, боцімто Мамчур звертається з попередженням до російських військових у Криму: «Командир Севастопольської бригади тактичної авіації імені Олександра Покришкіна полковник Юлій Мамчур сьогодні, 13 березня, у ході розмови з виконуючим обов'язки міністра оборони України Ігорем Тенюхом підтвердив, що оприлюднене ним відеозвернення в мережі Інтернет є застереженням для російських військовослужбовців, які блокують військові частини Збройних Сил України, дислоковані в Криму. За словами офіцера, російські військові здійснюють постійний тиск на українських військовослужбовців та виставляють ультиматуми чимраз жорсткішого характеру. У розмові полковник Юлій Мамчур, як офіцер, командир військової частини та людина, відповідальна за життя підлеглого особового складу, підтвердив наявність чітких вказівок від керівництва Міністерства

оборони щодо дій у разі виникнення прямої загрози життю військовослужбовців та членів їхніх родин, цивільному населенню»⁵⁸⁷.

Цього дня в Сімферополі представники більшості політичних партій, обраних за результатами чергових місцевих виборів 2010 року, підписали меморандум, у якому зверталися до кримчан із проханням узяти участь у референдумі 16 березня, а також неприховано рекомендували членам усіх партійних організацій та своїм політичним прихильникам підтримати на ньому першу відповідь.

Пізніше Володимир Константинов пообіцяв, що входження Криму до складу Росії буде швидким: «Процедура передбачається така: Крим голосує на референдумі, потім голосує Держдума Росії, Рада Федерації дає схвалення, президент [Путін. — *Прим. ред.*] підписує. Ми в Криму розраховуємо, що ці три дії займуть максимум два тижні — і до кінця цього терміну в нас повинна бути готова конституція. Ми відправимо її на затвердження до Держдуми».

Опівдні «самооборонівці» Аксьонова захопили другу за розмірами нафтоперевалочну базу України у Феодосії. Як відомо з численних журналістських розслідувань, ця база протягом 2010–2014 років контролювалася «сім'єю» Віктора Януковича. Фактичним її господарем був старший син экс-президента Олександр, який здійснював через неї, згідно з журналістським розслідуванням газети «Дзеркало тижня», масштабні поставки контрабандного палива. Тож інтерес Сергія Аксьонова до цього стратегічно важливого державного активу був зрозумілим. Озброєні люди, які зайшли на підприємство, заявили, що вони представляють інтереси прем'єр-міністра автономії та, замість законно призначеного управляючого бази Володимира Кузенкова, привели нового директора Андрія Васильєва, друга Аксьонова.

Канцлер Німеччини Ангела Меркель у Берліні виступила з урядовою заявою щодо ситуації в нашій державі: «У період великої невизначеності в Україні Росія продемонструвала себе не як партнер в ім'я забезпечення стабільності в сусідній країні, яка історично, культурно та економічно тісно пов'язана з нею, а скористалася її слабкістю. Право сильнішого поставлене над силою закону, а односторонні геополітичні інтереси — над пошуком взаєморозуміння й співпрацею». Меркель розкритикувала паралелі, які використав Кремль, порівнюючи Крим із Косово, і попередила Путіна, що в разі

продовження ним «свого курсу» Росія зазнає непоправних збитків, натякаючи на санкції, які будуть ужиті міжнародною спільнотою проти РФ.

Свою підтримку Україні висловив Європарламент у відповідній резолюції, назвавши запланований референдум у Криму нелегітимним: «ЄП суворо засуджує акт агресії Росії при вторгненні в Крим, який є невід'ємною частиною України та визнається таким Російською Федерацією й міжнародним співтовариством. ЄП закликає до негайної деескалації кризи та негайного виведення усіх збройних сил, які незаконно перебувають на українській території, і закликає до повної поваги міжнародних норм і існуючих зобов'язань. Згідно з Конституцією України Автономна Республіка Крим може організовувати референдуми з місцевих питань і такі, які не визначають міжнародновизнані кордони України. ЄП підкреслює, що референдум із питання про приєднання до Російської Федерації буде, таким чином, вважатися нелегітимним і незаконним, як і будь-який інший референдум, який суперечить українській Конституції та міжнародним нормам».

Разом із проросійськими мітингами в різних містах Криму все ще відбувалися поодинокі мітинги з протилежними гаслами. Один із найчисельніших пройшов цього дня в Ялті, зібравши понад 200 людей. Проте все закінчилося дуже швидко, коли понад півсотні «тітушок» із прапорами Російської Федерації та гаслами «Россия! Фашизм не пройде!» спочатку оточили маніфестантів, а потім напали на них. Багато очевидців указували, що нападники були приїжджими росіянами, серед них упізнали кількох кубанських козачків.

Ніби відповідаючи Ангелі Меркель, Владімір Путін перед початком засідання Ради безпеки РФ цинічно заявив, що Росію спеціально втягнули в «українську кризу»: «Ми не можемо обійти увагою ті події, які складаються навколо України, Криму й усього, що стосується цієї непростой проблеми, яка виникла, хочу це підкреслити, не з нашої вини. Ця криза виникла, і ми залучені так чи інакше в неї. Хочу зазначити, що це, насамперед, внутрішньоукраїнська криза. На жаль, ми всі розуміємо, що ми опинилися так чи інакше залученими в ці події».

Для штучного збільшення явки та забезпечення потрібного результату на референдумі була використана технологія масового

завезення росіян із Тамані — військовослужбовців і козачків, аби вони теж проголосували на нелегітимному референдумі. За декілька днів до того колони захопленої української військової техніки порожняком направлялися в бік Керченської переправи. Згодом на цих же військових автомобілях із Тамані переправлялися тисячі російських військовослужбовців. Багатьох із цих «нових кримчан» завозили до Керчі, Феодосії, Коктебеля, а 16 березня їх помічали й у Сімферополі.

Це також підтвердив у *Facebook* народний депутат Олександр Бригинець, повідомивши з посиланням на друзів у Керчі про велику кількість автобусів, що везли росіян із переправи до Сімферополя, а назад поверталися порожніми.

Командувач ВМС України Сергій Гайдук у спеціальній заяві закликав російських колег, що перебувають у Криму, представників органів влади на місцях і співробітників правоохоронних органів до збереження витримки та прояву мудрості в цей складний для країни період.

ЗАЯВА
командувача Військово-Морських Сил
Збройних Сил України

Всупереч досягнутим домовленостям між командуванням Військово-Морських Сил України і командуванням Чорноморського флоту, Збройних Сил Російської Федерації, не припинені провокаційні дії стосовно дислокованих в Криму військових формувань України. Нарощуються психологічний шантаж, погрози, спонування до незаконних дій.

10 березня спеціальними підрозділами Збройних Сил Росії штурмом було захоплено українську військову частину в місті Бахчисар'ї. Нарадниками допущено застосування автоматичної зброї в бік беззбройного особового складу частини.

12 березня під загрозою застосування зброї українські військовослужбовці примушувалися до прийняття присяги народу Криму і переходу в не існуючі збройні сили Криму.

На даний час, при погуранні командування і військових підрозділів Росії здійснюється пограбування майна частини представниками незаконних збройних формувань.

Подібні провокаційні дії мають місце і по відношенню до багатьох інших військових формувань України в Криму, у тому числі тих, які охороняються штатними охоронними підрозділами зі зброєю.

Розвиток подій за таким сценарієм вважаю неприйнятним.

Відповідально заявляю, що Військово-Морські Сили України, як і раніше, неухильно дотримуються досягнутих домовленостей.

Командування українського флоту контролює обстановку в частинах і підрозділах.

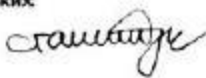
Я і мої підлеглі усіма можливими способами намагаються не допустити переростання провокацій у збройне протистояння. Найвищими цінностями для нас є життя і здоров'я людей – цивільних і військових, України і Росії, мир і спокій на кримській землі.

Наполегливо закликаю російських колег, керівників органів влади, правоохоронні структури і населення проявити витримку, мудрість і здоровий глузд, утриматися від дій, які можуть призвести до неоправданих жертв.

Досі нам разом вдавалося утримувати ситуацію під контролем. Перейти межу зараз, допустити кровопролиття – рівноцінно злочину перед нашими народами.

Упевнений, що шлях діалогу і переговорів на різних рівнях, рішуча відмова від провокаційних дій є єдино вірним у ситуації, що склалася.

Командувач Військово-Морських
Сил Збройних Сил України
контр-адмірал
13 березня 2014 року

С.А. ГАЙДУК

Лідери західних країн нарешті почали усвідомлювати, що мирного розв'язання Кримської кризи вже не буде. З відповідною песимістичною заявою виступив міністр закордонних справ Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр: «Перед референдумом у Криму, який має відбутися 16 березня, надії на дипломатичне розв'язання українсько-російської кризи майже не лишилося».

Між тим європейська преса почала оприлюднювати перші попередні санкційні списки Європейського Союзу, у яких фігурували більшість оточення російського президента Владіміра Путіна. Так, видання *EUobserver* опублікувало такий імовірний список, до якого увійшли Александр Бортніков (глава ФСБ РФ), Сергій Шойгу (міністр оборони), Ніколай Патрушев (секретар Радбезу), Александр Вітко

(командувач ЧФ), Владіслав Сурков, Сергей Глазьев. Згодом саме їхні прізвища з'являться у санкційних списках ЄС, США, Канади, Японії та інших країн.

Філарет під час прес-конференції заявив: якщо Крим «відділиться», окупаційна влада заборонить діяльність УПЦ КП на півострові, а УПЦ МП буде підпорядкована напряму Москві. На жаль, передбачення Святійшого Патріарха справдилося на 100%.

Перебої охопили всі поштові сервіси в Криму. Після «Нової пошти» також фактично припинили поставки в обидва боки «Автолюкс» і «Делівері».

Прагнучи захистити окупований півострів, Росія доставила в Крим «Убивцю авіаносців». За даними джерела «Известий в Україні», «на територію АРК прибули 64 „КамАЗи“ без номерних знаків, навантажених морськими контейнерами. Найімовірніше ці контейнери — не що інше, як потужний російський контейнерний ракетний комплекс „КЛАБ-к“, здатний вражати й наземні об'єкти, і військові кораблі будь-якого класу на відстані до 300 кілометрів. У військових колах ці установки називають „убивцями авіаносців“».

Західна преса давала ґрунтовні аналітичні висновки щодо нелегітимності проведення кримського референдуму. Коментарі давали авторитетні міжнародні юристи, щоправда їхні, навіть найнеупередженіші аналізи вже не могли нічого змінити.

ТСН подав аналіз французької *Liberation* правових підстав для кримського референдуму: «Крим не має права відділятися, бо він не Косово й не Шотландія». *Liberation* цитує професора міжнародного права Жан-Марка Тувенена: «Право на самовизначення було визнане в умовах колонізації. У разі Криму слід радше говорити про приєднання до іншої країни. Тому про право на самовизначення тут не йдеться. А Хартія ООН, створена державами для держав, не заохочує сецесію»⁵⁸⁸.

На противагу «Листу 511» своє звернення опублікувала ініціативна група з проведення Конгресу інтелігенції «Проти війни, проти самоізоляції Росії, проти реставрації тоталітаризму», яке підписали відомі російські музиканти, критики, письменники, актори Лія Ахеджакова, Міхаїл Єфремов, Андрей Макаревіч, Андрей Піонтковській, Артемій Троїцький, Віктор Шендеровіч та інші.

Розшарування серед російської опозиції було найбільш яскравим саме на тлі кримських подій. Один із так званих світочів

демократичної журналістики й головний редактор радіостанції «Эхо Москвы» Алексєй Венедіктов шокував ліберальну російську громадськість і багатьох в Україні заявою: «Я вважаю, що там [у Криму. — *Прим. ред.*] діють російські сили, але в мене немає доказів. Президент вирішив, що його історична роль полягає в збиранні „руського міра“, російських земель. І він вирішив, що зараз сусідня держава як держапарат слабка, і в цей момент прийшов час вимагати те, що він вважає своїм. А те, що він вважає Крим російським, — це очевидно. Існує загальне розуміння в Росії, що Крим — історично російський, він абсолютно випадково дістався Україні. Проведіть опитування, і понад 80% населення, а може й більше, підтвердять це. Державна російська еліта теж так вважає. Інша справа, чи прийшов час повернути його і в який спосіб? Я вважаю, і кажу своїм друзям — якщо ви вважаєте, що Крим російський, чому ми його крадемо? Давайте його заберемо: нехай будуть механізовані бригади під російськими прапорами, а не якісь увічливі мовчазні люди зі споротими шевронами»⁵⁸⁹.

Одне з найпопулярніших російських мережевих видань Лента.Ру вийшло з розслідуванням, у якому доводилося, що сфальсифіковано навіть саме голосування в Раді Федерації РФ, яким схвалено введення військ у Крим. У розпорядженні видання Лента.Ру є скріншоти, зроблені протягом п'яти хвилин під час реєстрації членів Ради Федерації. З них чітко зрозуміло, що насправді не було кворуму під час ухвалення цього рішення. Тобто росіяни, поспішаючи, навіть не спромоглися це рішення ухвалити легітимно.

На самому початку засідання Валентина Матвієнко просить сенаторів («усіх, хто зміг приїхати») «уважно» зареєструватися. Сенатори реєструються невдало. Електронне табло показує, що кворуму немає: треба, щоби зареєструвалися не менше 84 сенаторів, але в залі присутні лише 78 (на запису — 0:01:20).

РЕГИСТРАЦИЯ	
Совет Федерации	
18:31:53	
Всего делегатов	166 ч. 100.0%
Присутствует	78 ч. 47.0%
Отсутствует	88 ч. 53.0%
Кворум	84 ч.
КВОРУМА НЕТ	

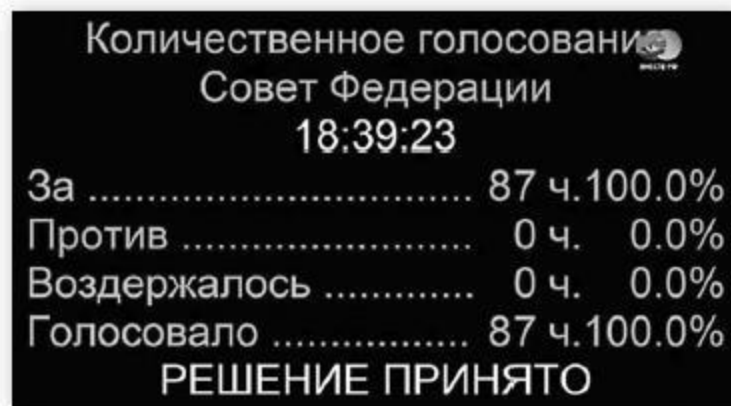
Лента.Ру: «У залі чутна репліка Матвієнко після невдалої реєстрації: „А? Збій якийсь у машині, так?“ (На запису — 0:01:27). Потім Матвієнко каже, що частина сенаторів, котрі запізнилися, попросили „приєднати“ їхні голоси. Відбувається поіменна перереєстрація: кворум є, табло показує, що в залі 85 сенаторів (на запису — 0:03:14)».

РЕГИСТРАЦИЯ	
Совет Федерации	
18:33:45	
Всего делегатов	166 ч. 100.0%
Присутствует	85 ч. 51.2%
Отсутствует	81 ч. 48.8%
Кворум	84 ч.
КВОРУМ ЕСТЬ	

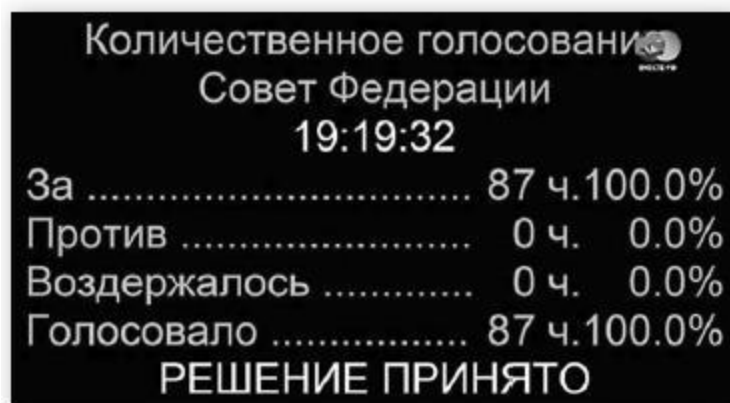
«Кворум є, притому що в нас ще кілька людей на підході», — коментує Матвієнко та оголошує засідання відкритим. Починається голосування по порядку денному (на запису — 00:05:50), який у цілому схвалюють вже не 85, а 89 сенаторів.

Ще за кілька хвилин Рада виступає за процедуру відкритого голосування (на запису — 00:08:46). Це рішення схвалено, але наразі проголосували не 89, а 87 осіб. При цьому, система показує, що голосували всі 100 відсотків присутніх.

Ще за сорок хвилин (00:48:56) сенатори голосують за припинення дебатів. Рішення прийняте, на табло знову 87 голосів «за».

Потім Рада Федерації голосує за схвалення звернення Владіміра Путіна (00:51:19). На табло — 90 осіб «за».

Количественное голосование		
Совет Федерации		
19:21:57		
За	90 ч.	54.2%
Против	0 ч.	0.0%
Воздержалось	0 ч.	0.0%
Голосовало	90 ч.	54.2%
РЕШЕНИЕ ПРИНЯТО		

На основі цих аргументів видання доходить висновку, що голосування відбулося з порушенням регламенту, що ставить під питання легітимність усієї процедури.

Лихоманка захоплення державних українських підприємств не давала спокійно спати всьому самопроголошеному керівництву АР Крим. Після захоплення бійцями «самооборони» Аксьонова другого в Україні нафтопереробного підприємства свою заяву зробив і Володимир Константинов. За його словами, уряд Криму та ВРК уже підготували список найбільш ласих державних активів, які залишалися на півострові, куди мали ввійти одне з найбільших в Україні газовидобувних підприємств «Чорноморнафтогаз», найстаріше й найавторитетніше в Україні виноробне підприємство «Масандра» й безперечний бренд українського Криму — дитячий табір «Артек».

Константинов, не криючись, визнав, що однією з цілей окупації півострова було захоплення газоносних шельфів, і заявив, що Крим без жодних умов збирається передати газоносні родовища «Газпрому», оскільки: «Потрібно, щоби видобутком нафти й газу займалася Росія, „Газпром“. Це не наша тема», — не тема кримського сепаратистського уряду.

Чи не вперше в контексті запровадження санкцій авторитетне економічне американське видання *Bloomberg* заявило, що західні країни розглядають щодо Росії в якості базового так званий «іранський сценарій». Він був застосований після ісламської революції 1979 року, яка скинула легітимного керівника країни шаха Мохаммеда Реза Пехлеві та привела до влади радикальних ісламістів на чолі з аятолою Хомейні. Один із найжорсткіших, цей сценарій передбачав, зокрема, блокування будь-яких банківських рахунків, припинення кредитування

іранських компаній, замороження іранських державних резервів за кордоном. Згодом запроваджені США та ЄС проти російської економіки санкції базуватимуться переважно саме на ньому, щоправда, за кількома винятками.

Відповідно до постанови Радміну АРК № 12-Д/14 «Про регулювання діяльності банківської системи на території Автономної Республіки Крим в умовах політичної нестабільності» 13 березня на півострові було запроваджено обмеження на зняття грошей у банках до 300 грн. Але вгамувати паніку серед населення це вже не могло — черги до банкоматів люди займали ще з ночі.

Україна ж готувалася до неминучого: Росія, схоже, продавить свій «загальнокримський референдум», бо всім було зрозуміло — Путін не збирається зупинятися й хоче за будь-яку ціну анексувати український Крим. Відтак журналісти помітили на «кордоні» Херсонщини та Криму додаткові підрозділи українських військових, що зрештою підтвердила прес-служба Міноборони України, повідомивши, що разом із військовими чергуватимуть працівники МВС, ДАІ та СБУ.

Російська пропаганда в цей час працювала в Криму на повних обертах: бюджетникам півострова обіцяли «щасливе» життя в складі РФ. За інформацією сайту Керчь.ФМ, учителів керченських шкіл, училищ та університетів зібрали в міському культурному центрі ім. Богатікова на зустріч із ректором Московського державного університету технологій і управління та довіреною особою президента Росії Валентіною Івановою.

Щоправда, з проведенням «загальнокримського референдуму» не все було гладко. В історію однозначно ввійде сміливий і мужній учинок невідомих українських патріотів, які напередодні на території окупованого півострова, зокрема в найбільшому туристичному місті — Ялті, поширювали листівки, у яких закликали українських громадян не підтримувати входження Криму до складу Російської Федерації. У листівках кримчанам нагадували також, які «зручності» їх очікують після відділення від України та приєднання до Росії. Про цей учинок повідомив у *Facebook* кримський активіст Віталій Чорний і пообіцяв: «Кримські активісти-патріоти планують продовжувати цю добру справу по всіх містах».

Після зустрічі з Обамою Яценюк цілком сподівався, що США зроблять усе для збереження цілісності України: «Ми отримали дуже чітку заяву, що ЄС і США зроблять все можливе, щоби підтримати український народ і зберегти Україну. Ми закликаємо Росію дотримуватися міжнародних зобов'язань і відвести свою армію до казарм та почати діалог — без автоматів, танків і армії, а з дипломатією та політичними механізмами. Від імені уряду України хочу заявити, що ми повністю готові та відкриті до переговорів із Російською Федерацією»⁵⁹⁰.

Продовжувався терор проти проукраїнських активістів. Цього дня безслідно зникла четверта людина з тих, які активно намагався виступати проти незаконної анексії Криму, — активіст кримського Євромайдану Михайло Вдовченко. Зв'язку з ним не було вже два дні. «Крим-SOS» повідомив: «Зв'язок з 28-річним Вдовченком обірвався 11 березня після 15:00, коли він повертався з мітингу проти відокремлення Криму, який проходив у центрі Сімферополя. В останній розмові (близько 15-ї години) сказав, що йде додому через центр. Додому не повернувся. Більше ніхто з друзів і родичів його не бачив, телефон відключений».

Незадовго до свого зникнення Михайло написав у *Facebook*: «Я корінний кримчанин і патріот України, перебуваю зараз у Сімферополі.

Я заявляю: на жаль, у Криму сьогодні страшно бути українцем, страшно проявляти свою громадянську позицію. Я ношу на грудях стрічки кольорів прапора моєї країни — України: жовтий і синій. До мене підходять перехожі й кажуть, щоб я зняв, бо це небезпечно. Я не хочу боятися бути українцем в Україні».

Пізніше стало відомо, що Михайла захопили «самооборонівці» та доправили до захопленого приміщення Сімферопольського військкомату. Два дні він провів у підвалі, де його допитували представники російських спецслужб, піддаючи моральному й психологічному тиску, фізичному катуванню. Згодом, не домігшись від нього нічого, викрадачі випустили Вдовченка на волю.

13 березня запам'яталося хвилиною рейдерських захоплень великих підприємств — перших ластівок економічних злочинів кримських сепаратистів. Отримавши практично безконтрольну владу над Кримом, російські війська й сепаратисти зайнялися нестримним мародерством, яке триватиме на півострові протягом 2014–2015 років. На масовану кремлівську пропаганду українські патріоти в Криму відповіли своїми партизанськими діями — поширюючи листівки, проводячи акції протесту. Крим стікав кров'ю, проте не здавався.

14 березня. РУБЛЬ І ОСТАННІ СПРОБИ ЗАХОДУ ВЛАДНАТИ «КРИМСЬКИЙ КОНФЛІКТ»

У ніч на 14 березня Владислав Селезньов повідомив, що українські військові підняли прапор України в захопленій сепаратистами частині в Бахчисарай: «Відбувся ритуал підйому Прапора України. На вимоги російських солдатів прибрати флагшток українські офіцери відповіли відмовою. Зараз для недопущення провокацій із боку третіх осіб Прапор України охороняється українськими військовослужбовцями, також виставлено пост від військовослужбовців РФ, які перебувають на території автобату»⁵⁹¹.

Пізніше цю інформацію доповнив начальник штабу бахчисарайської частини підполковник Сергій Гундер: «Кримська аксьоновська „самооборона“ займається мародерством і при цьому погрожує нам зброєю. Виправдовуються тим, що це розпорядження особисто уряду Республіки Крим. Ми акції мародерства намагаємося припиняти. Але військове майно просто крадуть. Вони вже шляхом мародерства вивезли 11 одиниць військової техніки, певне майно, у тому числі обладнання зв'язку, майно продовольчої служби, паливо, н/з, поточне забезпечення».

О 1:45 Дмитро Тимчук повідомив, що російські військові везуть на північ від Керчі до Джанкоя системи залпового вогню «Ураган» і гармати великого калібру: «В ешелоні — 12 пускових установок і 10 транспортно-заряджальних машин. Раніше ми виявляли наявність у складі угруповання окупаційних російських військ лише РСЗВ „Град“. РСЗВ 9К57 „Ураган“ — це серйозно. Одного залпу вистачить, щоби стерти з лиця землі половину такого міста, як Сімферополь». У той же час, за словами Владислава Селезньова, російські війська продовжили переміщення по Криму: «Джерела із Джанкоя повідомили, що колона військової техніки чисельністю до 100 одиниць техніки (у її складі вантажівки та БТРи) висунулася старою дорогою в сторону Перекопа. За повідомленнями очевидців з Феодосії, у цей час посилена блокада 1-го окремого феодосійського батальйону морської піхоти. До блокади залучені 18 БТРів, 6 вантажівок, 1 командно-штабна машина і до 100 солдатів РФ»⁵⁹².

Дмитро Тимчук так згадує події цього дня: «Коли „зелені чоловічки“ або т. зв. „самооборона“ лізли на пости й захоплювали об'єкти, українським вартовим не треба було чекати якихось наказів, тим більше з Києва. Адже є Статут гарнізонної та вартової служби, який зобов'язує вартового на об'єкті, що охороняється, застосовувати зброю в разі нападу на нього або об'єкт. Відкривати вогонь було їхнім обов'язком відповідно до Статуту. Але ніхто не зробив жодного пострілу — далася визнаки згадана деморалізація й психологічна неготовність стріляти в людей».

Цього дня вперше на території Херсонської області в районі селища Чонгар українські прикордонники змогли затримати озброєного російського військовослужбовця, уродженця Чечено-Інгушської АРСР 1985 року народження на ім'я Рамзан Сусаров. Згідно з повідомленням керівника групи «Інформаційний спротив» Тимчука, пізніше Сусаров був переданий українським правоохоронним органам. При російському військовому знайшли автомат АК і 180 набоїв до нього, пістолет Макарова та бронежилет. Це підтверджувало інформацію, що за декілька днів до того озброєні російські спецпризначенці захопили селище Чонгар на території Херсонської області, для того щоби контролювати газонасосну станцію та інші стратегічні об'єкти на території селища.

На відміну від інших спецслужб, українська Служба зовнішньої розвідки до останнього чинила спротив спробам захопити її збройні кімнати та приміщення. Зокрема, цієї ночі в Алушті зафіксовано спробу штурму «зеленими чоловічками» місцевого відділення СЗР, щоправда, оскільки українські розвідники виявилися готовими до штурму, ця спроба провалилася.

На сайті Європейського суду з прав людини з'явився позов від України проти Росії у зв'язку з подіями в Криму. Відповідно до прес-релізу «Європейський суд із прав людини зобов'язав уряд Росії утриматися від будь-яких дій, які можуть зашкодити життю або здоров'ю цивільного населення на території України»⁵⁹³.

Журналісти повідомили, що зникли три активісти київського Автомайдану: Олексій Гриценко — син екс-міністра Анатолія Гриценка, Наталія Лук'янченко та Сергій Супрун. Востаннє їх бачили в Сімферополі біля ТЦ «Меган». В Інтернеті з'явилась інформація, що

за автомобілем автомайданівців, який рухався вулицею Севастопольською в напрямку офісу Меджлісу кримськотатарського народу на вулиці Шміта, була погоня. Щоправда, свідки пригоди так і не знайшлися. Пізніше журналісти написали, що затриманих автомайданівців «самооборонівці» Аксьонова завезли до центрального військкомату Сімферополя, де утримували без зв'язку з рідними та близькими.

Продовжувалися brutальні напади на журналістів. Цього дня від «самооборони» (а на сторінці Євромайдану у *Facebook* повідомили, що це були російські кадрові військові) постраждала група найбільшого норвезького телеканалу *NRK* при спробі в'їхати в Крим із Херсонщини — у них відібрали професійну знімальну апаратуру й навіть особисті речі. Але Сергій Аксьонов на питання журналістів *BBC* про численні напади на представників ЗМІ твердив, що нічого подібного не відбувається, і порадив постраждалим звертатися «до кримських правоохоронних органів».

У Крим, без перебільшення, повернувся 1937 рік. За повідомленням «Української правди», опівдні в Сімферополі озброєні люди відібрали в журналістів техніку під міським комісаріатом — після захоплення там розташувалася так звана «кримська армія». З приміщення вийшли озброєні автоматами люди з балаклавами на головах і почали розбивати техніку, викручували руки журналістам, що були поряд. У більшості журналістів відібрали техніку: планшети, телефони, камери. Черговий пояснив, що техніку відібрали, бо представників ЗМІ «просили не знімати». Журналісти стверджували, що всі вони перебували за межами комісаріату. Речі пообіцяли повернути «після перевірки».

О 3:27 Владислав Селезньов повідомив, що російські військові знеструмили частину окремої радіотехнічної роти в селі Уютне (в районі Євпаторії): «Як повідомив командир окремої радіотехнічної роти Олександр Юрга, сьогодні о 3-й ранку 11 військовослужбовців РФ на чолі з російським офіцером захопили технічні позиції підрозділу, дислокованого в с. Затишне в околицях Євпаторії, та знеструмили їх. Наразі українські військовослужбовці здійснюють патрулювання території для недопущення знищення військового майна»⁵⁹⁴.

Микола Балан так згадує сьогодні події цього дня: «У нас не захопили жодного містечка. Спроби були. У Кізілташі командир полку достатньо жорстко відреагував, до того, що він віддав наказ прийняти бій, адже всі були озброєні, і ті взагалі відійшли. У Сімферополі було декілька спроб — під час однієї з них машиною виламали на другому КПП запасні ворота. У результаті вони були відразу ж відкинуті, плюс наші військовослужбовці ще й пішли в контратаку й стали по периметру. Тоді довелося використати спецзасоби. Усі позиції були зайняті, був даний наказ відкривати вогонь на ураження в разі порушення периметру та нападу на військові містечка. Тут уже не треба наказу з Києва — згідно зі Статутом Збройних Сил військовослужбовець має на це право».

Турчинов видав указ, яким скасував декларацію про незалежність АР Крим та Севастополя: «Зупинити дію постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 11 березня 2014 № 1727-6/14 „Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя“ як такої, що не відповідає Конституції та законам України. Цей указ набирає чинності з дня його опублікування». Проте виконати його на практиці вже не вистачило ні сил, ні часу.

Єдиною політичною силою у Верховній Раді України, яка виступила проти розпуску Верховної Ради Автономної Республіки Крим, що не дивно, була Партія регіонів. Зокрема, один із найбільш одіозних представників режиму Януковича Михайло Чечетов цього дня зробив доволі неоднозначну заяву, у якій закликав до продовження діалогу з представниками сепаратистів, аргументуючи це тим, що якщо парламент АР Крим розпустити, то завтра не буде з ким вести діалог у Криму. Звичайно, такі дивні заяви членів колишньої партії влади викликали тільки роздратування в українському суспільстві.

Цей день запам'ятався ще однією невеселою новиною. Уперше в українській історії було демонтовано Державний Герб України. Сталося це на найбільшій офіційній установі півострова — будівлі Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Представники місцевої «самооборони» демонтували монументальний символ із центрального фасаду будівлі, лишивши тільки герб АР Крим, також вивісили там подарунок від делегації Володимирської області Росії — державний прапор РФ.

О 16:00 у соціальних мережах з'явилися повідомлення, що «самооборона» намагається штурмувати ще один об'єкт ЗС України. Частину «Цоколь» у Севастополі оточили нападники, загалом 60 озброєних «самооборонівців», які прибули на двох «КамАЗах» і вимагали допустити їх на об'єкт під приводом «необхідності огляду». Командування «Цоколя» ультиматум відкинуло.

З'явилася критика на адресу західних союзників щодо невиконання ними своїх зобов'язань перед Україною згідно з Будапештським меморандумом 1994 року. Таку заяву зробив один із найбільш авторитетних представників Республіканської партії США сенатор Джон Маккейн. У *Twitter* він написав: «Кожен український лідер, з яким ми зустрічались, запитує про військову допомогу — і ми маємо її надати».

Олександр Турчинов на зустрічі з Маккейном поскаржився, що «Росія не дала жодного сигналу про можливість мирного розв'язання конфлікту»: «Росія не прибирає свої війська зі східного кордону України. Сьогодні протистояння перейшло фактично на новий рівень: або переможе нова молода демократія, або тоталітарна завіса впаде на Україну».

Крім того, американці пробували якщо не домовитися, то хоча би зрозуміти, як далеко готова зайти Росія в протистоянні із Заходом. Глава Держдепу Джон Керрі, який раніше відмовився зустрічатися з Путіним, провів переговори із Сергеем Лавровим. Проте в підсумку Керрі визнав, що росіяни нічого не хочуть чути й досягти домовленостей стосовно Криму з ними не вдалося: «Путін не готовий приймати рішень по Україні до референдуму в Криму. <...> Ми вважаємо, що ратифікація рішення про включення Криму до складу Росії буде фактично анексією. <...> Якщо Росія наполягатиме на агресивному розв'язанні конфлікту, то підуть досить жорсткі санкції»⁵⁹⁵.

Позиція Росії, озвучена Лавровим, як завжди, була дуже зухвалою: «Крим для Росії означає набагато більше, ніж Комори для Франції чи Фолкленди для Великої Британії. Те, що в Криму всі відзначають відсутність якихось серйозних правопорушень, зумовлюється саме тим, що були вжиті додаткові заходи, що народні дружини самооборони були повні рішучості не допустити повторення того, що сталося на Майдані, де, до речі, і далі залишався наметовий табір»⁵⁹⁶.

Не просунувшись ні на йоту в переговорах, американці пообіцяли «швидко» відреагувати на референдум, якщо той відбудеться. Про це заявив офіційний представник Білого Дому Джей Карні: «Подивимося, як розгортатимуться події в найближчі кілька днів. Ми готові відреагувати, якщо референдум відбудеться в неділю»⁵⁹⁷.

Позицію США традиційно прийняли в НАТО. Альянс від самого початку не мав ілюзій стосовно справжніх намірів Росії. Більше того, своїми діями «зелені чоловічки» зробили величезний подарунок НАТО, адже військова агресія в Криму дала військово-політичному блоку друге дихання. НАТО тепер знову було потрібне, як і в кращі часи «холодної війни». Генсек НАТО Андерс Фог Расмуссен висловив своє бачення й підтримав Україну, щоправда, лише на словах: «Запланований на 16 березня так званий референдум в українській Автономній Республіці Крим буде прямим порушенням Конституції України та міжнародного права. Якщо він відбудеться, то не матиме юридичної сили чи політичної легітимності. Сьогодні ці проблеми були обговорені на засіданні всіх 50 членів програми „Партнерство заради миру“ в Раді Євроатлантичного партнерства на прохання нашого партнера України. Діалог і переговори повинні дати шанс на успіх по забезпеченню деескалації ситуації та політичного рішення»⁵⁹⁸.

У той же час глава місії України при Альянсі Ігор Долгов розказав, про що ще йшлося на засіданні і що не варто чекати миротворців НАТО в Криму. Ігор Долгов: «Україна не є членом НАТО, а отже, розраховувати на те, що війська НАТО загалом або декількох країн — членів Альянсу військовим шляхом братимуть участь у врегулюванні кризи в Криму, не доводиться. Для цього немає юридичних підстав. РЄАП однозначно засудила ситуацію, у якій опинилася Україна після окупації Криму. Усі висловилися на підтримку територіальної цілісності України та її незалежності й за потреби пошуку дипломатичних каналів подолання кризи»⁵⁹⁹.

Цього дня помічник Генерального секретаря ООН із прав людини Іван Шимонович на зустрічі в Києві з першим віце-прем'єром Віталієм Яремою заявив про наміри ООН розгорнути на території Криму спеціальну місію Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Щоправда, в ході телефонної розмови, яка відбулася між Генеральним секретарем ООН Пан Гі Муном та президентом

Владіміром Путіним, ця тема взагалі не обговорювалася, а російське дипломатичне відомство продовжувало наполягати на неможливості відкриття такої місії.

Зрештою ні місія ООН, ні місія ОБСЄ так і не змогли почати свою роботу на території Криму. Більше того, протягом 2014–2015 років навіть офіційні особи ООН та ОБСЄ жодного разу не були допущені на територію окупованого півострова, а всі спроби дипломатів потрапити туди зупинялися російським дипломатичним відомством.

Шимонович зробив у Києві заяву, що в окупованому Криму спостерігається зростання випадків порушення прав людини, що в ООН знають про факти необґрунтованого затримання, тортур, перешкод вільному пересуванню й жорстокого поводження на півострові. Шимонович також закликав до роззброєння всіх неурядових сил.

На сайті Кремля тим часом з'явилося повідомлення, що Владімір Путін провів телефонну розмову з Генеральним секретарем ООН Пан Гі Муном, у ході якої знову підтвердив, що вважає референдум у Криму легітимним: «Обговорювалася ситуація в Україні, зокрема з урахуванням майбутнього 16 березня ц. р. референдуму з визначення статусу Республіки Крим. Путін, зокрема, підкреслив, що рішення про його проведення повністю відповідає нормам міжнародного права й Статуту ООН»⁶⁰⁰.

На тлі активності ООН, ОБСЄ, урядів США та Євросоюзу різко виділялися своєю пасивністю країни СНД. Спроби МЗС України домогтися спеціального засідання в рамках СНД, аби отримати від них реакцію на брутальні дії Росії в Криму, завершилися нічим. Андрій Дешиця скаржився: «СНД і його учасники ніяк не реагують на вимоги України скликати екстрене засідання на рівні міністрів закордонних справ у зв'язку з останніми подіями в Криму. Дана організація не грає ніякої ролі, <...> ніхто не прореагував на ситуацію, коли одна з сусідніх країн збройним шляхом напала на іншу»⁶⁰¹.

В ексклюзивному коментарі для книги **Андрій Дешиця** розповів, чому країни СНД не підтримали Україну: «Країни — члени СНД були шоковані й боялися. Ми тоді головували в СНД й ініціювали проведення зустрічі міністрів закордонних справ країн СНД. Але ніхто на це не погодився. Молдовани були готові приїхати,

можливо — грузини. Але ніхто не підтвердив. Вони пояснювали це якимись дивними формулюваннями — мовляв, не на часі. Молдовська колега Наталя Герман казала, що вони готові, але за умови, що всі інші теж приїдуть. Вона проводила переговори з Грузією, і вони висловлювали готовність приїхати, якби й інші приїхали. І ми тоді прийняли рішення не проводити ради МЗС і заявили, що знімаємо із себе головування в СНД».

На фоні окупації Криму російські найманці та спецслужби почали розігрівати ситуацію на сході України, де напередодні відбулися зіткнення, у результаті яких загинули двоє людей.

Ігор Тенюх в ефірі програми «Шустер LIVE» на «Першому національному» назвав, наскільки в Криму знову збільшилась присутність російських військових: «За сьогоднішню ніч, за сьогоднішній день була передислокована ще додаткова чисельність військових Росії. І зараз загальна чисельність військових у Криму досягла 22 тисяч людей»⁶⁰².

На сайті *YouTube* з'явилося відео з 1-го Феодосійського окремого батальйону морської піхоти, який уже майже два тижні був заблокований морською піхотою ЧФ РФ, аксьоновськими «самооборонівцями», козачками і «тітушками». У частині також були дружини особового складу. На відео видно, як українські морпіхи копали траншеї й готувалися до відбиття атаки. Один з українських морпіхів каже в камеру прості слова: «Я стою тут для того, щоб у майбутньому мої діти, мої внуки, мої правнуки пишалися мною. Я стою за Україну». Інша російськомовна жінка морпіх-контрактник розповідає: «Я хочу жити у своїй країні, стояти на плацу під свій гімн, тому що це моя Батьківщина і ми тут вирости». Відео набрало близько 200 тисяч переглядів.

На центральних автошляхах і магістралях півострова небайдужі кримчани цього дня утворили багатокілометрові «живі ланцюги» проти сепаратистського референдуму. В акціях уздовж центральних автодоріг від Керчі до Феодосії далі на Сімферополь і Севастополь узяли участь тисячі активістів та прості кримчани — жінки, діти, чоловіки. Жодних нападів представників «самооборони» чи російських військових або спроб припинити ці акції протесту не зафіксовано.

Сепаратисти анонсували швидкий перехід на рубль, усупереч попереднім заявам про паралельне збереження української гривні. Віце-прем'єр Рустам Темиргалєв заявив, що перехідний період Криму займе десь до одного року, щоби «сформувати органи влади, переформатувати систему юстиції, навчити суддів, юристів для роботи за російськими законами», але вже у квітні зарплати, пенсії та ціни будуть у російських рублях. Сергій Аксьонов же заявив, що «всі бюджетні платежі в Криму вже переведені в російські банки», а вчорашнє обмеження на зняття готівки в 300 грн. прокоментував так: «Ніякої паніки, пов'язаної з готівкою в Криму, немає. Не вірте провокаторам, які відпрацьовують іноземні гранти».

Загалом Аксьонов заявив, що після референдуму в Криму не залишиться українських військових частин: «Я абсолютно впевнений, що всі військові частини, оскільки в нас ведуться переговори з командирами й солдатами, 17 березня перейдуть на сторону законного уряду або підуть у запас за законом. Ми гарантуємо виплату всіх грошових зобов'язань України перед військовослужбовцями, незалежно від того, з якого регіону вони призивалися. Ми дамо тим, хто не хоче служити в ЗС Криму, а надалі — Росії, можливість залишити територію автономії. Майно військових частин буде належати Автономній Республіці Крим»⁶⁰³.

Пообіцявши виплатити українським військовослужбовцям зарплати, самопроголошений прем'єр Криму зробив дуже провокативну заяву. Тепер розмови про спроби Росії та сепаратистів таємно підкупити українських військовослужбовців, пропонуючи командирам частин до 200 тисяч доларів або квартири в найбільших містах України, отримали несподіване підтвердження. Власне ніхто вже не ховався з цим підкупом — заява була зроблена офіційно й опублікована в усіх кримських медіа, контрольованих сепаратистами.

Аксьонов також переконував журналістів, що кримські татари братимуть участь у референдумі: «Це [рішення про бойкот. — *Прим. ред.*] не думка всього кримськотатарського народу, а думка Меджлісу, який не представляє думку всіх татар».

Тим часом розгорівся скандал із грошима, які українське Мінсоцполітики досі відправляло для виплат пенсій на рахунки кримського казначейства. Як можна було їх передавати в умовах, коли всі органи влади контролювалися самопроголошеним урядом?

Нарешті Мінсоцполітики заявило про ризик, що сепаратисти «використають не за призначенням» кошти, які виділив Київ для пенсіонерів у Криму. Міністр Людмила Денисова повідомила, що йдеться про суму 45,7 млн. грн.

Оскільки всі попередні дні тривали напади й захоплення прикордонних пунктів у Криму, було опубліковано останні дані, дуже невтішні. За повідомленням із сайту МЗС України, на 14 березня заблоковано (захоплено) та виведено з ладу в Криму 49 з 56 об'єктів Держприкордонслужби, зокрема 5 з 5 органів управління; 10 з 12 відділів прикордонної служби; 3 пункти пропуску. Крім того, захоплено 8 військових частин або підрозділів ЗСУ, блоковано ще 22, у 3 в/ч ЗСУ незаконно вилучено стрілецьку зброю та боєприпаси (АК — 137, ПМ — 60, набоїв — 28111).

Микола Балан ділиться спогадами про облогу «зеленими чоловічками» українських частин: «Були випадки, у Сімферополі наприклад, коли вони сперечалися, хто з них стоятиме біля КПП. Коли машини виїжджали, вони зупиняли — на якій підставі ви зупинили? хто ви такі? — можна було й проїхати, ми не дозволяли нас обшукувати. Але потім, коли, як ми дізналися, у Феодосії частина батальйону морської піхоти о третій годині ночі поїхала, частина залишилася, тобто вже не було батальйону, хоч із ким зв'язувався — з прикордонником, генералом Артюхом, — не було зв'язку, начальника УВС поміняли, призначили нового, прислали його з Києва, бо той написав рапорт, начальник СБУ взагалі просто зник, я досі не знаю, де він. Дзвоню в Севастополь у військову прокуратуру — хто вже поїхав на материкову частину України, хто там залишився, але написали рапорти, звільнилися — тобто нема з ким навіть поговорити, проконсультуватися».

Генпрокуратура оскаржила створення в Криму «народної дружини», зробивши подання знову до Окружного суду Києва: «Цими [антиконституційними. — *Прим. ред.*] постановами [влади Криму. — *Прим. ред.*] регламентована діяльність вищезазначених незаконно створених республіканських органів влади, які розташовані на території Автономної Республіки Крим, і передбачена їхня підконтрольність Верховній Раді АРК і Раді міністрів АРК, у той час як відповідно до положень чинного законодавства України зазначені

відомства підкоряються органам центральної виконавчої влади в Україні»⁶⁰⁴.

Цікава й абсолютно незвична подія відбулася на окупованому й тероризованому півострові. Бійці батальйону морської піхоти в Керчі обіграли у футбольному матчі російських військових, які базуються біля частини на Будмістечку та блокують її. Командир української частини по роботі з особовим складом Олексій Нікіфоров заявив, що це був товариський матч, а «гру провели, щоби підняти бійцям бойовий дух і показати, що конфлікти можна розв'язувати мирним шляхом, наприклад на футбольному полі»⁶⁰⁵.

Події дня **Олексій Нікіфоров** сьогодні описує так: «У нас команди ніхто не чекав. Яка мала бути команда? Відкрити вогонь. Але її і не могло бути. Немає ані воєнного стану, ані ворога. Адже цей „ворог“ за законом мав право там перебувати. За законодавством, за Харківськими угодами Чорноморський флот у кількості 20 із чимось тисяч осіб мав право перебувати на території Криму. І спочатку Крим захоплював Чорноморський флот або переодягнені десантники. До нас ось Темрюкський батальйон приїхав. Завдання українського керівництва полягало в тому, щоби реагувати на кожен крок окупантів.

Коли зайняли Верховну Раду Криму, можна було тоді їх легко вигнати. Але ніким було закривати — СБУ, „Альфа“, „Беркут“, вони явно не були на боці України. Але, наприклад, якби нам дали команду допомогти прикордонникам і будувати переправу (вона від нас була в півтора кілометрах), якби ми вчасно зміцнили переправу, ніякі „козачки“ б туди не полізли.

А вся техніка, все озброєння йшло через цю переправу. А хто їх міг стримати? Зміна — 10 прикордонників. Там і козаки були, і спецура переодягнена. Але київська влада могла давати об'єктивні завдання. Можна було залізницю розібрати — дали б команду, ми б стільки металобрухту напиляли з цих рейок, вони б досі їх відновлювали. Але всі боялися: а раптом це спровокує якісь відповідні дії? А далі вже пішло по накатаній. Коли ворогові дозволили пройти далі, він і пройшов. А команду „стріляти“ — ні, ніхто б не дав. Не мають права військовослужбовці стріляти у своїх».

Провокаційний документ був оприлюднений на сайтах «нової кримської влади». «Народний мер» Севастополя Алексей Чалий, заручившись підтримкою Кремля, видав розпорядження № 22 «Про гарантії прав громадян на соціальне забезпечення»: «У випадку, якщо мешканці міста з особливим статусом Севастополя на майбутньому 16 березня цього року референдумі проголосують за входження до складу Російської Федерації й до прийняття до складу Російської Федерації, влада Севастополя гарантує прийняття на себе соціальних зобов'язань перед громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства, зареєстрованими станом на 16.03.2014 р. на території міста з особливим статусом Севастополя з виплати призначених їм пенсій, допомог та інших соціальних виплат, а також із надання встановлених пільг та інших заходів соціальної підтримки відповідно до законодавства України станом на 21.02.2014 р. Для цього підприємства, установи та організації, що розташовані на території міста з особливим статусом Севастополя, до прийняття міста з особливим статусом Севастополя до складу Російської Федерації здійснюють сплату всіх податкових платежів, а також платежів на пенсійне забезпечення та соціальне страхування до бюджету міста з особливим статусом Севастополя за раніше встановленими тарифами (ставками)»⁶⁰⁶.

Увечері Владислав Селезньов повідомив, що троє неідентифікованих людей зі зброєю в руках прибули в розташування Сімферопольського військового госпіталю та викрали його начальника полковника ЗСУ Євгена Пивовара.

14 березня принесло новини, які справді хотіли чути ті жителі Криму, що прагнули стати громадянами Росії. Самопроголошена влада пообіцяла їм швидкий перехід на російський рубль і підвищення соціальних виплат до рівня загальноросійських. Частково ці сподівання виправдаються вже у квітні — пенсії та бюджетні виплати їм таки збільшать, проте ейфорія швидко згасне разом зі стрімким збільшенням цін на продукти харчування, ліки та комунальні платежі. Російський фінансовий рай виявиться черговим блефом. А поки люди прагнули головного — спокою й миру на рідній землі. Очікування, які теж уже зовсім скоро будуть брутально знищені новою владою.

15 березня. «ДЕНЬ ТИШІ»

Сепаратисти та російські окупанти ретельно готувалися до 16 березня — дня «загальнокримського референдуму». Ці вихідні стали останніми, коли півострів де-факто залишався нічийм, адже раніше Верховна Рада проголосувала за його «незалежність». Субота 15 березня була офіційно оголошена «кримською владою» як «день тиші». Голова комісії з підготовки до «загальнокримського референдуму» Михайло Малишев виступив зранку із заявою, що в суботу і неділю будь-яка агітація категорично заборонена. Громадське життя на півострові завмерло в передчутті непоправного.

Як стверджували кримські активісти та незалежні журналісти, насправді підготовка до референдуму тривала за багаторічною кримською традицією. Хоч як росіяни силувалися й поспішали показати, що на півострові відбуваються суттєві зміни, насправді все проходило по-кримськи: неквапливо й неспішно. Кримчани завжди були пасивні під час виборчих кампаній — явка тут була нижчою від загальноукраїнської. Цей референдум винятком не став, тому намальовані 83,1% аж ніяк не відповідали дійсності й досягалися завезенням багатьох російських громадян, адже місцеві виборчкоми дозволяли голосувати навіть за російськими паспортами — і козачкам, і російським військовим. При цьому найменшою була явка саме в Севастополі — найбільшому проросійському місті Криму. А от Східний Крим — Ленінський, Феодосійський райони, Керч — дав найбільшу явку, що додатково підтвердило факти завезення російських громадян: вони не від'їжджали надто далеко від Керченської протоки, якою діставалися Криму.

Розповідає польський політолог та журналіст **Пьотр Андрусечко**: «Мені здається, що явка була більша ніж 35% — це точно. Спочатку я був у Бахчисараї, пізніше поїхав до Севастополя. Бахчисарай — специфічний, тому що там явка така висока також не могла бути, через те, що там є один район у місті, де повністю мешкають кримські татари, там взагалі не відкрилася жодна дільниця. У самому Сімферополі я бачив російські військові вантажівки. Вони були у дворах, на вулицях, вони були практично в усіх районах, де були ще українські військові, ті частини

українських військових. На дорогах ми бачили поодинокі бронетранспортери».

Газета «Сегодня» опублікувала статтю про ситуацію в Криму перед референдумом. За словами журналістів, незважаючи на те, що оголошення про референдум розклеєні по всьому Севастополю, у них склалося враження, що місцева влада все робила неспішно: «Біля місцевого виборчкому в будівлі міськради вчора було порожньо. Мало того — тут не було навіть вівіски, яка б повідомляла кримчанам, що всередині розташовується виборча комісія. Трохи далі, у скверику, збиралися російські телеканали. Поки їх тут два — „Россия-24“ і „НТВ“. Ми сходили й на дільниці в центрі, де, за повідомленнями місцевої влади, повним ходом іде підготовка до виборів. Але там порожньо. Вивісок немає. На території — теж нікого. У центрі міста — теж „нововведення“: якщо пару днів тому Адміральська бухта була закрита тільки буксирами, то в п'ятницю там уже чергував військовий корабель. А другий увійшов в бухту прямо на наших очах». Також «Сегодня» вдалося знайти в Севастополі міліціонера, який підтримував єдність України, але не знав, що далі йому робити у Криму: до Росії він не хотів, а їхати на материкову частину було боязко, аби там його не прийняли за «шпигуна»: «Коли на Майдані все почалося, я посварився майже з усіма друзями. Адже розумів, що люди вийшли тому, що їм набридло жити в бандитській країні. А тут, у Криму, як по сигналу, все включилося: і російські канали, і пропаганда, і речівки. Люди — як зомбі. Усьому вірять»⁶⁰⁷.

Уранці Владислав Селезньов повідомив про активне перекидання російської військової техніки, щоби не дати можливості українським підрозділам зайти на півострів із півночі: «З Феодосії джерела повідомляють, що опівночі через Владиславівку [селище під Феодосією. — *Прим. ред.*] в напрямку Джанкоя прослідувала колона військової техніки РФ. У її складі близько 50 одиниць, зокрема „КамАЗи“ з броньованими кунгами, вантажні автомобілі, які тягнуть близько 20 одиниць ствольної артилерії, бензовози».

За свідченнями українських медіа, російські військовослужбовці не на камеру зізнавалися, що відносно спокійна ситуація на півострові повністю поміняється після того, коли відбудеться референдум. Ніхто не робив таємниці, що російські спецназівці були готові до будь-якого

сценарію, зокрема й до силового придушення протестів, але всі ці плани були чітко прив'язані до 16 березня — очевидно, російській генштаб розробив і роздав своїм військам на території півострова інструкції на випадок протидії з боку проукраїнських активістів або українських військових після 16 березня.

У мережі виклали відео, як росіяни затоплюють ще один корабель в озері Донузлав поблизу Євпаторії. Корабель пішов під воду поряд із раніше затопленим протичовновим судном «Очаков», аби не дати українським суднам вийти у відкрите море⁶⁰⁸.

Микола Балан так згадує події 15 березня: «Перемовниками до наших частин приходили різні люди. Здебільшого то були їхні активісти, типу „самооборони“: „Віддайте наказ, аби склали зброю, нащо вони лякають народ зброєю?“ — „Так ми ж не лякаємо, ми в себе в містечках“. Ми організували нормальну оборону: мішками заклалися, на дахах поставили спостерігачів і снайперів, кулеметні гнізда поставили. У

Севастополі намагалися кілька разів штурмувати, але там не через ворота, а спочатку ставили спостерігачів і патрулі, а потім намагалися ввійти через огорожу. Теж були відкинуті черговим підрозділом. У Євпаторії, де паливно-мастильні склади, намагалися зайти з паркової зони — теж їм не вдалося. Коли ми їм казали, що будемо стріляти, ініціатива й бажання штурмувати відразу відпадали».

Цього дня напередодні загальнокримського референдуму багатотисячні протестні акції відбулися в Москві, Санкт-Петербурзі, Єкатеринбурзі та інших містах. Декілька днів перед тим в російських акаунтах у соцмережах, акаунтах російських популярних громадських діячів, представників опозиції почали з'являтися пости із закликами прийти на акції протесту в Москві та інших російських містах, щоби висловитися проти самопро-голошеного референдуму в АР Криму та Севастополі та щоби закликати проти війни з українським народом. Найбільша акція відбулася в Москві, за участі багатьох лідерів опозиції та діячів культури, зокрема Андрія Макаревіча і Бориса Немцова. Учасники маршу несли державні прапори України, Росії, російських опозиційних громадських об'єднань і партій, скандували

гасла «Банду геть!», «Нет войне!», «Украина, мы с тобой!», «Муаммар Каддафи — Путин».

ВР України сьогодні розпустила парламент Криму: «Відповідно до пункту 28 частини першої статті 85 Конституції України, абзацу п'ятого частини першої статті 22 Конституції Автономної Республіки Крим, частини шостої статті 4 Закону України „Про Верховну раду Автономної Республіки Крим“, враховуючи висновок Конституційного суду України у рішенні № 2-рп/2014 від 14 березня 2014 у справі про проведення місцевого референдуму в АРК щодо порушення Верховною Радою Криму Конституції України, Верховна Рада України постановляє достроково припинити повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим». Голосів «за» від Партії регіонів — 19, «Батьківщини» — 83, «Суверенної України» — 30, «Економічного розвитку» — 30, «Свободи» — 35, КПУ — 0, позафракційних — 4. Це було правильне рішення, проте вже без жодних наслідків.

Не зважаючи на суботу, нелегітимний уже парламент Криму ухвалив своє рішення у відповідь: «Після того як Державний комітет України з телебачення та радіомовлення залишив українських телеглядачів без російських фільмів і серіалів, їм доводиться задовольнятися нескінченим серіалом під назвою „Засідання Верховної Ради України“ з до болю знайомим сюжетом — нелегітимна влада в Києві продовжує штампувати нелегітимні рішення. Черговий епізод цього серіалу, присвячений цього разу Криму, знятий у кращих традиціях жанру „театру абсурду“: 15 березня Верховна Рада України прийняла постанову, якою достроково припинила повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим»⁶⁰⁹.

Услід за США, ЄС, НАТО, ОБСЄ і ООН нелегітимним «референдум» у Криму визнала й Венеціанська комісія, як написало «Дзеркало тижня»: «Експерти Ради Європи з конституційного права заявили, що майбутній референдум в Криму 16 березня про приєднання до Росії є нелегітимним. Венеціанська комісія мотивує свій висновок тим, що можливість проведення такого референдуму не передбачена ні українською, ні кримською Конституціями. Експерти також вказують на той факт, що умови для проведення цього референдуму не відповідають демократичним стандартам»⁶¹⁰.

Заступник голови ЦВК України Андрій Магера заявив, що формулювання питань на нелегітимному референдумі в Криму мають

маніпулятивний характер: «Так званий бюлетень, який пропонується в Криму, при найменшому аналізі викликає багато питань у фахівців. <...> Але я боюся іншого: хоч би як заповнював бюлетень хтось із кримчан, його трактуватимуть інші. У самому формулюванні мають місце маніпуляційні технології — не хто як голосуватиме, а хто як буде вважати й трактувати це»⁶¹¹.

Продовжувала погіршуватися ситуація з безпекою журналістів. Представники каналу [икГБі:geatTU](https://www.youtube.com/channel/UCBtgeatTU) повідомили, що в Севастополі під час виконання редакційного завдання зник їхній оператор Олег Балабан. За свідченнями очевидців, його затримала група озброєних людей.

На жаль, справдився прогноз Дмитра Тимчука, який попереджав, що Крим без Херсонщини Росії нецікавий. О 13:30 УНІАН розповсюдив шокуючу новину. 15 березня в районі українського селища Стрількове на Херсонщині висадився черговий десант «зелених чоловічків» загальною кількістю близько 80 людей. Десант підтримували 4 бойових вертольоти і 3 бойові машини. Українські силовики самовільно залишили блокпост і втекли звідти. МЗС України надіслало ноту протесту до російського МЗС, у якому висловило рішучу категоричну незгоду з діями російських військовослужбовців. Міноборони України від опівдня почало поширювати інформацію: «Для негайного реагування на провокацію з української сторони були підняті сили армійської авіації Сухопутних військ Збройних Сил України, а також сили аеромобільного батальйону. Відсіч була дана негайно. Російські військовослужбовці повернулися на колишнє місцезнаходження»⁶¹².

Проте громадські активісти, зокрема Дмитро Тимчук, розповіли протилежне: «За даними групи ІС, поширювана зараз МО України інформація про те, що „росіяни відступили“, на даний момент (18:00) не відповідає дійсності. Ситуація видається такою. Група російських військовослужбовців чисельністю близько 70 чол. прибули на Арабатську стрілку в районі села Стрількове в Херсонській області. Наразі до місця подій підтягуються наші десантники. З абсолютно незрозумілих причин станція не перебувала під охороною. Незрозуміло, чому українська армія раніше не блокувала перешийок (точніше — перешийки), що з'єднують Крим із материком»⁶¹³.

Дмитро Тимчук говорить про події річної давності: «На секунду уявімо, що український солдат вистрілив і вбив „зеленого чоловічка“, який виявився військовослужбовцем ЧФ РФ, тобто російським військовим, який (на відміну від нинішніх російських військовослужбовців на Донбасі) цілком легально перебував на території Криму відповідно до угоди між Україною й Росією про умови базування ЧФ РФ. По суті, це — привід для повномасштабної агресії. Пішов би на неї Путін? Ураховуючи його неадекватність протягом 2014–2015 років, у це легко повірити. Але це зараз, через понад рік війни, ми чудово розуміємо, що, хоч яким би сильним був противник, свою країну треба захищати. А тоді сама думка про можливу повномасштабну війну з Росією валила в шок».

Пізніше, за повідомленням Укрінформу з посиланням на сільського голову Стрілкового Олександра Пономарьова, російські військові нібито «вибачилися» за «помилкову» висадку на Херсонщині: «Як повідомили [російські. — *Прим. ред.*] військові, їхнє завдання — забезпечити охорону газоперекачувальної станції та розташованих неподалік трьох бурових свердловин „Чорноморнафтогазу“. Вони зазначили, що в них, мовляв, є інформація про те, що на цих об'єктах готуються терористичні акти. Охоронятимуть вони ці об'єкти, за їхніми словами, стільки, скільки треба буде для виконання завдання»⁶¹⁴. Пономарьов же пояснив, що він разом із прокурором району та начальником райвідділу міліції виїхали на місце події для з'ясування, з якою метою прибули російські військовослужбовці. Вони розповіли, що «переплутали» місце висадки, тому висадилися фактично на околиці села. Зрозумівши, що помилилися, вони відійшли до газоперекачувальної станції, яка розташована за блокпостом українських прикордонників.

«Українська правда» з посиланням на місцевих жителів повідомила, що РФ завезла до Криму зенітно-ракетний дивізіон С-300 у складі 4 батарей ешелонам із 25 вагонів. Із дивізіоном прибула інженерна техніка — 4 танкових тягачі, пересувні дизель-генератори, автоцистерни та 4 автомобілі «УАЗ». Близько 18:00 ешелон прибув до с. Гвардійське Сімферопольського району.

Владислав Селезньов у *Facebook* повідомив, що російські снайпери провели розвідку місцевості навколо фотограмметричного

інформаційного центру (ФІЦ) Головного управління оперативного забезпечення ЗСУ в Сімферополі: «Офіцери 13 ФІЦ у Сімферополі повідомляють, що сьогодні о 18:20 російські солдати провели рекогносцировку місцевості навколо військової частини. Близько десятка солдатів РФ, зокрема снайпери, оглянули прилеглу територію. Снайпери побували на дахах довколишніх будинків»⁶¹⁵. Ця незначна на перший погляд інформація набуде зовсім уже конкретних трагічних рис 18 березня, коли неідентифіковані особи (одна з версій, що це були російські снайпери) двома пострілами в серце вб'ють 36-річного українського прапорщика, корінного сімферопольця Сергія Кокуріна.

Із Севастополя надійшла ще одна погана новина. Невідомі озброєні особи прямо з храму Успіння Пресвятої Богородиці УГКЦ викрали отця Миколу Квича.

Із Тамані до Криму почали масово завозити козачків, що дало привід журналістам донецького видання «Острів» назвати їх привітом від Януковича. За свідченнями очевидців, через Керченську переправу прибули декілька десятків автобусів із номерами російського регіону Ростов-на-Дону. Автобуси рухалися трасою Керч — Феодосія і далі до Севастополя. Козачки в Севастополі, прямо на головній площі Нахімова приймають присягу служити на благо міста та Криму.

Тим часом «зелені чоловічки» не сиділи склавши руки, а захопили будівлю військової прокуратури в Севастополі.

Офіційний представник ОБСЄ Кеті Бьортон написала у *Twitter*, що організація не спостерігатиме за референдумом у Криму, оскільки для цього не було офіційного прохання від уряду України.

Українське МЗС висловило своє обурення рішенням Росії накладити вето на проект резолюції Радбезу ООН по ситуації в Криму: «Ставши єдиною країною, яка виступила проти рішення, спрямованого на деескалацію ситуації в Україні, Росія поставила себе в ізоляцію не лише в Раді Безпеки ООН, але й у світі загалом».

Росія «пояснила» своє рішення через свого одіозного постпреда Віталія Чуркіна: «Щодо Криму, такий випадок, очевидно, виник у результаті правового вакууму, що з'явився у зв'язку з неконституційним збройним державним переворотом, здійсненим у Києві націонал-радикалами в лютому 2014 року, а також як результат прямих погроз з боку останніх навести „свій порядок“ на території всієї України»⁶¹⁶.

Андрій Дешиця так згадує в ексклюзивному коментарі для книги: «Вважаю, це була спроба зробити ще один блицкриг. Була небезпека, що вони спробують йти далі. Про це мене попереджали кілька колег, зокрема Сікорський. У них були свої джерела інформації. Неабияке значення мала реакція Заходу — вони почали більш жорстко реагувати. Тоді Меркель почала телефонувати Путіну, бо він ні з ким іншим спілкуватися не хотів».

За день до незаконного референдуму нечисленна акція, яка об'єднала близько 200 проукраїнських активістів, попри «день тиші», відбулася в кримській столиці. Учасники тримали в руках плакати «Крим — це Україна!», «Ні — війні!», «Путін, йди!», українські державні прапори. На відміну від попередніх днів, поліція й козачки не намагалися завадити її проведенню, і вона зрештою закінчилася мирно, учасники проукраїнського мітингу розійшлися по домівках.

На іншому кінці України, у Донецьку, мітингували з протилежними намірами — за Росію, що широко висвітлювали російські телеканали. У програмі «Вести» повідомили, що в центрі Донецька зібралося близько 5 тисяч громадян, які прийшли з російськими прапорами й скандували гасла на підтримку політики Росії. Безумовно, ці мітинги передували створенню так званої Донецької Народної Республіки. На акції було багато георгіївських стрічок і російських прапорців, які роздавали організатори. Учасники скандували: «Донбасс, вставай!», «Референдум!», «Свободу Павлу Губареву!» та «Россия! Россия!».

Представник Президента України в Криму Сергій Куніцин назвав завтрашній референдум фарсом: «Я думаю, що, тільки-но піде фактор сили, повірте мені, багато депутатів кримського парламенту говоритимуть, що їм це приснилося і вони цього не робили. Я ж їх усіх знаю. І референдум демонізувати не треба. Ми чомусь думаємо, що якщо завтра 16 березня проголосують, то 17-го Крим вже — не український. Дурниця це все. Потрібно до цього ставитися як до фарсу й непорозуміння»⁶¹⁷.

Як і обіцяв глава ЦВК із проведення референдуму Михайло Малишев, сепаратисти вирішили провести екзит-пол, але дозволили це лише одній організації: «Тільки одна соціологічна група до нас звернулася й отримала відповідне право. Ця організація називається „Республіканський інститут соціологічних та політичних досліджень“.

Діяльність будь-яких інших організацій у цьому напрямку буде незаконна»⁶¹⁸.

Колишній радник Путіна з економічних питань Андрей Ілларіонов цього дня зробив запис у своєму *іічерітаї*, давши достатньо точний прогноз ближчого майбутнього Криму: «І Абхазія, і Південна Осетія були перетворені на військові бази, яких досі не існувало. <...> І плани Путіна — там будуть перебувати війська, багато військ. Це буде колосальна гігантська військова база. У Криму, можливо, залишаться ще санаторії для офіцерів спецслужб, армії, ФСБ і більше нічого. Для забезпечення цієї великої військової бази не потрібні 2,5 млн. людей. Тим більше там не потрібні ті, хто не будуть лояльними до нової влади. Тому відбудеться зміна етнічного складу території. Грубо кажучи — етнічні чистки, депортації різного роду»⁶¹⁹.

У Держдумі тим часом уже готувалися відкорковувати шампанське. Апарат російського парламенту роз'яснив, за якою саме процедурою «приєднуватимуть» Крим. Декларація про незалежність, прийнята парламентом Криму, відкрила для нього шлях, який дозволяє скористатися нормами російського конституційного законодавства, зокрема федеральним конституційним законом «Про порядок прийняття в РФ і утворення в її складі нового суб'єкта РФ»⁶²⁰.

О 21:55, за повідомленням «Євромайдан-SOS», у Сімферополі люди «генерала» Кузнецова увірвалися до готелю «Москва» на виїзді в напрямку Ялти й погрожували всіх розстріляти: «Коли силовики увірвалися, у холі готелю з'явився такий собі генерал Кузнецов, який представився [главою. — Прим. ред.] міноборони Криму. Він повідомив, що озброєні люди — це збройні сили Криму, вони тут з'явилися через дезінформацію, „по ложному вызову“ і що нічого насправді тут не відбувається. Він також пообіцяв, що відібрані незадовго до того в журналістів флешки будуть їм повернуті. Після цього з готелю вийшли дві групи (орієнтовно по 6–7 осіб) озброєних людей у масках. Вони поводитися дуже грубо, розпихували людей, у тому числі жінок, погрожували всіх розстріляти, били прикладами автоматів по камерах»⁶²¹.

Французький президент Франсуа Олланд зробив заяву, у якій попередив, що у випадку погіршення ситуації в Криму Росію чекає заморожування співпраці з Францією в оборонній сфері. Це був

перший дзвоник щодо проблем із передачею російським ВМС вертольотоносців «Містраль».

Сергій Аксьонов уже декілька днів не приховував намірів організаторів референдуму. Цього дня у *Twitter* він безапеляційно заявив: «Референдум пройде все одно, і він буде невблаганним і безапеляційним, Крим стане частиною Росії».

А от що каже відомий кримськотатарський журналіст **Осман Пашаєв**: «Пам'ятаю, що я не спав кілька днів. І в клінічному плані відчуваєш, що втрачаєш глузд. Це будь-який психіатр скаже — ефект зміненої свідомості. Стільки не може не спати людина. Але після 16 березня виникає відчуття: усе, це сталося. Не те щоб я змирився — примирення не було до 18 травня, поки мене самого не затримала „самооборона“. Жорстко було. У нас відібрали техніку, тримали обличчям вниз, як арештантів. Нашу групу не сильно били — тільки по ногах. І звідти передали до міліції, ФСБ. По суті, нас пограбували — відібрали планшети, роутери, комп'ютери, камери, гроші теж, на всяк випадок.

Мене зробили свідком у справі про вбивство „Беркута“ на Майдані. І носії оформляли як речові докази. Тобто висмоктані з пальця речі, щоби виправдати вилучення у мене техніки».

Українські медіа цього дня з посиланням на колишнього лідера Меджлісу кримськотатарського народу Мустафу Джемілева повідомили, що в Криму, на території села Земляничне Білогорського району було знайдено понівечене тіло кримського татарина. Пізніше виявиться, що це тіло Решата Аметова, батька трьох неповнолітніх дітей, якого кількома днями раніше за одиночний пікет напроти Радміну затримали та вивезли в невідомому напрямку «самооборонівці». Нині понад річне розслідування вбивства Решата Аметова поліцією Криму так і завершилося нічим.

«День тиші» напередодні референдуму насправді виявився не таким вже й тихим. Сепаратисти й Кремль поспішали зачистити інформаційне поле напередодні незаконного референдуму, тероризуючи журналістський корпус, який з'їхався до Криму з багатьох країн. Півострів і весь світ, хто зі страхом, а хто в передчутті тріумфу, завмерли перед завтрашнім днем. У неділю, 16 березня, вирішувалась доля не лише Криму, а всього світового порядку, що

встановився після Другої світової війни. Усіх кордонів і міжнародного права, сформованих унаслідок Ялтинської конференції, яка відбувалася тут 4–11 лютого 1945 року. Очевидно, напередодні 70-ї річниці цієї події Володимир Путін уважав своєю місією завершити історію пост'ялтинського світу та почати писати нову главу — нової Росії й нового світу, де Росія знову почувалася б наддержавою. До цієї амбітної мети залишався всього один день. І цей день настав уже завтра.

16 березня. СУДНИЙ ДЕНЬ

«Загальнокримський референдум» мав стати останнім «штрихом» в автопортреті Владіміра Путіна під назвою «Собиратель русских земель». Тиск Заходу, дипломатична криза у стосунках з Україною, США, ЄС та багатьма іншими країнами — здавалося, уже ніщо не могло зупинити президента РФ на його шляху відновлення Росії в статусі *superpower*. 16 березня мало стати для Путіна днем, коли розпочнеться зворотний відлік процесу, що його переживала Росія від 1991 року — року «найбільшої геополітичної катастрофи», за його визначенням, року розпаду Радянського Союзу.

У ніч на 16 березня в Армянську на території однієї зі станцій техобслуговування група невідомих у формі Збройних Сил РФ та спецпідрозділу «Беркут» обстріляли з вогнепальної зброї два приватних автомобілі, на яких були встановлені українські прапори⁶²².

Численні факти нападів зі стріляниною на проукраїнських активістів були зафіксовані кількома днями раніше, зокрема про обстріли їхніх автомобілів, на яких була встановлена українська символіка чи символіка українських громадських організацій, заявляла українська активістка Шура Рязанцева. Крім того російські «зелені чоловічки», представники «самооборони» й козачки продовжували мародерствувати на території захоплених ними українських військових містечок.

Як повідомляли українські військовослужбовці та журналісти, захоплені українські військові частини перетворилися просто на звалище металобрухту. Усе, що можливо, уся техніка виривалася та вивозилася, а все інше, що залишалося, російські війська та представники «самооборони» повністю знищували. Не гребували нічим, крали автотранспорт, особисті речі українських військових, членів їхніх сімей, навіть паливо. Владислав Селєзньов повідомляв: «Сьогодні вночі на базу зберігання ПММ [паливно-мастильних матеріалів. — Прим. ред.], яку раніше захопили сили „самооборони“ Криму, прибули 25 невідомих осіб, зокрема 8 автоматників, які, пред'явивши мандат від кримського уряду, розкрили ємності для зберігання палива. Наразі цивільні „наливники“ — два

сорокап'ятикубових і один восьмикубовий бензовози готові до вивозу дизельного палива з бази зберігання ПММ»⁶²³.

О 8:00 у Криму стартував нелегітимний «загальнокримський референдум». Самопроголошений уряд Аксьонова прозвітував, що в Республіці Крим відкрилися 1205 дільниць для голосування. Зміст «Бюлетеня для голосування на загальнокримському референдумі 16 березня 2014 року» відповідав затвердженому.

Українські активісти й журналісти зафіксували численні випадки видачі бюлетенів громадянам Росії. Проголосувати змогла й журналістка «Української правди» Катерина Сергацкова — уранці вона дописала у *Facebook*: «Ну що, друзі. Референдум можна вважати відкритим! Я, громадянка Росії, з пропискою в Сімферополі, отримала бюлетень зі словами: „Ну, раз ви тут мешкаєте, значить, можете голосувати“. Тітонька, не знайшовши мене в списках, просто вписала моє прізвище в інший список. Ось так»⁶²⁴.

Кримський блогер **Ліза Богуцька** розповідає, що робила в день так званого «референдуму»: «Ні я, ні мої знайомі на „референдум“ не пішли. Тільки деякі пішли й на бюлетенях написали: „Путін, будь ти проклятий“, „Крим — це Україна“ або просто рвали їх. Але з моїх союзників ніхто не пішов.

Ми того дня весь цей час щось робили. Я спостерігала через Інтернет за дільницями. Деякі кримські татари пекли чебуреки, запрошували друзів, щоби відтягнути їх від виборчих дільниць, зібрати більше людей навколо себе. Українці теж варили борщ, робили вареники».

О 10:39 глава ЦВК Курултаю, активіст кримськотатарського національного руху Заїр Смедляєв повідомив у *Facebook*: «Процес фальсифікації голосування, так званого референдуму в повному розпалі! Незважаючи на свої ж прийняті правила гри, самі ж їх і порушують. Учора й сьогодні, незважаючи на оголошений день тиші, усе місто прикрашене бігбордами, що запрошують проголосувати за Крим у складі Росії, над адміністративними будівлями розвиваються російські прапори. У Бахчисарайський район на автобусах завезли „летючих голландців“, очевидно, будуть роз'їжджати по ділянках і вкидати бюлетені. Знову ж у голосуванні беруть участь і громадяни Росії»⁶²⁵.

Для підвищення явки використовувалась також відома технологія голосування «на дому». До тих, хто не хотів брати участь у псевдореферендумі, приходили представники виборчих комісій і вимагали йти на виборчі дільниці. Тим, хто не хотів або не міг самотійно пересуватися, давали можливість голосувати в пересувних скриньках. При цьому члени виборчкомів мали при собі виборчі списки, здійснювалася також відеофіксація голосування. Оскільки десять днів тому члени ЦВК офіційно оголосили про блокування доступу до електронного реєстру виборців із території АРК та Севастополя, ці списки, очевидно, склалися за якимись заздалегідь підготовленими електронними базами, створеними попередньою адміністрацією півострова.

Об 11-й годині «Українська правда» написала, що до тих, хто не йде на псевдореферендум, приходять додому, для переконливості — разом із міліцією. «Чоловік носить „скриньку“, жінка — список, із яким звіряється. „Їм навіть дільниці не потрібні“, — повідомила людина, яка зняла це на відео. Одна жінка проголосувала прямо на вулиці»⁶²⁶.

При цьому, як свідчили очевидці, у місцях компактного проживання кримських татар, зокрема в Бахчисарайському, Білогорському та Сімферопольському районах, у деяких населених пунктах виборчі дільниці взагалі не були створені. Організатори референдуму, очевидно, добре усвідомлювали настрої кримських татар і тому вирішили не створювати собі штучних проблем із фальсифікації результатів. Відсутність дільниць підтвердив голова Бахчисарайської райдержадміністрації Ільмі Умеров і пояснив це відсутністю кандидатів у члени комісій. Умеров також закликав жителів Бахчисарая не піддаватися на провокації, залишатися толерантними й мудрими та не брати участі в референдумі.

Про організацію референдуму нашвидкуруч свідчили й інші факти. У Чорноморському районі, згідно з даними сайту «Корреспондент», не працював телефонний зв'язок, а в Білогорському районі на дільницях 54 і 55 було відсутнє світло.

Для створення позірної законності загальнокримського референдуму та враження присутності іноземних спостерігачів російська влада за кілька тижнів почала зв'язуватися й домовлятися з кремлівськими агентами з Європи. За повідомленнями українських

громадських організацій, зокрема «Євромайдан-SOS», до Криму й Севастополя літаками з РФ, оминаючи Україну, масово прибували представники ультраправих і неонацистських організацій з усього Євросоюзу, наприклад представниця угорського праворадикального «Йоббіка» Бела Ковач, антисеміт Зоран Радончич, грек-сталініст Ангуракіс. Звісно ж, як і очікувалося, спостерігачами на кримський псевдореферендум приїхали росіяни, про що повідомило «Сьогодні»: «У спостереженні за референдумом беруть участь керівники виборчих комісій Дагестану, Башкирії, Татарстану, Кабардино-Балкарії, Карачаєво-Черкесії, Белгородської та Воронежської областей і Краснодарського краю»⁶²⁷.

При цьому путінським агентам з Європи створювалося максимальне сприяння, а представникам західних медіа, що цього дня масово прибували до Криму, створювалися всі можливі перешкоди. «Центр журналістських розслідувань» повідомляв про численні випадки недопущення представників європейських, американських медіа на територію виборчих дільниць: «На виборчу дільницю № 08069, розміщену в будівлі сімферопольської школи № 10, де сьогодні вранці на референдумі про статус Криму голосував самопроголошений прем'єр-міністр АР Крим Сергій Аксьонов, представників *Agence France Presse* та інших видань не пропустили, незважаючи на те, що у них були акредитації»⁶²⁸. Цього дня також стався скандал з українським депутатом з Одеси Олексієм Гончаренком, якому вдалося пробратися на цю виборчу дільницю.

Ще до обіду Аксьонов пообіцяв каналу «Россия-24»: «Завтра в нас буде сесія о 10:00 у Верховній Раді Криму, яка затвердить вже результати референдуму і де буде прийнято ще ряд організаційних питань»⁶²⁹.

Арсеній Яценюк пообіцяв покарати всіх причетних до сепаратизму: «Українська держава знайде всіх розпалювачів сепаратизму й розколу, які зараз під прикриттям російських військових намагаються знищити українську незалежність. Ми знайдемо всіх, через рік, через два, викличемо до суду й судитимемо в українських та міжнародних судах. Земля під ногами буде горіти»⁶³⁰.

Очевидно, розуміючи безплідність будь-якого спротиву й безперспективність спроб завадити проведенню референдуму,

українське військове керівництво продовжувало займатися імітацією бурхливої діяльності. Зокрема, незрозумілу заяву цього дня зробив новопризначений командувач ВМС України контр-адмірал Сергій Гайдук: «Упевнений: українські та російські воїни не повинні стріляти один в одного. Ще раз наполегливо закликаю всіх до діалогу й переговорів на всіх рівнях. Вірю в мудрість, розсудливість і витримку кримчан і севастопольців. Бажаю вам добра й благополуччя»⁶³¹.

Відзначився доволі розлогою та беззмістовною заявою виконувач обов'язків міністра оборони Ігор Тенюх: «Незаконний референдум, який намагаються провести під дулом автоматів в Криму, вже не визнаний жодною державою в світі. Він не визнаний і українським парламентом, владою та народом. І невідома група людей, яка себе називає владою Криму, має незаконний статус. Військовослужбовці, які перебувають у Криму, будуть чітко виконувати закони й статuti ЗСУ. Вони представники українських Збройних Сил, української влади, і тому нікуди з Криму ми не підемо, бо це наша земля. Які будуть подальші дії — залежить від рішення, яке буде прийняте політичним керівництвом держави. Але вже сьогодні кожен командир батальйону, командування ВМС України, частин і об'єднань Повітряних Сил України, що дислокуються на території Криму, чітко знають, що їм робити в тій чи тій ситуації»⁶³². Українські військові, які все ще опиралися захопленню їхніх військових частин, мабуть, були в шоці від таких слів, адже на цей момент всі ключові українські військові частини або здалися, або були захоплені.

Тенюх також розповів про спілкування з міністром оборони РФ Сергеем Шойгу в цей день: «Неодноразово я телефонував йому, і було дуже „приємно“ почути від нього на моє запитання: „Що роблять незаконні військові формування, які введені на територію Криму?“ — таку відповідь: „Ми взагалі нічого не знаємо, це не наші військовослужбовці, у нас взагалі військових там немає“. Просто смішно це чути, і коли я конкретно назвав номери бригад, батальйонів, військових частин, то прозвучала відповідь: „Ми подумаємо“»⁶³³.

Приблизно о 14:00 Дмитро Тимчук повідомив: «Наші джерела зафіксували прибуття в Севастополь 54 одиниць новітніх російських бронетранспортерів БТР-82А. Судячи з усього, таким чином росіяни вирішили обкатати нову машину в „бойових умовах“ — БТР-82А офіційно прийняли на озброєння російської армії лише в лютому 2013

року, рік тому. Машина являє собою глибоку модернізацію поставленого на озброєння БТР-80А й перевершує свого попередника практично за всіма показниками. Восени 2013 року російський БТР-82А (як і український БТР-4) увійшов до топ-10 кращих бронетранспортерів світу за показниками захисту вогневої потужності й мобільності, за версією міжнародного журналу *Army Technology*»⁶³⁴.

Цього дня продовжував опиратися батальйон української морської піхоти, розташований у Феодосії. Аби завадити українським військовослужбовцям у будь-який спосіб вийти з території оточеної військової частини, російські спецпризначенці повністю замінували підходи та виїзди, про що повідомив Владислав Селєзньов.

УНІАН поінформувало, що стали відомі імена російських командирів, чий бійці займаються мінуванням підступів до українських військових частин у Криму: «Згідно з даними джерел у Феодосії — це полковник Карпушенко Володимир Володимирович, командир бригади спецназу, Герой Росії (отримав за операцію в Дагестані, де командував ротєю морської піхоти), випускник Далекосхідного ВОКУ. Надійшла інформація, що саме бійці Карпушенка здійснюють мінування (на цей момент встановлено 40 протитанкових мін, на всіх виїздах з української частини у Феодосії, так званий „мінний шлагбаум“).

У Перевальному — полковник Анохін — командир 31-ї ДШБР Ульяновськ. Тут спостерігається ущільнення кільця оточення, а серед бійців з'явилось багато людей характерної неслов'янської зовнішності.

У Керчі — це майор Максим Ткаченко — командир батальйону морської піхоти 77-ї ОБрМП Каспійської флотилії. У Новоозерному — підполковник Хромов із МП Чорноморського флоту РФ»⁶³⁵.

Небачені цифри явки на загальнокримському референдумі цього дня поширювали російські засоби масової інформації, зокрема й ліберальні. Оприлюднені виборчої комісією ВРК дані: 44% явки опівдні та 64% на 15:00 — видавалися абсолютно фантастичними для всіх спеціалістів з українських виборчих кампаній. Телеканал «Дождь» деталізував: «На 15-ту годину (17:00 за московським часом) до комісії надійшли такі відомості. <...> По Автономній Республіці Крим число в процентному відношенні тих, хто вже взяв участь у референдумі, становить 63,97%, тобто практично 64% відвідали вже ділянки для голосування, і загальна кількість людей становить 970 019 осіб»⁶³⁶.

Завезені напередодні з Росії козачки організовано «працювали», голосуючи в кожному селищі на шляху руху автоколони, підвищуючи в такий спосіб явку та фальсифікуючи результати й без того незаконного референдуму. В українських виборчих реаліях така система активно використовувалася від 2000-х років і, з подачі саме російських політтехнологів, отримала назву «каруселі». Масово такі «каруселі» застосовувалися Партією регіонів під час президентських виборів 2004 та 2010 років, під час парламентської кампанії 2012 року. Схоже, 16 березня в Криму кампанією керували ті самі політтехнологи та функціонери.

На питання журналістів «Інтерфаксу», чи відбувся референдум у Криму, Аксьонов відповів: «Практично, так»⁶³⁷.

Мустафа Джемілев висловив переконання, що насправді явка складала в рази меншу кількість виборців: «Ось, наприклад, я спілкувався з товаришами в Бахчисараї. Так мені сказали, що там максимум проголосували 30% людей. Хоча офіційно оголошують про явку 64%. У Білогірському районі — там також у межах 30%. Тому, як і хто голосує на цьому „референдумі“, імовірно, що не має жодного значення. Навіть коли відбуваються вибори до місцевих органів влади й розпалюються пристрасті, і тоді явка на вибори десь у межах 52%. Коли бойкот референдуму, оголошений кримськими татарами, — а це більше третини населення, то говорити про явку в 70% — це вже смішно»⁶³⁸.

Таміла Ташева розповіла про свої враження від «референдуму»: «Ми моніторили цю ситуацію. Я не згодна з тими троями в соцмережах, які стверджують, що кримчани самі собі обрали майбутнє. Ніхто нічого не обирав! І за даними Мустафи Джемілева, дані були зовсім інші. Структури Меджлісу й сам Мустафа Джемілев — дуже впливові в Криму. А враховуючи, що російські чиновники та служителі поліції дуже ласі на гроші, можна купити в них інформацію, яка надходила безпосередньо до Кремля. Так от реальна явка була менше 40%, а близько 30% з них голосували за приєднання до Росії. По суті, Крим завжди програвав материковій частині в плані явки на виборах: під час усіх виборів була дуже низька явка. Крім того, регіональні меджліси теж проводили свої екзит-поли. І їхні дані зійшлися з тими, які вони пізніше отримали

від підкуплених російських спецслужб. Та й не на референдумі ці речі вирішувалися.

Коли вийшов фільм „Повернення“, стало ясно, що це була чітко спланована операція. Орден „За повернення Криму“ датований 20 лютого! У них в Росії тепер є таке „свято“ — „День спецоперацій“. Усе називається своїми іменами: це справжня спецоперація. Те ж саме було на сході. Просто в Криму це було зроблене дуже швидко. Момент був вибраний ідеально для Кремля: ми щойно оговталися від Майдану, влада в Києві тільки формувалася. Звичайно, київська влада зробила чимало неправильних кроків. Наприклад, скасування мовного закону нікому не було потрібне на той момент. Але з іншого боку, якщо це була спецоперація, то як ми могли підготуватися?

Путін просто обрав найбільш вдалий момент для нападу».

Очільник українського Мінюсту Павло Петренко повідомив, що референдум у Криму проходить «під дулами автоматів»: «Існує дуже багато задокументованих фактів голосування людей, які не є громадянами України. Голосування на вулиці під наглядом військових Російської Федерації, а також відсутність будь-якого контролю за проведенням голосування. Крім того, ми бачимо заяви так званої місцевої влади, що вони практично ще до завершення референдуму вже встановили якісь результати цього референдуму»⁶³⁹.

Зранку в день референдуму, щоби заздалегідь підготувати майбутні мітинги на підтримку приєднання Криму до Росії, російська й кримська сепаратистська влада організувала масові роздачі російських державних прапорів. Показово, що роздачі ці відбувалися часто в офісах Партії регіонів, рідної для спікера кримської автономії Сергія Аксьонова.

Дмитро Тимчук повідомив, що в Севастополі біля магазину «Фуршет» «готові роздати 20 тисяч одиниць російської символіки». За інформацією «Сьогодні», Крим просто засіяний нею: «Останніми днями на півострові практично неможливо побачити українську символіку. Насамперед це стосується передвиборної агітації — бігбордів і плакатів, які закликали до єдності країни, на вулицях вже немає. Найбільш же часто зустрічаються заклики „Разом з Росією“»⁶⁴⁰.

Ознакою того, що українське військове командування повністю пустило ситуацію на самоплив, стали повідомлення від командирів

одразу кількох українських частин, що заявили: вони не заважають українським військовим брати участь у незаконному референдумі. Зокрема, про це заявив заступник командира Керченського батальйону морської піхоти Олексій Нікіфоров: «Якщо є бажання, даємо можливість [українським військовим. — *Прим. ред.*] проголосувати. Даємо три години, але загалом ідуть не голосувати, а додому — поїсти, помитися, поспілкуватися з друзинами»⁶⁴¹.

Міліція Криму в день референдуму провела антитерористичні навчання, заявила прес-служба: «Кримські міліціонери спільно з представниками інших правоохоронних структур півострова проводять тактико-спеціальні навчання за програмою „Антитерор“. Мета таких заходів — перевірка готовності та скоординованості дій учасників програми до протидії можливим порушенням громадського порядку»⁶⁴².

Крім Криму, вогнищами напруження цього дня стали також східні українські регіони, найбільш масові заворушення відбулися в Донецьку й Харкові. Як козачків до Криму, так до цих міст завозили російських «тітушок» і криміналітет із Воронежської та Ростовської областей. Нападу піддавалися й державні установи, і будинки, де розташовані проукраїнські організації. У Харкові захопили та підпалили будівлю «Просвіти», у Донецьку взяли штурмом будівлю СБУ.

Тим часом з'явилася нова реакція кримської влади на вчорашнє рішення ВР України розпустити парламент автономії. Депутати ВРК виступили із заявою: «Їхні імена [депутатів ВРУ. — *Прим. ред.*] тепер сумно відомі на півострові, а самі вони стануть персонами нон грата для всіх кримчан. Своїм рішенням народні депутати поставили жирну крапку в стосунках Криму й материкової України»⁶⁴³.

«Сьогодні» повідомило: «Згідно з даними департаменту інформації УГКЦ, у Севастополі вдруге зник священник УГКЦ Микола Квич. Крім того, невідоме місцезнаходження священників Богдана Костецького, який опікується прихожанами в Євпаторії, та Ігоря Гаврилів (прихід в Ялті)»⁶⁴⁴.

О 18:20 Владислав Селезньов дописав: «Із Севастополя повідомляють, що сьогодні в другій половині дня силами „самооборони“ Криму заблоковано Військово-медичний клінічний

центр Кримського регіону. Блокпости встановлені біля всіх трьох виїздів із медцентру, з території не випускають автомобілі. Наразі основний контингент пацієнтів, що проходять лікування в госпіталі, це військові пенсіонери»⁶⁴⁵.

Російський телеканал «Дождь», посилаючись на маловідомий Кримський республіканський інститут політичних і соціологічних досліджень, повідомив дані екзит-полу: «93% висловилися за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації. 7% висловилися за відновлення Конституції Республіки Крим 1992 року й статусу Криму як частини України»⁶⁴⁶.

Ще до закінчення референдуму Рамзан Кадиров уже кинувся вітати кримчан із «приєднанням», що прозвучало як знущання: мовляв, із Криму зроблять курорт, настільки ж відомий, як удалося зробити з Чечні⁶⁴⁷.

Очільник Комітету виборців України Олександр Черненко розповів «5 каналу», як сепаратисти створювали рекордні явки: «Практично на всіх дільницях ми бачили, крім основних списків виборців, так звані додаткові списки, куди включали нібито тих, кого нема в основних. На деяких дільницях у такі додаткові списки повключали по 200 людей. Туди або прописали тих, хто не проживає на дільниці, або людина обходила різні дільниці й там включалася у списки. Власне, це призвело до того, що явка така аномально висока»⁶⁴⁸.

Про підготовку фальсифікацій написав «Крим-SOS»: «Рахувати голоси на „референдумі“ будуть без зайвих очей. „ЦБК“ Криму заборонив журналістам бути присутніми під час процесу розкриття урн і підрахунку голосів»⁶⁴⁹.

Своєю чергою, користувач *Facebook* Емір Шевкієв зазначив: «Ми в 1-й гімназії [у Сімферополі. — Прим. ред.] на Карла Маркса. Спочатку не хотіли пускати, але потім навалила купа журналістів, і тепер всі тут, стоїмо на відстані п'яти метрів. Але коли дзвонив у прес-центр, говорили, що журналістам на самому підрахунку голосів не можна бути присутніми».

Уже за дві години після закриття виборчих дільниць кримські виборчі комісії заявили, що встигли порахувати близько половини з усіх бюлетенів, і згідно з їхніми «підрахунками» зафіксована тотальна

підтримка виходу Криму з території України та приєднання до Російської Федерації.

Відповідну заяву зробив Михайло Малишев: «У Комісії з проведення референдуму нарахували 95,5%, які проголосували за приєднання Криму до Росії, за результатами обробки більше 50% бюлетенів. За возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації — 95,5%. За збереження автономного статусу Криму у складі України на референдумі висловилися 3,5% виборців. Ще 1% бюлетенів визнано недійсними»⁶⁵⁰.

Глава МЗС Великої Британії Вільям Хейг заявив *йсуїєп*: «Ми засуджуємо проведення цього референдуму, що порушує Конституцію України та ігнорує заклик міжнародної спільноти до стримування напруги. Про проведення референдуму було заявлено за десять днів, не було проведено дебатів або кампаній, лідерів України не пускали до Криму, на території якого були присутні війська іншої країни. Як і наші партнери, Велика Британія не визнає результати референдуму й вважає, що на зустрічі міністрів закордонних справ ЄС повинні бути вжиті заходи, які дадуть Росії зрозуміти, що її дії призведуть до економічних та політичних наслідків»⁶⁵¹.

Слідом за Хейгом свою реакцію оприлюднив міністр закордонних справ МЗС Лоран Фабіус: «Росія повинна визнати суверенітет і територіальну цілісність України». Президент Литви Даля Грибаускайте була більш конкретна: «Після незаконного референдуму в Криму де-факто Росія починає анексію української території». Міністр закордонних справ Швеції Карл Більдт прокоментував так: «Це [кримський референдум. — *Прим. ред.*] політичне шоу для створення видимості легітимності російському військовому вторгненню. Позиція ЄС дуже чітка — так званий референдум у Криму є незаконним і антиконституційним»⁶⁵².

Єдиними в оцінці дій Росії були президент Ради ЄС Хармен Ван Ромпей і президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу в спільній заяві: «Ми знову заявляємо про рішуче засудження неспровокованого порушення суверенітету України та її територіальної цілісності й закликаємо Росію вивести свої збройні сили до докризової кількості в місця їхньої постійної дислокації, відповідно до угод»⁶⁵³.

Президент Європейського парламенту Мартін Шульц був ще більш критичним: «Я шкодую, що цей референдум відбувся, тому що він був незаконним і ускладнив майбутні зусилля з врегулювання кризи. Це голосування не було дійсним ні в рамках українського, ні в рамках міжнародного права. Це було порушенням міжнародного права й порушенням українського суверенітету. Аргументи про те, що військові дії необхідні для захисту етнічної меншини, часто використовувалися в минулому й мали згубні наслідки»⁶⁵⁴.

Після зустрічі з Мустафою Джемільєвим оприлюднив свою позицію й Реджеп Таїп Ердоган: «Прем'єр-міністр Туреччини підкреслив, що Туреччина бачить Україну цілісною й незалежною, а також виступає проти втручання іноземних сил у внутрішні справи України. Крім того, Реджеп Таїп Ердоган заявив, що не має наміру визнавати референдум, який пройшов 16 березня 2014 року в Криму, тому що він суперечить міжнародним нормам. Глава турецького уряду висловив стурбованість кризою й висловив готовність надати максимальну підтримку у разі, якщо на кримськотатарський народ буде здійснюватися будь-який тиск»⁶⁵⁵.

Джон Керрі додзвонився до Сергея Лаврова, після чого на сторінці Держдепу у *Twitter* з'явилось таке повідомлення: «Під час телефонної розмови з міністром Лавровим Керрі знову заявив, що США не визнають результат референдуму»⁶⁵⁶.

Тим часом прес-служба Кремля продовжила ширити переможні реляції: «Путін і Назарбаєв продовжили обмін думками у зв'язку з гострою кризою в Україні. Відзначено високий рівень його [референдуму. — *Прим. ред.*] організації, висловлено задоволення тим, що населенню півострова забезпечена можливість для вільного волевиявлення щодо принципово важливого для кримчан питання»⁶⁵⁷. За всього цинізму ситуації Путін також заявив, що референдум відповідав нормам міжнародного права, свідчить його прес-служба: «У зв'язку з референдумом, який відбувся в Криму, Владімір Путін акцентував, що його проведення повністю відповідало нормам міжнародного права й Статуту ООН і враховувало, зокрема, відомий косівський прецедент. При цьому жителям півострова була гарантована можливість вільного волевиявлення й самовизначення»⁶⁵⁸.

Осман Пашаєв розповідає: «Першою точкою розуміння того, що сталося непоправне, був референдум. До цього ще було відчуття, що можна відіграти назад. Але українські військові частини у квітні покинули Крим, СБУ та міліція в повному складі перейшли на бік Росії, тоді стало зрозуміло, що це — все. Було продовження — за інерцією, спроба висвітлювати, показувати, що відбувається. Але було зрозуміло, що ця ситуація — надовго. У мене була надія, що в Криму все-таки будуть міжнародні спостерігачі, вони відслідковуватимуть й даватимуть оцінку тому, що відбувається. Але залякали всіх, у тому числі представників ОБСЄ».

День «загальнокримського референдуму» показав, що в умовах тотального контролю за інформаційним простором, недопущення іноземних спостерігачів і залякування місцевого населення, неважливо, як голосують, — важливо, як рахують. У чомусь Володимир Путін навіть перевершив «демократа» Йосипа Сталіна. Такі «бездоганні» вибори з фантастичним рівнем підтримки показали, як низько російський президент оцінює здатність лідерів західних країн покарати його за окупацію українського Криму. До офіційної анексії лишалося два дні.

17 березня. 123% СЕВАСТОПОЛЬЦІВ «ЗА» ТА САНКЦІЙНИЙ СПИСОК ОБАМИ

У ніч на 17 березня о 2:35 за московським часом «РІА Новості» повідомило: «Майже 96% виборців, що взяли участь у референдумі про статус Криму, проголосували за входження автономії до складу Росії, за даними з 3/4 ділянок, повідомив голова комісії з проведення референдуму Михайло Малишев»⁶⁵⁹.

Об 11:19 за московським часом «Интерфакс» повідомив із посиланням на Малишева, що вже опрацьовано 100% бюлетенів (дані Севастополя наводились окремо), і за так зване приєднання Криму до РФ буцімто проголосували 96,77% виборців.

На понеділковій прес-конференції Михайло Малишев озвучив остаточні результати «загальнокримського референдуму»: «Кількість голосів, поданих учасниками референдуму на підтримку воз'єднання з Росією, склала 1 млн 233 тис. 002, що складає 96,77%. <...> Усього в кримському референдумі взяли участь 1 млн 274 тис. 096 осіб (83,1% від загального числа виборців), із них за статус Криму як частини України проголосували 31 тис. 997 осіб — це 2,51%. Число бюлетенів, визнаних недійсними, — 9 тис. 097, що становить 0,72%. У

Севастополі за входження до складу РФ висловилися понад 262,101 тис. виборців»⁶⁶⁰.

За повідомленням УНІАН, депутати Севастопольської міськради сьогодні на позачерговій сесії одностайно (62 депутати) прийняли рішення «Про статус міста-героя Севастополя» та звернулися до Російської Федерації з проханням про прийняття до складу Росії в якості суб'єкта РФ зі статусом міста федерального значення. Цікаво, що в Севастополі проголосували за приєднання до Росії 123% населення!

Традиційно Крим належав до регіонів із найменшою явкою під час попередніх виборчих кампаній, що, зокрема, пояснюється патерналістськими настроями більшості кримчан. Згідно з даними ЦВК, у другому турі президентських виборів у лютому 2010 року взяли участь близько 65% кримчан і мешканців Севастополя. Під час парламентських виборів 2012 року — ще менше. Тож зрозуміло, що за присутності іноземних військ, а тим паче бойкоту референдуму значною частиною проукраїнських кримчан реальна явка мусила бути набагато нижчою від звичних 65%. Навряд чи тут вистачило б заїжджих громадян Росії — небачена явка, без сумніву, наганялася прямими приписками. Все одно фантастична явка 123% є абсолютно неприродною.

Ліза Богуцька вважає, що зіграли свою роль і російські серіали, де показувалося красиве й багате російське життя: «При цьому „Левіафана“ не показували. Та й росіяни до Криму приїжджали, смітили грошима. Картинка така складалася, що в Росії все дуже добре. І основна маса зреагувала на це. Була ще ядерна група — тих, хто ні в чому не розбирається, але примкнув до більшості».

Рефат Чубаров обурився таким рівнем фальсифікацій результатів референдуму та зауважив що із кримських татар у ньому взяли участь лише 0,5% або близько 1 тисячі зі 185 тисяч, занесених у списки для голосування.

УНІАН дало детальніші дані: «Згідно з офіційним повідомленням, станом на 00:00 з Криму: явка виборців у Криму на 20:00 (22:00 за московським часом) склала 81,36%. Блогер *ієВ-потад* уточнює: „На 20-ту годину в Криму проголосували 1 млн 250 тис. 426 осіб. Це результат без урахування Севастополя“. <...> „З урахуванням

Севастополя проголосували 1 млн 724 тис. 563 людини“, — додав голова комісії. Блогер уточнює, якщо поррахувати: $1724563 - 1250426 = 474137$ осіб із Севастополя проголосували на референдумі»⁶⁶¹.

Згідно з офіційними даними статистики, на кінець 2013 року населення Севастополя з урахуванням дітей, які не мали права голосувати, склало 385462 особи. Якимось дивним чином у Севастополі під час референдуму додатково з'явилися 88675 чоловік! $474137/385462 \times 100\% = 123\%$. Саме стільки, 123% севастопольців проголосували на референдумі!

На позачерговому пленарному засіданні ВРК прийняла постанову «Про незалежність Криму», за яку проголосували 85 депутатів:

Чисельність населення на 1 листопада 2013 року та середня за січень-жовтень 2013 року

1. Наявне населення (осіб)

	На 1 листопада 2013 року			Середня чисельність за січень-жовтень 2013 року		
	все населення	міське	сільське	все населення	міське	сільське
Севастопольська міськрада	385462	361624	23838	384450	360663	23787
у тому числі						
м.Севастополь	344479	344479	-	343529	343529	-
м.Інкерман	12015	12015	-	12000	12000	-
З загального підсумку по районах міськради						
Балаклавський	45114	34626	10488	45119	34654	10465
Гагарінський	124108	124108	-	123660	123660	-
Ленінський	111049	111049	-	110819	110819	-
Нахімовський	105191	91841	13350	104852	91530	13322

«Верховна Рада Автономної Республіки Крим, виходячи з прямого волевиявлення народів Криму на референдумі 16 березня 2014 р., яке показало, що народи Криму висловилися за входження до складу Росії та, отже, за вихід зі складу України й за створення незалежної держави, керуючись Декларацією про незалежність Республіки Крим, прийнятою на позачерговому пленарному засіданні Верховної Ради Автономної Республіки Крим 11 березня 2014 р. і на позачерговому пленарному засіданні Севастопольської міської Ради 11 березня 2014 р., постановляє:

1. Проголосити Крим незалежною суверенною державою — Республікою Крим, у якій місто Севастополь має особливий статус.

Республіка Крим має намір будувати свої відносини з іншими державами на основі рівності, миру, добросусідства, інших загально визнаних принципів політичного, економічного та культурного співробітництва між країнами.

Республіка Крим звертається до Організації Об'єднаних Націй, до всіх держав світу із закликом визнати незалежну державу, створену народами Криму.

2. З дня набрання чинності цієї постанови на території Республіки Крим не застосовується законодавство України, не виконуються рішення Верховної Ради України та інших державних органів України, прийняті після 21 лютого 2014 р.

Законодавство України, крім зазначеного в абзаці першому цього пункту, застосовується на території Республіки Крим до відповідних нормативних актів Республіки Крим.

3. Діяльність державних органів України на території Криму припиняється, їхні повноваження, майно й грошові кошти переходять до державних органів Республіки Крим, визначених урядом Республіки Крим.

4. З метою захисту прав і свобод громадян та суб'єктів економічної діяльності суди України на території Республіки Крим продовжують функціонувати, при цьому їхні рішення, що стосуються застосування законодавства України на території Криму, не повинні суперечити цій постанові.

Вищими судовими органами на території Криму є відповідні апеляційні суди, що розташовані на територіях Республіки Крим та міста з особливим статусом Севастополя.

5. Усі установи, підприємства та інші організації, засновані Україною або за її участі на території Криму, стають установами, підприємствами та іншими організаціями, заснованими Республікою Крим.

6. Державна власність України, що розміщується на день прийняття цієї постанови на території Республіки Крим, є державною власністю Республіки Крим.

7. Власність профспілкових та інших громадських організацій України, що розміщується на день прийняття цієї постанови на території Республіки Крим, є власністю підрозділів відповідних

організацій, що розташовані в Республіці Крим, а якщо таких немає — державною власністю Республіки Крим.

8. Республіка Крим в особі Верховної Ради Автономної Республіки Крим звертається до Російської Федерації з пропозицією про прийняття Республіки Крим до складу Російської Федерації як нового суб'єкта Російської Федерації зі статусом республіки.

9. Ця постанова набирає чинності з дня її прийняття»⁶⁶².

Відповідно до цієї постанови парламент Криму ухвалив рішення, що «офіційною грошовою одиницею (валютою) Республіки Крим є російський рубль, а також до 1 січня 2016 року офіційною валютою, відповідно до статті 48 Тимчасового положення, буде українська гривня».

Російська влада поспішала з «приєднанням» півострова. Відповідне юридичне обґрунтування вже було підготовлене в стінах російського парламенту. Спікер Держдуми РФ Сергій Нарішкін заявив журналістам, що «приєднання» Криму відбудеться на основі міждержавної угоди: «Процедура буде такою: іноземна, суверенна держава звертається з проханням до РФ про входження до її складу та про укладення відповідної міждержавної угоди. Президент РФ інформує про це Держдуму й Раду Федерації та уряд РФ і в разі необхідності проводить необхідні консультації. Потім іде процес підготовки й підписання цієї міждержавної угоди. Після підписання Президент звертається до Конституційного суду на предмет, чи відповідає підписана угода Конституції РФ, і при позитивній відповіді до Держдуми вносяться два документи: підписана угода на ратифікацію, другий документ — проект закону про прийняття до складу РФ (нового суб'єкта)»⁶⁶³.

Нарішкін також заявив, що референдум у Криму — історична подія для Росії: «Багато хто, особливо люди старшого покоління, опускали бюлетені в урни для голосування зі сльозами на очах, і це були сльози радості. Що стосується РФ, то, на жаль, ми повинні констатувати, що починаючи з 1991 року ми тільки втрачали територію, втрачали людей, і ось нарешті вперше після 1945 року ми набуваємо наших співвітчизників, тому й для нас, для Росії це дійсно історичний день»⁶⁶⁴.

Андрій Сенченко має таку думку: «Узагальнювати не можна. Але атмосфера в Криму змінюється. Правда, не завдяки діям української влади, а через дії окупантів. Вони влаштували 37-й рік. Кримчани, які ходили на референдум, мабуть, чекали дещо іншого — пенсії в рублях, зарплати в доларах, але цього не сталося. По суті справи, у Криму зараз терор. Люди, особливо ті, які працюють у великих бюджетних установах, які раніше могли за чашкою чаю обговорювати проблеми, зараз вітаються крізь зуби й мовчки йдуть далі. Бо не знають, куди далі сусід передасть те, що почує від них».

У відповідь на вчорашнє рішення Венеціанської комісії про незаконність референдуму росіяни вирішили обкрутити європейців: із Держдуми був відкликаний законопроект, який спрощував анексію Криму, тож підстав для рішення Венеціанської комісії більше ніби не було. Про це повідомив глава комітету Держдуми з конституційного законодавства й держбудівництва Владімір Плігін.

Аксьонов заявив, що на Крим чекає певний перехідний період, але він буде не довгим: «Певний час працюватиме перехідний період. Я думаю, протягом двох місяців ці питання будуть організовані. Поки „митних постів“ у прямому сенсі немає. Ми не перешкоджаємо перетинанню товарів через кордон, не проводимо митне оформлення. Перехідний період буде „досить м'яким“, щоби підприємці встигли перебудуватися під російське законодавство й укласти нові контракти та договори»⁶⁶⁵.

За словами, Аксьонова, Росія вже виділила Криму фінансову допомогу в розмірі 15 млрд. рублів, ще до «прийняття» півострова до свого складу.

Найменш зрозумілою була реакція представників Євросоюзу. Важко сказати, чи то вони були в шоці від дій Росії, чи позначилася повна відсутність у них стратегічного плану дій. Так, тодішній верховний представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Кетрін Ештон зробила взагалі відірвану від реальності заяву: «Ми віддаємо належне стриманому ставленню, що демонструє Україна у відповідь на кризу. Ми закликаємо українську владу продовжувати цей підхід»⁶⁶⁶. Зрозуміло, що подібні розмиті дипломатичні заяви не могли вплинути на нову окупаційну владу й сепаратистів.

Заступник голови Меджлісу Нариман Джелял звернувся до ВР України з проханням надати кримським татарам статус корінного народу Криму, аби вони мали повне право відстоювати українську державність на півострові: «Ми знаємо, що російська влада готує анексію Криму. Тому ми звернулися до парламенту України із закликом визнати статус корінного народу за кримськими татарами й негайно забезпечити вільне волевиявлення кримських татар. <...> Усім відомо, що кримські татари є послідовними захисниками суверенності та територіальної цілісності України. Для того щоб ми, зміцнившись, могли відстоювати українську державність, українську суверенність у Криму»⁶⁶⁷.

Ліля Буджурова розмірковує: «Де країна? Де весь світ, який ми наївно вважали цивілізованим? Де міжнародні зобов'язання, включаючи Будапештські угоди? Чому військові, чия професія — захищати батьківщину, здатні лише на мужній телефонний дзвінок журналістам із проханням „Приїжджайте скоріше, нас оточують“. Коли звичний світ валиться, і його уламки б'ють в саме серце, залишається одне — працювати. Ми так і робили, не даючи собі можливості зупинитися й перепочити. Відпочинок — це час для запитань. А коли на них немає відповідей — це безнадія».

Маючи на руках дані незаконного «референдуму», аксьоновські «самооборонівці» діяли все зухваліше. Прес-служба ВМС ЗС України повідомила: «17 березня, усупереч раніше досягнутим домовленостям між командуванням ВМС ЗСУ та представниками керівництва ЗС РФ, здійснена чергова спроба силового захоплення в Криму щодо українських військових формувань. Об'єктом нападу став військово-медичний заклад у Севастополі. Представниками загонів „народної самооборони“ (принаймні вони так себе позиціонують) сьогодні здійснений безпардонний, віроломний прохід на територію Військово-медичного центру Кримського регіону, де на лікуванні перебувають 273 хворих, зокрема 61 ветеран Збройних Сил та військовий пенсіонер. Своім „рейдом“ члени загону „народної самооборони“ поставили під загрозу життя 6 хворих, що знаходяться в реанімаційному відділенні, тим більше що 4 з них — люди пенсійного віку».

17 березня Севастопольська міськрада одноголосно прийняла рішення перейменувати себе в Законодавчі збори Севастополя. Крім

того, депутати доручили «меру» Алексею Чалому підписати міждержавний договір про прийняття Севастополя до складу Росії.

Володимир Константинов, який практично не коментував нічого в останні дні й мало з'являвся на публіці, цього дня виринув із публічною заявою — закликав народних депутатів України від Криму скласти свої мандати й повернутися на півострів: «Зараз потрібно всім, засукавши рукава, дуже серйозно попрацювати на благо кримчан, щоби цей перехідний період був найменш болючим»⁶⁶⁸.

Константинов також запевнив, що українські військові не переслідуються у Криму, але він все-таки спробує умовити їх перейти на бік Росії, тобто зрадити державі й присязі: «Військовослужбовцям українських Збройних Сил буде надана альтернатива: нести службу в Криму, принісши присягу Республіці, або продовжити її поза межами Криму — у складі української армії. Той же принцип буде застосований до держслужбовців, працівників силових структур, до всіх, хто присягав на вірність Україні. Ніхто нікого насильно не змушуватиме переприсягати». Насправді цього дотримано не було.

Українська влада почала робити перші заяви, які стосувалися майбутніх біженців і тимчасово переміщених осіб із території АР Крим та міста Севастополь. Так, перший віце-прем'єр українського уряду Віталій Ярема заявив цього дня, що українська влада готова допомогти переселенню на материкову Україну всіх тих, хто бажає переїхати з території окупованого півострову. Але час показав, що ці заяви мало корелювалися з реальністю. Насправді всі тимчасові біженці, кількість яких протягом наступного року зросла до понад 50 тисяч, залишилися сам на сам із власними проблемами. Єдиними, хто хоч якось намагався їм допомогти, виявилися українські волонтери.

Мирних кримчан Ярема запевнив: «Ми обговорювали це питання із США, зокрема я звертався до сенатора Маккейна з проханням, якщо відбудеться гуманітарна катастрофа, щоби нам надали гуманітарну допомогу. Якщо жителі Криму захочуть переселитися на материкову частину України, ми робитимемо все можливе, щоби влаштувати їх життя на новому місці»⁶⁶⁹. На жаль, у реальності люди були змушені покладатися на самих себе.

Міністр соцполітики Людмила Денисова заявила, що в її відомстві теж не визнають Крим окремою республікою й продовжать

соцвиплати: «Ми досі фінансуємо виплати пенсій на Ощадбанк, і ми сподіваємося, що та банда, яка зараз править у Криму, буде знати про те, що вони не зможуть з якихось інших ресурсів виплатити пенсії. Соціальна політика поширюється на Крим і Севастополь, також як і на всій території»⁶⁷⁰.

Олександр Турчинов наголосив, що Україна й далі готова до переговорів і не піддаватиметься на провокації: «Спроби військового блокування Криму є тимчасовими й не приведуть до від'єднання півострова від України. Ми готові до переговорів, але ми ніколи не погодимося з анексією нашої землі. Наші військові продемонстрували воістину героїчну витримку, українці не піддалися на провокації, а Росія, навпаки, фактично опинилася в міжнародній ізоляції. Нам протистоїть політичне керівництво Російської Федерації. Вони марять відновленням імперії»⁶⁷¹.

На противагу дипломатичній заяві свого шефа, в. о. заступника глави АП Андрій Сенченко був конкретнішим і висловив переконання, що офіційний Київ жодним чином не вестиме переговорів із незаконним керівництвом Криму: «Які переговори? Ми працюємо з громадянами, у Криму немає сьогодні органів влади. А розмовляти з Аксьоновим і Константиновим на цю тему в Києві ніхто не буде. Це не влада, це просто маріонетки, яких найняли виконати шоу»⁶⁷².

Учергове цього дня відзначився доволі дивною заявою в. о. міністра оборони Тенюх: «Що стосується східних кордонів, там сконцентровано до 60 тисяч військовослужбовців Російської Федерації. Відповідно до такої ситуації Збройні Сили України приведені в готовність. Тобто на півночі, сході й півдні Збройні Сили України за цей короткий час відновили всі необхідні ресурси й готові до виконання завдань»⁶⁷³. Він із дня в день повторював мантру, ніби українська армія на території АР Крим і Севастополя в повній боєготовності й може відбити будь-який напади. Насправді на той момент більшість українських військових частин на території півострова вже здалися або були захоплені окупантами.

Міністр закордонних справ Литви Лінас Лінкявічюс написав у *Twitter*, що ЄС затвердив санкції проти російських чиновників: «Щойно погодилися на санкції — заборона на в'їзд і заморожування

активів — для 21 чиновника з України та Росії. Більше заходів у найближчі дні»⁶⁷⁴.

Прем'єр-міністр Республіки Молдова Юрій Лянке заявив: «Молдова ніколи не визнає результатів фальшивого референдуму в Автономній Республіці Крим, який відбувся за аналогічним сценарієм, що і в Придністров'ї. Ми готові застосувати всіх необхідних спільних дій зі забезпечення безпеки в регіоні».

Британці, одні з гарантів суверенності та цілісності України, заявили, що у зв'язку з подіями в Криму ЄС вдасться до санкцій, але не більше. Глава зовнішньополітичного відомства Великої Британії Вільям Хейг перед відкриттям зустрічі глав МЗС країн ЄС у Брюсселі заявив: «Ми не розглядаємо військові заходи у зв'язку з подіями в Україні. Я впевнений, що ми сьогодні узгодимо ряд санкцій, включаючи заборони на поїздки та заморожування рахунків стосовно деяких осіб»⁶⁷⁵.

Грузини також висловилися на підтримку України — в офіційній заяві МЗС Грузії «вчергове чітко фіксує підтримку суверенітету й територіальної цілісності України»⁶⁷⁶.

На відміну від кволіх заяв представників Євросоюзу, що закликали до виваженості й спокою і Україну і Росію, США виявилися, як завжди, конкретнішими. Барак Обама провів спеціальну прес-конференцію, присвячену ситуації в Криму, а також підписав указ стосовно введення санкцій щодо високопоставлених російських політиків і представників кримської сепаратистської влади.

До переліку ввійшли відразу кілька знакових фігур з оточення президента: його радники — Владіслав Сурков і Сергій Глаз'єв, депутати Держдуми Леонід Слуцкій і Єлена Мізуліна, відома своєю гомофобською та антиамериканською позицією. З представників української та сепаратистської влади до американського переліку очікувано потрапили Сергій Аксьонов і Володимир Константинов.

Доволі неочікувано, проте закономірно, як стане ясно згодом, в указі Барака Обами з'явилися два знакові прізвища попереднього режиму — четвертий президент України Віктор Янукович і глава адміністрації за часів президента Леоніда Кучми Віктор Медведчук. Обидва потрапили до цього списку за загрозу територіальній цілісності України, підрив демократичних процесів на території нашої

країни, а також за політику, що загрожувала миру, безпеці, стабільності, суверенітету й територіальній цілісності України.

- Vladislav Surkov: Surkov is being sanctioned for his status as a Presidential Aide to Russian President Vladimir Putin.

- Sergey Glazyev: Glazyev is being sanctioned for his status as a Presidential Adviser to Russian President Vladimir Putin.

- Leonid Slutsky: Slutsky is being sanctioned for his status as a State Duma deputy, where he is Chairman of the Duma Committee on CIS Affairs, Eurasian Integration, and Relations with Compatriots.

- Andrei Klishas: Klishas is being sanctioned for his status as a Member of the Council of Federation of the Federal Assembly of the Russian Federation and as Chairman of the Federation Council Committee of Constitutional Law, Judicial, and Legal Affairs, and the Development of Civil Society.

- Valentina Matviyenko: Matviyenko is being sanctioned for her status as Head of the Federation Council

- Dmitry Rogozin: Rogozin is being sanctioned for his status as the Deputy Prime Minister of the Russian Federation.

- Yelena Mizulina: Mizulina is being sanctioned for her status as a State Duma Deputy.

- Sergey Aksyonov: Aksyonov is being designated for threatening the peace, security, stability, sovereignty, or territorial integrity of Ukraine, and for undermining Ukraine's democratic institutions and processes.

Aksyonov claims to be the Prime Minister of Crimea and has rejected the authority of the legitimate government in Kyiv.

- Vladimir Konstantinov: Konstantinov is being designated for threatening the peace, security, stability, sovereignty, or territorial integrity of Ukraine, and for undermining Ukraine's democratic institutions and processes.

Konstantinov is the speaker of the Crimean parliament, which on March 11, 2014, declared independence from Ukraine.

- Viktor Medvedchuk: Medvedchuk, leader of Ukrainian Choice, is being designated for threatening the peace, security, stability, sovereignty, or territorial integrity of Ukraine, and for undermining Ukraine's democratic institutions and processes. He is also being designated because he has materially assisted, sponsored, or provided financial, material, or technological support to Yanukovich and because he is a

leader of an entity that has, or whose members have, engaged in actions or policies that undermine democratic processes or institutions in Ukraine and actions or policies that threaten the peace, security, stability, sovereignty, or territorial integrity of Ukraine.

- Viktor Yanukovich: Former Ukrainian President Yanukovich is being designated for threatening the peace, security, stability, sovereignty, or territorial integrity of Ukraine, and for undermining Ukraine's democratic institutions and processes. After abandoning Kyiv and ultimately fleeing to Russia, Viktor Yanukovich called upon Russian President Vladimir Putin to send Russian troops into Ukraine.

Як і анонсував Сергій Аксьонов, Верховна Рада Криму розпочала велику реприватизацію. Парламент півострова прийняв постанову «Про питання енергетичної безпеки Республіки Крим», відповідно до якого «кримська влада» незаконно націоналізувала майно «Чорноморнафтогазу» й «Укртрансгазу».

Глава Мініюсту Павло Петренко заявив: «Постанова кримського парламенту про націоналізацію ряду державних об'єктів фактично є крадіжкою, здійснюваною тими людьми, які зараз у псевдокримській владі»⁶⁷⁷.

Українське МЗС в особі Євгена Перебийноса виступило сьогодні із заявою, що росіяни не є корінним народом Криму: «РФ, аргументуючи законність кримського референдуму, робить наголос на праві народів на самовизначення. Хотів би відзначити, що всі міжнародно-правові документи з такого права стосуються саме корінних народів. В Україні проживає 4 корінні народи, етногенез яких пов'язаний з територією України — це українці, кримські татари, караїми, кримчаки. Останні три походять із території Криму, а решта [наприклад, росіяни. — *Прим. ред.*] є діаспорою народів, що мають свої етнічні батьківщини за межами України»⁶⁷⁸.

МЗС також закликав міжнародну спільноту не визнавати кримський референдум: «Ураховуючи те, що незалежність Криму була проголошена нелегітимним органом за результатами антиконституційного референдуму, проведеного з кричущими порушеннями загальноєвропейських норм і стандартів проведення референдумів, Міністерство закордонних справ України звертається до

всіх членів міжнародного співтовариства з настійним проханням утриматися від міжнародного визнання Республіки Крим»⁶⁷⁹.

О 22:30 за московським часом на сайті Кремля з'явилося повідомлення, що Володимир Путін підписав наказ про визнання Криму незалежною державою.

Лише ввечері Шевченківський райсуд Києва задовольнив клопотання ГПУ про затримання й доставку в суд для обрання запобіжного заходу у вигляді утримання під вартою самопроголошеного прокурора АРК Наталії Поклонської та інших російських посіпак, серед яких міністр МНС АРК Сергій Шахов, в. о. начальника прикордонної служби АРК Віктор Мельниченко, начальник ГУВС в АРК Сергій Абісов і начальник ГУ СБУ в АРК Петро Зима. Усім їм загрожувало до 10 років позбавлення волі.

Перший день після проведення референдуму продемонстрував готовність кремлівського режиму йти до своєї мети в буквальному сенсі по трупах. Коли весь цивілізований світ збирався грати з Росією в шахи, сама Москва вибрала правила «в Чапаєва». Путін продемонстрував, що готовий наразити себе й усе своє оточення на будь-які санкції задля своєї мети. Крим видавався великим призом у великій грі. Насправді, це було не так. Мріючи про відновлення імперії, Кремль не помітив, як загнав самого себе до мишоловки. Ось-ось вона зачиниться. До цього лишався один день.

18 березня. АНЕКСІЯ

Якби була можливість, я багато віддав би, аби зазирнути в думки Владіміра Путіна саме в цей день. Саме 18 березня стало кульмінаційним днем усієї операції з анексії Криму, задуманої й розроблюваної задовго до того, як сам Путін став другим російським президентом у 2000 році. Як свідчить впливовий опініонмейкер Віталій Портніков, Москва продумувала плани політичної та військової анексії півострова із самого 1991 року — з моменту виходу України зі складу СРСР.

Навіть за демократичного першого президента РФ Бориса Єльцина існували такі плани. Приходили та йшли прем'єр-міністри Росії, міністри оборони, голови Генштабу, Головного управління розвідки Генштабу, командувачі Чорноморського флоту, КГБ ставало ФСК, щоби потім перетворитися на ФСБ — але за всіх цих змін облич Росія ніколи не полишала надії відібрати в Україні Крим. А за кращого сценарію — забрати під себе й усю Україну.

Слова, якими Путін колись шокував президента США Джорджа Буша-молодшого, що він, мовляв, не визнає такої держави, як Україна, і що немає ніякого українського народу, а є єдиний російський народ — були думками не самого лише Путіна. Цю позицію він лише артикулював, а її поділяла вся російська політична еліта та більшість російського народу. Путін не вигадав план окупації Криму — він лише реалізував бажання більшості росіян.

Віталій Портніков зазначає: «Путін був готовий до будь-яких дій у цей момент, але я не впевнений, що вони взагалі були б пов'язані з Кримом. Я знов повторюю, що Крим — це був сигнал, і він за цим Кримом перевіряв, як поводитиме себе Захід, а не ми. Я не знаю, чи зрозуміли на Заході, чи ні, але думаю, що цими розмовами з усіма українськими керівниками ти побачиш, що вони знаходилися в постійній взаємодії із західним партнером. І ті могли бажати, що якщо українські війська просуватимуться в бік через Перекоп, то він це сприйматиме як оголошення війни. Справа в тому, що він [Путін. — *Прим. ред.*] сприймав Крим як сигнал. Якщо його не почують, то він організує подальше повстання в Новоросії, і тоді Крим стане частиною нової державної інфраструктури, яка буде

закінчуватись в Придністров'ї. Якщо Захід так хоче — хай буде так».

Цього дня Державна дума Росії майже в повному складі проголосувала за анексію Криму. Парламент Росії ухвалив заяву «Про ситуацію в Республіці Крим», за яку проголосував 441 депутат: «Державна дума Федеральних зборів РФ вітає вільне волевиявлення народу Криму на референдумі 16 березня 2014 про входження Республіки Крим та міста Севастополя до складу Російської Федерації. Депутати Державної думи висловлюють впевненість у тому, що органи державної влади та управління Республіки Крим підтримуватимуть на її території мир, міжнаціональну й міжконфесійну злагоду й мовне різноманіття, що склалися на цій території. Держ-дума сприятиме гарантуванню безпеки всіх осіб, що перебувають на території Криму, незалежно від їхніх громадянства, національності, мовної та релігійної приналежності, дотриманню їхніх законних прав і свобод»⁶⁸⁰.

Єдиним, хто утримався при голосуванні, виявився новосибірський мажоритарник Ілья Пономарьов. Як пізніше заявив сам Ілья під час нашого спілкування в Києві, він був абсолютно переконаний, що його заперечення підтримки незаконного референдуму в Криму підтримають й інші депутати Держдуми, про що вони казали йому під час особистого спілкування. Це той самий випадок із пісні Владіміра Висоцького: «Но был один, который не стрелял». Через рік Іллю Пономарьова позбавлять недоторканності депутата Держдуми РФ, і він переїде до Сполучених Штатів Америки.

Слово **Іллі Пономарьову**, депутату Держдуми РФ: «За мою інформацією, Путін особисто сказав: безпосередньо мені за голосування не мститися. Але унеможливити повторення цього в майбутньому. І от що вони почали робити: тиснути, щоб я дуже пошкодував про свій вчинок. Тобто не карати, а тиснути. Міронов ходив, кричав, що треба мене з Думи вигнати. Але мене „відбили“, не вигнали. Та потім, коли виникла загроза, що через мене в ключовому голосуванні може не бути одностайності, вони знову активізувалися. У середині серпня мало бути голосування щодо вводу військ в Україну. І тоді вони й наклали заборону на в'їзд, щоб я не зміг брати участь у цьому голосуванні. До речі, перед голосуванням, я казав, що проголосую саме так. Але мені не вірили.

Вони [депутати Держдуми. — *Прим. ред.*] казали: ти розумієш, що для тебе це означатиме? Вони не думали, що я настільки „відморожуся“, що проголосую. Бо деякі з тих, хто теж не хотів підтримувати анексію, „випадково“ вийшли в туалет під час цього голосування. Вони просто не голосували, тим самим висловивши свою позицію. Якби я припустив, що буду не єдиним, я б сам так не проголосував. Для мене було принципово важливим, для майбутньої історії, сказати, що під час цього незаконного голосування одностайності в російській Держдумі не було. І саме таке завдання я ставив перед собою: не допустити одностайного голосування. Якби я знав, що хтось візьме на себе цю невдячну роль, я б теж міг вийти до туалету. Бо наслідки по мені вдарили, безумовно.

У мене був реальний шанс перемогти на виборах мера у Новосибірську. Цим голосуванням я перекреслив свою політичну кар'єру. Але я ні про що не шкодую».

Матвій Ганапольський каже: «Гадаю, що все набагато складніше, ніж здається на перший погляд. Бажання багатьох кримчан бути з Росією чи з Путіним — це не більше ніж віра в народну казку. Це як мрії про еміграцію. Коли нам погано в нашій країні, ми мріємо, що поїдемо до іншої країни, і нам там буде добре. А тут випала нагода поїхати в іншу країну, не покидаючи власних будинків».

Після цього о 10:10 за московським часом на сайті Кремля з'явилося повідомлення: «Владімір Путін відповідно до статті 6 Федерального конституційного закону „Про порядок прийняття в Російську Федерацію й утворення в її складі нового суб'єкта Російської Федерації“ повідомив Раду Федерації Федеральних зборів, Державну думу Федеральних зборів і уряд про пропозиції Державної Ради Республіки Крим — парламенту Республіки Крим та Законодавчих зборів міста Севастополя про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим, включаючи місто Севастополь, і утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів»⁶⁸¹. Прес-служба Кремля також повідомила, що за три години російський президент виступить із офіційною заявою щодо Криму.

Блогер **Ліза Богуцька** згадує: «18-го числа Путін заявив, що приймає в обійми Республіку Крим. І я все чекала, що зараз наша

влада щось зробить. Адже не було такого суб'єкта — „Республіка Крим“. Є Автономна Республіка Крим у складі України. Немає ніякої ізольованої республіки. Але наші змовчали. І попри все це, наші війська продовжували чинити опір. У них нічого не було! Наші люди простягали їм переноски, щоби вони могли телефони зарядити і якимось чином зв'язуватися. Тому що до них приходили росіяни й говорили: здавайтеся, ви останні залишилися, усі інші здалися. Це такий, відомий зеківський прийом».

Розуміючи, що ситуація розвивається за сценарієм «від поганого до ще гіршого», МЗС України назвало те, що відбувалося в Москві, таким, що «не має нічого спільного з демократією, правом і здоровим глуздом». Українське дипломатичне відомство пообіцяло, що Київ вдаватиметься до всіх міжнародних заходів «для відновлення статус-кво».

Уранці прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк звернувся російською мовою до жителів південних і східних областей України: «На превеликий жаль, Крим не єдиний регіон України, де зовнішні сили намагаються дестабілізувати ситуацію, розпалити штучні конфлікти, організувати безлади та спровокувати збройну агресію ззовні під приводом нібито захисту прав російськомовного населення. Режисуру не надто численних, але досить агресивних мітингів у Харкові, Донецьку та Луганську, інших містах здійснюють зовнішні сили. Правоохоронними органами зібрані переконливі докази причетності російських спецслужб до організації безладів на сході нашої країни»⁶⁸². Спершу Яценюк уникав прямо називати Росію агресором, надавши перевагу евфемізму «зовнішні сили». Це був лише початок того пекла, імена якому невдовзі придумуватимуть у Кремлі: «ДНР», «ЛНР», «Новоросія».

Яценюк заявив, що Україна не ставитиме хрест на відносинах із РФ і все ще сподівається зберегти мир: «Зв'язки з ЄС і Росією ми не розглядаємо за принципом „або — або“. Незважаючи на катастрофічне погіршення відносин з Росією, допущене не з нашої вини, незважаючи на збройну агресію Росії проти України, я зроблю все можливе, щоби не просто зберегти мир, але й побудувати з Росією справді партнерські й добросусідські відносини»⁶⁸³.

Яценюк розповідає про той час: «У нас, у кращому випадку, боєздатних сил, як кажуть, було п'ять тисяч. А я вважаю, що і п'яти тисяч не було. Нікого не було ні обстріляного, ні обкатаного, ні об'їждженого. У нас якщо було, то 500 людей, які служили в миротворчих місіях. Важкувато, щоби ці півтисячі перебили військове угруповання Російської Федерації, яке налічувало близько 20 тисяч осіб. Росія якраз була переконана в тому, що ми відправимо 500 людей, їх там усіх положать, і що світ не розбереться, що сталося. Тут була дуже важлива психологічна річ: тільки-но ми починаємо військову операцію, виходить, що ми винні — не Росія її почала, а ми, і весь світ це бачить».

Хоч як це парадоксально звучить, але депутати Держдуми попросили в цей день західних політиків покарати їх санкціями, про що написала Лента.Ру з посиланням на ИТАР-ТАСС. Серед більшості депутатів навіть почалися змагання, щоби потрапити до американського та європейського санкційного списку. Російські парламентарії щиро обурювалися, якщо не знаходили себе в переліку прізвищ указу Барака Обами, підписаному напередодні. Очевидно, така гра у значимість показувала нерозуміння подальших тяжких наслідків для більшості російських політиків. Вони сприймали це захопливою грою, у якій поява прізвища в санкційному списку давала змогу його власнику довести свою лояльність президенту Владіміру Путіну. За пропозицію ввести проти них самих санкції з боку США та ЄС проголосували 373 депутати. А щоби, як то кажуть, двічі не вставати, 436 депутатів Держдуми ще й проголосували за закон «проти гей-пропаганди».

Ось спогади **Іллі Пономарьова** щодо санкцій: «Після голосування до мене підходили купа народу в Думі. І серед тих, хто підходив, домінуючим настроєм була заздрість. Говорили: „От ти сука, на нас санкції накладуть, а ти — чистенький будеш. У нас активи заберуть, судити будуть, а тебе не чіпатимуть“.

Але потім, коли виявилось, що санкції мають вибірковий характер, вони заспокоїлися та почали на мене тицяти пальцем: мовляв, так тобі й треба!».

Slon.ru писав: «Лідер ЛДПР Владімір Жиріновській негайно пояснив, чому одні потрапили в список, а інші ні: „Мене от не

включають, а Міронова включили — бо знають, що він нічого їм не зробить! А я б їм улаштував!!! І взагалі, — раптом перейшов він на особистості, — ще питання, а чи потрібен нам лідер фракції з „чорного списку“? — „От мерзотник!“ — раптом пролунав на тлі цієї тиради чийсь голос. Утім, сказано було із захопленням — приблизно як: „От уже сучий син!“»⁶⁸⁴.

Заява МЗС РФ була витримана в кращих традиціях брежнєвського міністра закордонних справ Андрія Громика: «Було підкреслено, що жителі республіки демократичним шляхом, відповідно до міжнародного права й Статуту ООН зробили свій вибір, який Росія приймає й поважає. Уведені ж США та Євросоюзом санкції абсолютно неприйнятні та без наслідків не залишаться»⁶⁸⁵.

«Українська правда» повідомила: «Близько 40 озброєних людей у камуфляжі перекрили в'їзд до КПП військової частини 4068 в Севастополі. О 23:00 17 березня українським військовим був поставлений ультиматум — до опівночі здатися. Станом на 00:06 українські військові не ухвалили рішення з приводу ультиматуму. Збройні загарбники поки також не застосовують жодних дій».

О 9-й ранку «самооборона» Аксьонова викрала ще одного українського офіцера. За повідомленням Владислава Селезньова, 30 представників «самооборони» проникли на територію квартирно-експлуатаційної частини (КЕЧ), після чого силоміць забрали із собою начальника КЕЧ підполковника Владислава Нечипоренка.

Як стало відомо цього дня, напередодні невідомі побили в Ялті українського журналіста газети «Сьогодні» Дмитра Бунецького і фотокора Сергія Ніколаєва. Вісім невідомих напали на журналістів біля гімназії імені Чехова, завдали їм численних ударів, розбили обличчя, вибили зуби, відібрали в них телефони й документи.

Цього дня в Криму продовжувалося мародерство комерційної власності українських підприємств. Так, нападу кримської «самооборони» та козачків із Росії піддався центральний автосалон «Богдан Авто» у Сімферополі. Журналістську групу кримськотатарського телеканалу АТІ, яка знімала ці безчинства мародерів, представники самооборони взяли в заручники, позв'язавши побили, відібрали в них усю редакційну техніку й паспорти.

Близько 13:00 Владислав Селезньов повідомив, що до Кіровського військового летовища російські військові доправили 11 зенітно-

ракетних комплексів «Оса». А вже о 13:30 — що в Сімферополь до військового містечка прибули два «КамАЗи» з російськими військовими.

О 15:00 за московським часом розпочалася 45-хвилинна промова Владіміра Путіна в Георгіївському залі Кремля, де були присутні всі найвищі посадові особи Росії, включаючи прем'єра Дмитрія Медведєва, спікера Держдуми Сергея Нарішкіна, спікера Ради Федерації Валентину Матвієнко, главу Верховної Ради Криму Володимира Константинова, самопроголошеного голову Радміну Криму Сергія Аксьонова та «народного мера» Севастополя Алексея Чалого. Останній був одягнений не за дрес-кодом у костюм, а в чорну «водолазку».

Виступ Путіна почався з аплодисментів, скандування «Россия, Россия!» та внесення в зал прапорів Автономної Республіки Крим і міста Севастополя. Цікаво, що герби були зображені саме в тих виконаннях, які затверджені за незалежної України. Виступ російського президента 33 рази переривався аплодисментами, кілька разів присутні робили це стоячи. За кількістю овацій Путін упевнено наблизився до промов Йосипа Сталіна та Леоніда Брежнєва. У російську історію цей виступ увійшов під назвою «Кримська промова» Владіміра Путіна⁶⁸⁶.

Путін розпочав з того, що пояснив — вони всі сьогодні зібралися «з питання, що має життєво важливе значення, історичне значення для всіх нас».

Далі російський президент перейшов до історичних паралелей, щоправда, у своєму специфічному розумінні. Ними він спробував виправдати астрономічні результати «загальнокримського референдуму» й пояснити, чому Росія вирішила «приєднати» Крим: «16 березня в Криму відбувся референдум, він пройшов у повній відповідності до демократичних процедур і міжнародно-правових норм. У голосуванні взяли участь більше 82% виборців. Більше 96% висловилися за возз'єднання з Росією. Цифри гранично переконливі. Щоби зрозуміти, чому був зроблений саме такий вибір, досить знати історію Криму, знати, що значила й значить Росія для Криму й Крим для Росії. У Криму буквально все пронизане нашою спільною історією й гордістю. Тут древній Херсонес, де прийняв хрещення святий князь Володимир. Його духовний подвиг — навернення до православ'я —

визначив загальну культурну, ціннісну, цивілізаційну основу, яка об'єднує народи Росії, України та Білорусії. У Криму — могили російських солдатів, мужністю яких Крим у 1783 році був узятий під Російську державу. Крим — це Севастополь, місто-легенда, місто великої долі, місто-фортеця й батьківщина російського чорноморського військового флоту. Крим — це Балаклава й Керч, Малахів курган і Сапун-гора. Кожне з цих місць святе для нас, це символи російської військової слави й небаченої доблесті».

Путін далі вирішив порівняти Крим із Росією, розповівши, що оскільки півострів є унікальним сплавом культур і традицій різних народів, то «він так схожий на велику Росію, де протягом століть не зник чи не розчинився жоден етнос». Щоправда, перейшовши до цих самих етносів, глава Кремля грубо перекрутив кількість населення відповідно до національної приналежності. Так, Путін відверто збрехав, коли сказав, що з 2,2 мільйона жителів Кримського півострова — «майже півтора мільйона росіян, 350 тисяч українців, які переважно вважають російську мову своєю рідною мовою, і приблизно 290 — 300 тисяч кримських татар, значна частина яких, як показав референдум, також орієнтуються на Росію».

Уже тут зроблено навмисну фальсифікацію. Згідно з останнім переписом населення України у 2001 році на території АР Крим та міста Севастополя росіянами за національністю назвали себе 1 млн 450 тис. 394 осіб, українцями 576 тис. 647. Питання: якщо кількість росіян у підрахунку Владіміра Путіна тільки зросла, куди ж поділися аж 226 тисяч українців?! Проте відповідь на нього розкриється трохи згодом, у жовтні 2014 року, коли російська окупаційна влада проводитиме так званий «перепис у Кримському федеральному окрузі та місті федерального значення Севастополь». Тоді росіянами назвуть себе вже 1 млн 492 тис. 078 жителів, а українців стане лише 344 тис. 515. У процентному співвідношенні в період 2001–2014 років кількість тих, хто назвав себе українцями, зменшилася просто катастрофічно — з 24,01% до 15,08! Чи не тому це сталося, що Путін задалегідь спустив згори дозволена кількість українців? Пасаж щодо кримських татар, які «орієнтуються на Росію», можна навіть не коментувати.

Зрештою, перекручування Путіним статистичних даних щодо кількості етнічних українців у Криму стане зрозумілим з огляду на його чергове співання мантри про «єдиний народ». У промові він

навмисне наголосив на тому, що росіяни й українці не просто близькі сусіди, але «фактично один народ. <...> Стародавня Русь — це наш спільний витік, ми все одно не зможемо одні без одних».

У промові Путін апелював до більшовиків, які приєднали свого часу до УРСР «значні території історичного півдня Росії, і сьогодні це сучасний південний схід України». Ось це покликання на український «юго-восток» стане остаточно зрозумілим геть незабаром, коли російські спецслужби запустять план дестабілізації сходу України.

А коли справа дійшла до передачі Криму Україні Хрущовим, Путін поскаржився, що «це рішення було прийнято з очевидними порушеннями чинних у той час конституційних норм. Питання ухвалили кулуарно».

Путін розповідав «російську історію», але опис подій дуже нагадував сьогодення. Він звертався до абсолютно нереальних історичних подій, наголошуючи, що в 1954 році керівництво СРСР здійснило нібито незаконний акт щодо Кримської області, яку передало зі складу РРФСР до УРСР. Або вдавався до відверто дивних рефлексій — здається, не без психіатричного підкладу: «Сьогодні, через уже багато років, я чув, як кримчани, геть недавно, говорять, що тоді, у 1991 році, їх передали з рук у руки, просто як мішок картоплі». Хотів того Путін чи ні, але тим самим визнав, що відібрати цей «мішок» Росія намагалася вже понад двадцять років, постійно педалюючи право Криму на самовизначення.

Зовсім сміховинною видається апеляція Путіна до почуття жалю: «Важко з цим не погодитися. Російська держава, що ж вона? Ну що, Росія? Опустила голову й змирилася, проковтнула цю образу. Наша країна перебувала тоді в такому важкому стані, що просто не могла реально захистити свої інтереси. Але люди не могли змиритися з кричущою історичною несправедливістю». Мовляв, у 1991 році сильні й заможні колишні республіки СРСР розбіглися, обікравши знедолену РРФСР. Так, ніби не вона мала в Союзі всіх державотворчих преференцій.

Чи не тому Путін усіляко намагався зробити вигляд, що йому нічого невідомо про підписаний і ратифікований Верховною Радою України та Державною думою Росії так званий Великий договір 1997 року, яким Росія остаточно визнала територіальні кордони України, а також узяла на себе зобов'язання стосовно делімітації та демаркації

кордону. Путін використовував ідіотські, як для випускника Ленінградського юрфаку, формулювання, що Росія начебто «визнала» Крим частиною України, хоча насправді Великий договір у 1997 році не залишив жодної двозначності, чітко закріпивши статус Автономної Республіки Крим та міста Севастополь як невід'ємних частин України.

Путін про переговори з Леонідом Кучмою: «Сьогодні можна відверто говорити, я хочу з вами поділитися деталями переговорів, що проходили на початку 2000-х років. Тоді президент України Кучма попросив мене прискорити процес делімітації російсько-українського кордону. До тих пір цей процес практично не рухався. Росія начебто визнала Крим частиною України, але переговори про делімітацію кордону не проводилися. Розуміючи всі складнощі цього процесу, проте я відразу дав указівку російським відомствам активізувати цю роботу — роботу з оформлення кордону, щоби було зрозуміло всім: погоджуючись на делімітацію, ми фактично та юридично визнавали Крим українською територією, тим самим остаточно закривали це питання».

Усі ці дивні, як для юриста пасажі, наводили на думку: «Чому ж через п'ятнадцять років Путін передумав?» — «[Ми] розраховували, що Україна буде нашим добрим сусідом, що росіяни й російськомовні громадяни в Україні, особливо на її південному сході та в Криму, житимуть в умовах дружньої, демократичної, цивілізованої держави, що їхні законні інтереси будуть забезпечені відповідно до норм міжнародного права. Однак ситуація стала розвиватися по-іншому. <...> За роки „самостійності“, незалежності, влада, що називається, їх „дістала“, остогидла просто. Мінялися президенти, прем'єри, депутати Ради, але не мінялося їхнє ставлення до своєї країни й до свого народу. <...> Ті, хто стояв за останніми подіями в Україні, переслідували інші цілі: вони готували державний переворот черговий, планували захопити владу, не зупиняючись ні перед чим. У хід були пущені й терор, і вбивства, і погроми. Головними виконавцями перевороту стали націоналісти, неонацисти, русофоби та антисеміти. Саме вони багато в чому визначають і сьогодні ще досі життя в Україні. <...> Легітимної виконавчої влади в Україні досі немає, розмовляти ні з ким. <...> Потрапити на прийом до деяких міністрів нинішнього уряду можна тільки з дозволу бойовиків Майдану. <...> Тим, хто чинив опір путчу, відразу почали загрожувати репресіями та каральними операціями. І

першим на черзі був, звичайно, Крим, російськомовний Крим. У зв'язку з цим жителі Криму й Севастополя звернулися до Росії із закликом захистити їхні права й саме життя, не допустити того, що відбувалося, та й зараз ще відбувається й у Києві, і в Донецьку, у Харкові, у деяких інших містах України. Зрозуміло, ми не могли не відгукнутися на це прохання, не могли залишити Крим і його жителів у біді, інакше це було б просто зрадою».

Путін також розповів, нібито ще не скористався своїм правом «застосувати російську армію в Україні» та вкотре повторив мантру «нас там не було»: «Збройні сили Росії не входили до Криму, вони там уже і так були відповідно до міжнародного договору. Так, ми посилили наше угруповання, але при цьому — хочу це підкреслити, щоб усі знали й чули, — ми навіть не перевищили граничної штатної чисельності наших збройних сил у Криму, а вона передбачена в обсязі 25 тисяч осіб, у цьому просто не було необхідності».

Аналізує події **Арсеній Яценюк**: «Росія на початку незаконної анексії Криму умисно не порушувала жодного з пунктів про перебування Чорноморського флоту у Криму. Там була максимальна наявність угруповання, здається, 25 тисяч. І вони дійшли до 23. Це означає, що Путін усе прорахував, він знає, що таке військові злочини, тому вони не перевищили цієї граничної межі. Це неможливо було б приховати, і тоді їх би притягнули до відповідальності за скоєння військового злочину. А там, де вони захоплювали території, реально блокували, там були начебто не російські військові, а так звані „зелені чоловічки“. Тільки це не врятує Путіна від трибуналу».

Президент РФ скористався результатами закликів української влади до своїх військових не застосовувати зброю та заявив, що ніхто не стріляв, бо «не було окупації». Причому, як кожен агресор, Путін не втримався від того, щоби не повторити звинувачення на свою ж адресу: «Нам кажуть про якусь російську інтервенцію в Криму, про агресію. Дивно це чути. Щось не пригадую з історії жодного випадку, щоб інтервенція проходила без одного-єдиного пострілу й без людських жертв».

Жодне з цих тверджень Путіна не відповідало дійсності. По-перше, людські жертви на території Криму в цей момент вже були — це і 39-

річний кримський татарин Решат Аметов, викрадений «самообороною» й закатований; і 36-річний етнічний росіянин український прапорщик Сергій Кокурін, уродженець Сімферополя, якого саме в цей день, 18 березня, убито двома пострілами в серце під час штурму фотографічного центру в/ч А3684.

Так само не відповідало дійсності твердження Путіна, що інтервенція не відбулася, бо не було жодного пострілу. Насправді такі аналогії в історії вже були. На цю небезпечну й страшну подібність вказували вже російські й міжнародні експерти — саме в такий спосіб нацисти спочатку анексували територію Австрії, а згодом Чехословаччину.

Не обійшлося в промові Путіна й без критики США, щоправда, склалося враження, що він говорив саме про сучасну Росію: «Наші західні партнери на чолі зі Сполученими Штатами Америки воліють у своїй практичній політиці керуватися не міжнародним правом, а правом сильного. Вони повірили у свою обраність і винятковість, у те, що їм дозволено вирішувати долі світу, що праві можуть бути завжди тільки вони. Вони діють так, як їм заманеться: то тут, то там застосовують силу проти суверенних держав, вибудовують коаліції за принципом „хто не з нами, той проти нас“».

Використав Путін і низку інших маніпулятивних тверджень, зокрема говорячи, що до влади в Україні, унаслідок повалення режиму Януковича, прийшли націоналістичні, антисемітські та бандерівські сили. Він учергове підтримав власну пропаганду, лякаючи всіх міфічними бандерівцями в Криму: «Але він ніколи не буде бандерівським! Крим — це наше спільне надбання й найважливіший фактор стабільності в регіоні. І ця стратегічна територія повинна перебувати під сильним, стійким суверенітетом, який за фактом може бути тільки російським сьогодні. Інакше, дорогі друзі (звертаюся і до України, і до Росії), ми з вами — і росіяни і українці — можемо взагалі втратити Крим, причому в недалекій історичній перспективі».

Традиційно лякав Путін кримчан і «агресивним блоком НАТО»: «Нагадаю також, що в Києві вже пролунали заяви про якнайшвидший вступ України в НАТО. Що означала б ця перспектива для Криму й Севастополя? Те, що в місті російської військової слави з'явився б натовський флот, що виникла б загроза для всього півдня Росії — не якась ефемерна, абсолютно конкретна. Усе, що реально могло б

статися, це все те, що реально могло б статися, якби не вибір кримчан. Спасибі їм за це. <...> Ви знаєте, я просто не можу собі уявити, що ми будемо їздити в Севастополь у гості до натовських моряків».

Путін також зробив традиційний для себе в останні роки різкий випад на адресу США та їхніх союзників, зазначивши, що «у випадку з Україною наші західні партнери перейшли межу, поводитися грубо, безвідповідально й непрофесійно», не замислюючись про наслідки. У результаті, за словами Путіна, «Росія опинилася на межі, від якої не могла вже відступити».

Кремлівські джерела повідомляли, що більшість слухачів у Георгіївському залі під час виступу Путіна перебували в стані, близькому до ейфорійного. На думку генерального директора Міжнародного інституту політичної експертизи Євгенія Мінченка, це був чи не найбільш емоційний виступ Путіна за всю його кар'єру. Мінченко також висловив переконання, що більшу частину тексту Путін писав сам.

Своєю чергою, авторитетний оглядач видання *Bloomberg* Леонід Бершидський заявив, що «кримська промова» Владіміра Путіна «ознаменувала безсоромне відродження Росії як безпринципного, непередбачуваного гравця у світі, де брехня, напівправа, погані прецеденти та сировина замінюють будь-які види нормативно-правової бази. Хоча такий світ раніше існував тільки в путінській голові, зараз він реальний, як і приєднання Криму».

За оцінками *The New York Times*, «виступ Путіна був пронизаний агресивною націоналістичною й антизахідною риторикою. У своїй промові російський президент зазначив, що передбачав економічні санкції Заходу й підготувався до них. При цьому санкції США та Євросоюзу вдарять [на думку Путіна. — Прим. ред.] насамперед по їхній же економіці».

Після цієї промови президент РФ Владімір Путін, нелегітимний прем'єр-міністр Криму Сергій Аксьонов, голова Верховної Ради Криму Володимир Константинов, а також «уповноважений представник міста Севастополь» Алексєй Чалий підписали «Договір між РФ і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів».

Прес-служба Кремля повідомляла: «Згідно з Угодою з дня прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів і до 1 січня 2015 року діє перехідний період, протягом якого врегульовуються питання інтеграції нових суб'єктів Російської Федерації в економічну, фінансову, кредитну та правову системи Російської Федерації, до системи органів державної влади Російської Федерації, а також питання виконання військового обов'язку й несення військової служби на територіях Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя»⁶⁸⁷.

Преамбула Договору починалася з традиційного для подібного обґрунтування твердження в стилі радянської дипломатії — про «історичну спільність народів», «сформовані між ними зв'язки», «принцип рівноправності та самовизначення народів, закріпленій у Статуті Організації Об'єднаних Націй», «загальну волю своїх народів, нерозривно пов'язаних спільністю історичної долі» та «вільне й добровільне волевиявлення народів Криму на загальнокримському референдумі».

В. о. Президента України Турчинов відреагував на промову Путіна своєю заявою: «Тимчасова окупація Автономної Республіки Крим не дозволить РФ реалізувати свої загарбницькі плани. <...> Ми хочемо попередити президента Путіна, який несе безпосередню відповідальність за цю провокацію, політичне керівництво РФ, що вони відповідатимуть перед усім світом за ті злочини, які вони сьогодні творять на території нашої країни. <...> Крим був і буде частиною нашої країни. Це позиція України й усіх цивілізованих країн світу. Це дуже небезпечна політична гра. Це провокація не тільки проти нашої країни. Це спроба дестабілізувати ситуацію в регіоні, в Європі та всьому світі»⁶⁸⁸.

У той же час севастопольські сепаратисти сподівалися на економічну співпрацю з Україною, як заявив Алексій Чалий: «Докладатимемо всіх зусиль для того, щоби не рвати існуючі економічні зв'язки».

Статья 1

1. Республика Крым считается принятой в Российскую Федерацию с даты подписания настоящего Договора.

2. Принятие Республики Крым в Российскую Федерацию осуществляется в соответствии с Конституцией Российской Федерации, настоящим Договором, Федеральным конституционным законом «О порядке принятия в Российскую Федерацию и образования в ее составе нового субъекта Российской Федерации» и Федеральным конституционным законом о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым.

Статья 2

Со дня принятия в Российскую Федерацию Республики Крым в составе Российской Федерации образуются новые субъекты – Республика Крым и город федерального значения Севастополь.

Статья 3

1. Российская Федерация гарантирует всем народам, проживающим на территориях Республики Крым и города федерального значения Севастополя, право на сохранение родного языка, создание условий для его изучения и развития.

2. Государственными языками Республики Крым являются русский, украинский и крымско-татарский языки.

Статья 4

1. Пределы территории Республики Крым и территории города федерального значения Севастополя определяются границами территории Республики Крым и территории города федерального значения Севастополя, существовавшими на день принятия в Российскую Федерацию Республики Крым и образования в составе Российской Федерации новых субъектов.

2. Граница Республики Крым на суше, сопряженная с территорией Украины, является Государственной границей Российской Федерации.

3. Разграничение морских пространств Черного и Азовского морей осуществляется на основе международных договоров Российской Федерации, норм и принципов международного права.

Со дня принятия в Российскую Федерацию Республики Крым и образования в составе Российской Федерации новых субъектов граждане Украины и лица без гражданства, постоянно проживающие на этот день на территории Республики Крым или на территории города федерального значения Севастополя, признаются гражданами Российской Федерации, за исключением лиц, которые в течение одного месяца после этого дня заявят о своем желании сохранить имеющееся у них и (или) их несовершеннолетних детей иное гражданство либо остаться лицами без гражданства.

Статья 6

Со дня принятия в Российскую Федерацию Республики Крым и образования в составе Российской Федерации новых субъектов и до 1 января 2015 года действует переходный период, в течение которого урегулируются вопросы интеграции новых субъектов Российской Федерации в экономическую, финансовую, кредитную и правовую системы Российской Федерации, в систему органов государственной власти Российской Федерации, а также вопросы исполнения воинской обязанности и несения военной службы на территориях Республики Крым и города федерального значения Севастополя.

Статья 7

Граждане Российской Федерации, призванные на военную службу в Республику Крым и городе федерального значения Севастополе, проходят военную службу на территориях Республики Крым и города федерального значения Севастополя до 2016 года включительно.

Статья 8

Выборы в органы государственной власти Республики Крым и в органы государственной власти города федерального значения Севастополя проводятся во второе воскресенье сентября 2015 года. До избрания органов государственной власти Республики Крым и органов государственной власти города федерального значения Севастополя их полномочия осуществляются соответственно Государственным Советом Республики Крым – парламент Республики Крым и Советом министров Республики Крым, Законодательное Собрание города Севастополя.

Статья 9

1. Законодательные и иные нормативные правовые акты Российской Федерации действуют на территориях Республики Крым и города федерального значения Севастополя со дня принятия в Российскую Федерацию Республики Крым и образования в составе Российской Федерации новых субъектов, если иное не предусмотрено законодательством Российской Федерации.

2. Нормативные правовые акты Автономной Республики Крым и города Севастополя, Республики Крым и города с особым статусом Севастополя действуют на территориях соответственно Республики Крым и города федерального значения Севастополя до окончания переходного периода или до принятия соответствующего нормативного правового акта Российской Федерации и (или) нормативного правового акта Республики Крым, нормативного правового акта Российской Федерации и (или) нормативного правового акта города федерального значения Севастополя.

3. Нормативные правовые акты Автономной Республики Крым и города Севастополя, Республики Крым и города с особым статусом Севастополя, противоречащие Конституции Российской Федерации, не применяются.

Статья 10

Настоящий Договор временно применяется с даты подписания и вступает в силу с даты ратификации.

З нашого боку ніяких ініціатив у цьому плані не буде. Нічого „торпедувати“ ми не будемо. Ми намагатимемося пройти цей етап таким чином, щоби мінімально постраждали люди по обидві сторони кримського перешийка. Дуже хотів би сподіватися, що влада в Києві нарешті усвідомлює, що те, що трапилося, — незворотне, і треба починати домовлятися»⁶⁸⁹.

Завдяки своїй жорсткій позиції країни G7, не вагаючись і не гаючи часу, ухвалили цього дня рішення про призупинення членства Росії у G8 — відповідну заяву зробив міністр закордонних справ Франції Лоран Фабіус в інтерв'ю радіо *Europe-1*: «Росія повністю ізольована, а її дії викликали негативну реакцію як в ЄС, США, так і в Японії. Міністр зазначив, що навіть союзник Росії КНР під час голосування в ООН утримався, хоча зазвичай голосує разом із РФ». Міністр також заявив, що зараз членство Росії в G8 призупинене, а подальші дії залежатимуть від поведінки влади країни⁶⁹⁰.

Із перших днів після референдуму кримська влада повністю відмовилася від усіх своїх попередніх домовленостей та заяв. Так, раніше Сергій Аксьонов божився, що жодних дій проти українських військових і їхнього майна на півострові не буде, але цього дня видав указ: «Узяти до відома, що майно, зокрема військова техніка,

озброєння, що перебуває в господарському віданні або оперативному управлінні з'єднань, військових частин і підрозділів Збройних Сил України, підприємств, установ і організацій, що перебувають у сфері управління Міністерства оборони України, а також військових формувань та правоохоронних органів, розташованих на території Республіки Крим та Севастополя, є державною власністю Республіки Крим». Також було доручено раднику прем'єр-міністра Криму Володимирі Мерцалову спільно із заступником головному ВМФ РФ Федотенковим забезпечити координацію роботи з проведення інвентаризації майна військових частин Збройних Сил України в Криму «та подати пропозиції про його подальше використання»⁶⁹¹.

Видання Міноборони «Флот України» повідомило, що українські військові відвели свої кораблі на середину озера Донузлав через загрозу їхнього захоплення російськими окупантами, адже останні вже роблять такі спроби.

Міноборони також інформувало: «Кілька годин тому в Сімферополі російські військові розпочали силовий штурм фотограмметричного центру Управління центрального військово-топографічного й навігаційного Головного управління оперативного забезпечення Збройних Сил України. З вікон будинків біля військового об'єкта Збройних Сил України працюють російські снайпери»⁶⁹². Унаслідок нападу двома пострілами було вбито 36-річного прапорщика Сергія Кокуріна, уродженця Сімферополя, батька 4-річного сина. Його дружина в цей час була вагітна другою дитиною. У момент смерті Кокурін чатував на вищі.

Дмитро Тимчук так описував ці події: «Штурм здійснював російський спецназ, його підстраховували бійці бандформування (т. зв. „самооборона“). Постріл на ураження був зроблений із боку „самооборони“. Зараз кримські ЗМІ з посиланням на МВС Криму поширюють інформацію з точністю до навпаки. Нібито „один боєць самооборони загинув і двоє поранені в результаті стрілянини на вулиці в Сімферополі“».

У зв'язку із загибеллю Сергія Кокуріна українським військовим у Криму дозволили застосовувати зброю. З повідомлення Міноборони: «Для захисту й збереження життя українських військовослужбовців, згідно з рішенням виконуючого обов'язки верховного головнокомандувача ЗСУ та виконуючого обов'язки міністра оборони

України, на підставі наказу начальника Генерального штабу — головнокомандувача ЗСУ, військовим частинам ЗС України, дислокованих в АР Крим, дозволено застосування зброї»⁶⁹³.

Близько 16:00, одразу після промови Путіна в Кремлі, «зелені чоловічки» розпочали одночасний штурм більшості українських частин у Криму, погрожуючи «силовою зачисткою». Тимчук написав, що до 55-го зенітно-ракетного полку в Євпаторії приїхали переговорники — помічник Аксьонова Жеребцов, а також неідентифікований у військовій формі без розпізнавальних знаків, який відрекомендувався «майором Серьожей» і «фахівцем зі штурмів».

Міністерство оборони України продовжувало демонструвати повну безпорадність щодо українських військовослужбовців і частин, які залишалися вірними присязі народові України. Українські військові на території військово-морської бази в Донузлаві, де перебували 8 кораблів ВМС України, у коментарях журналістам «Української правди» повідомили, що досі жоден наказ міністра оборони України до них так і не дійшов. Військові були цілком розгублені, росіяни ж тим часом захопили автопарк на території цієї бази. «Українська правда» писала: «Українським морякам на військово-морській базі в Донузлаві запропонували здатися до 22:00 вівторка, 18 березня. До командира військово-морської бази приходили представники Чорноморського флоту РФ із пропозицією покинути кораблі. „Ви незаконно перебуваєте на території Російської Федерації, тому пропонуємо вам добровільно її покинути“, — заявили українським військовим»⁶⁹⁴.

Про напад на українських військових у Криму повідомив і командувач ВМС України контр-адмірал Сергій Гайдук: «У Сімферополі офіцер має два кульові поранення в ногу. Йому надано медичну допомогу, загрози для життя немає. Наразі зафіксовано викрадення 5 офіцерів. Двох офіцерів нам вдалося повернути, а троє утримуються силами так званої „самооборони Криму“»⁶⁹⁵. Він також повідомив, що запасів продовольства в заблокованих військових у Криму залишилося на тиждень: «Ми створили запаси по службах [забезпечення. — *Прим. ред.*] тилу продовольства, питної води, запаси пального, одягу. Автономність військових частин коливається від 7 до 10 діб. Це дозволить протягом цього часу без зовнішніх поставок продовольства та інших потреб виконувати завдання»⁶⁹⁶.

О 17:00 у Криму невідомі викрали командира української зовнішньої розвідки полковника Ігоря Лоснікова. На полковника напали на вулиці, коли він виходив із власного автомобіля, заштовхали в *Mercedes VITO* чорного кольору з номерним знаком 7776 і вивезли в невідомому напрямку.

У цей же час, за повідомленням прес-служби ВМС України, російські військові взяли в облогу управління логістики командування ВМС. «Зелені чоловічки» відключили військову частину від водопостачання й знеструмили штаб командування ВМС України.

Яценюк запропонував зібрати екстрену комісію гарантів Будапештського меморандуму щодо вбивства військовими РФ українського військового у Криму: «Сьогодні російські військові почали стріляти по українських військовослужбовцях, а це вже військові злочини, які не мають терміну давності. Тому необхідно негайно скликати спільну комісію на рівні Міністерств оборони України, США, Великої Британії та Росії, як учасників Будапештського меморандуму. Вирішити питання про недопущення подальшої ескалації військового конфлікту й почати політичний діалог про відновлення прав Української держави та про зупинку порушення норм міжнародного права Російською Федерацією». Також Яценюк заявив, що конфлікт перейшов «з політичної у воєнну стадію з вини російських військових»⁶⁹⁷.

Прес-секретар Меджлісу Лейла Муслімова повідомила у *Facebook*, «що на будівлю кримського парламенту вже повісили нову табличку з написом „Державна рада Республіки Крим“».

Разом з агресивними діями Росії почали діяти її найближчі союзники в СНД. Цього дня Міністерство закордонних справ Казахстану повідомило, що його уряд визнає незаконний референдум на території Криму та з розумінням ставиться до рішення Росії прийняти до свого складу АР Крим.

У той час Дональд Туск: «Не можемо дозволити, щоби міжнародне співтовариство в „новій Ялті“ погодилося з анексією Криму. Для мене сьогодні найважливіше, щоб європейська та євроатлантична спільноти не піддалися тому тиску, який здійснює Путін, і щоб не було спокуси говорити, що Крим втрачений, Україна де-факто теж втрачена, отже, потрібно якось порозумітися з Росією»⁶⁹⁸.

Представник ЄС Штефан Фюле написав у *Twitter*: «Дії президента Путіна в Криму <...> дають чітку відповідь про те, що є головним розходженням між Євросоюзом і Євразійським Союзом». Віце-президент США Джо Байден заявив, що Росія просто «захопила Крим», та пообіцяв РФ ізоляцію⁶⁹⁹.

Після злочинної анексії Криму в Росії вистачило цинізму звинуватити ЄС у провокації держперевороту в Україні. Коментар департаменту інформації та друку МЗС Росії: «Євросоюзу час зрозуміти, що причина кризи в Україні не в Росії, а в діях окремих українських політичних сил та їхніх зарубіжних кураторів. Прагнення Брюсселя підштовхнути Україну, як і інші „фокусні“ держави „Східного партнерства“, до штучного вибору між ЄС і Росією багато в чому спровокувало глибоку внутрішньополітичну кризу в цій країні, що призвела до антиконституційного перевороту в Києві»⁷⁰⁰.

Слідом за Сергієм Аксьоновим свою попередню заяву дезавуював також віце-прем'єр самопроголошеного уряду Криму Рустам Темиргалієв, заявивши про наміри нової влади півострова розпочати процес націоналізації земель, якою володіли кримські татари: «Дійсно, ми хочемо із кримськими татарами провести легалізацію всіх земельних ділянок на договірній основі. Частина земель ми попросимо звільнити, тому що ці землі потрібні для соціальних потреб»⁷⁰¹.

В Інкермані військова частина відмовилась капітулювати перед ЧФ РФ. Про це розповів «Українській правді» заступник командира частини Валентин Карпенко: «Уранці до нас приїхали військові ЧФ РФ, які пропонували особовому складу здатися. Особовий склад прийняв рішення не здаватись. Наші хлопці налаштовані позитивно, захищають територію».

На вчорашнє звернення Меджлісу до Верховної Ради з вимогою надати кримським татарам статус корінного народу сьогодні відповів Мінюст: «Кримські татари, які проживають на території Криму, мають усі права щодо захисту своїх національних інтересів. Це питання щодо захисту прав корінних мешканців Криму. І з нашої ініціативи на найближчих засіданнях Верховної Ради буде прийнято низку законів, що дасть кримським татарам можливість самостійно визначитися щодо свого правового статусу та історичної долі цього народу, який проживає в Криму й має всі законні права на цю землю»⁷⁰².

Напередодні окупанти закликали депутатів Верховної Ради України від Криму здати мандати й повернутися на півострів. Сьогодні деякі з цих депутатів прокоментували цю «пропозицію». Лев Миримський заявив: «Я складно перетравлюю все, що відбувається. Поки я буду розуміти, що я потрібний і можу принести користь Криму й кримчанам, я однозначно залишатимусь у парламенті України. Я вважаю, що Крим має бути між Україною й Росією мостом дружби, тому що сталося те, що сталося, але нікому не потрібна війна. А Києву треба завойовувати довіру Криму. Я залишаюся депутатом Верховної Ради [України. — *Прим. ред.*]»⁷⁰³.

Близько 22:00 прес-служба Служби зовнішньої розвідки повідомила: «У результаті оперативного прийняття Службою зовнішньої розвідки України невідкладних заходів, зокрема по лінії офіційних контактів із російськими спецслужбами, захоплений у вівторок в 17:00 в Ялті командир військової частини СЗР України полковник Ігор Лосніков відпущений»⁷⁰⁴.

Пізно ввечері прес-служба Міноборони України повідомила: «Головнокомандувач Збройних Сил України генерал-лейтенант Михайло Куцин поінформував першого заступника міністра оборони Росії генерала армії Валерія Герасимова про те, що українські військові готові застосувати зброю. Куцин заявив, що події в Сімферополі, унаслідок яких загинув український військовослужбовець та ще двоє були важко поранені, „сталися за підтримки та безпосередньої участі російських військових, що дає підстави покласти відповідальність за цю трагедію на Збройні Сили Російської Федерації“. Він також поінформував начальника Генштабу ЗС Росії про видання відповідного наказу, згідно з яким військовослужбовці військових частин ЗС України, дислокованих в АР Крим, відтепер мають дозвіл на застосування зброї».

Вівторок 18 березня 2014 року завершив багаторічну операцію російських спецслужб і Генерального штабу РФ з анексії Автономної Республіки Крим і міста Севастополя. Владімір Путін цього дня мав почуватися переможцем. Адже те, що розробляли його попередники, вдалося реалізувати саме йому. Йому випала велика «честь» підписати договір про «приєднання» Криму до Російської Федерації. Але це була лише зовнішня сторона картинки. Ідучи назустріч експансіоністським і реваншистським настроям більшості суспільства та політичного

істеблішменту Росії, він поставив і себе, і свою країну поза законом. Перша у ХХІ сторіччі анексія поставила жирний хрест на сподіваннях, що Росія невдовзі стане частиною цивілізованого світу. Окупувавши Крим, Владімір Путін прирік свою країну й народ на період довгої політичної, економічної та технологічної стагнації. І що найгірше — на довгі десятиліття відштовхнув від своєї країни великий народ України. Цю зраду український народ пам'ятатиме завжди. Відрізавши від себе Україну та анексувавши Крим, Путін підсадив Росію на голку реваншизму, який вимагатиме від нього нових агресивних кроків. Це була дорога в один кінець. Мишоловка для Путіна захлопнулася.

/ КРИМ. ПІСЛЯМОВА /

Маю зізнатися, що робота над книгою далася мені досить важко. Треба пропустити через себе величезну кількість фактів, імен та подій і при цьому залишатися беземоційним і неупередженим дослідником — це абсолютна аксіома. Та коли йшлося не про абстрактні події, не про абстрактну землю, а про батьківщину, де пройшли все твоє дитинство та юність, де в кожному куточку півострова ти бував і з кожним селищем пов'язані особливі спогади, де поховані твої предки, де кожен камінь дихає живою тисячолітньою історією, було дуже важко.

При написанні книги мені пощастило зустрітися з десятками людей, кожен з яких мав власні спогади про Крим. Це були керівники держави, які в ті буремні лютий і березень 2014 року опинилися в ситуації, коли країна ще стікала кров'ю й ховала Героїв Небесної Сотні, а спецслужби й армія були цілком деморалізовані. Їм довелося ухвалювати важкі, часто поспішні рішення в умовах, коли російське керівництво погрожувало розпочати повномасштабну агресію проти України й дійти до Києва за один день.

Це були українські військові, які роками жили мирним життям у цьому райському місці, роками співіснували, часто дружили та відзначали спільні свята зі своїми російськими колегами-офіцерами. Саме з тими, хто в лютому 2014 року отримав наказ розпочати злочинну агресію проти мирного населення та Збройних Сил України. Ці російські офіцери, з якими українські військові проводили спільні паради, в одну хвилину перетворилися на тих самих «зелених чоловічків». Із тих людей найбільше враження справили інтерв'ю з двома справжніми чоловіками, людьми честі — полковником Юлієм Мамчуром і генерал-лейтенантом Миколою Баланом. Ці офіцери до кінця трималися присяги на вірність народові України; в умовах, коли вище командування не знало, як чинити, ці офіцери просто виконали свій обов'язок і захищали населення Криму та своїх підлеглих.

Я спілкувався з українськими активістами, багато з яких пережили цей буремний місяць і на своєму досвіді відчували страшну силу та безкарність російської машини насилля, збудованої за наказом

Владіміра Путіна й утіленої руками державних зрадників — Сергія Аксьонова й Володимира Константинова.

Цей час чітко розділив не просто мільйони українських громадян в оцінці російської агресії — і в Криму, і в Україні. Руйнувалися дружні зв'язки, розпадалися сім'ї, люди, які знали одне одного з дитинства, будували невидиму стіну нерозуміння, ненависті й зла. Першопричина цього — злочинний режим Кремля, який роками промивав свідомість мільйонів громадян Росії й України, переконуючи їх, що немає насправді ніякої окремої української мови, немає української нації, а є лише один «спільний народ, об'єднаний історичною пам'яттю й спільним минулим».

На жаль, через історичні й культурні особливості та дії української влади ще від 1991 року Крим залишався найбільш вразливим для ідеологічних маніпуляцій кремлівської пропаганди. Разом із тим усі роки незалежності в Криму зростало нове покоління кримчан — освічених, успішних і самодостатніх людей. Саме вони — українці, росіяни, кримські татари, євреї, греки, вірмени й інші народи, — а не аксьонови, константинови, зими та березовські, вже невдовзі мали стати новою елітою Криму й України. І частина з них встигла голосно заявити про себе.

Революція Гідності відкривала перед цією новою елітою кримчан незнані горизонти й можливості, трагічно затерті експансіоністськими планами Кремля. Проте трагедія не зламала цього покоління, а лише загартувала більшість із цих патріотів. Серед них з'явилися такі яскраві зірки, як актор і режисер Ахтем Сеїтаблаєв, громадська активістка Шура Рязанцева, правозахисниця Таміла Ташева, молодий політик Дмитро Білоцерковець, активіст Андрій Щекун, журналіст Севгіль Мусаєва-Боровик і багато інших, які стали героями цієї книги. Вони вже голосно заявили про себе, і саме вони є найкращим обличчям українського Криму.

Ця книга присвячена подвигу росіянина Сергія Кокуріна, українця Станіслава Карачевського та кримського татарина Решата Аметова, які віддали своє життя за Крим і Україну, коли їй було зле. Наше спільне завдання — закарбувати їхні імена у своїй пам'яті. Адже майбутні покоління пам'ятатимуть саме їх, а не зрадників, які у важкий час продали найбільшу цінність у житті, розмінявши Батьківщину, присягу й свободу на нікчемне золото ворогів України.

Журналіст **Ліля Буджурова** розповідає про своє життя в Криму: «За цим принципом ми й живемо зараз у Криму. Працюємо, працюємо, працюємо. Працюємо навіть тоді, коли нас позбавили можливості працювати. Це про телеканал *Айй* (перший і єдиний у світі кримськотатарський), який з 1 квітня 2015-го змушений був припинити мовлення. Але ми знімаємо „про запас“ — фільми про тих, хто відкрив дорогу на батьківщину, про перші кримськотатарські селища, про мечеті, про дітей війни, що незабаром стали дітьми депортації. Хтось скаже: хіба можна так жити? Можна, якщо в тебе за спиною батьківщина, і ти її не можеш кинути, як не можна кинути хвору матір».

Я не просто вірю. Я знаю, що одного разу Крим знову відкриє свої обійми перед Батьківщиною. Як мале дитя, що сумує за своєю мамою. Ми не повинні навіть допускати думки, що може бути інакше. Бо інакше це буде зрадою перед пам'яттю всіх патріотів, які заплатили найдорожчу ціну, аби захистити Батьківщину. Повторюйте собі кожного дня ці слова. Україна — це Крим. І доводьте цей вислів щоденною працею, бо без справ віра завжди мертва. А віра — це те, що не можна зупинити навіть кулею.

/ ПРИМІТКИ /

Розділ І. НАБЛИЖЕННЯ БУРІ

23 лютого. Мітинг у Севастополі та обрання Алексея Чалого «народним мером»

1 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/02/23/7016000/>

2 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/02/23/7016000/>

3 <https://www.youtube.com/watch?v=Mjgw4RENYnE>

4 http://gazeta.ua/articles/politics/_prokuror-sevastopolya-ukrayinskoyu-movoyu-zaklikav-privipiniti-separatizm/543890

5 <http://ru.slovoidilo.ua/articles/1214/2014-02-24/krymskij-separatizm-udastsya-li-krymu-otsoedinitiya.html>

6 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/24/7016117/>

24 лютого. Блокада Севастополя

7 <http://www.unian.ua/politics/889688-mogilov-zayaviv-scho-dobrovilno-u-vidstavku-ne-pide.html>

25 лютого. «Спецназ» у Ялті та приліт депутатів Держдуми

8 <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3311168-krainy-uchasnytsi-budapeshtskoho-memorandumu-povynni-pamiataty-pro-harantii-terytorialnoi-bezpeky-ukrainy-yatsenuik>

9 https://www.youtube.com/watch?v=keGmnAV4_-g

10 <http://neftegaz.ru/news/view/120435>

11 http://news.liga.net/news/politics/989450v_krym_napravili_brigadu_spetsnaza_gru_rossii_smi.htm

12 <http://ria.ru/society/20140225/996966252.html>

13 <http://tsn.ua/politika/turchinov-proviv-zakritu-naradu-rnbo-schodo-separatistskoyi-isteriyi-v-krimu-336668.html>

26 лютого. Бійка під Верховною Радою АРК і перші смерті

14 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/02/26/7016367/>

15 http://espresso.tv/new/2014/02/26/rosiya_provede_navchannya_same_u_chornomu_mori

16 http://dt.ua/WORLD/putin-nakazav-minoboroni-rf-pereviriti-boyegotovnist-viysk-138401_.html

17 http://dt.ua/WORLD/ministr-oboroni-rf-vidmovivsyia-pov-yazuvati-raptovi-navchannya-rosiyskoyi-armiyi-z-situaciyeyu-v-ukrayini-138416_.html

18 <http://ruposters.ru/archives/3082>

19 <http://ria.ru/politics/20140225/996858208.html>

20 <http://expres.ua/news/2015/03/10/128372-pihoty nec-putina-ne-pryhovuy e-gotovy y-vykonaty-bud-nakaz-gospodarya-kremlya>

21 <http://www.ridus.ru/news/155452>

22 <http://glavred.info/politika/kadyrov-otpravilsya-iz-chechni-v-krym-podderzhivat-russkih-272315.html>

23 <http://ru.tsn.ua/politika/krym-ohvatili-massovye-protesty-odni-skandiruyut-revolyuciya-drugie-krym-eto-rossiya-351565.html>

24 http://zn.ua/UKRAINE/v-krymu-idet-protivostoyanie-storonnikov-i-protivnikov-novyh-vlastey-139813_.html

25

http://ipress.ua/ru/news/v_stolknovennyah_u_parlamenta_krima_pogybly_dva_cheloveka_dzhemyle_v_50607.html

26

<http://ru.tsn.ua/politika/krym-ohvatili-massovye-protesty-odni-skandiruyut-revolyuciya-drugie-krym-eto-rossiya-351565.html>

27

http://ipress.ua/ru/news/v_stolknovennyah_u_parlamenta_krima_pogybly_dva_cheloveka_dzhemyle_v_50607.html

28

http://lb.ua/news/2014/02/26/257317_maydan_krimu.html

29

<http://crimea.comments.ua/news/2014/02/26/083648.html>

30

<http://15minut.org/article/miting-voze-verhovnogo-soveta-kryma-prjamaja-transljacija-2014-02-26-11-34-11-2014-02-26-15-44-0>

31

http://www.gazeta.ru/politics/2014/02/26_a_5927553.shtml

32

<http://15minut.org/article/miting-voze-verhovnogo-soveta-kryma-prjamaja-transljaci>

33

<http://investigator.org.ua/news/119840/>

34

<http://korrespondent.net/ukraine/politics/3311685-v-krymskom-parlamente-ne-staviat-vopros-o-vykhode-kryma-iz-ukrainy-spyker-konstantynov>

35

<http://qha.com.ua/krim-pobedil-rashodimsya-po-domam-chubarov-133601.html>

36

<http://www.rbc.ua/rus/news/vs-kryma-podgotovil-zayavlenie-o-zhelanii-kryma-ostatsya-26022014210300>

37

<http://inpress.ua/ru/politics/26160-maydan-so-skripom-utverdil-sostav-novogo-pravitelstva-i-vzyal-kurs-na-dosrochnye-parlamentskie-vybory>

38 <http://gordonua.com/news/society/MOZ-Kryma-Posle-mitingov-26-fevralya-shest-aktivistov-gospitalizirovani-11740.html>

39 <http://podrobnosti.ua/961328-pod-krymskoj-radoj-segodnja-pogibli-dva-cheloveka-dzhemilev.html>

40 <http://gordonua.com/news/society/MOZ-Kryma-Posle-mitingov-26-fevralya-shest-aktivistov-gospitalizirovani-11740.html>

41 <http://sevastopol.su/news.php?id=57850>

42 http://zn.ua/UKRAINE/na-vseh-vezdah-v-sevastopol-ustanovleny-blokposty-139792_.html

43 <http://ru.euronews.com/2014/02/26/ukraines-crimea-a-hotbed-of-russia-bound-separatism/>

44 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/26/7016401/>

45 <http://lenta.ru/articles/2014/02/26/orobets/>

46 http://dt.ua/UKRAINE/predstavnik-obsye-vidvidaye-krim-schob-ociniti-situaciyu-tam-138434_.html

47 <http://www.ft.com/cms/s/0/e855408c-9bf6-11e3-afe3-00144feab7de.html#axzz3ab2DdvAx>

48 http://slon.ru/world/chto_proiskhodit_v_krymu_reportazh-1062436.xhtml

49 <http://glavcom.ua/news/188282.html>

50 https://uk.wikipedia.org/wiki/rpa4_Tle0H^jBaH0BM4

Розділ II. «ЗЕЛЕНІ ЧОЛОВІЧКИ»

27 лютого. «Ввічливі люди»

51 <http://www.gazeta.crimea.ua/news/voze-parlamenta-krima-stroyat-barrikadi-foto-12681>

- 52 https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=752364338115837id=100000268323490
- 53 https://www.facebook.com/dogrujol/posts/560474200714405?stream_ref=10
- 54 http://zn.ua/WORLD/neizvestnye-zahvatili-sovmin-i-vr-kryma-139853_.html
- 55 http://zn.ua/WORLD/neizvestnye-zahvatili-sovmin-i-vr-kryma-139853_.html
- 56 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3312018-zakhvacheny-parlament-y-pravytelstvo-kryma-nad-zdanyiamy-rossyiskye-flahy>
- 57 <http://pohlyadcom/news/n/40518>
- 58 <http://tsn.ua/politika/moskal-rozpoviv-pro-bunt-berkuta-u-simferopoli-i-blokuvannya-dorig-do-krimu-337055.html>
- 59 <http://timeua.com/news/2/18168.html>
- 60 <http://podrobnosti.ua/961471-dzhemilev-podozrevaet-chto-dejstvija-zahvatchikov-adminzdaniy-v-krymu-soglasovany-s-chf-rf.html>
- 61 <http://fakty.ictv.ua/ru/index/read-news/id/1505929>
- 62 <http://tsn.ua/politika/parlament-i-uryad-krimu-zahopili-rosijskomovni-336939.html>
- 63 <http://tsn.ua/politika/u-mogilova-kazhut-scho-rosijski-btri-ruhayutsya-do-simferopolya-336957.html>
- 64 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25278746.html>
- 65 <http://obozrevatel.com/politics/54068-verhovnyij-sovet-kryima-zahvatil-rossijskij-spetsnaz-istochnik.htm>

66 <http://ru.tsn.ua/politika/krymskiy-sovet-zahvatili-professionalny-s-vooruzheniem-na-mesyac-oborony-nardep-351756.html>

67 <http://www.unian.net/politics/890466-sbu-otpravlyaetsya-v-simferopolskiy-rayon-chtobyi-perehvatit-rossiyskie-btryi.html>

68 <http://tsn.ua/politika/u-parlamenti-krimu-perebuwaye-60-osib-zi-snayperskimi-gvintivkami-i-avtomatami-kalashnikova-336944.html>

69 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/02/27/7016454/>

70 <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/18422-charge-daffaires-of-the-russian-federation-to-ukraine-andrii-vorobiev-summoned-to-the-ukraines-foreign-ministry>

71 <http://ru.tsn.ua/politika/mid-litvy-trebuot-ot-rossii-obyasnit-pochemu-ee-flag-na-parlamente-kryma-351767.html>

72 <http://www.unian.net/politics/890528-polsha-obespokoena-zahvatom-organov-vlasti-v-kryimu.html>

73 <http://telegraf.com.ua/ukraina/politika/1148209-gensek-nato-obespokoeno-sobyitiyami-v-kryimu.html>

74 <http://www.newsru.ua/ukraine/27feb2014/esnatorf.html>

75 <http://www.unn.com.ua/ru/news/1310315-d-tusk-krim-tse-perevirka-namiriv-rosiyi>

76 <http://grim.in.ua/news/2014/02/27/8572>

77 <http://www.aif.ua/society/social/1114717>

78 <http://glavcom.ua/articles/17810.html>

79 <http://crimea.comments.ua/news/2014/02/27/123040.html>

- 80 <http://www.aif.ua/society/social/1114717>
- 81 <http://www.aif.ua/society/social/1114717>
- 82 http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=122269&cat_id=121069
- 83 <http://osp-ua.info/lastnews/29935.html>
- 84 <http://www.rbc.ua/rus/news/situatsiya-v-krymu-razreshitsya-diplomaticeskim-putem---yarema-27022014134400>
- 85 <http://tsn.ua/politika/verhovna-rada-obrala-noviy-uryad-337060.html>
- 86 http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=247059694
- 87 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/27/7016524/>
- 88 <http://www.kianews.com.ua/news/prezidium-verhovnoy-rady-ark-iniciiruet-provedenie-vsekrymskogo-referenduma>
- 89 http://zn.ua/UKRAINE/pravyy-sektor-ne-budet-uchastvovat-v-uregulirovanii-situacii-v-krymu-139927_.html
- 90 <http://podrobnosti.ua/961504-prezidium-krymskogo-parlamenta-predlagaet-verhovnomu-sovetu-avtonomii-provesti-vsekrymskij-referendum-25-maja.html>
- 91 <http://tsn.ua/politika/u-cvk-kazhut-scho-krim-ne-maye-zakonnogo-prava-na-referendum-337091.html>
- 92 <http://www.rbc.ua/rus/news/putin-zaveril-obamu-v-uvazhenii-territorialnoy-tselostnosti-27022014155100>
- 93 <http://www.rbc.ua/rus/news/chernomorskiy-flot-priderzhivaetsya-rossiysko-ukrainskih-27022014155900>

94 <http://tsn.ua/politika/verhovna-rada-krimu-poslala-mogilova-u-vidstavku-337107.html>

95 <http://tsn.ua/politika/mogilov-vistupiv-iz-zayavoyu-pislya-vidstavki-partiya-regioniv-viyde-ochischenoyu-337131.html>

96 <http://tsn.ua/politika/prem-yerom-krimu-stav-lider-russkogo-edinstva-337128.html>

97 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/02/27/7016556/>

98 <http://vesti-ukr.com/krym/40000-novyj-premer-aksenov-schitaet-prezidentom-janukovicha>

99 http://novostimira.com/novosti_mira_96239.html

100 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/02/27/7016552/>

101 <https://www.facebook.com/KRYM.SOS>

102 <http://censor.net.ua/n273233>

28 лютого. Операція «Аеропорт»

103 <http://racurs.ua/news/23422-aeroporty-v-krymu-ohranyaut-chtoby-ne-pustit-avakova-i-nalivaychenko-krymskie-smi>

104 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/28/7016574/>

105 <http://time-news.net/ukraine/970-krym-segodnya-vooruzhennyye-voennyye-rossii-perekryli-aeroport-sevastopolya.html>

106 <http://www.segodnya.ua/hot/Crimea-news/v-krymu-s-serdechnym-pristupom-gospitalizirovan-nachalnik-genshtaba-499446.html>

107 <http://nbnews.com.ua/ua/news/114403/>

108 <http://censor.net.ua/n273384>

109

http://censor.net.ua/video_news/273429/turchinov_rossiya_reshila_razvyazat_voyinu_vkrymu_po_st_senariyu_gruzii2008_video.

110 http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158

111 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/831-18>

112 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/15721/8>

113 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/1168/8>

114 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/8831/8>

115 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/15722/8>

116 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/15723/8>

117 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/11109/8>

118 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/15724/8>

119 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/8756/8>

120 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/15725/8>

121 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/15726/8>

122 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/8791/8>

123 <http://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/17108/8>

124 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/28/7016620/>

125 <http://ria.ru/world/20140228/997600250.html#ixzz3ahcbf300>

126 <http://www.unian.ua/politics/891050-cherez-podiji-v-krimu-mzs-ukrajini-zvernulosya-za-konsultatsiyami-do-rf.html>

127 <http://vesti-ukr.com/krym/40179-rossija-otkazalas-ot-jekstrennyh-konsultacij-s-ukrainoj-po-situacii-v-krymu>

128 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25280610.html>

129 http://dt.ua/UKRAINE/chornomorskiy-flot-vidhrestivsyia-vid-prichetnosti-do-blokuvannya-aerodromu-pid-sevastopolem-138567_.html

130 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/28/7016583/>

131 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/28/7016588/>

132 http://censor.net.ua/video_news/273382/jirinovskiyi_priehal_v_sevastopol_agitirovat_zarossiyyu_obe_schaet_gaz_i_millions_russkih_turistov_video

133 <http://snob.ru/profile/5134/blog/72731>

134 <http://glavcom.ua/news/188840.html>

135 <http://news.allcrimea.net/news/2014/2/28/poroshenko-smog-popast-v-krym-cherez-zahvachennyi-aeroport-6111/>

136 <http://rosukrinform.com/categ-news/item/12439-krimchane-gnali-poroshenko-pinkami>

137 <http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/24/7056252/?attempt=1>

138 http://lb.ua/news/2014/02/28/257584_smi_soobshchili_mesto_provedeniya.html

139 http://ukr.lb.ua/news/2014/02/28/257560_drug_putina_ymeste_so.html

140 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/28/7016649/>

141 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3312870-yanukovych-dal-press-konferentsyui-ya-protyv-voennoho-vtorzheniya-rossyy-v-ukraynu>

142 <http://www.unian.net/politics/891380-barrozu-i-yatsenyuk-krizis-v-kryimu-mojet-reshitsya-cherez-dialog-i-tselostnost-ukrainyi.html>

143 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/02/28/7016661/>

144 http://news.liga.net/news/politics/991651-voennye_obekty_ukrainy_v_sevastopole_ne_zakhvacheny_parubiy.htm

145 <http://www.companion.ua/articles/content?id=278773>

146 <http://investigator.org.ua/news/120348/>

147 <http://www.ukrtelecom.ua/presscenter/news/official?id=120327>

148 <http://www.segodnya.ua/world/moskva-zaverila-vashington-chto-ne-imeet-otnosheniya-k-sobytyam-v-krymu-499407.html>

149 <http://www.e-crimea.info/news/fasad-sinagogi-v-simferopole-raspisali-antisemitskimi-nadpisyami>

150 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25281066.html>

151 <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=21206#.W3LaIiQqPI>

152 <http://www.ntv.ru/novosti/849502/?fb#ixzz3amCGXQiE>

153 <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=21205#.W3P5IiQqPI>

154 <http://www.kommersant.ru/doc/2418656>

155 <http://www.svoboda.org/content/obama-russia/25281083.html>

156 <http://inosmi.ru/world/20140301/218041577.html>

***1 березня. Рада Федерації «дає добро» Пушу на введення
військ в Україну***

- 157 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016715/>
- 158 <http://www.rbc.ua/rus/news/v-krymu-voennye-zaderzhali-soldata-rf-vo-vremya-popytki-proniknoveniya-01032014103700>
- 159 http://news.liga.net/news/politics/992351-v_port_feodosii_zashel_rossiyskiy_desantnyy_korabl_smi.htm
- 160 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016756/>
- 161 <http://top.rbc.ru/politics/01/03/2014/908396.shtml>
- 162 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016735/>
- 163 <http://news.allcrimea.net/news/2014/3/1/aksenov-priznal-chto-voennosluzhashie-rossii-uchastvujut-v-konflikte-6177/>
- 164 <http://krymtatar.in.ua/krimskotatarskij-telekanal-pid-zagrozyu-zahoplennya/>
- 165 <http://krymtatar.in.ua/krimski-tatari-prijshli-na-zahist-telekanalu-atr-foto/>
- 166 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016732/>
- 167 <https://www.youtube.com/watch?v=N-jDDJU2ldA>
- 168 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3313294-krym-predlozhyl-rossyy-platyt-za-flot-napriamuui-mynuia-kyev-ystochnyk>
- 169 <http://ria.ru/world/20140301/997653260.html>
- 170 <http://inosmi.ru/world/20140302/218082750.html#ixzz3abDmwPdT>
- 171 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016766/>

- 172 <http://inosmi.ru/world/20140302/218082750.html#ixzz3abDmwPdT>
- 173 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016745/>
- 174 <http://sevastopol.su/news.php?id=58028>
- 175 <http://www.unian.net/politics/891520-v-simferopole-neizvestnyie-zahvatili-dom-profsoyuzov-i-soobschili-o-press-konferentsii.html>
- 176 <http://qha.com.ua/v-simferopolskom-dome-profsoyuzov-progremeli-vzrivi-dopolneno-133712.html>
- 177 <http://nbnews.com.ua/ua/news/114460/>
- 178 <http://ria.ru/world/20140301/997676155.html>
- 179 <http://tyzhden.ua/News/103681>
- 180 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1Z7016762/>
- 181 <http://kremlin.ru/events/president/news/20353>
- 182 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016772/>
- 183 <https://news.pn/ru/politics/98085>
- 184 <http://council.gov.ru/activity/meetings/39847/diary>
- 185 <http://council.gov.ru/activity/legislation/decisions/39979>
- 186 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016805/>
- 187 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016888/>
- 188 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016814/>

189 <http://www.unian.ua/politics/891566-mzs-ukrajini-rf-vidmovlyaetsya-brati-uchast-u-peregovorah-v-ramkah-budapeshtskogo-memorandumu.html>

190 <http://15minut.org/article/predstavitel-oon-ne-priedit-v-krym-2014-03-01-20-04-02-2014-03-01-20-19-00>

191 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016856/>

192 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016778/>

193 <http://glavred.info/politika/sostavlena-karta-raspolozheniya-rossiysk-voysk-v-krymu-272674.html>

194 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016730/>

195 <http://sled.net.ua/node/12184>

196 <http://interfax.com.ua/news/political/193648.html>

197 <http://inosmi.ru/world/20140302/218082750.html#ixzz3abDmwPdT>

198 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016748/>

199 <http://www.visti.ks.ua/novosti/v-ukraine/12089-grazhdanskie-v-kamuflyazhnoy-forme-zablokirovali-vezd-v-krym.html>

200 http://actualnews.org/politika/v_mire/6372-novosti-ukrainy-zhiteli-kryma-boyatsya-cho-kiiev-ih-brosil-v-bede.html

201 <http://dumskaya.net/news/postpred-ukrainy-v-oon-v-krymu-uge-nahoditsya-15-033174/>

202 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016901/>

203 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016919/>

204 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016919/>

205 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016937/>

206 <http://ivona.bigmir.net/showbiz/stars/387058-Ksenija-Sobchak-prokomentirovala-dejstvija-Vladimira-Putina-v-Krymu>

2 березня. Скасування саміту G8, зрада Березовського та «гаряче» Перевальне

207 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016937/>

208 http://flot2017.com/posts/new/samooboronoj_kryma_komanduet_geroj_rossii_zamestitelkomandira_810j_brigady_chf_rf_v.v._karpushenko_

209 <http://investigator.org.ua/news/120520/>

210 http://espreso.tv/new/2014/03/02/oficer_vms_u_vidstavci_batalyon_morskoyi_pikhoty_v_feodosiyi_vyrishyv_stoyaty_za_ukrayinu_do_ostannoho_matrosa

211 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016936/>

212 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016936/>

213 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016940/>

214 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016989/>

215 <https://www.facebook.com/arsen.avakov.1/posts/598490606907716>

216 <https://www.facebook.com/arsen.avakov.1/posts/598490606907716>

217 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016913/>

218 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016931/?attempt=1>

- 219 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016931/?attempt=1>
- 220 <https://twitter.com/DamonMacWilson/status/439934442509828097>
- 221 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017001/>
- 222 <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=47254&Cr=Ukraine&Cr1=#.VV9F66jq4Qn>
- 223 http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_03_03_uk.htm
- 224 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017018/>
- 225 http://espreso.tv/new/2014/03/02/rosiyski_viyskovi_pid_ukrayinskoyu_bazoyu_v_perevalnomu_fotofakt
- 226 <http://15minut.org/article/nepriznannyj-premer-kryma-naznachil-svoego-glavu-sbu-2014-03-02-12-50-02-2014-03-02-13-00-56>
- 227 https://www.youtube.com/watch?v=SwluWJ3_V4o
- 228 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016956/>
- 229 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2Z7017017/>
- 230 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017021/>
- 231 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016923/>
- 232 <http://glavcom.ua/news/189256.html>
- 233 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017033/>
- 234 http://www.novostimira.com.ua/news_96644.html

- 235 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017037/>
- 236 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017042/>
- 237 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017045/>
- 238 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017063/>
- 239 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017069/>
- 240 <http://investigator.org.ua/news/120587/>
- 241 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017078/>
- 242 <http://jankoy.org.ua/vooruzhennyye-sily-zahvatili-krymu-uzly-svyazi-ukrtelekoma/>
- 243 <http://snob.ru/profile/28139/blog/72834>
- 244 <http://crimea.comments.ua/digest/2014/03/02/152448.html>
- 245 <http://news.allcrimea.net/news/2014/3/2/shtab-flota-vms-v-sevastopole-otkljuchili-ot-sveta-6269/>
- 246 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017096/>
- 247 <http://www.interfax.ru/362140>
- 248 <http://www.e-crimea.info/news/zhitelyam-yugo-vostoka-ukrainy-poobeshchali-ubezhishche-v-krymu>
- 249 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017105/>
- 250 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017118/>
- 251 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017117/>

- 252 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017122/>
- 253 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017125/>
- 254 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017132/>
- 255 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017137/>
- 256 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017112/>
- 257 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017146/>
- 258 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017148/>
- 259 <http://www.facenews.ua/news/2014/191012/>
- 260 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017168/>
- 261 <http://www.newsru.ua/arch/ukraine/02mar2014/skladorujie.html>
- 262
http://espreso.tv/new/2014/03/02/tenyukh_do_krymu_prybulo_sche_11_rosiyskykhhelikopteriv_ta_7_yl_76
- 263 <https://news.pn.ua/politics/98141>
- 264 <http://www.newsru.com/russia/02mar2014/minobor.html>
- 265 <http://www.newsru.ua/arch/ukraine/02mar2014/rossvoenn.html>
- 266 <http://politica-ua.com/v-krymu-mogut-nachat-tretyu-mirovuyu-vojnu/>
- 267 <http://www.unian.net/politics/892220-ukraina-obyedinyaetsya-vid-syanu-do-donu.html>
- 3 березня. Рада Безпеки ООН***
- 268 <http://www.unian.net/politics/892504-ukrainsyi-ne-sdayutsya.html>

269 <http://www.unian.net/politics/892317-v-kryimu-neizvestnyie-pyitalis-vzyat-pod-kontrol-tyurmyi.html>

270 http://www.ukrinform.ua/rus/news/moshchnie_blokposti_na_granitse_s_ar_krim_sozdani_na_hersonshchine_1609247

271 www.kommersant.ru/doc/2421702

272 <https://www.youtube.com/watch?v=kCaVhgvghCk>

273 <http://grani.ru/opinion/portnikov/m.226309.html>

274 http://www.gazeta.ru/auto/2014/03/06_a_5937729.shtml

275 <http://interfax.com.ua/news/political/193979.html>

276 <http://ru.tsn.ua/politika/zahvativ-krym-putin-zadushit-vlast-v-kieve-no-rossiya-stanet-izgoem-zapadnye-smi-352537.html>

277 <http://www.segodnya.ua/economics/enews/rossiya-napravit-v-krym-finansovuyu-pomoshch-500124.html>

278 <http://qha.com.ua/hizb-uttahrir-hotyat-pripisat-vozmojnie-terakti-v-krimu-133749.html>

279 <http://yearago.unian.ua/politics/892305-u-derjdumi-zareestrovano-zakonoproekt-pro-aneksiyu-krimu.html>

280 <http://www.novoross.info/general/23384-aviabaza-vvs-ukrainy-pod-sevastopolem-pereshla-na-storonu-respubliki-krym.html>

281 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/3/7017330/>

282 <http://nbnews.com.ua/ru/news/114654/>

283 <http://yearago.unian.ua/politics/892485-turchinov-pidtverdiv-scho-ne-pidpisuvatime-skasuvannya-movnogo-zakonu.html>

284 <http://yearago.unian.ua/politics/892491-turchinov-pishaetsya-ukrajinskimi-viyskovimi-yaki-slujat-v-krimu.html>

***4 березня. Героїчне звільнення Бельбека й прес-конференція
Путіна***

285 http://ukr.lb.ua/news/2014/03/04/258051_polsha_sozivaet_zasedanie_nato_izza.html

286 <http://top.rbc.ru/politics/04/03/2014/908934.shtml>

287 <http://www.unian.ua/politics/892555-u-sevastopoli-ukrajinski-viyskovi-moryaki-viyavili-pidvodnih-diversantiv.html>

288 <http://www.unian.ua/politics/892607-rada-shvalila-zayavu-pro-vivedennya-rosiyskih-viysk-z-krimu.html>

289 http://www.ukrinform.ua/ukr/news/tsitati_parubiy_putin_shtaynmaye_r_ogrizko_hrushchova_1914698

290 <http://tsn.ua/svit/ssha-zamorozili-torgovelni-i-investiciyni-peregovori-iz-rosiyeyu-cherez-podiyi-v-ukrayini-337864.html>

291 <http://ru.tsn.ua/politika/gospogransluzhba-preduprezhdaet-o-vozmozhnom-vtorzhenii-rf-v-vostochnuyu-ukrainu-352705.html>

292 <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/yuliy-mamchur-mi-bachili-shche-v-belbeku-krimom-ce-vse-ne-zakinchitsya>

293 <http://youtu.be/x0iu0gVLgcY>

294 <http://kp.ua/politics/441995-kak-ukraynskye-avyatory-probyvalys-na-zakhvachennyi-aerodrom-belbek>

295 <http://www.unian.net/politics/892889-na-vhode-v-belbek-soldaty-vyivesili-ukrainskiy-flag.html>

296 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/4/7017438/>

297 <http://ria.ru/world/20140304/998066092.html>

298 <http://stringer-news.com/publication.mhtml?Part=37&PubID=29930>

299 <http://uaway.com.ua/ua/ekonomika-2/5551-rosiisky-ekspert-nataliia-zubarevych-krymdlia-rf-na-85protsent-dotatsiinyi-rehion>

300 <http://www.fontanka.ru/2014/03/04/189/>

301 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/rasshiryat-polnomochiya-kryma-ne-nuzhno-dzhemilev-500353.html>

302 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/poroshenko-rada-gotova-k-dialogu-s-parlamentom-kryma-no-pri-odnom-uslovii-500295.html>

303 http://flot2017.com/posts/new/andrej_senchenko_ogranichenija_v_otnoshenii_kryma_budut_aviasoo_bcszenie_tamozhnja_zapret_na_vedenie_biznesa

304 http://news.liga.net/ua/news/politics/994681-put_n_sprostuvav_prichetn_st_rf_do_zakhoplennya_ob_kt_v_u_krimu.htm

305 <http://lifenews.ru/news/131452>

306 http://espreso.tv/new/2014/03/04/putin_bilshe_ne_vyznaye_budapeshtskyy_memorandum

307 <http://www.unian.ua/politics/892777-pres-konferentsiya-putina-rf-nichogo-ne-pidpisovala-z-novoyu-ukrajinoyu-i-gotova-vikoristati-armiyu.html>

308 <http://nbnews.com.ua/ru/tema/114748/>

309 <http://www.unian.net/politics/892618-glava-mid-shvetsii-sravnii-yanukovicha-s-norvejskim-natsistom.html>

310 <http://www.unian.ua/politics/892777-pres-konferentsiya-putina-rf-nichogo-ne-pidpisovala-z-novoyu-ukrajinoyu-i-gotova-vikoristati-armiyu.html>

311 <http://nbnews.com.ua/ru/tema/114748/>

312 <http://lenta.ru/news/2014/03/01/victims/>

313 <http://nbnews.com.ua/ru/tema/114748/>

314 <http://www.facenews.ua/news/2014/191258/>

315 <http://nbnews.com.ua/ru/tema/114748/>

316 <http://censor.net.ua/v327732>

317 <http://www.utro.ru/news/2014/03/04/1179701.shtml>

318 <http://www.unian.net/politics/892728-gospogranslujba-ukrainyi-usilila-kontrol-na-vyezde-v-kryim.html>

319
http://flot2017.com/posts/new/andrej_senchenko_ogranichenija_v_otnoshenii_kryma_budut_aviasoobshenie_tamozhnja_zapret_na_vedenie_biznesa

320 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25284361.html>

321 <http://www.unian.net/politics/892969-ekipaj-slavuticha-otbil-popyitku-abordajaminoboronyi.html>

322 <http://www.unian.net/politics/892915-dokazatelstva-lji-putina-analiz-orujija-neizvestnyih-voennyih-v-kryimu.html>

***5 березня. Подальша військова інтервенція РФ і мовчання
Заходу***

323 https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/464644866997507?stream_ref=10

324 <http://galinfo.com.ua/news/156089.html>

325 <http://www.unian.ua/politics/893169-lavrov-stverdjuje-scho-viyskovoslujbovtsi-chf-rf-znahodyatsya-v-mistsyah-postiynoji-dislokatsiji.html>

326 <http://www.unian.ua/politics/893419-v-mzs-porahuvali-rosiyskih-soldativ-scho-nezakonno-perebuvayut-u-krimu.html>

327 <http://www.unian.ua/politics/893050-kerri-ta-lavrov-govoritimut-pro-ukrajinu-v-pariji.html>

328 <http://kerch.fm/2014/03/05/rossiyskiy-specnaz-trebuetsya-u-voennyh-kerchi-sdat-oruzhie.html>

329 <http://sled.net.ua/s/rossiyskikh/korabley/vigruzhayut/btr/2014/05/03>

330 <http://15minut.org/article/v-krymu-zametili-chechenskiy-batalon-vost-ok-2014-03-05-13-40-00-2014-03-05-13-56-07>

331 <http://www.unian.ua/politics/893238-u-radu-vnesli-zakonoproekt-pro-vstup-do-nato.html>

332 <https://www.youtube.com/watch?v=AXilf3jWCY0>

331 <http://www.unian.ua/politics/893238-u-radu-vnesli-zakonoproekt-pro-vstup-do-nato.html>

334 <http://fakty.ictv.ua/ru/index/read-news/id/1506808>

335 <http://www.unian.ua/politics/893260-rosiyski-viyska-vzyali-pid-kontrol-pozitsiji-zenitno-raketnogo-polku-v-krimu.html>

336 <http://www.unian.ua/politics/893402-u-krimu-vikrali-general-polkovnika-derjprikorodonslujbi.html>

337 <http://www.segodnya.ua/regions/krym/chto-blokiruyut-v-krymu-voinskie-chasti-aeroporty-i-pereprava-500719.html>

338 <http://www.regnum.ru/news/polit/1774521.html#ixzz3ZotUQ7oo>

339 <http://www.reuters.com/article/2014/03/04/us-nobel-peace-idUSBREA231R920140304>

340 http://tvrain.ru/teleshov/novosti_sajta/putin_naminirovan_na_nobelevskuju_premiju_^1^-364410/

341 <http://www.unian.ua/politics/893207-v-rosiji-chvert-derjbyudjetu-zaplanovana-na-ozbroennya-scho-zagrojue-sotsialnim-vibuhom-ekspert.html>

342 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3315487-samooborona-kryma-zablokyrovala-poslannyka-oon-v-sevastopolskom-mahazyne-smy>

343 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3315524-aksenov-predstavytelei-oon-v-krym-nykto-ne-pryhlyshal>

344 <http://telegraf.com.ua/ukraina/politika/1159535-sergey-lavrov-sdelal-zayavlenie.html>

345 <http://lenta.ru/news/2014/03/05/tatarstan/>

346 http://www.ukrinform.ua/rus/news/tsitati_dgemilev_deshchitsa_komorovskiy_yushchenko_yatsenyuk_1610329

347 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/yacenyuk-krymu-perechislili-60-mln-za-dva-dnya-no-nuzhno-pomoch-eshche-500621.html>

348 <http://www.unian.ua/politics/893069-komorovskiy-radit-putinu-vidmovitis-vid-rol-i-konstitutsijnogo-sudu-ukrajini.html>

- 349 <http://tsn.ua/politika/sud-postanoviv-zatrimati-aksonova-ta-konstantinova-338275.html>
- 350 <http://1i.com.ua/spiker-vr-kryma-konstantinov-zadolzhal-svyshe-milliarda-griven/>
- 351 <http://www.unian.ua/politics/893466-genprokuratura-porushila-spravu-stosovno-komanduvacha-chf-rf-vitko.html>
- 352 <http://www.unian.ua/politics/893480-zablokovanu-chastinu-v-krimu-pokinuli-35-odinits-tehniki-z-rosiyskimi-soldatami-minoboroni.html>
- 353 <http://www.unian.ua/politics/893486-rosiyski-viyskovi-znimayut-blokadu-z-ukrajinskih-viyskovih-chastin-po-vsomu-krimu.html>
- 354 <http://glavred.info/politika/parubiy-nazval-regiony-ukrainy-gde-mogut-byt-konflikty-krym-severnye-i-vostochnye-granicy-273165.html>
- 355 <http://www.unian.ua/politics/893311-dlya-vvedennya-mirotvortsiv-u-krim-potribno-rishennya-radbezu-yake-skladne-za-ninishnih-umov-zastupnik-genseka-oon.html>
- 356 <http://www.unian.ua/politics/893035-obama-i-merkel-vvajayut-vajlivim-initsiyuvati-pryami-peregovori-moskvi-i-kieva.html>
- 357 <http://www.dw.de/немецкие-сми-об-украине-какие-ошибки-привели-к-эскала-ции-в-криму/a-17477514>
- 358 <http://www.unian.ua/politics/893007-kerri-rosiya-gotue-peredumovi-dlya-podalshogo-vtorgnennya-v-ukrajinu.html>
- 359 <http://www.theguardian.com/world/2014/mar/04/vladimir-putin-interview-five-untruths>
- 360 http://espresso.tv/new/2014/03/05/the_guardian_pyat_vyhadok_putina
- 361 <http://www.slate.fr/monde/84155/ukraine-arme-nucleaire-dissuasion>

362 <http://tsn.ua/politika/ukrayini-ne-varto-bulo-vidmovlyatisya-vid-yadernoyi-zbroyi-slate-fr-338183.html>

6 березня. Перенесення референдуму на 16 березня та прохання приєднати Крим до Росії

363 <https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/465157446946249>

364 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25287143.html>

365 <http://www.unian.net/politics/893898-piskun-v-kryimu-sleduet-provesti-antiterroristicheskuyu-operatsiyu.html>

366 <http://www.unian.ua/politics/893538-rosiyski-viyskovi-zatopili-korabel-peregorodivshivihid-v-more-vms-ukrajini-djerelo.html>

367 https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/465182060277121?stream_ref=10

368 <http://www.unian.ua/politics/893533-kerri-nazvav-jorstkoyu-svoyu-zustrich-z-lavrovim-schodo-krimu.html>

369 <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1024657>

370 <http://www.unian.ua/politics/893543-ukrajina-vse-sche-spodivaetsya-na-peregovori-z-rosieyu-mzs.html>

371 <http://www.unian.ua/politics/893582-kriza-v-krimu-e-problemoyu-tsiloji-evropiyatsenyuk.html>

372 <http://www.unian.ua/politics/893633-povedinka-rosiji-e-nebezpechnoyu-i-neperedbachuvanoyu-prezident-litvi.html>

373 <http://www.unian.ua/politics/893708-prezident-frantsiji-zaproponuvav-variant-virishennya-krizi-v-krimu.html>

374 <http://www.kianews.com.ua/news/v-krymu-zahvatili-glavnyy-ofis-partii-regionov>

375 <http://www.unian.ua/politics/893856-krimska-samooborona-poyasnila-navischo-zahopila-shtab-pr.html>

376 <http://crimea.comments.ua/news/2014/03/06/094007.html>

377 <http://www.unian.ua/politics/893600-u-sevastopoli-znovu-zablokovano-shtab-vms-ukrajini.html>

378 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25286988.html>

379 <http://ria.ru/world/20140306/998414789.html#ixzz3c0R01UE3>

380 <http://investigator.org.ua/news/121095/>

381 <http://www.unian.ua/politics/893623-krimski-separatisti-virishili-prositi-putina-priednati-krim-do-rosiji.html>

382 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25287719.html>

383 <http://www.unian.net/politics/893783-medjlis-protiv-provedeniya-referenduma-po-rasshireniyu-statusa-kryima.html>

384 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/turchinov-ya-ostanovil-provedenie-referenduma-v-krymu-501031.html>

385 <http://www.unian.ua/politics/893725-krimskiy-referendum-priznacheniy-na-16-bereznaya-e-nelegitimnim-ministr-yustitsiji.html>

386 <http://www.unian.ua/politics/893892-tsvk-timchasovo-zablokue-krimskim-organam-reestru-dostup-do-spiskiv-vibortsiv.html>

387 <http://www.unian.ua/politics/893684-dolya-krimu-moje-viznachatisya-lishe-na-vseukrajinskomu-referendumi-posol-es.html>

388 <http://www.unian.ua/politics/893926-britanskiy-premer-provedennya-referendumu-pro-status-krimu-ne-e-zakonnim.html>

389 <http://www.unian.ua/politics/893713-koshulinskiy-ne-viklyuchae-rozglyadu-pitannya-schodo-rozpusku-parlamentu-krimu-vje-naybliychim-chasom.html>

390 <http://lenta.ru/news/2014/03/06/rts/>

391 <http://www.unian.ua/politics/893589-viyska-rf-blokuyut-obekti-na-kordoni-v-krimu-prikordonniki-zdavatisya-vidmovilisya.html>

392 <http://tass.ru/politika/1025808>

393 <http://korrespondent.net/world/russia/3315807-putyn-provel-ekstrennoe-soveschanye-v-sviazny-s-reshenyem-parlamenta-kryma>

394 <http://ria.ru/world/20140306/998476490.html#ixzz3c0qDsVfA>

395 <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1026351>

396 <http://www.unian.ua/politics/893681-obse-referendum-moje-sprovokuvati-sutichki-mij-etnichnimi-grupami-ark.html>

397 <http://www.kianews.com.ua/news/krym-gotov-pereyti-v-rublevuyu-zonu-pervyy-vice-premer>

398 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/6Z7017865/>

399 <http://ukr.obozrevatel.com/politics/07569-u-krimu-morpihi-vlashtuvali-kontsert-dlya-pidnyattya-bojovogo-duhu-vijskovih-rf-ne-zaprosili.htm>

400 <http://www.unian.ua/politics/893793-poslu-rf-zurabovu-peredano-notu-z-vimogoyu-pidtvirditi-fakt-vidsutnosti-rosiyskih-viysk-u-krimu-mzs.html>

401 <http://www.unian.ua/politics/893810-yatsenyuk-mi-gotovi-do-spivpratsi-z-rosieyu-ale-ne-stanemo-jiji-pidleglimi.html>

402 <http://lenta.ru/news/2014/03/06/sevas/>

403 <http://economics.unian.ua/finance/893578-kanada-prizupinila-ekonomichne-spivrobotnistvo-z-rosieyu.html>

404 <http://www.1plus1.ua/novyny/u-krimu-pochali-glushiti-kanal-1-1-338441.html>

405 http://www.gazeta.ru/politics/news/2014/03/06/n_5995993.shtml

406 <http://censor.net.ua/n274554>

407 <http://www.unian.net/politics/893528-obse-otpraviv-v-ukrainu-missiyu-iz-40-voennyih.html>

408 http://delo.ua/ukraine/reakcijami-mirovyh-liderov-na-situaciju-v-krymu-228753/?supdated_new=1431446946

409 <http://www.aif.ua/politic/world/1119961>

410 <http://www.state.govA/pa/prs/ps/2014/03/222988.htm>

***7 березня. Візит сепаратистів у Москву й бюлетень
«референдуму»***

411 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/7/7017966/>

412 <http://www.unian.ua/politics/894039-u-krimu-pomicheno-peresuvannya-rosiyskoji-tehniki-minoboroni.html>

413 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/7/7018008/>

414 <http://www.1tv.ru/news/polit/253651>

415 http://espreso.tv/new/2014/03/07/putin_prodozhuye_rozpovidaty_obami_scho_ne_mozhe_ne_reahuvaty_na_zaklyky_pro_dopomohu_krymchan

416 <http://www.rg.ru/2014/03/07/politika.html>

417 <http://www.unian.ua/politics/894031-matvienko-zayavila-scho-v-rosiji-nemae-planiv-pochati-viynu-z-ukrajinoju.html>

418 <http://ria.ru/world/20140307/998565897.html>

419 <http://www.unian.ua/politics/894013-spiker-radi-federatsiji-rf-zayavlyae-scho-pidtrimae-priednannya-krimu.html>

420 <http://www.unian.ua/politics/894078-v-ukrajini-nemae-umov-dlya-provedennya-viboriv-prezidenta-25-travnja-matvienko.html>

421 <http://www.unian.ua/politics/894041-u-krimu-virishili-ne-zaproshuvati-na-nelegitimny-referendum-tih-komu-ne-doviryayut.html>

422 <http://ru.tsn.ua/politika/konstantinov-zayavil-chto-u-kryma-net-pretenzij-na-samostoyatelnost-353464.html>

423 <http://ikrim.net/2014/0307/071774.html>

424 http://zn.ua/POLITICS/deputaty-vr-kryma-golosovali-za-referendum-o-prisoedinenii-k-rossii-vslepuyu-140624_.html

425 <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1028207>

426 <http://www.rada.crimea.ua/textdoc/ru/6/act/1702pr.pdf>

427 <http://www.unian.net/politics/894262-v-krymu-dlya-provedeniya-referenduma-napechatayut-bolee-2-millionov-byulleteney.html>

428 http://gazeta.ua/articles/politics/_u-sevastopoli-golosuvatimut-vsi-navit-koti-i-sobaki-senchenko-pro-referendum/546191

429 <http://www.unian.ua/politics/894121-svitova-gromadskist-ne-viznae-rezultati-referendumu-v-krimu-yatsenyuk.html>

430 http://espresso.tv/new/2014/03/07/bilorus_i_kazakhstan_vidmovlyayutsya_prysylaty_sposterihachiv_na_krymskyy_referendum

431 <http://news.allcrimea.net/news/2014/3/7/mer-belogorska-nazval-referendum-nezakonnym-6859/>

432 <http://www.unian.ua/politics/894072-v-radi-viznali-nezdatnist-ukrajini-dati-viyskovu-vidsich-rosiji-u-krimu.html>

433 <http://www.unian.ua/politics/894316-turechchina-ne-zalishit-krimskih-tatar-u-bidi-erdogan.html>

434 <http://www.unian.ua/politics/894112-general-krimskih-prikordonnikiv-rozpoviv-podrobitsi-svogo-vikradennya.html>

435 <http://www.unian.ua/politics/894225-u-simferopoli-viyskovi-chastini-blokuyut-napivkriminalni-elementi-nardep.html>

436 <http://www.unian.ua/politics/894158-u-putina-sumuyut-scho-z-boku-zahodu-stojit-stina-nerozuminnya-schodo-ukrajini.html>

437 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25289090.html>

438 <http://www.unian.ua/politics/894236-prezident-ssha-i-premer-yaponiji-vvajayut-scho-diji-rosiji-zagrojuyut-mijnarodnomu-miru-i-bezpetsi.html>

439 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25289007.html>

440 <http://www.unian.ua/politics/894292-tusk-vvajae-rosiysku-agresiyu-proti-ukrajini-nayvajlivishim-istorichnim-ispitom-evropi.html>

441 <http://www.unian.ua/politics/894298-u-lavrova-ne-rozumiyut-chomu-es-zasudjue-namir-rosiji-zabrati-krim.html>

442 <http://www.unian.ua/politics/894267-sbu-vidkrila-provadjennya-za-faktom-rishennya-radi-sevastopolya-pro-priednannya-do-rf.html>

443 <http://obozrevatel.com/crime/92683-voennyij-rf-zahvatili-komandnyij-punkt-kryim-zhurnalist.htm>

444 <https://www.facebook.com/lilya.takosh/posts/482732518515664>

445 <http://investigator.org.ua/news/121267/>

8 березня. Захоплення Чонгара

446 <http://interfax.com.ua/news/general/195061.html>

447 <http://www.unian.ua/politics/894368-aksonov-shturmu-kp-taktichnoji-grupi-krim-ne-bulo.html>

448 <http://tass.ru/politika/1029562>

449 <http://www.svoboda.org/archive/radio-svoboda-news/latest/16564/16564.html?id=25289685>

450 <http://www.unian.ua/politics/894393-rosiyski-viyskovi-shturmom-zahopili-viddil-scholkino-ta-vignali-simji-prikordonnikiv-na-vulitsyu.html>

451 <http://news.bigmir.net/ukraine/799408-V-Krimy-samooborona-zahvatila-respyblikanskii-voenkomat—istochnik>

452 http://espreso.tv/news/2014/03/08/zasidannya_radbezu_oon_pereneseno_na_10_bereznja

453 <http://www.unian.ua/politics/894429-ukrajina-zaklikae-rf-ne-blokuvati-rishen-oon-i-obse-schodo-napravlennya-sposterigachiv-do-krimu.html>

454 <http://www.echo.msk.ru/programs/beseda/1274846-echo/>

455 <http://www.vesti.ru/doc.html?id=1357426>

456 <http://gordonua.com/news/politics/Dzhemilev-Dayte-tataram-v-Krymu-komandu-i-my-budem-delat-to-chto-nuzhno-13247.html>

457 <http://www.unian.ua/politics/894456-v-krimu-perebuyayut-18-tis-rosiyskih-viyskovih-minoboroni.html>

458 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/8/7018150/?attempt=1>

459 http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247085734 utm_source=twitterfeed utm_medium=twitter

460 <http://www.unian.ua/politics/894480-kilka-tisyach-jinok-v-krimu-i-hersonskiy-oblasti-viyshli-na-aktsiyu-za-mir.html>

461 <http://kerch.fm/2014/03/08/video-s-zhenskogo-mitinga-za-mir-v-krymu.html>

462 <http://www.unian.ua/politics/894471-misiya-obse-sogodni-utrete-sprobue-potrapiti-do-krimu.html>

463 <http://racurs.ua/news/23905-nabludateley-obse-i-jurnalistov-obstrelyali-na-vezde-v-krym>

464 <http://www.unian.ua/politics/894487-ukrajinskiy-prikordonniy-litak-z-boku-ar-krim-obstrilyali-z-avtomatichnoji-zbroji.html>

***9 березня. Андрій Щекун, Шура Рязанцева й 200-річчя
Тараса Шевченка***

465 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/9/7018193/>

466 <http://www.unian.ua/politics/894565-u-simferopoli-zatrimali-organizatora-krimskogo-evromaydanu.html>

467 https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/466615950133732?stream_ref=10

468 <http://glavred.info/politika/na-vokzale-v-simferopole-kazaki-obyskivayut-vseh-priezzhiv-smi-273503.html>

469 <http://molbuk.ua/krymska-kryza/70245-firtash-zaklykav-krymskyy-biznes-boykotuvaty-referendum.html>

470 <https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/466667033461957>

471 <http://investigator.org.ua/news/121392/>

472 <http://podrobnosti.ua/963468-krym-minoborony-preduprezhdaet-o-provokatorah-v-forme-ukrainskih-voennyh.html>

473 <http://news.finance.ua/ru/news/~/320593>

474 <http://rian.com.ua/economy/20140309/340761202.html>

475 <http://www.aif.ua/politic/ukraine/1121025>

476 <http://ua-01.com/news/poltika/11673-krym-stanet-forpostom-russkogo-mira-na-territorii-ukrainy-sergey-aksenov.html>

477 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/9Z7018206/>

478 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/9/7018206/>

479 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/9/7018208/>

480 <http://ru.tsn.ua/politika/v-krymu-otklyuchili-vse-ukrainskie-kanaly-i-zamenili-ih-russkimi-353738.html>

481 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3316940-ukraynskym-voennym-zaschyschaischym-krym-vydeliat-125-myllyonov>

482 http://news.liga.net/news/politics/998024-yatsenyuk_ukraina_ne_ustupit_ni_santimetra_svoey_zemli_.htm

483 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/yacenyuk-i-obama-budut-reshat-kak-ostanovit-agressiyu-v-krymu-501408.html>

484 <http://www.segodnya.ua/criminal/nikakih-peremeshcheniy-vooruzhennyh-sil-ukrainy-v-storonu-kryma-net-tenyuh-501373.html>

485 <http://censor.net.ua/p274923>

486 https://www.facebook.com/kutiepov/posts/662152113846522?stream_ref=1

487 <http://www.5.ua/Okupazia-Krimu/nevidomi-zablokuvaly-viiskovy-i-aerodrom-u-dzhankoi-52132.html> utm_source=5channel&utm_medium=twitter

488 <http://ru.tsn.ua/politika/na-vezde-v-krym-boeviki-shvatili-zhurnalistov-i-peredali-sbushnikam-sevastopolya-istochniki-353762.html>

489 http://news.liga.net/video/politics/998191-ukrainskie_pogranichniki_usilili_kpp_na_vezde_v_krym.htm

490 http://ipress.ua/ru/news/krim_budet_stoyt_rossyy_3_mlrd_ezhegodno_za_ety_dengy_mozhno_soderzhat_dve_chechny_nemtsov_53086.html

491 <http://www.profi-forex.org/novosti-mira/novosti-sng/ukraine/entry1008202780.html>

492 <http://batkivshchyna.com.ua/news/19615.html>

10 березня. Крим: вхід лише за перепустками

493 <http://news.allcrimea.net/news/2014/3/10/v-krymu-propali-zhurnalisty-7035/>

494 http://censor.net.ua/photo_news/275004/pri_vezde_v_krym_u_lyudeyi_uje_trebuyut_propisku_foto

495 <http://ubr.ua/ukraine-and-world/society/krymskie-tatary-pokidaut-krym-283871>

496 <http://news.bigmir.net/ukraine/799755-Aksenov-rasskazal-pochemy-nabludatelei-OBSE-ne-pystili-v-Krim>

497 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3317084-aksenov-uveren-chto-krym-voidet-v-pravovoe-pole-rf-v-schytannye-mesiatsy>

498 http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/EC608B56A810596344257C97002898CF

499 <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/667-komentar-departamentu-informacijnoji-politikiministerstva-zakordonnih-sprav-ukrajini>

500 <https://twitter.com/makars/status/442983637542502400/photo/1>

501 http://lb.ua/news/2014/03/10/258797_kiev_gotova_dat_bolshe_polnomochiy.html

502 <http://nbnews.com.ua/ru/news/115223/>

503 http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=122536&cat_id=39574

504 http://www.ukrinform.ua/rus/news/dlya_ekonomiki_rossii_krim_skoree_obuza_chem_preimushchestvo_hodorkovskiy_1611513

505 http://www.rada.crimea.ua/news/09_03_2014_1

506 <http://gordonua.com/news/money/Senchenko-Krymskiy-spiker-Konstantinov-krupnyy-stroitelnyy-aferist-13436.html>

507 http://dpsu.gov.ua/ru/about/photo_gallery/photo_gallery_208.htm

- 508 <http://fakty.ictv.ua/ru/index/read-news/id/1507349>
- 509 <https://www.facebook.com/navy.ua/posts/228267010709910>
- 510 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/412064572263605>
- 511 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/10/7018253/>
- 512 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/412161208920608>
- 513 <https://www.facebook.com/EvromaidanS0S/posts/683043225070529>
- 514
http://ipress.ua/news/v_krymu_nevidomi_znyshchuyut_pasporty_krymskyh_tatar_53230.html
- 515 http://zn.ua/UKRAINE/filaret-sravnil-deystviya-putina-s-zahvatnicheskoy-politikoy-gitlera-140762_.html
- 516 <http://www.conserveland.ru/news/27-20140310>
- 517 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/412240815579314>
- 518 <https://www.facebook.com/miriam.dragina/posts/10152107574238411>
- 519 <http://argumentua.com/novosti/sistema-upravleniya-voiskami-vooruzhennykh-sil-ukrainy-v-krymu-ne-poteryana-tenyukh>
- 520 http://news.liga.net/news/politics/998257-aksenov_uzhe_anonsiruet_proekt_perekhoda_kryma_na_rubl.htm

Розділ III. ОПЕРАЦІЯ «КРИМНАШ»

11 березня. Кримська «Декларація про незалежність»

- 521 https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/467628136699180?stream_ref=10
- 522 http://lb.ua/news/2014/03/11/258863_konstantinov_sozivaet_srochnuyu.html

523 <http://korrespondent.net/world/russia/3317689-putyn-pryhlasyl-dzhemyleva-na-vstrechu-v-kreml>

524 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3317543-parlament-kryma-prynial-deklaratsiyui-o-nezavysymosti-avtonomyy-y-sevastopolia>

525 <http://www.unian.net/politics/895398-genprokuratura-objalovala-deklaratsiyu-o-nezavisimosti-kryima.html>

526 <http://news.allcrimea.net/news/2014/3/11/refat-chubarov-prokommentiroval-segodnyashnee-postanovlenie-vr-ark-7184/>

527 http://www.rada.crimea.ua/news/11_03_2014_2

528 http://www.crimea.gov.ru/news/11_03_14_5

529 <http://www.segodnya.ua/regions/krym/aksenov-reshil-nacionalizirovat-ukrainskiy-flot-v-sevastopole--501568.html>

530 http://news.liga.net/news/politics/998856-gosteleradiokompaniya_krym_perevedena_v_podchinenie_ark.htm

531 <http://www.segodnya.ua/regions/krym/konstantinov-vozvrashchenie-kryma-v-ukrainu-isklyucheno-501684.html>

532 <http://www.segodnya.ua/regions/krym/konstantinov-vozvrashchenie-kryma-v-ukrainu-isklyucheno-501684.html>

533 <http://kazanfirst.ru/online/16661>

534 <http://www.kp.ru/daily/26204/3090688/>

535 http://news.liga.net/news/politics/998924-tsik_rf_napravit_vosem_predstavite_ley_na_referendum_v_krym.htm

536 http://news.liga.net/news/politics/998593-obse_ne_rassmatrivaet_priglasenie_iz_kryma_na_referendum.htm

537 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/11/7018391/?attempt=1>

538 http://lb.ua/news/2014/03/11/258880_tenyuh_rossiya_podtyanula_granitsam.html

539 http://news.liga.net/news/politics/999023-tenyukh_obyasnil_pochemu_ukrainskaya_armiya_ne_primenyaet_silu_v_krymu.htm

540 <http://www.unian.net/politics/895317-goskomteleradio-zayavlyaet-ob-informatsionnoy-agressii-rossii-v-kryimu.html>

541 https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=501629556613321&id=270196629756616

542 http://dpsu.gov.ua/ru/about/news/news_3551.htm

543 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3317934-predstavytelia-henseka-oon-ne-puskauit-v-krym-smy>

544 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/11/7018348/>

545 <http://www.segodnya.ua/economics/enews/evrokomissar-rasskazal-o-vygode-kryma-v-sostave-ukrainy--501822.html>

546 <http://www.rupor.info/news-obshhestvo/2014/03/11/agressiya-rossii-v-otnoshenii-ukrainy-mezhdunarodn/>

547 <http://batkivshchyna.com.ua/news/19624.html>

548 http://ipress.ua/ru/news/poluchyt_rossyyskyy_pasport_yz_ruk_cheloveka_kotoryy_krisheva_la_platnie_tualeti_v_krimu_lyshytsya_samouvazhenyya_kapytan_vms_53509.html

549 <http://economics.unian.net/finance/895292-kryim-s-nachala-goda-poluchil-iz-gosbyudjeta-6333-mln-grn-dotatsiy-i-subventsiy.html>

550 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/pered-vvodom-voysk-v-krym-rossiya-postavila-ukraine-ultimatum-deshchica-501810.html>

551 http://tvrain.ru/teleshov/coffee_break/aleksandr_pochinok_eks_ministr_truda_isotsrazvitij_a_krym_nam_budet_stoit_dorozhe_dagestana_i_sochinskoj_olimpiady-364788/

552 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/german-posovetovala-yanukovichu-nemedlenno-ehat-v-krym-501809.html>

553 http://news.liga.net/foreign/politics/998708-esli_putin_zaberet_krym_on_poteryaet_ukrainu_bzhezinskiy.htm

554 http://lb.ua/news/2014/03/11/259012_krim_prevratitsya_vtoruyu.html

555 http://dpsu.gov.ua/ru/about/news/news_3551.htm

12 березня. Розмова Джемільєва з Пушиш і «Лист 511»

556 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/412858372184225>

557 http://www.gazeta.ru/politics/2014/03/11_a_5945605.shtml

558 http://actualcomment.ru/pavlovskiy_krym_ne_vpisyvaetsya_v_sushchestvuyushchiy_poryadok.html

559 https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/468017259993601?stream_ref=10

560 <http://glavcom.ua/news/191462.html>

561 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/412897558846973>

562 <http://www.washingtontimes.com/news/2014/mar/11/brennan-russia-absolutely-could-invade-eastern-ukr/>

563 http://news.liga.net/news/politics/1000056-v_krym_priekhal_vydvorennyy_eks_prezident_ark_meshkov.htm

564 <http://news.bigmir.net/ukraine/800287-Zhiteli-Kryma-begut-v-Kiev-celymi-sem-jami>

565 <http://15minut.org/article/zhurnalisty-gtrk-krym-objavili-bojkot-2014-03-12-14-35-50-2014-03-12-14-45-50>

566 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/413023548834374>

567 <https://usembassykyivukr.wordpress.com/2014/03/13/значення-ідентичності/>

568 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/12/7018571/>

569 http://zn.ua/POLITICS/ukraina-ne-budet-vvodit-voyska-na-territoriyu-kryma-140874_.html

570 <http://vesti-ukr.com/kultura/42136-lija-ahedzhakova-vystupila-protiv-politiki-rossii-v-krymu>

571 <http://vlasti.net/news/189328>

572 <http://tass.ru/obschestvo/1039472>

573 http://news.liga.net/news/politics/999510-ukraina_sozdast_armiyu_otvechayushchuyu_potrebnostyam_vremeni_tenyukh.htm

574 <http://www.baltinfo.ru/2014/03/12/Zamministra-oborony-RF-o-zayavlenii-Igorya-Tenyukha-Ne-stoit-nagnetat-obstanovku-v-rossiisko-ukrainskikh-otnosheniyakh-413045>

575 <http://qha.com.ua/krimskii-muftiyat-posetili-muftii-moskvi-i-sanktpeterburga-134098.html>

576 <http://112.ua/politika/putin-mozhet-predlozhit-dzhemilevu-sozdat-nacionalnuyu-avtonomiyu-tatar-senchenko-32818.html>

577 <http://korrespondent.net/world/russia/3318413-putyn-schytayet-chto-ukrayna-vyshla-iz-sssr-ne-sovsem-zakonno-dzhemylev>

578 http://gazeta.ua/articles/events-journal/_tradiciya-rosijskih-specsluzhb-priznachati-lyudej-yaki-ye-nikim-abo-zh-iz-kriminalnim-minulim/546776

579 <http://www.unian.ua/politics/895723-parubiy-kilkist-bijentsiv-z-krimu-bude-zrostaty.html>

580 <http://www.ntv.ru/novosti/857319/>

581 <http://www.kp.ru/daily/26205/3091204/>

***13 березня. Кремлівські політтехнологи й операція
«Націоналізація»***

582 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/413262595477136>

583 http://slon.ru/russia/kak_kovalas_pobeda_v_krymu-1095637.xhtml

584 <http://b0ltai.org/page/2/>

585

http://ipress.ua/news/deputaty_pidtrymaly_zvernennya_verhovnoi_rady_do_oon_54010.html

586 http://espreso.tv/new/2014/03/13/ukrayinski_viyskovi_v_krymu_vystavyly_ultymatum_kerivnyctvu_krayiny

587 https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=502417466534530&id=270196629756616

588 <http://ru.tsn.ua/politika/krym-ne-imeet-prava-otdelyatsya-ibo-on-ne-kosovo-i-ne-shotlandiya-liberation-354443.html>

589 <http://focus.ua/country/300216/>

590 http://news.liga.net/news/politics/1000368-es_i_ssha_sdelayut_vse_vozmozhnoe_chtoby_sokhranit_ukrainu_yatsenyuk.htm

***14 березня. Рубль і останні спроби Заходу владнати
«Кримський конфлікт»***

591 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/413654125437983>

592 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/413665958770133>

593 [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx?i=003-4699472-5703982#{\"itemid\":\[\"003-4699472-5703982\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng-press/pages/search.aspx?i=003-4699472-5703982#{\)

594 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/413694642100598>

595 http://censor.net.ua/news/275851/kerri_lavrovu_ssha_ne_pugayut_rossiyu_no_za_krym_pridetsya_otvechat

596 http://www.bbc.co.uk/russian/international/2014/03/140314_ukraine_london_meeting

597 <http://korrespondent.net/world/3319737-belyi-dom-hotov-kraine-bystro-otreahyrovat-na-referendum-v-krymu-karny>

598 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3319716-referendum-v-krymu-podorvet-usylyia-po-poysku-myrnoho-urehulyrovanyia-sytuatsyy-v-ukrayne-rasmussen>

599 http://censor.net.ua/news/275840/mirotvortsev_nato_v_krymu_ne_budet_glava_missii_ukrainy_pri_severoatlanticheskomy_alyanse

600 http://news.liga.net/news/politics/1001616-putin_schitaet_legitimnym_referendum_v_krymu.htm

601 <http://reporter-ua.com/2014/03/14/citaty-nedeli-o-predannosti-voennosluzhashchih-vyborah-prezidenta-i-vyhode-iz-sng>

602 http://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/03/140314_hk_tenyukh_crimea.shtml

603 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3319645-aksenov-17-marta-v-krymu-ne-ostanetsia-ukraynskykh-voynskykh-chastei>

604 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3319327-henprokuratura-obzhalovala-sozdanye-narodnoi-druzhyny-kryma>

605 <http://censor.net.ua/n275859>

606 <http://sevastopolnews.info/2014/03/lenta/politika/069216531/>

15 березня. «День тиші»

607 <http://www.segodnya.ua/regions/krym/za-den-do-referenduma-zhiteli-kryma-shturmuyut-bankomaty-i-zapasayutsya-vodkoy-502583.html>

608 <http://www.unian.net/politics/896760-v-seti-vyilozhili-video-kak-rossiyane-zataplivayut-esche-odin-korabl-v-kryimu.html>

609 <http://www.unian.net/politics/896908-parlament-kryima-nazval-svoy-rospusk-verhovnoy-radoy-teatrom-absurda.html>

610 http://zn.ua/POLITICS/venecijskaya-komissiya-priznala-krymskiy-referendum-nelegitimnym-141180_.html

611 <http://www.unian.net/politics/896872-formulirovka-voprosov-na-nelegitimnom-referendume-v-kryimu-nosit-manipulyativnyiy-harakter-tsik.html>

612 http://censor.net.ua/news/275966/rossiyanam_ne_udalas_provokatsiya_na_hersonschineukrainskie_v_oennye_dali_otpor_okkupantam_minoborony

613 <https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/469637069831620>

614 http://www.ukrinform.ua/ukr/news/rosiyski_desantniki_zalishayutsya_na_arabatskiy_striltsi_1918421

615 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/414274692042593>

616 <http://www.unian.net/politics/896889-rossiya-blokirovala-rezolyutsiyu-sb-oon-protiv-referenduma-v-kryimu.html>

617 http://news.liga.net/news/politics/1001821-krymskiy_referendum_fars_i_nedorazumenie_kunitsyn.htm

618 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/exit-polls-vo-vremya-referenduma-v-krymu-budet-provodit-odna-organizaciya-502728.html>

619 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/eks-sovetnik-putin-prevratit-krym-v-kolossalnuyu-voennuyu-bazu-502685.html>

620 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/v-gosdume-obyasnili-kak-budut-prisoedinyat-krym-502827.html>

621

<https://www.facebook.com/EvromaidanSOS/photos/a.337474426393573.1073741830.335278196613196/390044537803228/?type=1>

16 березня. Судний день

622 <http://www.unian.net/politics/897045-v-armyanske-okkupantyi-obstrelyali-avtomobili-s-ukrainskimi-flagami.html>

623 http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/16/7018945/view_print/

624 https://www.facebook.com/sergatskova/posts/832196356797721?stream_ref=10

625 <https://www.facebook.com/zair.smedlya/posts/659342904100881>

626 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/16/7018966/?attempt=1>

627 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/za-referendumom-v-krymu-nablyudayut-rukovoditeli-vosmi-rossiyskih-regionalnyh-izbirkomov-502894.html>

628 <http://gordonua.com/news/society/Zapadnye-SMI-ne-pustili-na-izbiratelnyy-uchastok-v-Krymu-14108.html>

629 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/16/7019002/>

630 <http://www.segodnya.ua/politics/society/yacenyuk-obeshchaet-nakazanie-vsem-prichastnym-k-separatizmu-i-prizyvam-k-raskolu-ukrainy-502925.html>

631 http://flot.com/news/navy/?ELEMENT_ID=163059&print=Y

632 <http://www.segodnya.ua/regions/krym/io-ministra-oborony-rasskazal-cto-budet-s-ukrainskimi-voennymi-v-krymu-posle-referenduma-502887.html>

633 <http://www.segodnya.ua/ukraine/igor-tenyuh-rasskazal-kak-zastavil-zadumatsya-ministra-oborony-rossii-502901.html>

634 <https://www.facebook.com/dmitry.tymchuk/posts/469963643132296>

635 <http://www.unian.net/politics/897036-ctali-izvestnyi-imena-russkih-komandirov-chi-boysyi-miniruyut-podstupyi-k-ukrainskim-chastyam-vkryimu.html>

636 http://tvrain.ru/teleshov/novosti_sajta/javka_na_krymskom_referendume_dostigla_64-365120/

637 http://lb.ua/news/2014/03/16/259570_referendum_krimu_sostoyalsya_.html

638 http://news.liga.net/news/politics/1002466-yavka_na_referendume_v_krymu_sostavlyala_ot_30_do_50_dzhemilev.htm

639 <http://www.segodnya.ua/regions/krym/na-referendume-v-krymu-lyudi-golosuyut-na-ulice-pod-prismotrom-voennyh-glava-minyusta-502929.html>

640 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/v-krymu-ischezla-vsya-ukrainskaya-simvolika-na-ulicach-tolko-agitaciya-za-rossiyu-502907.html>

641 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25298747.html>

642 <http://www.segodnya.ua/criminal/miliciya-kryma-provodit-antiterroristicheskie-ucheniya-v-den-referenduma-502884.html>

643 http://tvrain.ru/teleshov/novosti_sajta/golosovavshih_za_ropusk_parlamenta_kryma_deputatov_objavjat_personoj_non_grata_v_respublike-365131/

644 <http://www.segodnya.ua/criminal/v-cerkvi-zayavlyayut-cto-v-krymu-za-sutki-ischezli-trisvyashchennika-ugkc-502977.html>

645 <https://www.facebook.com/vladislav.seleznev.94/posts/414708185332577>

646 http://tvrain.ru/teleshov/novosti_sajta/po_dannym_exit_poll_93_krymchan_progolosovali_

za_prisoedinenie_k_rossii-365136/

647 <https://www.facebook.com/EuroMaydan/posts/583976188365389>

648 <http://www.5.ua/suspilstvo/komitet-vybortsiv-rekordnu-iavku-na-referendumi-stvoryly-za-dopomohoiu-karuseliv-44490.html>

649 <https://www.facebook.com/KRYM.SOS/posts/610391429037480>

650 http://zn.ua/UKRAINE/za-dva-chasa-v-krymu-uspeli-podschitat-bolee-50-byulleteney-rezultat-za-prisoedinenie-k-rossii-95-5-141252_.html

651 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320340-velykobrytanyia-ne-pryznaet-ytohy-krymskoho-referenduma>

652 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/vse-28-stran-es-ne-priznayut-referendum-v-krymu-503019.html>

653 <http://korrespondent.net/world/russia/3320272-prezydenty-soveta-es-y-evrokomysyy-pryzvaly-rossyui-vyvesty-voiska-uz-ukrayny>

654 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320335-hlava-evroparlamenta-referendum-v-krymu-oslozhnyl-razreshenye-kryzysa>

655 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320342-turtsyia-vydyt-ukraynu-tselostnoi-y-nezavysymoi-premer-erdohan>

656 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/kerri- napomnil-lavrovu- chto-ssha-ne-priznayut-rezultaty-referenduma--502978.html>

657 <http://korrespondent.net/world/russia/3320243-putyn-otmetyl-vysokyi-uroven-orhanyzatsyy-referenduma-v-krymu>

658 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320329-referendum-v-krymu-sootvetstvoval-normam-mezhdunarodnoho-prava-putyn>

**17 березня. 123% Севастопольців «за» і санкційний список
Обами**

659 <http://ria.ru/world/20140317/999750488.html#ixzz3dmMlvLHp>

660 <http://www.interfax.ru/world/365090>

661 <http://www.unian.net/politics/897366-v-sevastopole-za-prisoedinenie-k-rossii-progolosovalo-123-naseleniya.html>

662 http://www.rada.crimea.ua/news/17_03_2014_1

663 <http://www.unian.net/politics/897308-spiker-gosdumyi-rf-anneksiya-kryima-sostoitsya-na-osnove-mejgosudarstvennogo-soglasheniya.html>

664 <http://korrespondent.net/world/russia/3320369-spyker-hosdumy-referendum-v-krymu-ystorycheskoe-sobytye-dlia-rossyy>

665 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320587-k-nachalu-kurortnoho-sezona-ymeniatsia-pravyla-vezda-v-krym-aksenov>

666 <http://www.unian.net/politics/897486-es-posovetoval-ukraine-i-dalshe-sderjanno-reagirovat-na-anneksiyu-kryima.html>

667 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25299947.html>

668 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320703-nardepy-ot-kryma-dolzheny-sdat-svoy-mandaty-konstantynov>

669 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320749-ukraynskye-vlasty-hotoviatsia-evakuirovat-zhytelei-kryma>

670 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320537-mynsotspolytyky-prodolzhaet-sotsvyplaty-na-terytoryy-kryma-denysova>

671 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/17/7019322/>

672 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320627-kyev-ne-budet-vesty-perehovorov-s-rukovodstvom-kryma-deputat-senchenko>

673 <http://www.unian.net/politics/897281-voorujennyie-silyi-ukrainyi-gotovy-dat-otpor-okkupantam-tenyuh.html>

674 <http://www.unian.net/politics/897404-es-utverdil-sanktsii-dlya-chinovnikov-iz-ukrainyi-i-rossii.html>

675 <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/03/17/7019233/>

676 <http://korrespondent.net/world/3320398-hruzyia-ne-pryznaet-rezultatov-referenduma-v-krymu-myd-hruzyy>

677 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320736-mynuist-postanovlenye-krymskoho-parlamenta-o-natsyonalizatsyy-obektov-eto-krazha>

678 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320757-russkye-v-ukrayne-yavliautsia-dyasporyi-a-ne-korennym-narodom-myd>

679 <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3320820-myd-ukrayny-pryzval-mezhdunarodnoe-soobschestvo-ne-pryznavat-respublyku-krym>

18 березня. Анексія

680 <http://www.tvc.ru/news/show/id/34379>

681 <http://kremlin.ru/events/president/news/20599>

682 <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3320946-yatsenuik-zvernuvsia-do-meshkantsiv-pivdnia-i-skhodu-ukrainy>

683 <http://tsn.ua/politika/yacenyuk-hoche-pobuduvati-z-rosiyeyu-partnerski-ta-dobrosusidski-stosunki-340381.html>

684 http://slon.ru/russia/napugat_ezha_goloy_deputaty_trebuyut_chtoby_ikh_nakazali-1072299.xhtml

685 http://tvrain.ru/teleshov/novosti_sajta/lavrov_kerri_sanktsii_ssha_i_es_nepriemlemy_i_ne_ostanutsja_bez_posledstvij-365289/

686 <http://www.kremlin.ru/events/president/news/20603>

687 <http://kremlin.ru/events/president/news/20604>

688 <http://www.unian.net/politics/897933-turchinov-obozval-putina-fashistom-i-prigrozil-otvetstvennostyu-za-anneksiyu-kryima.html>

689 <http://www.unian.net/politics/897685-mer-sevastopolya-ne-hochet-rvat-svyazi-s-kievom-i-predlagaet-nachat-dogovarivatsya.html>

690 <http://www.unian.net/politics/897689-rossiyu-vyignali-iz-g8.html>

691 <http://www.c-inform.info/news/id/1000>

692 http://www.fleet.sebastopol.ua/articles/rosijani_rozpochali_javnu_agresiju_vidnosno_ukrajinskih_vijskovih/

693 <http://www.unian.net/politics/897969-ukrainskim-voennyim-v-kryimu-razreshili-primenyat-orujie-minoboronyi.html>

694 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/18/7019430/>

695 <http://www.unian.net/politics/897902-protiv-ukrainskih-voennyih-v-kryimu-uje-primenyayut-ognestrelnoe-orujie-vms.html>

696 <http://www.unian.net/politics/897911-zapasov-prodovolstviya-v-zablokirovannyih-voennyih-v-kryimu-hvatit-na-7-10-dney-vms.html>

697 <http://www.unian.net/politics/897926-yatsenyuk-zayavil-hto-konflikt-s-rf-pereshel-v-voennuyu-stadiyu-i-prosit-sobrat-komissiyu.html>

698 <http://www.unian.net/politics/897799-mejdunarodnoe-soobshchestvo-ne-doljno-soglasitsya-na-anneksiyu-kryima-tusk.html>

699 <http://telegraf.com.ua/ukraina/politika/1182750-kak-mir-otreagiroval-na-prisoedinenie-kryima-k-rossii.html>

700 http://tvrain.ru/teleshov/novosti_sajta/mid_rossii_obvinil_es_v_provokatsii_gosperevorota_v_ukraine-365257/

701 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/18/7019391/>

702 <http://www.unian.net/politics/897762-kryimskie-tataryi-smogut-samostoyatelno-opredelit-svoy-pravovoy-status-minyust.html>

703 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/18/7019481/>

704 <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/18/7019491/>

Примітки

1

Посади дійових осіб вказані на момент подій, що відбувалися.

2

Виділені таким чином інтерв'ю отримані ексклюзивно для цієї книги.